T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (KLASİK ARKEOLOJİ)
ANABİLİM DALI

DOKİMEİON IŞIĞI ALTINDA ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİNDE MERMER KULLANIMI; İMPARATORLUK YÖNETİMİNDEKİ ANADOLU MERMER OCAKLARININ İŞLETME STRATEJİSİ VE ORGANİZASYONU

Doktora Tezi

Tulga Albustanlıoğlu

Ankara-2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (KLASİK ARKEOLOJİ)
ANABİLİM DALI

DOKİMEİON IŞIĞI ALTINDA ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİNDE MERMER KULLANIMI; İMPARATORLUK YÖNETİMİNDEKİ ANADOLU MERMER OCAKLARININ İŞLETME STRATEJİSİ VE ORGANİZASYONU

Doktora Tezi

Tulga Albustanlıoğlu

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Coşkun Özgünel

Ankara-2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (KLASİK ARKEOLOJİ)
ANABİLİM DALI

DOKİMEİON IŞIĞI ALTINDA ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİNDE MERMER KULLANIMI; İMPARATORLUK YÖNETİMİNDEKİ ANADOLU MERMER OCAKLARININ İŞLETME STRATEJİSİ VE ORGANİZASYONU

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
……	……
……	……...
……	……
……	……
……	……
……	……

Tez Sınavı Tarihi……

İÇİNDEKİLER

ÖZET-ABSTRACT

ÖNSÖZ i

LEVHALAR vii

KISALTMALAR xiii

BÖLÜM I

Giriş 1

Mermer Üretim Teknolojisi 1

Blokların Taşınması ve İhracat İmkanları 2

Mermerin Yapısal Özellikleri ve Kullanım Alanları 8

Anadolu'da Roma Eyalet Yönetimi ve Mermer Ocaklarının Organizasyonu 11

İmparatorluk Merkezinde Mermer Yönetimi ve Anadolu 'Mermer Çağı' nın Gelişimi 17

Ocak Organizasyonunun Belirlenmesinde Yazıtların Rolü 27

BÖLÜM II

Mermer Tanımı Oluşumu ve Yapısal Özellikleri 37

Sedimanter Mermerler (Tortul Mermerler) 40

Magmatik Mermerler 41

Metamorfik Mermerler 41

BÖLÜM III

İmparatorluk Ocaklarının Üretim Potansiyeli 48

BÖLÜM IV

Ocak Organizasyonu ve Yazıtlar 60

BÖLÜM V

Yazıtların İnceleme ve Değerlendirme Yöntemi; Yazıtların Değerlendirilmesinde Ana İlkeler 73

İ.Ö. 200-500 Anadolu'da Siyasal Gelişmeler 75

Roma Hukukunun Tarihsel Gelişimi ve Uygulama Alanı 80

Roma Hukukunun Temel Yapısal Özellikleri 83

Anadolu'da Roma Eyalet İdaresi 89

Anadolu'da Sosyal ve Kültürel Yaşam; Ekonomik Durum ve Mermer Mimarisi 92

BÖLÜM VI

Yazıt Tipleri ve Ocak İşletme Organizasyonu 104

I.Tip Yazıtlar: Müteahhitlik Müessesesi; Yerleşik Bir Üretim Biçimi 104

II.Tip Yazıtlar: Mermer Ocaklarının Reorganizasyonu 114

Locus 118

Bracchium 127

Yazıtlarda Tarih Unsuru 133

Recensitum 138

RMA 141

VFR 145

Çeşitli İsim Kısaltmaları veya İmzalar 146

IIII. Tip Yazıtlar: Yeni bir İşletme Rejimi ve Ocak Organizasyonu 150

Caesura 150

Reprobatum 160

Comm ve Com 160

Officina 161

BÖLÜM VII

Dokimeion Ocak Organizasyonu Kapsamında
Kaba İşleme ve Sanat Atölyeleri 165

BÖLÜM VIII

Roma İmparatorluk Yönetimindeki Anadolu
Yazıtlı Mermer Ocakları 185

Dokimeion (İscehisar) 185

Dokimeion Ocak Yazıtları 197

Prokonnesos (Marmara Adası) 268

Prokonnesos Ocak Yazıtları 280

Teos (Sığacık/Seferihisar) 293

Teos Ocak Yazıtları 302

BÖLÜM IX

Sonuç 308

BÖLÜM X

Özet-Summary 335

BÖLÜM XI

Referanslar 345

Levhalar 373

Albustanlıoğlu Tulga, Dokimeion Işığı Altında Roma İmparatorluk Döneminde Mermer Kullanımı: İmparatorluk Yönetimindeki Anadolu Mermer Ocaklarının İşletme Stratejisi ve Organizasyonu, Doktora Tezi, Danışman: Prof.Dr. Coşkun Özgünel, 416 s.

ÖZET

Roma'da Augustus'la başlayan imparatorluk idaresince oluşturulan uzun süreli sulh ve huzur dönemi (*pax romana*) ekonomik, sosyal ve kültürel kazanımlar elde edilmesinde önemli bir etken olmuştur: (İ.Ö. 31- İ.S. 68) Augustus ve Iulio-Claudius'lar döneminde zorlu savaş yıllarının izleri silinirken, Flaviuslar ve Antoninler döneminde (68-192) ekonomik refahla birlikte Roma ve Anadolu kültürlerinin karşılıklı etkileşimleriyle yeni bir yaşam, kültür ve sanat anlayışının geliştiği görülüyor. Roma imparatorluk idaresinin I.yüzyıl boyunca mermer ocaklarının müteahhit eliyle işletilmesi yolunu tercih etmiş olduğu anlaşılıyor. I.yüzyılın sonlarına doğru imparatorluk ocaklarının müteahhit aracılığıyla işletilmesi geleneği zamanla terk edilerek, idarenin üretimdeki kontrol ve inisiyatifinin arttığı görülüyor. Yazıtlar sayesinde bir taşın üretim tarihi, hangi ocaktan üretildiği üretim ve kontrol işlemlerinin kimler tarafından gerçekleştirildiği, ocakların organizasyonu ve işleyişleriyle ilgili bilgiler elde edilebilmektedir. Bazı ocaklarda yazıtlara hiç rastlanmazken bazılarında ise sistematik bir şekilde yazıt üretilmiş olmasını belirli birkaç nedene bağlayarak durumu açıklamak her ne kadar yeterli olamamaktadır. Sınırlı sayıdaki bazı yazıtlar ise kriptik kodlar veya monogramlar şeklindedir. Ocakların müteahhitler yanında ve onlarla birlikte, doğrudan imparatorluk yönetimince işletilmeye başlanmasıyla, yazıtların biçim ve içeriğinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Ocakların üretim teknolojisinde, jeolojik şartlardan kaynaklanan bir takım küçük farklılıklar bulunsa da, genelde tüm imparatorluk ocaklarında organizasyonun aynı biçimde şekillendiği imparatorluk yönetimince üretim, denetim ve sevkıyatın bütün mermer ocakları için benzer bir çerçeve içinde düzenlenmiş olduğu anlaşılıyor.

Anahtar Sözcükler: Roma Mermeri, Mermer Ocakları, Dokimeion, Ocak Yazıtları, Mermer Organizasyonu.

Albustanlıoğlu Tulga, The Marble Usage in the Light of Docimium in the Roman Empire; The Operation Strategy and Organization of Anatolian Marble Quarries under Roman Imperial Rule, Ph.D.Thesis, Advisor: Prof.Dr. Coşkun Özgünel, 416 p.

ABSTRACT

After the establishment of Roman peace (Pax Romana) The possibilities arised to recover the economical and cultural activities of Greece and Anatolia. In the period of Augustus and Iulio- Claudians (31 B.C.-68 A.D.) a gradual recovery was realised after a long time of great distress. The existence of quarry marks which were carved or painted on the quary blocs are the major evidence in resolving the system of organization. These marks had different functions. The more abbreviated marks pertained to some internal accounting or control system. Other marks showing the contractor's name, a kind of serial number, a consular date and some other information which varied according to the quarry or the period. The system was in complete practice before the end of the first century A.D. The term nationalization indicates state ownership of the major sources of supply which meant taking them under the imperial control. Docimium has the most extensive epigraphical documentation of all the imperial quarries. As the marble, being a new material, spread all over the Empire by the Roman system; the need for skilled craftsman arose in the areas where was no previous tradition of skilled marble working. This problem solved with the availability of the specialized wokmen at some quarries. In many case, as inscriptions reveal, there was a tight control over the large part of the output of both monolithic blocs and carved architectural pieces and sarcophagi, to eliminate the unsatisfactory workmanship.

Key Words: Roman Marble, Marble Quarries, Docimium, Quarry Inscriptions, Marble Organization.

ÖNSÖZ

Mermerin bir cins hammadde olarak ele alınıp Arkeoloji bilimi kapsamında incelenmesi ilgi çekici bir gelişme olmuştur. Zira, arkeolojik açıdan önemli olan husus göz önüne alınan herhangi bir objenin üretildiği malzemenin cins ve niteliğinden daha çok ürünün tarihsel süreç içindeki yeri ve önemidir. Ürünün tarihsel kapsamda taşıdığı karakteristik özellikler öncelikle ele alınarak, inceleme amacına uygun birtakım sonuçlara ulaşılmaya çalışılırken mermer konusunun daha farklı bir şekilde ele alındığı görülüyor. Önceleri amatörce bir yaklaşımla araştırılan mermer ocakları ve mermerle ilgili çeşitli konular, özellikle son yüzyıl içinde bilim adamları tarafından artan bir ilgiyle sistematik bir şekilde incelenmeye başlanmıştır.

Mermer, gerek hava şartlarına karşı dayanaklı olması gerekse bir yapı malzemesi olarak yüksek yük taşıma kapasitesi nedeniyle, her zaman öncelikle tercih edilen bir taş türü olmuş, sanatsal yaklaşım ve estetiğin ağır bastığı her alanda, rakipsiz bir malzeme olma özelliğini korumuştur. İlk bakışta biraz abartılı görünse de, mermer kullanım alanının yaygınlığı ve kullanım biçimi toplumların gelişmişlik düzeyinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Gerçekten, sanatsal yorum ve estetiği mermer kadar bünyesinde taşıyabilen ve çarpıcı bir şekilde göz önüne serebilen bir başka malzeme daha yoktur. Bu nedenle zenginliğin arttığı, kültürel birikimin gelişip yaşamın renklendiği tüm toplumlarda mermer; lahit üretiminden, anıtsal yapıların inşasına kadar uzanan her alanda değişmez bir malzeme olmuştur. Özellikle antik çağlarda mermer kullanımıyla kültürel birikim ve zenginliğin birebir ölçüde bağlantılı olduğu söylenebilir.

Bu çalışma ile Roma İmparatorluk dönemi Anadolu Mermer Ocaklarının işletme ve üretim stratejisi ile ocak organizasyonu, Dokimeion ocakları esas alınmak suretiyle incelenmeye çalışılmıştır. Burada üretim stratejisinin zaman içindeki değişimi ve buna paralel olarak, ocak organizasyonunun nasıl şekillendiği araştırılmış olup, bir

zorunluluk bulunmadığı sürece mermer üretim teknolojisi, gibi teknik konularla yazıtların bir bölümü inceleme kapsamı dışında bırakılmıştır.

Üretim stratejisiyle hangi ürünün hangi süreler içinde nasıl ve ne miktarda üretileceği; ocak organizasyonu ile de bu stratejiyi gerçekleştirebilecek uzmanlaşma ile yetki ve sorumluluk dağılımını kapsayan bir yapılanma biçimi belirtilmek istenmiştir. Prensip olarak üretim stratejisi doğrudan doğruya tüketim ve talep ile ilgilidir. Bu anlamda ocak yönetiminin talep edilen ürünün cins ve miktarından bağımsız olarak tutarlı bir işletme stratejisi belirlemesine olanak yoktur. Aksine bir davranış halinde ya üretim fazlası mermer yığınları oluşacak veya üretimdeki yetersizlik nedeniyle talepler, cins, miktar ve kalite itibariyle zamanında karşılanamayacaktır. Burada optimum çözüm; zaman içinde zevklerdeki değişim ve yeni imar alanlarının açılması gibi nedenlerle talep miktarında meydana gelecek gelişmelere cevap verecek bir üretim stratejisi ile bu stratejiyi uygulamaya koyacak bir ocak organizasyonunun kurulmasıyla sağlanabilecektir.

Zengin mermer yataklarına sahip olan Anadolu'da mermer üretimi ve ocak organizasyonu konusunun araştırılmasının ayrıcalıklı bir yeri olduğuna şüphe yoktur. Böylece mermer ocağı gibi küçük çaplı bir işletme çerçevesinde bile olsa; Roma İmparatorluk yönetiminin değişen şartlara nasıl uyum sağladığı, zamanın değer yargılarına ve ihtiyaçlarına cevap vermedeki başarısı da somut olarak değerlendirilmiş olacaktır.

I.yüzyılın sonlarından itibaren mermer üretim alanındaki gelişmeleri belgeleyen yazıtlardan anlaşıldığına göre başlangıçta üretim, ocak işletme hakkını imparatorluk idaresinden alan müteahhitlerce gerçekleştirilirken daha sonra imparatorluk yönetiminin müteahhitler yanında, doğrudan üretim faaliyetlerine katıldığı görülüyor. Bu durumda ülkemiz yönünden yabancısı olmadığımız Kamu İktisadi Teşebbüsleri yanında Özel Teşebbüsün yer aldığı '*Karma Ekonomi Düzeni*'nin yaklaşık iki bin yıl arayla aynı topraklarda gerçekleşmiş olduğu söylenebilir.

Anadolu ve Yunanistan'ın Roma'ya bağımlı hale gelmesi gibi siyasal kazanımlar sonucunda, gerek Roma'da gerekse eyaletlerde sosyal ve kültürel yaşamda köklü değişimler meydana gelmiştir. Bu gelişmenin en önemli nedeni, Roma ile imparatorluğa yeni bağlanan ülkeler arasında başta şehircilik ve sanat olmak üzere çeşitli dallarda birikimli ve yetişmiş kişilerin karşılıklı yer değiştirmiş olmasıdır. Örneğin Roma'da ithal edilen mermeri işleyecek ustaların bulunmaması nedeniyle, imar faaliyetlerinde Anadolu ve Yunanistan kökenli mermer ustalarının yer aldığı görülüyor.

Bu anlamda toplumlarda meydana gelen değişimin nitelik ve kapsamının belirtmesi bakımından Augustus'un *Tuğladan Bir Şehir Buldum, Mermerden Bir Şehir Bırakıyorum* (Urbem Latericium Invenit, Marmoream Reliquit*)* sözü yeni yaşam biçimine hakim olan zenginlik ve estetik anlayışının bir ifadesi olarak kabul edilebilir. Roma'nın yeni baştan inşası denilebilecek çapta yürütülen bu imar faaliyetleri ile mermer tüketiminde büyük bir artışın meydana geldiği anlaşılıyor. Ocakların da mermer talebinde ortaya çıkan bu büyük artışı karşılayabilecek şekilde yeniden organize olduklarına şüphe yoktur.

Ocak sahalarında tam veya yarı işlenmiş durumda çeşitli mimari elemanlarla, lahit ve heykel gibi sanatsal ürünlerin bulunmuş olması ocakların içinde veya yakın çevresinde çeşitli kalitede işleme yapan sanat atölyeleri bulunduğunu göstermektedir. Söz konusu ürünlerdeki teknik ve estetik anlayış seviyesine bakarak işleme atölyelerinden bazılarının atölye kavramını aşarak bir okul kimliği kazanmış olduğu söylenebilir. Gerçekten de kendilerini Dokimeion'lu olarak isimlendiren iki gezgin heykel ustasının varlığı Dokimeion'da okul statüsünde bir heykeltıraşlık atölyesinin bulunduğunun kanıtı olarak kabul edilebilir. Araştırmanın ilgili bölümlerinde ocak organizasyonu kapsamında yer alan heykeltıraşlık ve sanat atölyelerinin yerleri ve üretim standartları konusunda ileri sürülen çeşitli görüşlerden yararlanılarak bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Strateji ve Organizasyon gibi kavramların ölçü tartı gibi fiziksel büyüklüklerle açıklanamayacağına şüphe yoktur. Örneğin herhangi bir ocağın büyüklüğünden hareketle ocağın üretim kapasitesi hakkında bir tahminde bulunulabilirse de ocağın boyutlarından yararlanılarak üretim teknolojisi veya ocak organizasyonunu belirlemek mümkün değildir. Bu nedenle; epigrafik kaynakların dışında kalan verilerin konunun açıklanması ve değerlendirilmesinde ya hiç yararı olmamıştır ya da çok sınırlı kalmıştır. Diğer yandan epigrafik kaynakların ocaklar arasında homojen bir dağılım göstermemesi, antik ocakların büyük çoğunluğunda yazıt bulunmaması veya çok az sayıda yazıt elde edilmiş olması da konunun incelenmesini güçleştirmiş ve çoğu yerde kapsamlı ve kesin sonuçlara ulaşmayı imkansız hale getirmiştir. Epigrafik kaynak zenginliği bakımından Dokimeion ocaklarının ayrıcalıklı ve önemli bir yeri vardır. Bu nedenle Dokimeion ocakları, incelemenin odak noktasını oluşturmuştur.

Yazıtlardan sonra gelen ikinci önemli kaynak ise ocak çevresinde ve döküm sahalarında bulunmuş olan ıskarta malzemedir. Ham durumda veya çeşitli işleme kademelerinde bulunan bu taşların ıskartaya ayrılma nedenleri esas itibariyle ; taşta çatlak veya boşluk bulunması gibi malzemedeki yapısal yetersizlikler ile işleme hataları, zevk ve tercihlerdeki değişimler, siparişin sonradan iptal edilmesi veya ürünün seri üretim fazlası olarak elde kalması şeklinde sıralanabilir. Bu faktörlerden her birinin belli bir döneme ait toplam ıskarta malzeme miktarı içindeki göreceli ağırlığı ile bunun zaman içinde değişimini tutarlı bir şekilde belirlemeye imkan olmadığından söz konusu ıskartaya ayrılma nedenlerinin, toplam ıskarta miktarı içindeki paylarının zamanla değişmediği kabul edilmiştir. Böylece belli bir dönemdeki ıskartaya ayrılan parça miktarı toplam üretim miktarının belirleyici unsuru konumuna gelmiş ve atık malzeme miktarındaki dönemler itibariyle değişim, üretim miktarındaki değişimin bir ölçüsü olarak kabul edilmiştir. Ancak, burada söz konusu olan miktarlar elbette mutlak değerler değil, göreceli değerlerdir.

Bu çalışmada atık malzeme değerlendirilmesinde göz önüne alınan kıstaslar şöyle sıralanabilir: Zaman zaman kesintiye uğramış olsa da, genellikle; ocakların yaklaşık iki bin yıldır farklı işletmeciler tarafından değişik biçimlerde işletilmiş olması nedeniyle herhangi bir parça hakkında sadece içinde yer aldığı atık malzeme kombinasyonuna bakarak kesin yargılara varmak yanıltıcı sonuçlar doğurabilecektir. Bir mermer bloğun, uzun yıllar, bir örtü tabakası altında kalması halinde üzerinde hemen hiçbir yıpranma görülmemesine karşılık, parçanın doğrudan atmosferik şartlara maruz kalması halinde bozulma hızlanmaktadır. Bu nedenle taşın atmosferik şartlardan korunma biçimi ve çıkarıldığı yer, dikkate alınmadan, sadece renkteki matlaşmaya veya kristal yapısındaki bozulmaya bakarak, taşı tarihlendirmeye çalışmak çoğu kere yanıltıcı sonuçlar verecektir.

Dokimeion (İscehisar) merkez olmak üzere, yaklaşık otuz kilometre yarıçaplı bir çember içinde kalan alandaki yapılarda antik dönemlere ait irili ufaklı çeşitli ürünlerin bulunduğu görülüyor. Sütun, sütun tamburu, kaide gibi çeşitli mimari elemanlarla yarı işlenmiş haldeki blokların ve lahit kapağı gibi parçaların çeşitli amaçlarla kullanılmış olması, ocaklardaki ıskarta malzemenin değişik zamanlarda kireç yapımında da kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Bu durumda ocaklarda elde edilen işlenmiş malzeme türlerine bakarak, bunların toplam üretim içindeki payları hakkında güvenilir sonuçlar çıkarmaya da imkan olmadığı anlaşılıyor.

Günümüzde ocaklar özel sektör tarafından işletilmektedir. Kâr özel sektörün temel amacıdır. Bu nedenle ocakta incelemede bulunmak amacıyla, işletmeciden işletme projesi dışında bir çalışma yapmasını istemek mümkün değildir. Zira işletmeci tarafından yürütülen çalışmalar bir kurtarma kazısı değil, bir üretim faaliyetidir. Ancak, bu üretim çalışmalarına paralel olarak bir kısım arkeolojik verinin tahrip olduğuna şüphe yoktur. Burada, işletmecinin ve çalışanların sorumluluk duygusu içinde ve iyi niyetle davranmasını beklemekten başka yapılacak bir şey yoktur. Nitekim işletmecilerin olumlu tutum ve davranışları sayesinde İscehisar'da ve Marmara Adası'nda açık hava müzelerinin kurulmuş olduğu görülüyor.

Ocak sahalarında, sistemli bir araştırma yapmak için, zorunlu olarak mekanik güce ihtiyaç duyulması ve işin mali portresinin büyük olması nedeniyle ocaklarda kişisel girişimlerimle elde edebildiğim kazanımların çok sınırlı kaldığını itiraf etmek zorundayım. Konunun özelliğinden kaynaklanan bu güçlüklere rağmen mermer ocağı, organizasyon, üretim, tüketim, mimari gibi çok değişik alanlarda yapılmış olan araştırmalardan yararlanılarak, konu bütünleyici bir anlayışla ele alınmak suretiyle tutarlı bir sonuca ulaşılmaya çalışılmış; yorum ve değerlendirmeler arasındaki çelişki ve farklılıkların giderilmesi amacıyla gerektiğinde değişik tekniklerden yararlanma yoluna gidilmiştir. Örneğin çeşitli kayaç türlerinin mermer olarak kabul edilmesi nedeniyle aslında teknik düzeyde bir konu olmasına rağmen mermerin belirlenmesi zorunlu hale gelmiş; organizasyonda görev alan kişilerin hukuki statülerini belirlemek ve bu konudaki karmaşaları önlemek amacıyla Roma hukukunun tarihsel gelişimi ve uygulanma yöntemi de zorunlu olarak araştırma kapsamına alınmıştır. Bu yapısı itibariyle, araştırmanın, Roma dönemi Anadolu mermer ocakları konusuna ilgi duyanlar için bütünleyici bir kaynak olacağını ümit ediyorum.

Bu çalışmada destek ve yardımlarını esirgemeyen sayın hocam Prof.Dr. Coşkun Özgünel'e, mermer konusunu araştırmam için beni teşvik eden sayın hocam Prof.Dr. Cevdet Bayburtluoğlu'na, fikirleri ve konuya olan ilgisi ile her zaman yanımda olan Doç.Dr. Kutalmış Görkay'a teşekkürü borç bilirim.

LEVHALAR

Levha I	Perge, Ephesos ve Sardes *pavonazetto* cinsi sütunlar
Levha II	Ostia Limanı Planı, R. Meiggs, *Roman Ostia*, Oxford 1973,
Levha III	Roma Mermer Ocakları, Dolci E., 1989, *Il marmo nella civilita romana: La produzione e il commercio*, Carrara; Sodini J.P., 2002, 'Marble and Stoneworking in Byzantium, Seventh-Fifteenth Centuries,', *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed.Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, s. 132-133
Levha IV	Dokimeion Sikkeleri, Drew- Bear T., 2002, *Afyonkarahisar,* Cilt I, Roma Döneminde Afyonkarahisar, Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar, s. 107)
Levha V	İscehisar'da bulunmuş olan yarı bitirilmiş lahit kapaklarını gösteren plan. Fant J.C.,1985 'Four Unfinished Sarcophagus Lids in the Quarries at Docimium and the imperial quarry system in Phrygia,' *AJA 89,* s. 657
Levha VI	İscehisar'da bulunmuş olan yarı bitirilmiş lahit kapak fotoğrafları, Fant J.C.,1985 'Four Unfinished Sarcophagus Lids in the Quarries at Docimium and the imperial quarry system in Phrygia,' *AJA 89, Plate 73, 74 ve 75*

Levha VII	Dakyalı Esirlere ait Fotoğraflar. Waelkens M., 1985b *'From a Phrygian Quarry: the Provenance of the Statue of the Dacian Prisoners in Trajan Forum at Rome.' AJA 89,* Plate 71 ve 72
Levha VIII	Constantine Kemeri
Levha IX	Afyonkarahisar Müzesi; İscehisar'dan getirilen yarı bitirilmiş heykeller.
Levha X	Yardımsever Çoban - Leto ve Çocuk Heykelciği, Cleveland Museum of Art Collection, No:1965.241, İS. 270-280 (Dokimeion); Almanya Özel Koleksiyonu, Yük:29,5 cm, Weber Kunsthandel GmbH (Dokimeion)
Levha XI	Parthia zaferi anısına Paletine tepesine İS.20 yılında dikilen bronz tripodu taşıyan *pavonazetto* ve *nero antico* cins mermerler kullanılarak yapılmış heykel grubu. Paolucci F., 2003, 'Roma di Marmo; I colari dell'Impero', *Archeologia Viva, Anno XXII.No.97*, s.26-27
Levha XII	Afyonkarahisar ve Çevresi Jeolojik Haritası. Harita Genel Müdürlüğü 1:100.000 ölçekli Afyonkarahisar ve Çevresi Jeoloji Haritası, Ankara 1964, Kompilasyonu Derleyen Hamit N. Pamir
Levha XIII	*Caesura* veya *Officina*'ya ait ? Stel; Roma Milli Müzesinde bulunan II.yüzyıla ait taş operasyonunu gösteren rölyef, Paolucci F., 2003, 'Roma di Marmo; I colari dell'Impero', *Archeologia Viva, Anno II.No.97*, s.47

Levha XIV	Dokimeion ve Çevresi (Tarihsel Coğrafya), Drew- Bear T., 2002, *Afyonkarahisar,* Cilt I, Roma Döneminde Afyonkarahisar, Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar, s. 111
Levha XV	Bazilika Iulia, Bazilika Aemelia ve Mars Ultor Tapınağı
Levha XVI	Afyonkarahisar Müzesi, İscehisar'dan getirilmiş bloklar
Levha XVII	İscehisar'dan getirilen bloklar için Afyonkarahisar Müzesi tarafından oluştuırulan sergileme alanı.(2000)
Levha XVIII	İscehisar- Afyonkarahisar devlet karayolu, İscehisar İlçesindeki Ocaklardan getirilen blokların sergileme alanı. (2004) (İscehisar Açık Hava Müzesi)
Levha XIX	İscehisar İlçesindeki Ocaklardan getirilen blokların sergileme alanı (İscehisar Açık Hava Müzesi)
Levha XX	Açık Hava Müzesinde sergilenen Yazıtlı Bloklar
Levha XXI	İscehisar Açık Hava Müzesi Parkı ve Köprüsü. Açık Hava Müzesi Parkı'nda sergilenen bloklar.
Levha XXII	İscehisar mermer ocakları (Genel Görünüm) Demireller Ocağı ve gönderilmeyi bekleyen günümüz blokları. Demireller Mermer Ocağı (Ocak yüksekliği 75-80 m.)
Levha XXIII	İscehisar Ocaklarında Blok Kesimi

Levha XXIV	Antik Bacakale Ocağı. (Alimoğlu Ocağı) Bacakale Ocağı Girişi ve Ocaklardan çıkarılan Roma dönemi malzemesi (Sütunlar). Roma döneminde yoğun olarak kullanılan Bacakale Ocak bölgesi
Levha XXV	Bacakale Ocağı Genel görünüm ve blok çıkarma
Levha XXVI	Bacakale Ocağı. Günümüzde mermer çıkarılmakta olan bölge. Bacakale Ocağı antik parçaların depolandığı bölge.
Levha XXVII	Bacakale Ocağı *Pavanezetto* Cinsi Bloklar
Levha XXVIII	Bacakale Ocağı Genel Görünüm. Antik parçaların depolandığı bölge.
Levha XIX	Antik dönem çıkarma izlerinin bulunduğu ocak bölgesi. Bacakale Ocağının yukarıdan görüntüsü. Ocağa ismini veren doğal bacalar.
Levha XXX	Bacakale Ocağının genel görüntüsü .Bacakale'nin terk edilmiş blok çıkarma bölgesi. Civarda bulunan antik bloklar. Modern blokların depolanma yeri.
Levha XXXI	Prokonnesos Planı, The Quarry Inscriptions of Prokonnesos,' . Herrmann, N. Herz and R. Newman (ed.) içinde, ASMOSIA 5, Interdisciplinary Studies on Ancient Stone – Proceedings of the Fifth International Conference of the Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity, Museum of Fine Arts, Boston, June 1998, s. 1; Teos Planı, Fant J.C., 1989b '*Poikiloi lithoi*: the anomalous economics of the Roman imperial marble quarry at Teos,' in *The Greek*

Renaissance in the Roman empire. Papers from the Xth British Museum Classical Collequium (BICS Suppl. 55,) London.Plate 70 Fig.3

Levha XXXII Konsül Listesi: İmparatorluk ailesine ait, Fant, J.C., 1989a, *Cavum Antrum Phrygiae. The Organization and Operations of the Roman Imperial Marble Quarries in Phrygia*, BAR, S482, Oxford, s.262-264

Levha XXXIII Konsül İsimleri: Özel kişilere ait, Fant, J.C., 1989a, *Cavum Antrum Phrygiae. The Organization and Operations of the Roman Imperial Marble Quarries in Phrygia*, BAR, S482, Oxford, s.265-268

Levha XXXIV Teos Karagöl

Levha XXXV Karagöl Ocak Alanı ve Teos Mermeri

Levha XXXVI Teos Karagöl Ocak sahası yakınında bırakılmış bloklar I

Levha XXXVII Teos Karagöl Ocak sahası yakınında bırakılmış bloklar II

Levha XXXVIII Teos Karagöl yazıtlı Bloklar I

Levha XXXIX Teos Karagöl yazıtlı Bloklar II

Levha XXXX Teos Karagöl yazıtlı Bloklar III

Levha XXXXI Teos Karagöl yazıtlı Bloklar II

Levha XXXXII	Antik Mermer Cinsleri I, Paolucci F., 2003, 'Roma di Marmo; I colari dell'Impero', *Archeologia Viva, Anno XXII.No.97*, s.32- 33
Levha XXXXIII	Antik Mermer Cinsleri II, Paolucci F., 2003, 'Roma di Marmo;I colari dell'Impero', *Archeologia Viva, Anno XXII.No.97*, s.32- 33
Levha XXXI	Antik Mermer Cinsleri III, Coarelli F, 1997, *Roma*, Milano. s.365

KISALTMALAR

AA	Archäologischer Anzeiger
ABull	The Art Bulletin
AJA	American Journal of Archaeology
AM	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung
AMM	Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı
AnnArbor	University of Michigan-Ann Arbor
AnnIst	Annali dell'Istituto di Corrispondenza Archeologica
AnatAnt	Anatolia Antica
AnatSt	Anatolian Studies
ArkTop	Arkeometri Sonuçları Toplantısı
ASMOSIA	Association for the Study of Marble and Other Stones In Antiquity
BAR	British Archeological Reports
BCH	Bulletin de Correspondance Hellenique
BEFAR	Bibliotéque des Ecoles Françaises d'Athens et Roma
BSA	Annual of the British School at Athens
BSR	Papers of the British School at Rome
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum
DissPontAcc	Dissertazioni della Pontificia Accademia Romana di Archeologia
DdA	Dialoghi di Archeologia
EÜCD	Ege Üniversitesi Coğrafya Dergisi
EpigAnat	Epigrafia Anatolica
GÜEFD	Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi
IJNA	International Journal of Nautica Archeology and Underwater Exploration
İTÜVY	İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı Yayınları
JDAI	Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Insititut
JRA	Journal of the Roman Archaeology

JHS	Journal of Hellenic Studies
JRS	Journal of Roman Studies
MEFR	Mélanges de l'Ecole Française de Rome
MEFRA	Mélanges de l'Ecole Française de Rome. Antiquity
MemAmAcc	Memoirs of the American Academy in Rome
PBA	Proceedings of the British Academy
SmithRep	Smithsonian Report
StudMisc	Studi Miscellanei
RendPontAcc	Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologicia
TAD	Türk Arkeoloji Dergisi
ZPE	Zeits Schrift Für Papyrolgie und Epigraphik

BÖLÜM I
Giriş

Mermer Üretim Teknolojisi

Mermer üretimi ve işlenmesi emek-yoğun bir özelliğe sahiptir. Gelişmiş makine ve aletlerin kullanıldığı günümüzde bile, üretim bu yapısını korumaya devam etmiştir. Özellikle antik dönemlerde insan gücü ve emek unsurunun daima birinci planda kaldığına şüphe yoktur.

Mermer üretimindeki ilk basamak ihtiyaca uygun niteliklere sahip olan taşın bulunmasıdır. Bundan sonra çıkarılacak bloğun boyutlarıyla ana kayadan koparılma biçimi belirlenecek ve üretim en az emek ve en az fire verecek şekilde gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Bloklar ana kayadan genellikle katmanlar veya basamaklar oluşturularak koparılmıştır.(Levha XXII, Resim 3-5) Bu yöntem sayesinde işçilik hataları en düşük seviyede kalırken ana kayadan sökülen blokların nakliyesi de bir ölçüde kolaylaşmıştır. Blokların ana kayadan koparılmasında iki metot kullanılmıştır: Birinci metot, taşta ısıl gerilmeler yaratılarak taşın çatlatılmasıdır. Bu teknikle taş üzerinde bir doğru boyunca ateş yakılıp, taş yeterince ısıtıldıktan sonra bu bölgeye soğuk su dökülerek taş belirlenen hat boyunca çatlatılmıştır. Mısır'da bu tekniğin biraz daha değişik bir şekilde uygulandığı anlaşılıyor; Blok üzerinde ateş yakılması yerine taş üzerine belirlenen hat boyunca kızgın tuğlalar konularak taş ısıtılmıştır. Ancak ısıtma tekniğinin mermerin yapısını bozması yanında büyük miktarda zayiata sebep olması nedeniyle zorunlu haller dışında çok fazla uygulanmamıştır. İkinci metot; kesici, delici ve parçalayıcı aletler yardımıyla, mermerin ana kayayla bağlantısının kesilmesidir. Bloğun çevresinde açılan tranşeler yerine göre ancak bir aletin çalışmasına imkan verecek kadar (20-30 cm) dar olabildiği gibi, içine bir insanın sığabileceği kadar (50-60 cm) de olabiliyordu. Bloğun ana kayayla bağlantısının kesilmesinde kırıcı ve parçalayıcı aletler yanında kesici hızarlar da kullanılmıştır. Hızarın kesme etkinliğini artırmak amacıyla kesme aralığına sulu kum dökülmüştür. Günümüzde de kesici çelik tel ile birlikte kumlama işlemi aynı şekilde devam etmektedir. Düşey doğrultuda çevreyle

bağlantısı kesilen blok tabandan kamalar vasıtasıyla kopartılmıştır. Kama yuvalarının derinliği ve sıklığı bloğun ana kayaya bağlanış biçimine ve bloğun boyutlarına göre farklılıklar gösterse de, genellikle kullanılan kama sayısında zaman içinde bir artış olduğu görülüyor. Demir kamalar yanında tahta kamalara su emdirilerek, tahtanın genleşmesi yoluyla taşın çatlatılarak koparılması tekniğinin de zaman zaman kullanılmış olduğu anlaşılıyor.[1]

Ocaklarda, mermerin ana kayadan koparılması ve işlenmesi düşünülenin aksine standart bir uygulama şeklinde yürütülmemiştir. Bu durum geçmişte olduğu gibi günümüzde de böyledir. Taşın sertliği, kırılganlığı yapıdaki homojenlik veya tabakalaşma gibi özellikler taşın çıkarılmasında olduğu kadar, işlenmesinde de her zaman düzenleyici faktörler olmuştur. Ancak daha da önemlisi çıkarma şekline karar verecek olan ocak ustasının yeteneğidir. Bünyesinde çatlaklar oluşmadan, homojen yapıda bir bloğun bütün olarak çıkarılması son derece önemlidir. Yekpare çıkarılma olanağı varken bir bloğun parçalanması en azından kaynak israfı demektir. Çıkarılacak bloğun boyutlarının belirlenmesi bu nedenle kritik bir önem taşımaktadır. Eğer yapıda tabakalaşma varsa ve blok boyutları küçükse, çoklu kama yerine tek bir kama kullanılması uygun olabilir. Bu konuda ocak ustasının (mühendisinin) tutarlı ve doğru bir karar vermesi halinde hem sökme işi kolaylaşacak hem de temiz bir yüzey elde edilecektir. Ana kayadan koparılan mermer blok; bünyede mikroskobik düzeyde çatlamalar olabileceği için yuvarlanarak veya atılarak değil, konumuna en uygun bir taşıma metoduyla depo veya işleme sahasına taşınmıştır. Dokimeion mermer ocaklarında taşıma işinin son derece özenli bir şekilde yürütülmüş olduğu anlaşılıyor. Genellikle blok çıkarıldığı yerde kaba işlemeye tabi tutularak, fazlalıkları atılmış ve nakliye işi büyük ölçüde kolaylaştırılmıştır.

Blokların Taşınması ve İhracat İmkanları

Taşıma işlemine başlamadan önce ocağın depolama alanına uzaklığı, blok büyüklüğü ve geometrik yapısı, kullanım yeri gibi faktörler göz önüne alınarak mermerin

[1] Ocaktan blokların çıkarılmaları ile ilgili olarak: O, Bingöl., *Arkeolojik Mimari'de Taş*, Ankara, 2004, s. 26-32

taşımaya uygun hale getirilmesi gerekecektir. Ocak sahasında yeterince geniş bir alanın bulunması halinde genellikle ayrı bir depolama sahasına ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak, ocakta yeterli büyüklükte bir alanın bulunmaması veya ocak sahasının eğimli olması ve özellikle yükleme yerinin ocak ve depolama sahasına uzak olması durumunda taşıma için gerekli işlemlerin ocak içinde tamamlanması zorunlu hale gelmiştir.[2] Burada önemli olan, en az emekle taşıma işleminin gerçekleştirilmesidir. Bunun için yapılacak ilk iş, bloğun kullanım ölçülerine getirilerek gereksiz malzemenin taşınmasını önlemektir.[3] Bu amaçla bir sütun veya lahde kabaca bir form verilerek taş işlenmiştir. Malzemelerde sürekliliğin kesintiye uğradığı köşe, kenar ve uç bölümlerde iç gerilmeler yoğunlaşacağından, malzemenin statik veya dinamik bir yük altında kalması halinde bu bölgelerde kırılmalar, çatlama ve dağılmalar meydana geleceği göz önüne alınarak taşıma boyutlarına indirilen bloklarda keskin köşeler düzeltilip, yumuşatılmıştır. Prokonnesos'da bulunan monoblok sütunların her iki ucunda yer alan 1.5-2 cm yüksekliğindeki çemberlerin taşıma sırasında gövdenin zarar görmesini önlemek amacıyla bırakılmış olduğu anlaşılıyor.[4]

Mermerin ocaktan depolama veya yükleme sahasına taşınmasında kullanılan ulaşım yolları için standart bir modelin geliştirilmiş olduğunu söylemek güçtür. Zira yolların yapısı, taşınacak blokların boyut ve ağırlığına, kullanılan taşıma aracına, bölgenin iklim şartlarına, toprağın yapısına, arazinin eğimine ve bölgede kazanılmış olan tecrübeye bağlı olarak değişim göstermiştir. Genellikle ulaşım yolları üzerindeki örtü tabakası kalınlığının 20-30 cm den az olmadığı anlaşılıyor. Örtü yapımında çevrede uygun malzeme bulunmaması halinde mermer ocağı artığı kırma taşlar kullanılmıştır.

Didyma ve Pentelik ocaklarında bu tarzda inşa edilmiş yollara rastlanılmıştır. Engebeli arazide küçük çukurlar doldurulmuş, tepecikler düzeltilmiştir. Yüksekliklerin fazla, çukurların derin ve geniş olması durumunda yollar, tepe

[2]Wurch-Kozelj, M., 'Methods of Transporting Blocs in Antiquity, Clasical Marble:Geochemistry, Technology, Trade.' (*NATO ASI Series Vol:1*) Dordrecht/London/Boston, 1988, s.55.
[3] Ward Perkins, J.B., 'Quarriying in Antiquity: Technology, Tradition and Social Change.' *ProdBrittAcad* 5 , 1971, s.137-158.
[4] O. Bingöl, 2004, s. 36- 37; Asgari N. ve Drew-Bear T., 'The Quarry inscriptions of Prokonnesos,' *Asmosia* V, 1996, s .8. No:16

eteklerinde kavisler çizip vadiler boyunca uzanmıştır.Ulaşımda kullanılan aracın kızak olması halinde yolun kenarları kızağın kaymasını önleyici durdurucularla teçhiz edilmiştir.[5] Pentelik taş ocağında yapılan araştırmalarda taşların aşağı kotlara taşınmasında kontrolü sağlayıcı ahşap direk yuvalarının bulunması bu varsayımı desteklemektedir. [6] Kızak hızı yol kenarına çakılmış tahta direklere ip dolamak suretiyle kontrol edilmiş olmalıdır.[7]

Blokların uzak mesafelere taşınmasında kullanılan kara taşıtları içinde en gelişmiş model tekerlekli arabalardır. Bloğun büyüklüğüne ve ağırlığına göre bir çok model geliştirilmiştir. İ.Ö. 333-332 tarihli *Eleusis Kayıtları*'nda sütun tamburlarının taşınmasında kullanılan arabalardan bahsedilirken, bu arabaların τετρακυκλοιαμαξαι olarak adlandırıldığı görülüyor.[8] Bloklar taşıyıcı şasenin üstüne veya altına bağlanmak suretiyle taşınmıştır. Boyutların çok büyük olması halinde bizzat, bloğun kendisinin bir araba şasesi gibi kullanılmış olduğu anlaşılıyor. Nitekim 7 m uzunluğundaki bir arşitrav bloğu bu şekilde taşınabilmiştir.[9] Küçük blokların ise daha çok iki veya dört tekerlekli arabalarla taşındığı anlaşılıyor.

Deniz yoluyla taşımada, yükün göreceli olarak küçük, taşıma uzaklığının kısa veya suyun sakin olması halinde taşıma sal ile yapılmıştır. Yükün ağır ve taşıma mesafesinin büyük olduğu durumlarda büyük hacimli kayık veya gemilerden yararlanılmıştır. Didyma'da ele geçen bir yazıtta *αμφιπρυμνουσ* teriminin, kıç tarafı yuvarlatılmış gemiler için kullanılmış olduğu anlaşılıyor . Bu gemiler önden ve arkadan rıhtıma yanaşmak suretiyle yükleme ve boşaltma yapabilme imkânına sahipti.[10]

---

[5] Adam, J.P., *Roman Building, Materials & Techniques*, London, 1994, s.27.
[6] Orlandos, A.K., *Les Matériaux de Construction II* , Paris, 1968, s.92.
[7] Detay bilgi için bkn; O. Bingöl, 2004, s. 38-43; Martin, R., *Manuel d' Architecture Grecque I*, Paris, 1965 s.165.
[8] Orlandos, A.K., *Les Matériaux de Construction* I, Paris, 1966, s. 92.
[9] O. Bingöl, 2004, s. 47-47; Adam. J.P, 1994, s .29.; Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, (Çev.Suna Güven), Ankara, 1990, X.2
[10] O. Bingöl, 2004, s.51

Blokların yükleme ve boşaltılmasında kullanılmış olan en basit kaldırma makinesi manivela'dır. Kaldıracın özellikle deniz nakliyesinde, rıhtımın deniz seviyesine göre daha yüksek kaldığı durumlarda son derece yararlı olduğuna şüphe yoktur.
Bu sayede büyük ağırlıkların kaldırılması mümkün olmuştur.[11] Çok çeşitli konstrüksiyonların kullanıldığı bu sistemlerde tek bir ana taşıyıcı direk ve bir askıdan oluşan 'T' şeklindeki sistem yanında üçlü, dörtlü payandalı sistemlerin de geliştirilmiş olduğu görülüyor.[12] En çok kullanılanlar τετρακωλοσ ve *δικωλοσ* adı verilen tiplerdir.[13]

Dokimeion'un limanlara uzak olması ve karayolu ulaşımındaki güçlükler nedeniyle mermer kullanım yerine tam veya yarı işlenmiş şekilde gönderilmiştir. Orta Anadolu'dan Roma'ya sevkıyatın yapıldığı ve ana depoların bulunduğu yer Synnada (Şuhut) idi. Dokimeion'da üretilmiş olan mermerin burada son kontrolün yapılarak ihracata uygun görülenlerin üzerine bir numara işlenmiştir. Bu numara, mermerin ihracata uygun kalitede olduğunu belirlemesi yanında bloğu tanımlamaya yarayan karakteristik bir unsur olmuş; ayrıca envanter kayıtları açısından da bir veri oluşturmuştur.

Dokimeion ocaklarının İ.Ö.V.yüzyıldan başlayarak işletildiği düşünülüyorsa da genellikle bütün taş ocaklarında olduğu gibi, burada da işletme faaliyetlerinin sürekli olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak Anadolu'da Roma egemenliği döneminde, ocakların kesintisiz bir şekilde işletilmiş olduğu söylenebilir.

Roma imparatorluk idaresinin I.yüzyıl boyunca mermer ocaklarının müteahhit eliyle işletilmesi yolunu tercih etmiş olduğu anlaşılıyor. Bu işletme biçiminde taşın, yönetimce kabul edilmesi aşamasına gelinceye kadar, ocaktaki bütün faaliyetlerden müteahhit sorumludur. Ancak, müteahhidin büyük yetkilerle donatıldığı zannedilmemelidir. Çıkarılacak taşın cins ve boyutundan taşın işlenme biçimine varıncaya kadar taşla ilgili bütün unsurlar daima idare tarafından saptanıp kontrol

[11] Adam. J.P, 1994, s. 29.
[12] Kozelj, T., 'Extraction of Blocs in Antiquity: Special Methods of Analysis,Clasical Marble: Geochemistry, Technology, Trade.' Herz.N.,M.Wealkens (ed.) içinde, NATO ASI Series Vol:153 Dordrecht/London/Boston, 1988, s.31- 39.
[13] O. Bingöl, 2004, s. 84-90

edilmiştir. O kadar ki, müteahhidin teslim edeceği taşın fiyatını bile belirleyemediği anlaşılıyor. Her ne kadar bu konuda kesin bir ayrım bulunmasa da taşın kabulü veya ret edilmesi gibi taşın geleceği konusunda kesin karar verme yetkisine sahip olan bir yöneticinin, doğrudan değilse bile dolaylı yoldan fiyatı belirlediğine de şüphe yoktur. İ.Ö.I. yüzyılın sonlarına doğru imparatorluk ocaklarının müteahhit aracılığıyla işletilmesi geleneği terk edilerek, idarenin üretimdeki kontrol ve inisiyatifinin arttığı görülüyor. Bu gelişmenin ilginç yanı, yüzyıla varan bir işletme deneyimine dayanarak ocak işletme biçiminin zaman içinde yavaş yavaş şekillenmiş olmasıdır. Bu yeni geliştirilen organizasyon modelleri sayesinde üretimde hedeflenen büyük artışlara ulaşılmış olduğu anlaşılıyor. Ancak, bloklar üzerindeki yazıtlardan yararlanılarak, ocak organizasyonu ve iş akışı konusunda oldukça detaylı bilgiler elde edilmiş olmasına rağmen, ocakta çalışan işçilerin sayısı, çalışma süreleri gibi teknik konularda somut veriler elde edilememiştir. Diğer yandan ocak alanının büyüklüğü, birim alana düşen işçi sayısı, üretim miktarı gibi konularda tamamen varsayımlara dayanan verilerden hareket edildiğinde varılacak sonuçların da aşırı zorlama nedeniyle güvenilir olamayacağına şüphe yoktur. Diğer yandan ocaklardan çoğunun antik dönemlerden günümüze kadar uzanan bir süreç içinde çeşitli tekniklerle işletilmiş olması nedeniyle, geçmişle olan bağlar her gün biraz daha kopmakta ve geçmişe ışık tutabilecek verilere ulaşmak imkansız hale gelmektedir. Bu bakımdan J.C.Fant'ın Dokimeion'da yapmış olduğu incelemeler ve yazıtların çözümü büyük değer taşımaktadır. Bu incelemede söz konusu çalışmalardan büyük ölçüde yararlanılmıştır.

Bir malzeme olarak mermerin arkeoloji bilimi çerçevesinde ele alınıp incelenmesi 70-80 yıldan daha eskiye gitmemektedir. Ancak konuya gittikçe artan bir ilgiyle yaklaşıldığı ve arkeolojik açıdan henüz yeni bir alan olmasına rağmen başlı başına bir ilgi odağı haline geldiğini söylemek mümkündür. Bugün bu konudaki bilgiler sınırlı olup, arkeolojik anlamda yeterli ölçüde arazi çalışması yapılmamış olması nedeniyle güvenilir ve kesin sonuçlar elde edilememiştir. Öyle ki, kimi zaman aynı verilerden hareket edilmesine rağmen çok farklı sonuçlara ulaşılabildiği görülüyor. Örneğin zaman içinde aletlerde meydana gelen değişiklikler, taş çıkarma tekniği ve aynı bir aletin kullanılma biçimindeki farklılıklar nedeniyle değişik sonuçlara

ulaşılabilmektedir.[14] Örneğin taş işlemede kullanılan bir kalem iziyle, taşın ana kayadan kopartılması sırasında kullanılan bir murç izinin ayırt edilmesi zannedildiği kadar kolay değildir.

Taş işçiliği ve taş işleme sanatının İ.Ö.VII.yüzyılın sonlarından itibaren öncelikle heykeltıraşlık alanında ve süsleme amacıyla mimaride yer almaya başladığı görülüyor.[15] Arkaik dönemde Kıta Yunanistan'daki taş işleme yöntemlerinin Mısır'dan alınmış olduğu genellikle kabul edilmektedir.[16] Mısır'da taş ocaklarının yaklaşık olarak İ.Ö.3000 yıllarına kadar uzandığı göz önüne alınacak olursa, bu durumu doğal karşılamak gerekecektir. Ancak daha sonraları Yunanistan'da taş işleme tekniklerinin sürekli bir gelişme göstererek, bakır ve bronz aletler yerine demir aletlerin kullanılmaya başlanmasıyla Mısır taş işçiliğinin çok daha ilerisine geçtiği anlaşılıyor. Bu gelişme ya Yunanistan'da ya da Anadolu'da filizlenmiş olmalıdır. Genellikle söz konusu gelişmelerin Anadolu kökenli olduğu tahmin ediliyor. Hititler, anıtsal mimari örnekleriyle süslenen gelişmiş uygarlıklarını ve bu arada taş işleme tekniklerini de doğrudan veya dolaylı yoldan Yunanistan'a iletmiş olmalıdır. Taş işleme sanatının kaynağı neresi olursa olsun, sonuç itibariyle İ.Ö.VI.yüzyılda bütünüyle mermerden oluşan yapıların inşa edilmeye başlandığı ve özellikle İonia Bölgesi'nde mermer mimarisinin anıtsal bir karakter kazandığı görülüyor.

Bu dönemde Anadolu'da Ephesos yakınlarındaki Belevi, Latmos ad Meandrum'daki Herakleia, Prokonnesos ve Doryleion gibi ocaklar artan mermer ihtiyacını karşılamak üzere faaliyete geçmiştir.[17] Yukarı Porsuk ovasında bulunan bir stelin Dokimeion cinsi mermerden yapıldığının anlaşılmasından sonra, ocakların İ.Ö.V.yüzyılın sonlarına doğru işletilmeye başlanmış olduğu tahmin ediliyorsa da, elde yeterli kanıt olmadığı için bu sav bir varsayım olmaktan ileri gitmemiştir.

---

[14] Adam. J.P,1994, s.23.
[15] Dworakowska, A., 1975, *Quarries in Ancient Greece*, Wroklaw, s.86-88.
[16] Ward Perkins. J.B, 1971, s 137-158.
[17] O. Bingöl, 2004, s. 22-25; Dworakowska. A, 1975, s.88; Alzinger, W., 'Ritzzeichungen in den Marmorbrüchen von Ephesos,' *Öjh* 48, 1966-1967 s.61-72.; Martin. R, 1966, s.142. ve 139-40; Vitruvius, 1990, X,2,15;. Monna, D., ve Pensabene, P., *Marmi dell' Asia Minore,* Roma, 1977, s.131-137; Walker, S., 'The Marble Quarries of Proconnesos : Isotopic Evidence for the Age of the Quarries and Lenos sarcophagi Carved at Rome,' *StMiscRo* 26, Rome, 1985, s.57-68.

Dokimeion ocaklarının coğrafi konumu, limanlara olan uzaklığı ve kara taşımacılığındaki zorluklar nedeniyle ilk zamanlarda ocaklarda geniş kapsamlı bir üretim yapılmamış olduğu düşünülmekteydi. Ancak zamanla üretim tekniklerindeki gelişmeler ile yeni ulaşım olanakları ve iyi bir organizasyon sayesinde büyük miktarlarda üretim ve satış gerçekleştirilmiştir.[18] Bu gelişmede yöredeki yüksek işçilik kalitesinin de büyük etkisi olduğuna şüphe yoktur.[19]

Mermerin Yapısal Özellikleri ve Kullanım Alanları

Antik dönemlerden 19.yüzyılın sonlarına kadar mermer kalite itibariyle tane büyüklüğü, renk, ışık geçirme yeteneği ve yapıdaki homojenlik dikkate alınarak sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu tip görünür özelliklere dayanarak yapılan değerlendirme ve sınıflandırmaların başarılı olduğunu söylemeye imkan yoktur. 19.yüzyıl sonlarından itibaren mermer kalitesinin belirlenmesi ve sınıflandırılmasını bilimsel temellere dayandırmak amacıyla, çeşitli teknikler kullanılmaya başlanmıştır. Eskiye kıyasla daha bilimsel bir yaklaşım olmasına karşın, tane büyüklüğü ve renk gibi özelliklerin belirleyici unsurlar olarak kabul edilmesi nedeniyle bu yeni tekniklerle de tatmin edici sonuçlar elde edilememiştir. Değerlendirmelerdeki karmaşa özellikle homojen yapıdaki beyaz ve grimsi beyaz mermerde daha çarpıcı olmuştur.[20] Sadece rengin ayırıcı bir özellik olarak kabul edilmesi halinde bile mermerin tanımı ve sınıflandırılmasında güçlüklerle karşılaşıldığı görülüyor. Nitekim, S.Walker ve ekibi tarafından yapılan izotopik analizler sonucunda[21] daha önce optik değerlendirmeler yoluyla ulaşılan sonuçların çoğunun hatalı olduğu anlaşılmıştır.

---

[18] Walker. S., 1985, s.117.

[19] 1923 yılından önce Anadolu'daki taş ustalarının hemen hemen tümünün Sinop'tan gelmesi nedeniyle taş ustaları genellikle *Sinoplular* olarak tanınmışlardır. Yine taş işçiliği geleneğini uzun yıllardır sürdüren Kayseri/Ağırnas ve Bayburt'unda bu kapsamda değerlendirilmesi gerekecektir. Bu ustalardan bir bölümünün mübadele ile Anadolu'dan ayrılmak yerine Marmara Adası'na (Prokonnesos) yerleşmeleri sonucunda, buraların taş ustası yetiştiren bir okul vasfını kazanmış olduğu anlaşılıyor. Asgari, N., 'Roman and Early Byzantine Marble Quarries of Proconnesus', *Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Ankara, 1978, s.467-480.

[20] Pritchett, K.W.H., ve Herz, N., 'Marble in Attic Epigraphy', *AJA* 57, 1953, s. 71-83

[21] Coleman, M., ve Walker, S., 'Stable Isotope Identification of Greek and Turkish Marbles.' *Archaeometry* 21, 1979, s.107-112. ; Üretim ocağının belirlenmesinde en etkili yol izotopik analizler olmaktadır. Bir üründe sadece işleme biçimi ve mermer cinsine bakarak orijini tayin etmek hatalı sonuçlara yol açabiliyor. Örneğin bu metotla Halikarnassos Mausoleum'daki mermerlerden bir çoğunun Dokimeion'dan getirilmiş olduğu anlaşılmıştır. Yine British Museum'daki İ.Ö.II..yüzyıla tarihlenen ve Pentelik ocağından gelmiş olduğu düşünülen lahitlerin izotopik analizler sonucu

N.Herz tarafından geliştirilen '*kararlı izotop oranları*' tekniği[22] sayesinde, bu alanda devrim sayılabilecek gelişmeler kaydedilmiştir. Bu teknik, mermeri oluşturan $CaCO_3$

Dokimeion orjinli oldukları anlaşılmıştır. Eğer Halikarnassos'a mermerlerin Dokimeion'dan getirildiği göz önüne alınacak olursa İ.Ö. IV.yüzyıl içinde Dokimeion'un çok önemli bir mermer ocağı olduğu söylenebilir. Bu anlamda mermer buradan önemli sahil şehirlerine ulaştırılmış olmalıdır. Özellikle Pamphylia'ya Sagalassos yolu kullanılarak gelmiş olma olasılığı büyüktür. (French, D., *Roman Roads and Milestones of Asia Minor*, BIA monograph 9, BAR series 392, 1988, s. 534.) Mathews, K., ve Walker, S., 'Recent Work in Stable Isotope Analysis of White Marble at the British Museum' Fant J.C. (ed.) içinde, Ancient Marble Quarrying and Trade: Papers from a Colloquium Held at the Annual Meeting of the Archaeological Institute of America, San Antonio-Texas, 1986, BAR (1988)., s. 121; Young, S., 'Pamphylian Architectural Decoration in the Second Century AD: Purely Derivative or an Independent Tradiation?', *Adayla VI*, 2003, s. 174

[22] Herz, N., ve Wenner D., 'Tracing the Origins of Marble.' *Archaeology* 34, 1981, s. 14-21, Herhangi bir elementin kimliğini belirleyen ana yapı elemanı atomdur. Atom ise Proton, nötron ve elektron denilen atomik parçacıkların birleşmesiyle oluşur. Proton atom çekirdeğinin ana elemanı olup, kütlesi bir atomik kütle birimidir. Çekirdekte bulunan proton sayısı o atomun atom numarası olup, belirli bir elementi tanımlar. Elektrik yükü + 1 birimdir. Elektron kütlesi ihmal edilebilecek kadar küçüktür. Atomun kütlesi hesaplanırken elektron kütlesi dikkate alınmaz. Elektrik yükü – 1 birimdir. Yüksüz bir atom elektriksel yükü açısından nötr durumdadır, yani atomda proton sayısına eşit sayıda elektron vardır. Elektronun herhangi bir nedenle atomdan kopması veya atoma bir veya birkaç elektron girmesi sonucunda atomun elektriksel dengesi bozulur ve pozitif veya negatif yüklü atom haline gelir. Yüklü atoma iyon adı verilir. Ancak atomun iyon haline dönüşmesi, temsil ettiği elementte herhangi bir değişik yaratmaz. İyon yine belirli elementin atomu olmaya devam eder. Nötronlarda protonlar gibi atom çekirdeğinde bulunur. Çekirdekte en az proton sayısı kadar nötron bulunur. Elektriksel yükü sıfır olup kütlesi proton kütlesine eşittir. Bu da 1 atomik kütle birimidir. Bu durumda herhangi bir elementin atomik kütlesi, atom numarasının yani çekirdekteki proton sayısının iki katıdır. Gerçekten çekirdekte en az proton sayısı kadar nötron bulunacağına ve bunların kütleleri de bir atomik kütle birimine eşit olduğuna göre atomik kütle veya atom ağırlığı proton sayısının iki katı olmalıdır.Örneğin kalsiyum elementinin atom numarası, yani çekirdekteki proton sayısı 20 olup, atom ağırlığı 40 atomik kütle birimine eşittir. Ancak bazı elementlerin çekirdeğindeki nötron sayısının, proton sayısından daha fazla olduğu görülüyor. Herhangi bir elementin atom numarası (proton sayısı) aynı, fakat atom ağırlığı farklı olan, yani proton sayısından fazla nötron içeren atomuna, o elementin *izotopu* denir. Örneğin karbon elementinin atom numarası 6 olduğuna göre, atom çekirdeğinde 6 proton ve 6 tane nötron olması gerekir. Dolayısıyla karbon elementinin atom ağırlığı 12 atomik kütle birimine (a.k.b.) eşit olmalıdır. Ancak bazı karbon atomları çekirdeğinde 6 değil, 7 tane nötron bulunduğu görülüyor. Bu durumda karbon elementi izotopunun kütlesi 12 değil, 13 a.k.b.olacaktır. Aynı şekilde atom numarası 8 olan oksijen elementinin atom ağırlığı 16 olması gerekirken, bazı oksijen atomlarında 8 nötron yerine, 10 nötron bulunması nedeniyle atom ağırlığı 18 a.k.b olan oksijen atomu oksijen elementinin izotopudur. Kararlı izotopik oranlar tekniği belirli bir coğrafi bölgede, $CaCO_3$ oluşumu içinde bulunan karbon ve oksijen izotoplarının oransal miktarlarının sabit kalacağı esasına dayanmaktadır. Ancak bu hesaplamalar yapılırken, karbon ve oksijen elementleri için belirtilmiş olan atomik kütlelerin, her bir elementin normal atomu ile izotopunun doğadaki dağılım miktarlarına göre hesaplanmış ağırlıklı ortalama değeri olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. İzotopların doğal dağılım içindeki göreceli ağırlıkları baz kabul edilerek, örnek olarak bir mermer ocağıyla ilgili olarak aşağıdaki şekilde bir izotopik analiz yapıldığı farz edilebilir: Mermerin ısıtılması sonucunda $CaCO_3$ içindeki CO_2 ayrışacak ve geride CaO sönmemiş kireç kalacaktır. CaO,CO_2 ve $CaCO_3$ moleküllerinin molekül ağırlıları ve bu molekülleri oluşturan elementlerin kütleleri toplama eşit olacaktır:

Ca → 40 x 1= 40 CaO → 40 + 16 = 56

C → 12 x 1 = 12 CO_2 → 12 + 32 = 44

O → 16 x 3 = 48

100 a.k.b 100

Bu durumda *CaO*'in toplam kütle içindeki oransal ağırlığı: $CaO/CaCO_3$= 56/100 = %56 bulunacaktır. Veya molekül içindeki oksijenin oransal ağırlığı: toplam oksijen miktarı / molekül kütlesi = 48/100= %48 bulunacaktır. Böyle bir durumda, bütün şartların sabit kaldığı, sadece oluşumdaki oksijen

molekülündeki karbon (*C*) ve oksijen (*O*) elementleri izotoplarının molekül içindeki göreceli ağırlıklarının kararlılığı prensibine dayanmaktadır. Böylece, birbirinden farklı iki bölge ocağından üretilmiş olmalarına rağmen diğer araştırma metotlarıyla aralarında herhangi bir ayrım tespit edilemeyen mermer türlerinin belirlenmesi bu sayede mümkün olmuştur.

Bütün bu gelişmelere rağmen, izotopik analizler ve diğer çeşitli fiziksel ve kimyasal tekniklerle bugün çok daha isabetli sonuçlar elde edilebilmişse de halen mermeri belirlemede ve sınıflandırmada tek başına yeterli olan bir tekniğin varlığından söz edilemez. Aslında mermerin tanımında da kesin bir fikir birliğine ulaşılabilmiş değildir: Ticari anlamda, parlatılabilen ve cila tutma kapasitesine sahip bütün taş türleri mermer olarak nitelendirilirken mermerin bilimsel tanımının daha farklı olduğu görülüyor: *Mermer kalkerlerin veya dolomitik kalkerlerin yüksek sıcaklık ve basınç altında değişikliğe uğraması (metamorfizma) sonucunda meydana gelen bir kayaç türüdür. Bu prosesler (işlemler) sayesinde kalkerler yeniden billurlaşır, yeni bir yapı kazanır ve içine grena, müskovit ve ofit gibi bazı mineralleri de alarak oluşur.*[23]

Bilimsel tanım esas alınacak olursa; mermeri oluşturan ana yapı malzemesi yönünden, kalsiyum ve bir ölçüde magnezyum dışındaki diğer metal ve ametal bileşiklerini içeren breş ve tüflerin; oluşum prosesi yönünden ise; sedimantasyon gibi, başkalaşım dışında kalan çeşitli prosesler sonucu oluşan onix, gre, diyabaz gibi kayaçların mermer kapsamına girmesine imkan yoktur.

Hakiki mermer, yapı hammaddesi kalsiyum karbonat olan bir kayaç türü şeklinde tanımlanmaktadır. Kalsiyum karbonatın doğadaki oluşum biçimine ise 'kalker' adı verilir. Kalker doğada saf olarak bulunmaz. İçinde çok çeşitli mineraller yer alabilir. Bu nedenle çoğu kere kalker, içerdiği minerallerin cinsine göre; killi kalker, silisli kalker, dolomitik kalker gibi isimler almıştır. Örneğin kalker, bünyesindeki

---

izotopunun % 10 oranında arttığı kabul edilecek olursa, oluşum içindeki oksijen varlığında aşağıda gösterildiği şekilde bir değişim meydana gelecektir.Oksijen izotopik kütlesi: 0.90 x 16 + 0.10 x 18 = 14.4 + 1.8 = 16.2 3 x 16.2 = 48.6

[23] Sayar, M., ve Erguvanlı, K., *Türkiye Mermerleri ve İnşaat Taşları*, İstanbul, 1962, s. 1-3.

magnezyum karbonat miktarının %10'nu aşması halinde kalkerli dolomit adıyla bilinen bir başka taş türü oluşacaktır. Kalker genellikle amorf, yani kristalize olmayan bir yapıya sahiptir. Ancak, kristalli bir yapı kazanması halinde farklı iki kristal sistemine göre ya kalsit (*romboedrik sistem*) ya da aragonit (*ortorombik sistem*) sistemde kristalleşebilir.

Oluşum biçimi ve formasyonu ne olursa olsun, kalker basınç ve sıcaklığın etkisiyle değişime uğrayabilir. Kalkerde meydana gelen bu yapı değişikliği sonucunda oluşan yeni kütle mermerdir. Bu anlamda mermer bir başkalaşım cinsi (metomorfik) kütle olup, mermer oluşumunu sağlayan prosesler yığınına da metamorfoz (başkalaşım) tepkimeler denilir. Kalker ana yapısının başkalaşıma uğraması sonucunda meydana gelen oluşumu, diğer yapılanmalardan ayırmak amacıyla bu cins mermere hakiki mermer denmektedir. Dokimeion , Prokonnesos, Teos ve Aphrodisas mermerleri bu yapılanma biçimine örnek olarak gösterilebilir.

Günümüzde mermer kullanımında eskiye kıyasla bir ölçüde azalma olduğuna şüphe yoktur. Teknolojik gelişmeler sonucu bulunan yeni yapay malzemeler özellikle mutfak, banyo gibi ıslak zeminlerde mermerin yerini almaya başlamıştır. Gerek estetik gerekse sağlamlık yönünden üstün düzeye ulaşmış olan yapay malzemeler döşeme ve kaplama elemanı olarak da büyük ölçüde kullanılmaktadır. Ancak sanatsal yaklaşımın ağır bastığı alanlarda ve özellikle heykel sanatında mermere rakip olacak düzeyde bir malzeme henüz üretilmemiştir. İlk bakışta biraz abartılı görünse de aslında insanoğlunun mermer kullanma üslubuyla ulaştığı uygarlık seviyesi arasında doğrusal bir bağlantı olduğu söylenebilir. Bugüne kadar elde edilmiş olan veriler toplumların refah seviyeleri ve kültürel zenginlikleri ile mermer kullanımı arasında birebir ölçüde bir yakınlık olduğunu göstermektedir. İnsanoğlunun uzun yaşam öyküsü bu savın somut verileriyle doludur.

Anadolu'da Roma Eyalet Yönetimi ve Mermer Ocaklarının Organizasyonu

Anadolu'da Roma egemenliğinin kurulmasından sonra imparatorluk merkezi ile Anadolu ve Yunanistan gibi eyaletler arasında yeni bir kültür ve yaşam biçiminden

kaynaklanan bir gelişme çizgisinin izlenmiş olduğu görülüyor. Bu yeni yaşam biçimini 'Mermer Çağı' olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Artan mermer ihtiyacını karşılamak amacıyla eski ocaklar genişletilip, yeniden organize edilirken bir yandan da yeni ocakların açılması yoluna gidilmiştir. Portre, heykel ve lahit üretimi mermer tüketiminin artmasında önemli rol oynamıştır.[24]

Roma imparatorluğunun o dönemdeki büyüklük ve gücünü daha iyi anlayabilmek için, aynı topraklarda bugün yaklaşık otuz devletin yer aldığını göz önüne getirmek yeterli olacaktır. Kuzey Afrika'dan, İngiltere'ye Atlantik kıyılarından Kızıldeniz'e kadar uzanan geniş bir alanda altmış milyon insanın yaşadığı bu dev imparatorluğun nüfusu o dönemdeki dünya nüfusunun 1/5'i kadardır. Geniş topraklar ve yüksek nüfus imparatorluğun gücünün ve zenginliğinin bir ölçüsü olarak değerlendirilebilir. Nitekim İ.Ö.225 - İ.S.25 yıllarını kapsayan zaman diliminde imparatorluk nüfusu dört milyondan, altmış milyona yükselerek on beş misli bir artış göstermiştir. İmparatorluğun gelirlerindeki artış ise çok daha çarpıcıdır; aynı dönemde imparatorluğun gelirlerindeki artış aynı para birimine göre 100 misline ulaşmıştır. Yeni ülkelerin ele geçirilmesi, yeni gelir kaynaklarının elde edilmesi yoluyla imparatorluğun her geçen gün güçlenip zenginleşmesi Suetonius tarafından ilk imparator Augustus'a izafen *'Altın oltayla balık tutma'* şeklinde ifade edilmiştir.[25]

Başlangıçta 'taşralı' olarak nitelenen ve küçümsenen eyaletlerin sanat ve kültür değerleriyle yaşam biçimleri, zamanla karşılıklı etkileşimin bir sonucu olarak gerek Roma'da, gerekse eyaletlerde yeni bir yaşam biçiminin ve sanat anlayışının

---

[24] Ersal, Y., *Mimarlık ve Sanatta Anadolu Mermerleri*, İzmir, 1966, s.8-13.

[25] Hopkins, K., "Taxes and Trade in the Roman Empire (200 B.C.-A.D. 400)," *JRS* 70, 1980, s.101-125. ve http://www.stanford.edu/group/sshi/empires/hopkins.pdf; Suetonius, Divius Augustus 28.3, http://www.gmu.edu/departments/fld/CLASSICS/suet.aug.html#28 (*De reddenda re p. bis cogitavit: primum post oppressum statim Antonium, memor objectum sibi ab eo saepius, quasi per ipsum staret ne redderetur; ac rursus taedio diuturnae valitudinis, cum etiam magistratibus ac senatu domum accitis rationarium imperii tradidit. Sed reputans et se privatum non sine periculo fore et illam plurium arbitrio temere committi, in retinenda perseveravit, dubium eventu meliore an voluntate. Quam voluntatem, cum prae se identidem ferret, quodam etiam edicto his verbis testatus est: "Ita mihi salvam ac sospitem rem p. sistere in sua sede liceat atque eius rei fructum percipere, quem peto, ut optimi status auctor dicar et moriens ut feram mecum spem, mansura in vestigio suo fundamenta rei p. quae iecero." Fecitque ipse se compotem voti nisus omni modo, ne quem novi status paeniteret. Urbem neque pro maiestate imperii ornatam et inundationibus incendiisque obnoxiam excoluit adeo, ut iure sit gloriatus marmoream se relinquere, quam latericiam accepisset. Tutam uero, quantum provideri humana ratione potuit, etiam in posterum praestitit.*

doğmasına sebep olmuş ve Roma'nın mermeri tanıması da bu yolla gerçekleşmiştir. Grek ve Anadolulu mermer ustaları sayesinde, Roma'da çeşitli heykel atölyeleri kurulurken, başta Roma olmak üzere imparatorluk genelinde bol miktarda mermer kullanılarak çok değişik tipte yapılar inşa edilmiştir. İmparatorluğun bu dönemde ulaşmış olduğu güç ve zenginliğin bir göstergesi olarak sadece Roma'nın İ.Ö.I. yüzyıl sonundaki nüfusunu göz önüne almak yeterli olacaktır. Roma'nın bu tarihteki nüfusu bir milyondur, bu dünyanın en büyük şehri olarak kabul edilen Londra'nın 19. yüzyıldaki nüfusuna eşittir.[26]

Anadolu'daki mermer üretimi ile imparatorluk merkezindeki mermer tüketimi arasında doğrusal bir bağıntı olduğu görülüyor. Aslında Anadolu mermer ocaklarının özellikle orta ve batı Anadolu bölgelerindeki ocakların faaliyetlerinde zaman zaman duraksamalar olsa bile, hemen her dönemde işletildikleri söylenebilir. Ancak ocaklar, Anadolu dışına taşan bir üretim potansiyelini ilk defa imparatorluk döneminde kazanmıştır. Bir yandan yeni mermer sahaları imparatorluk mülkiyetine geçirilirken, diğer yandan işletmelerde köklü reformlar gerçekleştirilerek, ocaklar Roma'nın ihtiyacını karşılayacak üretim seviyelerine çıkarılmıştır. Sonuç olarak I.yüzyılın son çeyreği ile III.yüzyılın son çeyreği arasındaki iki yüz yıllık zaman dilimi içinde orta ve batı Anadolu mermer ocaklarının üretim potansiyelinin büyük ölçüde Roma'nın ihtiyacına göre şekillendiği söylenebilir. Ancak imparatorluğun o güne gelinceye kadar alışılagelmiş klasik yapı malzemelerini terk ederek mermer kullanmaya başlaması birdenbire olmamış, zaman almıştır. Bu bakımdan Augustus'un Roma'dan bahsederken '*Urbem Latericium Invenit, Marmoream Reliquit',* (Tuğladan Bir Şehir Buldum, Mermerden Bir şehir Bırakıyorum) sözü yeni yaşam biçimine hakim olan zenginlik ve estetik anlayışının bir ifadesi olarak kabul edilebilir.[27] Augustus'un Roma'yı imparatorluğun büyüklüğü ve unvanına yakışmayacak ölçüde bakımsız, sönük ve donanımsız bulduğu ve şehrin onarımı ve güzelleştirilmesini kendisine

[26] Hopkins. K, 1980, s.101-125.
[27] Suetonius, *Divius Augustus* , 28.3

amaç edindiği anlaşılıyor.[28] Bununla beraber Roma'da mermer kullanımının ilk defa Augustus döneminde değil, daha önce Iulius Caesar tarafından Luna (*Carrara*) ocaklarının açılmasıyla başladığı söylenebilir. Caesar'dan bir yüzyıl öncesinde mermer denilince sadece Pentelik mermeri akla gelirken gerek yüksek kalitesi, gerekse bolluğu yanında ulaşım imkanlarının Pentelik mermeriyle kıyaslanmayacak derecede olması nedeniyle, zamanla Luna mermeri öncelikle tercih edilen bir malzeme niteliği kazanmıştır.

Her ne kadar Caesar, Luna mermer ocaklarını açtırarak Pentelik yanında önemli bir alternatif kaynak yaratmışsa da, Roma'ya bol miktarda Luna mermeri geldiğini görmüş olması şüphelidir. Ünlü mimar *Mamura*'nın evinin bütün duvarlarını mermerle kaplatmış olması da mermer bolluğunu göstermekten daha çok, söz konusu mimarın tamahkarlığının bir işareti olarak kabul edilerek, bu davranışı nedeniyle büyük ölçüde eleştirilmiştir. Burada ilginç olan nokta Caesar döneminde gerçekleştirilen *Iulian Forumu*, *Venus Genetrix Kilisesi*, *Curia Iulia* ve *Saepta* gibi projelerde, İtalya'da mermer işçiliği henüz yeterince bilinmediği için Yunanistan ve Anadolu kökenli taş ustalarının çalışmış olmasıdır.[29] Augustus'un geniş kapsamlı yapı projelerinde de yeterli sayıda yetişmiş yerel mermer ustasının bulunmaması nedeniyle aslında Luna mermerine yabancı olmalarına rağmen doğulu gezici taş ustalarını çalıştırmak zorunlu hale gelmiştir. Augustus Forumu'nun bir yerde Atina'ya ve bir ölçü de Pergamon'a ait özellikler taşımasını bu nedenle doğal kabul etmek gerekecektir.[30]

Ara Pacis'in Yunan mimari üslubuna has karakteristik özellikler taşıması yanında Parthenon frizlerini andıran yapısal unsurlara sahip olması nedeniyle doğulu ustalara kolaylık sağlaması bakımından bu yapıda Pentelik mermeri kullanılması gerekirken, Luna mermeri kullanılmıştır. Zira, yapıtlar arasında benzerlikler bulunsa da sonuçta Roma'nın Atina'nın modeli olmayacağı anlaşılmış ve Pentelik mermerinin Atina'yı

[28] Zanker, P., *The Power of Images in The Age og Augustus*, Ann Arborn., 1988, s.45-65. ; Gros, P., 'Hermodoros et Vitruve', *MEFRA vol 85*, 1973, s.137 vd; Kellum, B., 'The City Adorned: Programmatic Display at the Aedes Concordiae Augustae', Raaflaub K. ve Toher M., (ed.) içinde '*Between Pepublic and Empire: Interpretations of Augustus and his Principate*, Berkeley, 1994, s.276-279.
[29] Coarelli, F., 'Public Building at Rome', *PBSR vol 45*, 1977, s.1-23.; Gros, P., 1973, 137 vd.
[30] Ward –Perkins, J.B., ve Boethius, A., ,*Etruscan and Roman Architecture*, Hardmondsworth, 1970.

yaratması gibi, Luna mermeri de Roma'nın yeni baştan inşasında temel yapı malzemesi olmuştur.[31]

Strabon'un Augustus dönemi sonları veya Tiberius dönemi başlarındaki imar faaliyetleriyle ilgili olarak, Dokimeion ocaklarından bahsederken *'ocaklarda başlangıçta küçük boyutlu parçalar üretilmiştir. Fakat şimdi Roma'daki refah ve zenginliğin artışına paralel olarak büyük boyutlu yekpare sütunlar çıkarılmaktadır'* demesinden Augustus öncesinde de Roma'ya mermer getirilmeye başlandığı anlaşılıyor. Strabon'nun bahsettiği *'küçük boyutlu'* parçalar; mermer masa kaidesi, masa tablası gibi ev eşyaları şeklinde olmalıdır. Ancak bunlarla ilgili kesin bulgular elde edilememiştir.[32]

Augustus'un başlatmış olduğu imar faaliyetlerine paralel olarak başta Dokimeion ocağı olmak üzere, ocakların yeniden organizasyonu sayesinde üretimin artmasıyla büyük miktarlarda Anadolu mermeri Roma'ya gönderilmiştir. Strabon tarafından belirtildiği gibi büyük olasılıkla Cumhuriyet Dönemi kastedilerek, başlangıçta Roma'ya sadece küçük parçaların ithal edilmiş olması, yalnız ocakların durumunu değil, Roma'daki refah ve zenginlik seviyesini belirtmesi bakımından da son derece ilgi çekicidir. Gerçekten bu dönemde Roma'daki refah seviyesinin yetersizliği yanında, uzun ve zahmetli bir karayolu ve deniz ulaşımı nedeniyle mermer ithalatı son derece sınırlı kalmıştır. Ancak taşın ocaktan çıkarılmasından nakliyesine varıncaya kadar, bütün aşamaların merkezi bir planlamayla düzenlenmesinden sonra renkli Anadolu mermerleri Roma için kullanılabilir bir malzeme olma özelliğini kazanabilmiştir.

İ.Ö. 13 yılındaki yangından sonra Augustus tarafından yeni baştan imar edilen *Aemilia Bazilikası*, renkli Phrygia mermerinin (*pavonazetto*) kullanılmış olduğu ilk önemli yapıdır.

---

[31] Fant, J.C., Augustus and the city of Marble, *Archéomatériaux Marbres et autres roches*, *Asmosia IV*, Bordeaux, 1995, s.277-280.
[32] Fant. J.C., 1995, s.278.

Plinius[33] bu yapıyı *'basilicam Pauli Columnis e Phrygibus mirabitem'* yani; '*(Aemilius) Paulus bazilikası Phrygia kaynaklı sütunlarıyla takdire değerdir'*, şeklinde tanımlamıştır. Ancak söz konusu yapıda pavonazetto mermerinden üretilmiş sütunların bulunmadığının[34], sütunların pavonazetto taşından değil *Lucullan* ve *Carsytian* mermerinden yapılmış olduğunun[35] anlaşılmasından sonra Plinius'un söz konusu ifadesi[36] düzeltilerek anlamlı hale getirilmiştir: Bunun için metindeki *'e'* nin *'et'* şeklinde okunması yeterli olmuştur. Metin böylece *'Sütunlar'* ve *'Phrygialılar'* şeklinde okunup, Sütunlar ve Phrygialılar birbirlerinden ayrılmıştır. Ancak burada sözü edilen Phrygialılar sözcüğünün, heykellerde temsil edilen esirlerin kökenini değil, sadece üretildikleri malzemeyi tanımladığı gözden kaçmamalıdır. Dakyalı Esirler olarak bilinen bu heykellerden onsekiz tanesi pavonazetto, iki tanesi de Numidian (*giallo antico*) mermerinden yapılmıştır.

Roma'da büyük bir talep yaratmış olmasına rağmen Teos'un *africano* adı verilen mermerinin somut unsurlardan daha çok epigrafik kaynaklarda yer almış olması ilginç bir durumdur. Plinius'un belirttiğine göre söz konusu bu mermer ocağı Lucullus tarafından keşfedilerek ilk mermer yine Roma'ya onun tarafından götürülmüştür.[37] Scaurus tiyatrosunda kullanılan Teos (*africano*) mermerinden yapılmış 11 metrelik sütunlardan bir kısmının Lucullus tarafından evine taşınması nedeniyle kazandığı bu kötü şöhrete izafen Teos (*africano*) mermerine de *marmor lucullum* adı verilmiştir.

---

[33] Plinius, Natural History, (36.102).
http://www.ukans.edu/history/index/europe/ancient_rome/E/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/home.htm:
nec ut circum maximum a Caesare dictatore exstructum longitudine stadiorum trium, latitudine unius, sed cum aedificiis iugerum quaternum, ad sedem, inter magna opera dicamus: non inter magnifica basilicam Pauli columnis e Phrygibus mirabilem forumque divi Augusti et templum Pacis Vespasiani Imp. Aug., pulcherrima operum, quae umquam vidit orbis? non et tectum diribitori ab Agrippa facti, cum theatrum ante texerit Romae Valerius Ostiensis architectus ludis Libonis?

[34] Ward –Perkins, J.B., ve Boethius, A., 1970, s.128, 192 vd.
[35] Blake, M.E., *Ancient Roman Construction in Italy from the Prehistoric Period to Augustus* Washington, 1947, s.59.; Gnoli, R., *Marmora Romana*, Roma, 1988, s.144.
[36] Bauer, H., 'Basilica Aemilia', M. Hofter (ed) içinde., *Kaiser Augustus und die verlorene Republik*, Berlin & Leipzig, 1988, s.210.
[37] Fant, J.C., 1995, s.279

Genelde ister bloklar halinde ham olarak, isterse işlenmiş veya yarı işlenmiş durumda ihraç edilsin, Anadolu mermerinin Roma'daki fiyatı diğer mermer fiyatlarına göre her zaman yüksek olmuştur.[38] Başta Dokimeion ve Teos mermerleri olmak üzere mermer kalitesinin yüksek oluşu, fiyatlardaki yüksekliğin esas nedeni olsa da, ikinci bir neden de ulaşım masraflarının büyüklüğüdür. Düşünülenin aksine zorlu bir karayolu ve uzun bir denizyolu ulaşımının gerektirdiği masrafları karşılamak ve ulaşımdaki riskleri üstlenerek mermer ticareti yapmak o dönemin şartlarında özel işletmelerin kolaylıkla üstlenebilecekleri bir organizasyon değildi. Bu nedenle Ward-Perkins tarafından belirtildiği gibi, ancak mermer ticaretinin imparatorluk idaresince ele alınıp düzenlenmesinden sonra Roma'da mermer tüketiminde büyük bir artış meydana gelmiştir.[39]

Augustus ve Tiberius bir çok ocağı imparatorluk mülkiyetine geçirmiş ve buralarda uygulamaya konulan bir anlamda modern işletme teknolojisiyle üretimin büyük ölçüde artması sağlanmıştır.[40] Iulio-Cladiuslar döneminde üretimin düştüğü, sadece Roma'nın ihtiyacını karşılayacak seviyelere gerilediği görülüyor. Flaviuslar döneminde ocaklar yeniden organize edilerek üretim ve ticaret kontrol altına alınmıştır. Üretimdeki artışa paralel olarak, taşlar üzerinde yazıtların görülmeye başlaması da bu döneme rastlar.

İmparatorluk Merkezinde Mermer Yönetimi ve Anadolu '*Mermer Çağı*' nın Gelişimi

Ocak işletmelerinin ve mermer ticaretinin imparatorluk idaresince ele alınıp düzenlenmeye başlandığı tarihten itibaren Roma'da mermer organizasyonunu yürütmekle görevli merkezi otoriteye bağlı ayrı bir teşkilatın kurulduğu tahmin ediliyor. Görev kapsamı ve yetki sınırları kesin olarak bilinmemekle beraber, bu kuruluşun gerek üretim gerekse tüketimin yönlendirilmesinde önemli bir rol oynadığı

[38] Karşılaştırmalı mermer fiyatları için:
www.imperiumromanum.com/wirtschaft/wert/preisedikt_luxus_03.htm
[39] Ward-Perkins, J.B., 'Dalmatia and the marble trade', *Disputationes Salonitanae* ,Split, 1975, s.39.; Ward-Perkins, J.B., 'Roman Girland Sarcophagi from the quarries of proconnesus (Marmara)', *Report of the Sminthsonian Institution for 1957*, 1958, s.459.
[40] Ward-Perkins, J.B., 'Nicomedia and the Marble trade', *PBSR 48*, 1980, s. 25.

söylenebilir.[41] Orijinal adı bilinmeyen söz konusu bu kuruluş, bugün literatürde 'Mermer Bürosu' (*ratio marmorum*-marble bureau) adıyla tanınmaktadır.[42]Hirschfeld bu organizasyonu *'tabularius a rationibus marmorum'*[43] şeklinde tanımlamıştır. Aslında burada bir kuruluşun yaptığı işe göre tanımlandığını görüyoruz. Gerçekten de *Tabularii* sözcüğünün sayım, döküm gibi muhasebe işlerini yürütmekle görevli bir kişiyi belirttiği göz önüne alınacak olursa, söz konusu büronun mermerle ilgili işleri düzenleyen bir teşkilat olması gerektiği söylenebilir.

Nitekim, bir çok yerde, bu kuruluşa bağlı olduğu düşünülen çeşitli alt birimlerle ilgili bilgilere rastlanılmaktadır. Örneğin *' ratio urbica'* adının bazı yazıtlarda yer aldığı görülüyor. İnşaat faaliyetlerini yürütmekle görevli olduğu sanılan bu kuruluşun görev ve yetki sınırları belli değildir. Dokimeion ocaklarından Roma'ya yapılan sevkıyatta taşlara üretimle ilgili bilgilerin yazılması normal bir işlem iken, iki blok üzerinde bu bilgilere ilave olarak Roma'da ulaşacağı adresin *ratio urbica* şeklinde ayrıca verilmiş olduğu görülüyor. Bu adres bölümü Dokimeion ocağında değil, son kontrol ve gönderim merkezi konumundaki Synnada'da yazılmış olmalıdır.[44]

Bloklara bu şekilde adres yazılması bir kural olmamasına ve sadece iki blok üzerinde bu tarz bir yazıta rastlanmış olsa bile, Roma'da *ratio urbica* adındaki kuruluşla imparatorluğun Anadolu'daki idare merkezi arasında bir irtibatın bulunduğuna şüphe yoktur. *Ratio urbica* ile Synnada arasındaki bu bağlantının işleyiş mekanizması bilinmemesine rağmen, bu yazıtlardan hareketle üzerinde bu şekilde açık bir adres bulunmayan blokların da Roma'da hangi kuruluş tarafından kontrol edilip, tüketimin yönlendirilmiş olduğunu tahmin etmek zannedildiği kadar spekülatif bir yaklaşım olmayacaktır. *Carystian* kaynaklı bir blok üzerindeki yazıtta ise *'ratio urbica'*

[41] Dodge, H., 'Ancient Marble Studies: recent research', *JRA*4, 1991, s.28-54.
[42] Christol, M., ve Drew-Bear, T., 1987, s.105 ocaklarda rastlanılan *R* 'nin *ratio marmorum* olabileceğini belirtmektedir.
[43]Hirschfeld, O., *Die Kaiserlichen Verwaltungbeamten bis auf Diocletian*, Berlin, 1975,(IV.Ed.), s. 177.
[44] Fant, J.C., *Cavum Antrum Phrygiae. The Organization and Operations of the Roman Imperial Marble Quarries in Phrygia*, BAR. S482, Oxford, 1989, s.251-54.

benzeri olduğu tahmin edilen bir diğer kuruluşun *' ratio domus Augusti'* adının yer aldığı görülüyor.[45]

Söz konusu bu yazıt;
EX M N CAESARIS NRDA SVB CVRC CEREALIS PR
SVBSE SERGIO LONGO (centurione) LEG XXII PRIMIG PROB
CRESCENTE LIB NVIIII
Şeklinde olup, burada birinci satırın ilk bölümü,

EX M(ETALLIS) N(OVIS) CAESARIS N(OSTRI) R(ATIONI) D(OMUS) A(UGUSTI)
şeklinde yorumlanmıştır.

Dubois konuya daha farklı bir şekilde yaklaşarak, Roma'da *statio marmorum* adında bir merkezi kuruluşla, ona bağlı olduğu tahmin edilen iki ayrı kuruluştan bahsetmektedir. Bu kuruluşlardan *ratio marmorum*, Roma'daki kamu binalarının inşası ve bakımıyla ilgilenirken *'Domus Augusti'* aynı işi imparatorluk sarayları kapsamında yapmaktadır. Uygulamaya dönük bazı ip uçları vermekle beraber, yeterli ve güvenilir kanıtlara dayanmayan bütün bu varsayımların gerçeği ne ölçüde yansıttığını söylemeye imkan olmadığı gözden uzak tutulmamalıdır. Bu nedenle Mermer Bürosu'nun merkezi otorite sıfatıyla, düzenleyici mahiyette bir çok işi yürüttüğü kabul edilse bile, mermer konusunun mutlak olarak büronun koyduğu kurallar içinde cereyan ettiğini söylemeye imkan yoktur. Gerçekten de ekonominin ana motoru durumundaki arz-talep-fiyat formülasyonu zaman zaman ağırlığı azalsa da ticari faaliyetlerde her zaman etkinliğini sürdürmüş olmalıdır.

Fiyat faktörünün Roma'da mermer tüketimini düzenlemekte iki türlü etkisi olduğundan bahsedilebilir: Bunlardan birincisi toplam tüketime olan etkisi, ikincisi

[45] Fant, J.C., 'The Inscribed Economy: production and distribution in the Roman Empire in the light of instrumentum domesticum.'W.V.Harris., (ed.) içinde, Ann Arbor, Michigan. *JRA* Supplementary Series 6, 1993, s. 145.; Hirschfeld. O, 1905, s.177. n.3; Dubois Ch., *Étude sur l'administration et exploitation des carrières de marbre, porphyre, granit etc. Dans le monde romain* ,Paris, 1908, No. 278;Pensabene, P., 'Amministrazione dei marmi e sistema distributivo nel mundo romano,' Borghini G., (ed.) içinde *Marmi Antichi*, Roma, 1989 s.43-54. ve n.6

de tüketimin toplum katmanları arasındaki dağılıma olan etkisidir. Fiyatla talep arasındaki bağıntı herhangi bir açıklamayı gerektirmeyecek ölçüde her zaman ve her yerde geçerliliğini korumuş olan bir ekonomik kuraldır. Burada incelenen konu yönünden önemli olan fiyatın ikinci tür etkisidir. Nitekim fiyatın yüksek olması halinde, mermer sadece varlıklı kişiler tarafından tüketilebilen bir malzeme konumuna gelmiş[46] ve bu yüzden hemen her dönemde mermer tüketimi toplumda bir prestij ve ayrıcalık sembolü olmuştur. Varlıklı kişilerin, daha doğrusu asiller ve aristokratlardan oluşan elit tabakanın bu imkândan sonuna kadar yararlanmış olduğuna şüphe yoktur. Örneğin bu kişilerin anıt mezar görünümündeki ihtişamlı lahitlere gömülmesi bir gelenek haline gelmiş ve lahit fiyatı ne kadar yüksek olursa olsun, en azından ailenin geride kalanlarının ayrıcalıklarının korunması hatırına bu masrafı göze almak gerekmiştir. Villalarda kaplama, döşeme ve heykel gibi ayrıntılarda renkli mermer kullanmak, mermer sütunlardan oluşan mekanlar oluşturmak başlı başına bir ayrıcalık sembolü haline gelmiştir. Sayısız örnekler içinde *Formiae*'li bir asil olan *Mamurra*'nın villasının tüm duvarlarını mermerle kaplatması bu alanda bir '*ilk girişim'* olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.[47] Simmithus (*chemtou*) ocaklarında üretilmiş olan 11.5 m boyundaki *Numidian* mermer sütunlarından bir bölümünün Scaurus tarafından villasına taşımasını dönemin filozoflarından Cicero '*bir insanın yücelik ve asaleti sahip olduğu güzel bir evden kaynaklanmaz, lüks bir villa kişinin sahip olduğu yüceliğe küçük bir hediye olmaktan öte bir anlam taşımaz.*'[48] diyerek ağır bir şekilde eleştirmiştir

Ancak yukarıda değinilen örneklere bakarak mermer tutkusunun sadece kişisel bazda kaldığı düşünülmemelidir. Nitekim olayın kamusal alana yansımasının boyutları çok daha kapsamlı ve büyük olmuştur. İ.Ö.50 yıllarında Caesar ve Pompey arasında gösterişli kamu binaları, tapınaklar inşa ettirme rekabeti nedeniyle büyük çapta bir

[46] Çok nadir bulunan kırmızı ve yeşil porfirin birim değeri 250 denarius iken; Phrygian 200 denarius, Numidian 200 denarius, Lucullan ise 150 denarius olarak fiyatlanmıştır. Laufer, S., *Diokletians Preisedikt,* Berlin, 1971; Erim, K., ve Reynolds, J., 'The copy of Diocletian's Edict on Maximum prices from Aphrodisas in Caria, with a note on marbles by M Ballance.,' *JRS 60*, 1970, s.120-141.; Crawford, M., ve Reynolds, J., 'The Aezani copy of the Prices Edict,' *ZPE 34*, 1979, s.163-210.
[47] Fant. J.C, 1993, s.146.
[48] *cavendum autem est, praesertim cum si ipse aedifices, ne extra modum sumptu et magnificentia prodeas Cicero (de off.I 138),* Fant J.C., 1993, s. 147

inşa projesi başlamış ve bu projeleri gerçekleştirmek amacıyla Caesar Roma yakınındaki Luna (*Carrara*) mermer ocağını açtırmak zorunda kalmıştır. Bu anlamda Luna ve benzeri ocakların kentin gereksimini karşılamaktan daha çok kişilerin veya imparatorların prestijlerini korumak amacıyla açılmış olduğu söylenebilir. Luna mermerinin ilk defa İ.Ö.36 tarihinde Roma Forumu'nun yenilenmesinde, daha sonra da Iulium Forumu'nun inşasında kullanıldığı bilinmektedir. Ancak tüm bu faaliyetlere rağmen Caesar'ın bir mermer bolluğu içinde yaşamış olduğu şüphelidir.[49]

Caesar'ın öldürülmesinden sonra, bedeninin yakıldığı yere bir sunak ve olasılıkla üzerinde heykelinin yer aldığı 6 m boyunda monoblok bir sütun dikilmiştir. Roma'ya ithal edilen ilk taş cinsi olması yanında[50] İ.Ö.46 yılında Caesar'ın bu mermerin üretilmiş olduğu ülkeyi (*Simmithus*) ele geçirmiş olduğunu vurgulamak amacıyla söz konusu bu sütun *Numidian* mermerinden yapılmıştır.[51] Benzer bir yaklaşım Augustus Forumu'nda Mars Ultor Tapınağı'nda[52], Paletine Tepesi'ndeki Apollon Tapınağı'nda[53] ve Aemilia Bazilikası'nın yenilenmesi faaliyetlerinde görülmektedir. Dakyalı Esirleri temsil eden heykellerde Phrygia mermerinin kullanılmasının da benzer bir anlamı vardır.[54]

Roma'nın her geçen gün artış gösteren mermer ihtiyacını karşılamak amacıyla bu alanda sürekli bir çaba gösterildiği anlaşılıyor. Augustus döneminde *Simmithus*'un (Tunus) bir koloni haline gelmesi, Phrygia ve özellikle Dokimeion mermer ocaklarının genişletilip yeniden düzenlenmesi, Mısır'da *Augusteum* adıyla anılacak olan ocakların işletilmeye başlanması bu kapsam içinde değerlendirilebilir. Ancak

---

[49] Borghini, G (ed.)., (1989) , *Marmi Antichi*, s.248.
[50] Rakop, F., 'Numidische Königsarcitektur in Nordafrika,' H.G. Horn ve C.B. Rüger (ed.) içinde *Die Numider. Reiter und Könige nördlich der Sahara,* Rheinisches Landesmuseum Bonn, 1979, s. 120; Ward-Perkins, J.B., 'Tripolitania and the marble trade,' *JRS 41*, 1951, s.96.
[51] Taylor, L.R., *The divinity of the Roman Emperor*, New Haven, 1931, s.84; Gesche, H., *Die Vergöttung Caesars* ,Kallmünz, 1968, s.66.; Kolendo, J., *Le colonat afrique*, Paris, 1976, s.10.; Brougton, T.R.S., *The Romanization of Africa Proconsularis*, Baltimore, 1929, s.48.
[52] Ganzert, J., ve V, Kockel., 'Augustusforum und Mars-Ultor Tempel' M.Hofter (ed.) içinde, *Kaiser Augustus und die verlorene Republik. Eine Ausstellung im Martin*, Gropius-Bau 7 Juni -14.August 1988, Berlin&Leipzig, 1988, s.166
[53] Carettoni, G., 'Die Bauten des Augustus auf dem Palatin,' M.Hofter (ed.) içinde, *Kaiser Augustus und die verlorene Republik. Eine Ausstellung im Martin*-Gropius-Bau 7 Juni -14.August 1988, Berlin&Leipzig, 1988, s.263-66.
[54] Cohon, R., 'An unpublished fragment of furniture from Augustan Rome,' *Boreas'12*, 1989, s.105-9

bugün Roma'da az miktarda *Augusteum* mermer örneklerine rastlanıyor olması, mermer ithalatının kısa ömürlü ve az miktarda olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.[55]

Claudius döneminde *Tiberium* veya *granito bianco e nero*, adıyla bilinen ve Wadi Barud ocaklarında üretilen mermer ithal edilmeye başlanmıştır. Ancak mermer, yapısında yer alan hornblent ve kuvars kristalleri nedeniyle işleme güçlüğü yanında ocakların küçük kapasiteli ve zor ulaşılır durumda olmaları yüzünden ocaklar terk edilerek Wadi Barud'a 20 km uzaklıktaki yeni bir ocağa yönenilmiştir. *Mons Claudianus* isimli bu yeni ocaktan üretilen *granito del Foro*, granitinin Roma'da tam bir başarı kazandığı söylenebilir. Ocakların büyük bir potansiyele sahip olması yanında ve özellikle boyları 12-15 metreye varan sütun üretme imkanını sağlaması nedeniyle ocakların Roma için vazgeçilmez bir kaynak haline geldiği anlaşılıyor.[56]

Trajan Forumu ve 15 metre yüksekliğindeki monoblok sütunlarıyla Kutsal Trajan Tapınağı (*Temple of Deified Trajan*) bu taşın kullanıldığı en göze çarpan örnekler olarak sıralanabilir. Mons Claudianus granitinden sadece Roma'da değil, Akdeniz çevresindeki bütün imparatorluk eyaletlerinde büyük miktarlarda kullanılmış olduğu yolundaki yanlış kanının aksine daha sonra, *'granito del Foro'* nun kullanıldığı yegane yerin Roma olduğu anlaşılmıştır. Böyle bir yanlış kanının yerleşmesinin sebebi bu mermere çok benzeyen ikinci kalite bir taş cinsinin '*granito del Foro'* adıyla Sardunya, Elbe ve Bergama yakınındaki Kozak ocaklarından üretilmiş olmasıdır. Pergamon ve Ephesos'ta büyük miktarlarda kullanılmış olan bu taş, Kozak ocaklarında üretilmiş olmasına rağmen yanlışlıkla Mısır Graniti olarak tanımlanmıştır.[57]

Daha önce belirtildiği gibi Augustus'un Roma'yı en önemli şehir, *Pro Maiestate Imperii Ornato,* yapma girişimi nedeniyle öncelikle kamu binaları ile başlayan mermer tüketimi hızla yayılarak villaları ve konutları kapsar hale gelmiştir. Ancak

[55] Fant, J.C., The Inscribed Economy: production and distribution in the Roman Empire in the light of instrumentum domesticum. W.V.Harris(ed)., içinde,Ann Arbor, Michigan. *JRA* Supplementary Series 6, 1993, s. 150

[56] Peacock, D.P.S., 'The Roman quarries at Mons Claudianus,' Herz N. ve Waelkens M(ed)., içinde, *Classical Marble: geochemistry, technology, trade*, Dordrechts, 1988, s.97-101.; Bingen, J., 'Quatrième campagne de fouille au Mons Claudianus,' *BIFAO 90*, 1990, s.65-81.

[57] Fant J.C., 1993, s.151-45

işin ilginç yanı, Roma'daki aşırı mermer tüketim merakının Roma şehrinin sınırlarını aşıp, çevreye yayılmamış olmasıdır.[58] Örneğin İ.Ö. 25 yılına gelindiğinde bir mermer dağıtım merkezi konumundaki Ostia'da bile, değil ithal renkli mermer, beyaz Luna mermeri bile yoktur. Mermer Roma dışında, sadece tecrübe mahiyetinde kullanılmaktadır.[59] 79 yılına gelindiğinde mermer tüketimiyle ilgili bu tablonun bir ölçüde değişmiş olduğu görülüyor. Artık mermer Vesuvius şehirlerinde kamu binaları için rakipsiz bir malzeme olma özelliğini kazanmıştır.[60] Ancak mermer henüz Roma dışındaki özel mülkiyet yapıları için söz konusu değildir. Sadece zenginlere ait villalarda, bazı odalar ve salonlar mermer ile döşenebilmiştir. Bu dönemde en yaygın ve revaçta olan mermer kullanım biçimi ise yerli taşlardan yapılan siyah- beyaz mozaiklerdir.[61]

C.Moss tarafından[62] Pompei'deki bir mermer atölyesinde elde edilen bulgular 70'li yıllarda bile Roma dışında mermer kullanımının küçük boyutlarda kaldığını göstermektedir. Atölye bazındaki üretimin bazı küçük eşya üretiminden ileri gitmediği görülüyor. Ancak II.yüzyılın başlarından itibaren durumun büyük ölçüde değiştiği ve *Numidian*, *Phrygian* ve *Lucullan* cinsi mermer tüketiminin kamu binalarından, özel villa inşasına kadar yayıldığı, hatta mermerin orta İtalya'daki dağ kasabalarına kadar ulaştığı anlaşılıyor.

Bu hızlı gelişmede Flaviuslar döneminde ocakların yeni baştan organize olmasının ve üretimdeki artışın büyük payı olduğuna şüphe yoktur. Bu hızlı tüketim furyasında, üst yönetim kademelerinin katkılarını da göz ardı etmemek gerekir. İmparatorluğun mermer tüketimini her şeyden önce bir prestij konusu haline getirmiş olması, toplumun üst basamağını oluşturan asiller sınıfıyla (*nobilites*) zengin orta sınıfın da bu modaya uyması sonucunda mermer tüketiminin ekonomik sınırları zorlayan bir gelişme gösterdiği söylenebilir. Kuzey Afrika'daki imparatorluk eyaletlerinde ise Roma'daki bolluğun aksine yerli *Numidian* mermerinin bile nadir olarak kullanıldığı

[58] Whittaker, C.R., 'Trade and the aristocracy in the Roman empire,' *Opus 4*, 1985, s.58.
[59] Pavolini, C., *Ostia*, Roma-Bari, 1983, s.170
[60] Neuberg, N., *L'architetettura delle fontane e dei ninfei nell' Italia antica*, Napoli, 1965, s.96-117.
[61] Donderer, M., 'Review of Morricone 1967', *ArchClass 34*, 1982, s.231.; Matini, M.L., *Mosaici antichi in Italia. Regione prima Roma: Reg.X Palatium*, Roma, 1967.
[62] Moss C.E.,1988, *Roman marble tables*, Princeton. s.229-238

görülüyor.[63] Kartaca'daki Forum ile tiyatro kompleksindeki sütunlarla, El Djen'deki amfitiyatrodaki yekpare *Numidian* sütunlar hariç,[64] bu mermere karo veya mozaik döşeme malzemesi olarak bile çok az rastlanmaktadır.

Phrygia mermerinin kullanım alanı ise daha geniştir. Daha çok döşeme ve kaplama malzemesi olarak kullanılmış olduğu yolundaki genel düşüncenin aksine, bu mermerin büyük ölçüde sütun ve çeşitli mimari elemanların üretiminde kullanılmış olduğu görülüyor. Ephesos'daki Vedius ve Liman Hamamları, Celsus Kütüphanesi, Artemis Tapınağı yakınındaki Hestiatorion, Sardes'deki Gymnasion, Side'de *Via Colonnate* (sütunlu yol) Phrygian mermerinin kullanılmış olduğu yapılardır.[65] (Levha I) Bunun yanısıra Hierapolis Skene Frons'u gibi daha büyük ölçekte ve normal standartların dışında bazı blokların da Phrygian mermerinden üretilmiş olduğu bilinmektedir.[66] Pergamon'daki Serapis Tapınağı'nın (Kızıl Avlu) döşeme taşları yine Phrygian mermeridir. Eşik taşı olarak kullanılan ve boyu 7 m civarında olan Prokonnesian mermerinden üretilmiş blok yaklaşık 39 ton ağırlığındadır. Ocaklarda üretilen blokların boyutları genelde 1-2 metre civarında olduğu düşünülecek olursa bu bloğun büyüklüğü daha net olarak anlaşılabilir. Yapıdaki sütunlar *Carystian* mermeri, kızıl Aswan graniti ile yakındaki Kozak dağı ocaklarından gelen siyah-beyaz granitten üretilmiştir. Her ne kadar Dodge bu siyah-beyaz mermerin Mons Claudianus graniti olduğunu belirtmiş olsa da, bu taşların Kozak Dağı ürünü olduğuna şüphe yoktur.[67]

Ocaklar ile iç içe geçmiş bir yerleşim yeri konumundaki Aphrodisias'da yerel taşların çok az miktarlarda kullanılmasına karşın dışarıdan getirilen mermerin şehirde ana yapı malzemesi olma özelliğini kazanması ilginç bir durum yaratmaktadır. Ocaklarda son derece güzel taşlar üretilirken, II.yüzyılda yapılmış bazı yapılarda *Lucullan*, *Carsytian*, *Iassos*, *Chios* rosso antico ve Laconia'dan mor ve yeşil porfir ve Dokimeion'dan pavonazetto gibi tamamen ithal mermer kullanılmıştır. Aphrodisas

[63] Gnoli. R, 1988, s.27.
[64] Dodge, H., *Building materials and techniques in the eastern Mediterranean from the Hellenistic period to the end of the 4th century AD.* ,Newcastle, 1984, s.362.
[65] Fant. J.C, 1989a, s.257. ve Fant, J.C., 'The Imperial marble yard at Portus,' Waelkens M.,.Herz N., Moens L., (ed) içinde, *Ancient stones:quarrying, trade and provenance* ,Acta Archaeologica Lovaniensia. Monographia 4, 1992, s.115-20
[66] Fant. J.C, 1993, s. 154.
[67] ibid, s. 155.

Anadolu'da *Chios* mermerinin kullanıldığı yegane yerleşim yeridir.[68] *Lucullan*-Teos mermerlerinin yerel kullanımının da çok dar sınırlar içinde kaldığı, bugün Teos'ta bu mermere ait herhangi bir ize rastlanmamasıdan açıkça görülmektedir. Teos'ta da aynen Aphrodisias benzeri bir durum olduğu anlaşılıyor.

Böyle bir durumun ancak bölge ocaklarının imparatorluk idaresince bir monopol şeklinde yönetilerek, üretilen tüm mermerin, ticari veya siyasi bir yaklaşımla pazarlanması veya dağıtılması sonucu oluşabileceği tahmin ediliyor.[69] Sonuç olarak eyalet ürünü taşların bu ilginç kullanım biçimini ticari bir yaklaşımdan çok, başta imparatorluk prestiji olmak üzere yeni bir mimari tarzının ve yeni bir yaşam biçiminin yerleştirilmesi amacıyla uygulanan politik girişimler şeklinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Örneğin Hierapolis Skene Fronsu gibi büyük ölçekte ve standart dışı bloklar imparatorluk idaresinin eyaletlerde kurmak istediği yeni sosyal yapı ve yaşam biçiminin yerleştirilmesi yolundaki uygulamaya örnek olarak gösterilebilir. Bu tip kamusal yapılarda göze çarpan en belirgin özellik, ticari amaçların geri plana itilerek zengin yaşam biçiminin gözle görünür hale gelmiş olmasıdır. Ancak şekillenen yeni yapı ve yaşam biçiminin sadece imparatorluk idaresince yönlendirildiği sanılmamalıdır. Yöresel değer yargılarının da bu oluşumda etkin bir paya sahip olduğuna şüphe yoktur. Bu yapılanmanın imparatorluğun eyalet halkına bir hediyesi şeklinde değerlendirilmesi durumunda bile, hangi tip bir uygulamanın kendileri için daha iyi ve yararlı olacağı, yani imparatorluktan beklenilen yardımın mahiyeti (para veya mal) ve kapsamı (kaç sütun, kaç blok, ücret gibi) büyük ölçüde yerel yöneticiler tarafından belirlenmiştir. Bu karşılıklı anlayış ve uyum sayesinde imparatorluğun eyaletlerde rahat bir yönetim sergilediği söylenebilir. Smyrna ileri gelenleri tarafından imparatorluk idaresine sunulan dilekçe mahiyetindeki yazıt böyle bir uygulamanın kanıtı olarak değerlendirilebilir.[70] Polemo'nun 123 yılında Hadrian'ın Anadolu'ya yaptığı ziyaret esnasında ona refakat

---

[68] Dodge. H, 1984, s.396.

[69] Fant, J.C., '*Poikiloi lithoi*: the anomalous economics of the Roman imperial marble quarry at Teos,' in *The Greek Renaissance in the Roman empire. Papers from the Xth British Museum Classical Collequium*, BICS Suppl. 55, London, 1989b, s.206-18.

[70] IGR IV 1431 = I.Smyrna no. 697, Fant J.C., 1993, s.155, not:70; The benefaction which we obtained from the lord Caesar Hadrian through the agency of Antonius Polemo : a second senatorial decree by which we were granted a second title of Neokoros (temple guardian of the imperial cult) sacred Games, immunity from taxation , panegyrists of the gods, singers of hymns, 1.5 million (denarii) and 72 columns of Synnadian marble, 20 of Numidian and 6 of porphyry for the anointing room'

ettiği anlaşılıyor.[71] Bu ilişkide, Polemo'nun sadece şehrin ileri gelen seçkin bir üyesi olarak değil, imparatorluğun elçisi sıfatıyla hareket etmiş olması dikkat çekicidir.

İmparatorlarla, şehirler arasındaki bu tarz ilişkiler; ya imparatorluğu temsil eden bir elçi, bir imparatorluk eyalet görevlisi, ya da yerel yönetim mensubu üst düzey bir yerel yönetici aracılığıyla yürütülmüştür.[72] Aslında bu ilişkilerde imparator tarafından sağlanan tek yönlü bir yardım ve onurlandırma söz konusu olmasına karşın, zaman zaman imparatorun bu bonkörce jestine yerel yöneticiler veya şehrin ileri gelenleri bazı küçük karşılıklar vermişlerdir.[73]Aslında böyle bir göreve getirilen kişinin Roma'ya yakınlığı, bu tür bir seçimde önemli bir etken olmalıdır. Bu şekilde şehrin elit tabakasına ait bir kişi, Polemo örneğinde görüldüğü gibi imparatorun elçisi olarak saygın bir konum kazanırken, imparatorun büyük ve erişilmez gücü de bu sayede bir kere daha teyit edilmiş olmaktadır. Özel girişim ile kamu arasındaki bu ilişkiye bir örnek oluşturmsı açısından Asya Eyaleti Kentleri Valisi Herodes Atticus'un Hadrian'la olan dostluğunu kullanarak imparatordan Alexandria Troas halkının çektiği su sıkıntısını gidermek amacıyla aquadükt inşası için para yardımı istediği ve aldığı bilinmektedir.[74]

Polemo tarafından Smyrna adına imparatora yapılan başvuruda, doğrudan para istemek yerine mermer sütun gibi bir çeşit yapı malzemesinin niçin ön plana çıkarılmış olduğu sorusu akla gelebilir. Ancak burada önemli olan noktanın salt maddi kazanç elde etmek değil, imparatorluk üst yönetimiyle yakın ilişki içine girmek ve günün değer yargılarına göre prestij sağladığına inanılan değerli mermer sütunları göz alıcı bir şekilde kullanmak olduğu unutulmamalıdır. Smyrna şehrinin söz konusu bu başvurusunda olduğu gibi geniş kapsamlı taleplerin, yerel yönetimin üst kademeleri tarafından doğrudan imparatorluk merkezine yapıldığı; sansasyonel bir yanı bulunmayan daha mütevazı taleplerin ise sıradan yerel yöneticilerle Roma eyalet valiliği arasında çözümlenme yoluna gidildiği anlaşılıyor. Flaviuslar dönemi sonrasında ise kapsam ve büyüklüğü ne olursa olsun, bütün yapı faaliyetleri için

[71] Bowersock, G.W., *Greek sophists in the Roman empire*, Oxford, 1969, s.120.
[72] Millar, F., *The emperor in the Roman world*, London, 1977, s.410.
[73] Bowersock. G.W, 1969, s.47.
[74] O. Bingöl, 2004, s.154-156

Roma eyalet yönetiminden izin alınması genel bir uygulama haline gelmiştir. Böylece; bir yerde imparatorluk idaresinin onayı alınmak suretiyle, inşa faaliyetlerine karşı oluşabilecek muhalefet önlenirken, diğer taraftan da kamu bütçesinden harcama yetkisi alınmıştır.[75]

İmparatorluk yönetimiyle şehirler arasında kurulan bu ilişki ve yakınlıkların mermer ocaklarına kadar uzanan bir önemi olduğu, ocak yönetimlerince şehir isimlerinin kullanılmasından anlaşılmaktadır. Örneğin Dokimeion ocağındaki bazı *officina*'lar (atölye kuruluşu) *Neicaiens(is)*[76], *Prusa(ensis)*[77], *Ephes(ia)*[78] gibi dönemin bazı ünlü şehirlerinin isimlerini almıştır. Bazı yazarlarca ocaklarda, bu tarzda şehir isimleri kullanılmış olmasını kenti temsilen bir yetkilinin ocağa gelerek, imparatorluk yönetimince kendilerine hediye edilmesi öngörülen taşların üretimine bizzat katılması nedenine bağlanmışsa da ocak faaliyetlerinin amatörce yürütülemeyeceği dikkate alınacak olursa, bu görüşü paylaşmaya imkan olmadığı anlaşılacaktır. Bu tarzda bir ocak-şehir yakınlaşmasının imparatorun yakın ilgi ve iltifatına sahip olan bir şehirle ilişki kurmak suretiyle prestij kazanmak arzusundan kaynaklandığına şüphe yoktur.

Ocak Organizasyonunun Belirlenmesinde Yazıtların Rolü

Ocak faaliyetleriyle ilgili olarak geçmişe ışık tutan en önemli kaynak şüphesiz yazıtlardır. Bu sayede taşın üretim tarihi, hangi ocaktan üretildiği üretim ve kontrol işlemlerinin kimler tarafından gerçekleştirildiği, ocakların organizasyonu ve işleyiş biçimiyle ilgili bilgiler elde edilebilmektedir. Ancak detaylı bilgileri içeren bu tür kapsamlı yazıtların bulunması idealize edilmiş bir ocak işletmesi için söz konusu olabilir. Nitekim çoğu ocakta hiçbir yazıta rastlanmazken, elde edilen sınırlı sayıdaki yazıtlarda da bu bilgilerin sistemli bir şekilde işlenmemiş olduğu görülüyor. Ayrıca yazıtların biçim ve içeriğinde yönetim otoritesinin zayıflaması, ocak mülkiyetinin el değiştirmesi, yönetim biçiminde değişiklikler olması, üretimin artması veya azalması

[75] Mac Mullen, R., 'Roman imperial building in the provinces,' *HSCP 64*, 1959, s.207-235.
[76] Christol, M., ve Drew-Bear, T., 'Inscriptions de Dokimeion', *AnatAnt I*, 1987, no:63-64
[77] Fant. J.C,1989a, no:177.
[78] Christol. M., ve Drew-Bear, T., 'Documents latins de Phrygie,' *Tyche 1*, 1986, s.39-87., no: 24-no 32; Fant. J.C, 1989a, no:157.; Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s.88. No:31.

gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanan önemli değişikliklerin meydana geldiği görülüyor.

Diğer yandan bazı ocaklarda yazıtlara hiç rastlanmazken bazılarında sistematik bir şekilde yazıt üretilmiş olmasını belirli birkaç nedene bağlayarak durumu açıklamak her ne kadar yeterli değilse de, bazı temel hareket noktalarının bulunabileceğine de şüphe yoktur. Örneğin bugüne kadar elde edilen veriler ışığında, ocağın mülkiyet durumuyla yazıtlar arasında bir bağıntının bulunduğu söylenebilir: Örneğin özel mülkiyet, kapsamında işletilen ocakların çok büyük bir bölümünde yazıtlara hemen hemen hiç yer verilmemiştir. Bu durum, işletmecinin kendinden başka hiç kimseye karşı sorumlu olmamasıyla açıklanabilir. Mal sahibi olup çoğu kere işletmeci sıfatıyla hareket eden kişinin ocak içinde bir nevi oto kontrol düzeni kurmuş olması nedeniyle taş üzerine işlenecek bilgiye ihtiyaç duymadığı söylenebilir. Sınırlı sayıdaki bazı yazıtlar ise kriptik kodlar veya monogramlar şeklindedir. Bu kriptik kodların ocak dışında kimseyi ilgilendirmemesi nedeniyle, ocak içinde kendi anlayışlarına göre rahatça kullanılmış olduğu anlaşılıyor. Bu yazıtların çoğunun bugün de okunması ve yorumlanması mümkün olmamıştır. Yazıtların prensip olarak; imparatorluk mülkiyetinde bulunan veya işletmenin imparatorluk idaresi tarafından yönetilip kontrol edildiği ocaklarda yer aldığı söylenebilir.

Yazıtsız üretim yapan ocaklar; *Luna*, *Prokonnesos*, Dokimeion Beyaz, *Thasos*, *Mısır Graniti*, *Troad Graniti*[79]şeklinde belirtilebilir. Ancak sistematik yazıt uygulayan

[79] Ponti, G., Marmor Troadense-Granite Quarries in The Troad. A Preminary Survey, Studia Troica V, 1995, s.291-320. Bölge daha önceleri çeşitli araştırmacılar tarafından ziyaret edilmişse de Gianni Ponti'nin 1993 yılında geniş kadrolu bir ekiple yaptığı incelemeler ve değerlendirmeler bunların içinde en kapsamlı olanıdır. Kocaali, Kayacık ve Kestanbol (Uluköy) köyleri civarında yarı işlenmiş durumda büyük miktarlarda sütun bulunduğu tespit edilmiştir. Ocaklarda çeşitli boyutlarda granit bloklar varsa da, sütun imalatının esas üretim konusu olduğu anlaşılmaktadır. Sütun boyutları ve ocaklardaki üretim teknolojisi bu ocakların büyük ihtimalle Roma imparatorluk döneminde işletilmiş olduğunu göstermektedir. Ancak yarı işlenmiş durumdaki bloklar üzerinde hiçbir yazıt bulunmaması nedeniyle işletme düzeni ve ocaklardaki organizasyon hakkında herhangi bir fikir edinmek mümkün olmamıştır. Bölgede yaklaşık 40 Roma-ayağı (Bir Roma ayağı 0, 296 m) boyunda 20 adet yekpare sütun tespit edilmiştir. Ayrıca, yedi tanesi Kocaali yakınında , bir tanesi de Kestanbol yöresindeki ocakta olmak üzere büyük boyutlu sütunlar vardır. Alexandria Troas limanında 40 Roma ayağı boyutunda sütunlar bulunması, antik yerleşim yerinin, ürünlerin depolandığı ve ihracatının yapıldığı bir merkez konumunda olduğunu göstermektedir. Büyük boyutlu 20'den fazla sütunun ocak alanlarında değilde yükleme limanı civarında bulunması çözümü zor bir problem yaratmıştır. Sütunların terk edilme nedenini taşlardaki yapısal bozukluklar ile açıklamak mümkün değildir. Zira, bazı sütunların sonradan çeşitli nedenlerle kalmış olma ihtimali hariç, sütunlarda göze çarpan hiçbir

imparatorluk ocaklarına; *Chian*, *Lucullan*, *Phrygian*, *Numidian*, *Seyrian*, *Parian*,

bozukluk olmadığı görülmektedir. Esasen taşlarda yapısal bir hata bulunmuş olsaydı, taşların sevkıyata hazır hale gelecek ölçüde işlenmemiş olması gerekirdi. Ayrıca bütün sütunların standart 40 Roma ayağı boyutunda olmadığı ve bu nedenle sevkıyatlarından vazgeçildiği düşünülebilirse de, özellikle kullanım yerinde bir miktar düzeltme payı bırakıldığı göz önüne alınacak olursa sütunların bu haliyle Dokimeion, Prokonnesos ve Carystus gibi ocaklarda üretilen sütunlarla aynı standardı sağladığı sonucuna varılacaktır. (Prokonnesos için Dodge, H., Ancient Marble Studies: Recent Research, *JRA IV*, 1991, s. 28-50; Asgari, N., Roman and Early Byzantine Marble Quarries of Proconnesus, Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, Ankara-İzmir 1978, s.467-480. ve Asgari, N., The Stages of Workmanship of the Corinthian Capital in Proconnesus and its Export Form, 1988 ; Dokimeion için Röder 1971, Waelkens 1982a ve Fant 1989a) Maliyeti çok yüksek olan bu kadar büyük bir miktarın elde kalmış olmasının en tutarlı açıklaması, siparişin iptal edilmesi olabilir. Aniden ortaya çıkan bir kriz nedeniyle limanda depolanmış olan sütunlar daha sonraları yeniden değerlendirilmek üzere liman bölgesinde terkedilmiş olmalıdır. Granit yatakları doğuda Çığrı Dağı'ndan başlayarak batı yönünde yer almıştır. Deniz seviyesinden 520 metre yüksekliğe sahip olan Çığrı Dağ masifi doğuda Ezine ve Ayvacık kasabalarının arasından, batıda Ege kıyılarına kadar uzanmaktadır. Kuzeyde Kocaali köyüne doğru arazi yükselirken, güneyde Assos (Behramkale) hinterlandını oluşturan dağ silsilesine ulaşır. Çığrı Dağı'nın oluşturduğu bu büyük granit dağ kütlesi vaktiyle bir liman kenti olan Alexandria Troas'ın 7 km güneydoğusunda yer aldığı bilinen antik Neandria (Çığrı) kentinin bulunduğu bölgedir. Roma inşa sektörünün önemli merkezlerinden birisidir. Scalpellini tarafından bu granitin diğer granitlerden kolaylıkla ayrılmasını sağlayan erguvani-gri feldispat damarlara izafen '*granito violetto'* adı verilmiştir. Daha sonraları Raniero Gnoli tarafından '*granito della Troade'* şeklinde isimlendirilmiştir. (Gnoli, R., Marmora Romana, Roma,1971, s.126.) Petrografik analizi için (Lazzarini, L., I graniti dei monumenti italiani ed"i loro problemi di deterioramento, *Bollettino d'Arte 41*, 1987, Supplemento: 157-172.)

Çığrı Dağ granit üretiminin arkaik dönemde Neandria şehrinin ihtiyacını karşılamak amacıyla başlatıldığı tahmin edilmektedir. (Borghini. G., (ed)., (1989), *Marmi antichi Matereiali della cultura artistica I, Rome,* s.236.) Helenistik döneme gelindiğinde Alexandria Troas yerleşiminin kurulmasından sonra üretim büyük ölçüde artmıştır. Bugün bir sahil köyü olan Dalyan'ın hinterlandında yer alan bu antik kentte büyük miktarda sütun bulunması da böyle bir gelişmenin kanıtı olarak değerlendirilmektedir. II.yüzyıl içinde Troad granitinin bütün Akdeniz yöresinde yer alan eyaletlere sevk edilmiş olduğu (Dodge, H., Ancient Marble Studies: Recent Research, JRA IV, 1988, s.28-50. ve 1991, s.34; Ward-Perkins 1980, s.49; Lazzarini 1987, s.162) fakat sevkıyatın önemli bir kısmının Roma'ya yapılmış olduğu görülmektedir. Tibur'daki Hadrian Piazza d'Oro ve Ostia'daki Forum inşası ile başlayan Troad granit talebi II.yüzyıl boyunca artarak devam etmiştir. (Lazzarini 1987,s. 159; Dodge 1991, s.84) Ocakların imparatorluk mülkiyetinde olduğu kesin olarak bilinmekle birlikte, ne bloklar ne de sütunlar üzerinde herhangi bir yazıta rastlanılmamış olması nedeniyle, ocakların doğrudan doğruya imparatorluk idaresine mi yoksa müteahhitler eliyle mi işletilmiş olduğu belli değildir. Ancak, genel olarak ürünlerin dağılım biçimi ile çeşitli literatür kaynaklar göz önüne alındığında Tiberius tarafından 17 yılında sadece bu ocaklarda değil, bütün ocaklar üzerinde denetim ve yönetim mekanizmasının kurulmasıyla II.yüzyıl boyunca hemen hemen önemli beyaz ve renkli mermer ocaklarıyla değerli granit ocaklarının tümünün imparatorluk mermer idaresi, *Ratio Marmorum*, tarafından kontrol edildiği veya işletilmiş olduğu söylenebilir. (Borghini 1989, s. 43-45.;.Ward-Perkins 1951 ve 1980; Dodge 1991). 414 ve 416 yıllarına ait Theodosius kanunnamelerindeki iki kararname ile Küçük Asya'nın vergiden muaf tutulduğu ve Dokimeion, Prokonnesos ve Troad ocaklarındaki müteahhitlerin borçlarının silinerek işlerine son verilmiş olduğu ve ocakların doğrudan doğruya idaresince işletilmiş olduğu anlaşılıyor. (Fant 1989, s.11; Gnoli 1971, s. 127; Borghini 1989, s.237) Esasen bu dönemde yüzyıl öncesine nazaran, ekonomideki daralmaya paralel olarak mermer talebinde de büyük bir azalma söz konusudur. Troad'da büyük miktarda terkedilmiş blokların bulunmuş olması da daha önce değinildiği gibi ancak söz konusu bu ekonomik kriz ile açıklanabilir. Ancak, üretim miktarı zaman içinde bir azalma göstermiş olsa da, Troad granitlerinin özellikle doğu Akdeniz'deki dağılımı ile Dokimeion ve Prokonnesos ürünlerinin satışı arasında tam bir paralellik olduğu görülüyor. Anadolu'nun bu üç önemli taş üretim merkezinin satış ve dağıtımı arasında mevcut bu uyumun I.yüzyıldan başladığı söylenebilir. (Ward-Perkins 1980, s.49.;Dodge 1991, s. 43) Bununla beraber, Troad ocakları hakkında daha detaylı incelemeler yapılmadan, ne ocakların kontrol ve yönetim düzeni, ne de kullanım alanları hakkında daha kapsamlı varsayımların ileri sürülmesine imkan yoktur.

Alabastro Cotogninog,olmasına bakara[80] bunun genel bir kural şeklinde anlaşılmaması gerekir. Nitekim imparatorluk ocaklarının tamamında yazıtlara yer verilmediği gibi, sistematik bir şekilde yazıt kullanılan ocaklarda bile 200 metre arayla işletilen ocaklardan her birinde farklı sistemler uygulanmış olduğu görülüyor. Örneğin Dokimeion ocağı imparatorluk ocakları içinde sistemli yazıt üreten bir ocak olarak yer almasına rağmen, pavonazetto renkli mermer bloklarında yazıta yer verilirken, lahit ve heykel üretiminde kullanılan yüksek kaliteli beyaz mermerde hiçbir yazıta rastlanmamıştır. Bu durumda yazıtların sadece renkli mermerlerde kullanıldığı, beyaz mermerlerde bulunmadığı söylenebilirse de *marmorum phrygium* (*pavonazetto*), *Luculleum (africano*), *Numidicum (giallo antico)*, *Chium (porta santa)*, *Carystium*[81] *(cipollino)* gibi renkli mermerler arasında beyaz *Parium (parian)*[82] mermerinin yer alması nedeniyle bu hipotezin de geçerliliğinden bahsedilemeyecektir. Beyaz *Parian* mermerinin olağanüstü yüksek kalitesi göz önüne alınarak, bir bakıma yüksek kaliteli ve değerli mermerlerde yazıtlara yer verildiği söylenecek olursa, bu durumda yüksek kaliteli Dokimeion beyaz mermerinin bu sistem içinde yer almama nedenini açıklamak zorlaşacaktır. Her şeye rağmen eksik yanları bulunsa da, bu konuda bugüne kadar kaliteli ve değerli

[80] Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s. 99.

[81] Andreoli, A., Berti, F., Lazzarini, L. Pierobon, Benoit R., (2002), 'New Contributions on Marmor Iassense', *ASMOSIA VI*, s.13-18 (Lazzarini L(ed)., içinde) Antik İassos yerleşimi (Kıyıkışlacık) Mandayla Koyu'nun tabanında vaktiyle bir kıstakla karaya bağlanan ince uzun küçük bir adacık üzerindedir. İki yanında deniz ulaşımını kolaylaştıran derin ve korunaklı iki koy yer almaktadır. Antik ocaklar köyün kuzey doğusunda Karaoğlan Deresi yakınındadır. Bugün görülen üç ocağın dışında bölgede daha fazla ocak olduğu düşünülüyor. Zira Ürdün'deki Ömer Cami gibi bir çok yapıda kullanılmış olan homojen kırmızı renkli mermerden yapılmış büyük boyutlu sütunların söz konusu bu üç ocaktan üretilmiş olmasına imkan yoktur. Iassos mermer ocaklarının Roma imparatorluk dönemi sonlarıyla Bizans dönemi başlarında büyük ölçüde işletilmiş oldukları anlaşılıyor. Yöre mermeri Akdeniz havzasında yoğun şekilde kullanılmış olup, Ortaçağ'da Rönesans ile birlikte eski yapılardaki mermerin bir kez daha gözden geçirilmesi suretiyle geniş bir coğrafyada yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Mermer çok ince kristalli olup, bünyesindeki hematit nedeniyle kırmızı renktedir. Romalılar tarafından *Marmor Iassense* veya *Marmor Carium* şeklinde adlandırılan mermer; *Cippolino Rosso* ve *Africanone* adıyla da tanınmıştır. (Gnoli, R., *Marmora Romana*, Roma, 1988.) Kızıl rengin mermer içindeki dağılımına göre üç tip mermer ayrımı yapılabilir. *Marmo Iassense Venato*: damarları kızıl renkli olup, en bol bulunan tipdir. Büyük boyutlu sütun gibi mimari elemanların üretiminde en çok kullanılan mermer cinsisidir. *Marmo Iassense Brecciato*: Birinci tip mermere nazaran daha az bulunmaktadır. Kırmızı benekli olup, daha ziyade küçük boyutlu sütun merdiven kenarlıkları gibi mimari elemanların üretiminde kullanılmıştır. *Marmor Iassense Rosso Uniforme*: Hematit bünyede homejen olarak dağıldığından, kızıl renkli bir görünüme sahiptir. Bu yapısı itibariyle *Marmor Taenarium (Rosso Antico)* mermerinin bir alternatifi olarak değerlendirilebilir. En nadir bulunan tür olup daha ziyade heykel yapımında kullanılmıştır.

[82] Hirchfeld. O, 1905, s.162 vd.

mermerler ile yazıtların örtüştüğü yolundaki görüşten daha tutarlı bir yaklaşım yoktur.

Prokonnesos ocaklarında N.Asgari tarafından sınırlı sayıda Latince yazıtlar bulunmuşsa da bunların sistematik bir uygulamayla ilgisi olmayan münferit örnekler olabileceği tahmin edilmektedir.[83] Aynı şekilde *Luna (carrara)* mermerinde sınırlı sayıda epigrafik unsurun varlığı da beyaz mermerin yazıtsız olması şeklindeki fiili durumunu değiştirmeye yeterli değildir.[84]

İmparatorluk ocaklarında herhangi bir epigrafik unsurun yer almadığı Augustus-Vespasian dönemini takiben, Flaviuslar Döneminden itibaren yazıtların sistematik bir şekilde kullanılmaya başlandığı görülüyor. Böyle bir gelişmenin en önemli nedeni ocakların yeniden organize olmaya başlamasıdır. Dokimeion ocağında 96 yılına tarihlenen bir yazıtta ocakların imparatorluk kontrolü altında müteahhitlerce işletilmekte olduğu anlaşılıyor. Bu döneme ait yazıtlar son derece basit bir yapıdadır. Bu yazıtlar ana karakteristikleri itibariyle; Müteahhit adı, üretim tarihi ve taşın bir bakıma kimliği durumundaki bir numaradan oluşmaktadır. Ancak bu temel yapının dışında; sadece müteahhit adının veya sadece bir numaranın yer aldığı daha basit yazıt örneklerine de rastlanılmıştır.

Ocakların müteahhit yanında ve onlarla birlikte, doğrudan imparatorluk yönetimince işletilmeye başlanmasıyla, yazıtların biçiminde ve içeriğinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Müteahhit eliyle işletme sisteminde taşın çıkarılmasından, imparatorluk idaresine teslimine kadar uzanan bütün operasyonlardan tek başına müteahhit sorumlu iken, imparatorluk idaresinin üretim faaliyetlerine doğrudan katılmasıyla, sorumlu kişi sayısında artış olmuş, taşın çıkarılması, işlenmesi ve kontrolü farklı kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Aşağıdaki örneklerden görüleceği gibi idare tarafından fiilen yürütülen işletme sisteminde yazıtlarda yer alan sözcük sayısında aşağıdaki örneklerden görüleceği gibi eskiye kıyasla belirgin bir artış meydana gelmiştir.

[83] Fant. J.C, 1989a, s.12.
[84] Dolci, E., *Carrara cave antiche*, Carrara, 1980, s.93.

1- 153 yılına tarihlenen olasılıkla bir *Parian* (Portus) mermeri.[85]

n(umero) clxvıı

Praes(ente) et Rufo, cos

ex r(atione) Aur(elli) Geor(gi)

2- 156 yılına tarihlenen Bacakale /Dokimeion mermeri.[86]

L(oco) v b(racchio) secu(ndo)

Silvano et Au

gurino cos ex off(icina)

Asiatici ex caes(ura)

Zosim(i)

3- 141 yılına tarihlenen *Chemtou* (*Simmithus*) mermeri.[87]

Imp(eratoris) Antonini Aug(usti) Pii d(omini)

N(ostri) of(ficina) Cert(ı)

Stloga et severo cos

Sub cura Agathae L(iberti)

Bu yazıtlardaki;

b(raccio) sözcüğü taşın çıkarıldığı ocak bölgesini

l(oco) sözcüğü taşın kimliğini ve ocakta taşın çıkarıldığı yeri

caes(ura) ve *off(icina)* sözcükleri de imparatorluk işletmesinde taşın çıkarılması ve işlenmesinden sorumlu kişi yada kuruluşları,

tanımlamaktadır. Ocakların üretim teknolojisinde, jeolojik şartlardan kaynaklanan bir takım küçük farklılıklar bulunsa da genelde tüm imparatorluk ocaklarındaki organizasyonun aynı biçimde şekillendiği ve imparatorluk yönetimince üretim denetim ve sevkıyatın bütün mermer ocakları için benzer bir çerçeve içinde düzenlenmiş olduğu anlaşılıyor. Ancak imparatorluğun maden ocaklarında, mermer

[85] Baccini Leotardi, P., *Nuove testimonianze sul commercio dei marmi in età imperiale*, Roma, 1989, s. 62. no. 95.

[86] Fant. J.C, 1989a, no. 122.

[87] Dubois. Ch, 1908, no. 94. Bir başka yazıttan anlaşıldığına göre bu yazıtta adı geçen *Agathias* (veya *Agathas*) 'ın *pro(curator) m(armorum)* olduğu anlaşılıyor.

üretiminde olduğu gibi, *caesura* veya *officina* gibi organların bulunmasını şüpheyle karşılamak gerekecektir. Bu sebeple P.Pensabene'nin[88] Vipasca meden ocaklarını örnek alarak, buradaki şartların mermer ocaklarında da uygulandığı yolundaki görüşüne katılmak mümkün değildir. Örneğin söz konusu maden ocağında geçerli olan üretimin *'pars dimidia to procurator'* ve *'pars possesoris to contractor'* şeklindeki paylaşım biçimini bir mermer ocağında uygulamaya olanak yoktur. Üstelik böyle bir paylaşım biçiminin bir mermer ocağında uygulanmasının pratik bir yararı da olmayacaktır. Zira, maden filizinin ağırlık, veya hacim olarak bölünüp paylaşılması mümkün olduğu halde aynı işi bir mermer ocağında benzer şekilde yapmaya çalışmak sadece yeni sorunların doğmasına neden olabilir. Aslında maden ve mermer ocaklarının işletme şartları arasında benzerliklerden daha çok, farklılıklar bulunduğuna şüphe yokur. Eğer mermer ocaklarının işletme stratejisiyle, maden ocaklarının işletme stratejisi arasında bir yakınlık bulunmuş olsaydı, bugün Anadolu'da bol miktarda *pavonazetto,* Kuzey Afrika'da Mısır graniti ve *Numidian* mermerinin yer alması gerekirdi. Bugün elde edilen veriler gerçek durumun böyle olmadığını göstermektedir.

Bir yerde taşın cins ve kalitesi dışında, tüketici için yazıtlarda yer alan bilgilerin hiçbir değeri yoktur. Taşın ocağın hangi bölgesinden kimler tarafından çıkarıldığı veya kimler tarafından işlenmiş olduğu tüketiciyi ilgilendirmeyecektir. Aynı şekilde ocağın üretim kapasitesi, kontrol düzeni veya alacak-borç ilişkileri de tüketiciyi ilgilendiren konular değildir. Sonuç olarak, yazıtların sadece yerel ocak yönetimiyle, Roma mermer bürosu için bir anlam ve önemi olduğu söylenebilir. Bu nedenle Roma'ya ihraç edilmeyen ve yerel kullanıma ayrılan beyaz mermer bloklar üzerinde yazıt bulunmamasını bir bakıma doğal kabul etmek gerekecektir.[89] Üzerlerinde herhangi bir yazıt bulunmasa da beyaz Dokimeion mermerinin Anadolu'da heykel ve lahit üretiminde bol miktarlarda kullanılmış olduğuna şüphe yoktur.[90]

---

[88] Pensabene. P, 1989, s.46.
[89] Fant, J.C., 'Four Unfinished Sarcophagus Lids in the Quarries at Docimium and the imperial quarry system in Phrygia,' *AJA 89,* 1985, s. 665-672.
[90] Waelkens, M., ve Hall, A., 'Two Dokimeion Sculptors in Iconium,' *AnatSt* 32, 1982, s.151-55.; Fant. J.C, 1985, s.655-662.; Fant. J.C, 1989a, s.206-218.

Dokimeion beyaz mermerinin inşaat malzemesi olarak büyük miktarda kullanıldığı en önemli yapı kompleksi Hierapolis'deki tiyatro binasıdır. Tiyatro kompleksinin *'Scanae Frons'* larında yer alan çeşitli mimari elemanların fabrikasyon şeklinde büyük miktarlarda öncelikle imparatorluğun ihtiyaçlarını karşılamak üzere üretilip satışa sunulmuş olduğu anlaşılıyor. Burada uzun ve zahmetli bir karayolu ve yine uzun bir denizyolu ulaşımının taşıdığı riskler nedeniyle, taşların ancak üzerlerindeki yazıtlar yoluyla izlenebildiği unutulmamalıdır. Örneğin *Camarina*[91], *Puntascifo*[92], *Giardini Naxos*[93] batıklarındaki taşların belirlenmesi bu sayede mümkün olmuştur. Ayrıca renkli taşların öncelikle, kamu binalarının inşasına ve bakımına ayrılması nedeniyle üretim merkezlerinin monopol olarak yönetilmesi yoluna gidilmiş ve bu taşların Roma dışında kalan yerlere, ocaklardan doğrudan doğruya gönderilmesine izin verilmemiştir. Bu nedenle renkli taşlar eyaletlerde genelde nadir bulunan değerli bir malzeme olma konumunu korumuş ve imparatorluk idaresince kendilerine renkli mermer ayrılması büyük bir onurlandırma vesilesi olarak değerlendirilmiştir.

I.yüzyılın ortalarından, III.yüzyılın ortalarına kadar geçen iki yüz yıllık dönem içinde üretim ve tüketimin tamamen imparatorluk *Mermer Bürosu* tarafından yönlendirildiği ve yönetildiği anlaşılıyor. İnşaatlarda mermer ağırlıklı yapı teknolojisi esas alınmış ve standart hale getirilerek birçok mimari unsur ocaklarda fabrikasyon olarak üretilmiştir. Birbirine rakip durumdaki iki büyük lahit üretim merkeziden Prokonnesos ile Dokimeion'da üretimin ve pazar paylarının son derece incelikle ayrılıp planlanması da bu sayede mümkün olmuştur.[94]

Prokonnesos zengin mermer yatakları ve açık deniz limanlarıyla büyük bir doğal zenginliğe sahipken, Dokimeion bu imkanlara sahip değildir. Prokonnesos'ta işçilik asgari düzeyde tutulmak suretiyle fiyatın minimum seviyede kalması sağlanmıştır. Dokimeion atölyelerinde ise yoğun bir işçilik girdisiyle önceleri girland daha sonra

[91] Fant. J.C, 1993, s.159.
[92] Pensabene, P., 'A cargo of marble shipwreck at Punta Scifo near Crotone,' *INJA* 7, 1978, s.105-118
[93] Fant. J.C, 1993, s.159.
[94] Dokimeion ocaklarının limanlara uzun ve zahmetli bir karayolu ile ulaşılması ve karayolu taşımacılığının çok pahalı olması nedeniyle, Dokimeion ürünlerinin Roma'da Prokonnesos ürünleriyle rekabet edebilmesi ancak Dokimeion ürünlerinin gerek malzeme kalitesi, gerekse yüksek işçilik standartına sahip olması sayesinde mümkün olmuştur. Dokimeion ürünleri Roma'da malın yüksek fiyatını ikinci planda tutan, kalite ve gösteriş arayan zengin elit tabakaya pazarlanmak suretiyle, Prokonnesos ürünleriyle rekabet edebilmiştir. Fant. J.C, 1993, s.162.

da sütunlu tip lahit (sidemara) üretimiyle zengin bir alıcı kütlesi hedeflenmiştir. Bu merkezi planlama sayesinde optimum üretim şartları sağlanmış ve bu iki önemli üretim merkezi arasındaki pazar payları en ekonomik şekilde paylaştırılmıştır.

Taşlar üzerinde yer alan yazıtların ocak içi *(internal text)* ve ocak dışı *(external text)* şeklinde iki bölüme ayrıldığı söylenebilir. Paros'ta bulunan Dokimeion kaynaklı bloklar üzerinde ocak içi ve ocak dışı yazıtların aynı tarihi taşıdığı görülüyor.[95] Dokimeion'da işlenen ocak içi yazıtlara ek olarak ocak dışı yazıtların son kontrol noktası konumunda olan Synnada'da işlendiği ve taşın kimliğini belirleyen sevk numarasının (shipping number) da bu merkezde verildiği anlaşılıyor. Mısır kaynaklı taşlar içinde Roma'da önemli bir yere sahip olan Mons Claudianus granitiyle, menekşe renkli imparatorluk porfirinde (*imperial poryphr*) ne ocak içi, ne de ocak dışı yazıtlar bulunmaktadır. Bu durumun üretimde olduğu gibi, ulaşımda da idarenin konuya el koymasından kaynaklandığı şeklinde açıklanmaktadır. Gerçekten de boyları 15 metreye ulaşan Mons Claudianus sütunlarının taşınması için imparatorluk gemileri, (*ploiademosia)*, Syne'ye (Aswan) gönderilmiştir.[96]

Ocak içi yazıtlar, çok kısaltılmış bir bakıma kriptik kodlar biçiminde formüle edilmiş harf ve rakamlardan oluşan metinlerdir. Öyle ki bu formülasyonları ocakta görevli kişilerin dışındaki insanların okuyup anlamaları çok güç, genellikle de olanaksızdır. Yazıtlarda yer alan bazı kriptik kodlar aşağıda verilmiştir.

HE cxcviii

formülasyonu; ismi *Herm*'le başlayan bir kontrolörün, örneğin *Herannius* gibi bir kişi adı veya kontrol işareti olabilir. Doğal olarak bu tip bir formülasyon Portus'daki imparatorluk görevlisi için hiçbir anlam taşımayacaktır.

VFR

114 ve 115 yılları arasında sadece Dokimeion yazıtlarında kullanılmıştır.[97]

[95] Baccini Leotardi, P., *Marmi di cava rinvenuti ad Ostia e considerazioni sul commercio dei marmi in età romana* ,Roma, 1979, no 35-37.
[96] Fant, J.C, 1993, s.159.
[97] Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s.104.

RMA ve RAA

Aynı tip bir formülasyon olup olmadığı belli değildir. 105 ve 109 yıllarında[98] Phrygian ocaklarında kullanılmıştır.[99] *RMA*'nın Portus'ta bulunan alabaster bir blok üzerinde yer aldığı görülmüştür.[100]

RACLP ve PRON

Sadece Mons Claudianus üretimi bloklarda kullanılmıştır.[101]

INRAT

Sadece Prokonnesos üretimi bloklarda kullanılmıştır.[102]

CIA

Anlamı belirlenememiştir. *Dokimeion*[103], *Carystus*[104] ve *Lucullan* (Teos)[105] ocaklarında ortak olarak kullanılmıştır.

Ocak dışı yazıtlar ise, ürünün ulaşacağı noktadaki imparatorluk görevlilerince anlaşılacak bigileri içermektedir. Bunlar üretim tarihi, üretimden sorumlu kişi, taşın kimliği şeklindeki ana unsurlarından oluşmaktadır. Bu nedenle Roma'ya gönderilecek taşlar (bloklar) üzerine; ocak içi yazıtlar (textler) aynen korunmuş veya bunlar silinerek Portus'daki yetkililerce anlaşılabilir yeni bir metin yazılmıştır. Dokimeion bu konuda iyi bir örnek oluşturmaktadır.

[98] Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s.104.
[99] Fant. J.C, 1989a, s. 52.
[100] Baccini Leotardi. P, 1979, no. 89-90.
[101] Peacock, D.P.S, 1988, s.99.
[102] Asgari , N., 'The stages of workmanship of the Corinthian capital in Proconnesus and its export form,' Herz N., Waelkens M(ed)., içinde, *Classical Marble: geochemistry, technology, trade*, Dordrechts, 1988, s.125
[103] Dubois. Ch, 1908, no. 199.
[104] Baccini Leotardi. P,1989, no. 150.
[105] Dubois. Ch., 1908, no. 479.

BÖLÜM II

Mermer Tanımı Oluşumu ve Yapısal Özellikleri

Günlük yaşamda en çok karşılaşılan bir malzeme olmasına rağmen, üzerinde anlaşmaya varılan bir mermer tanımı henüz yapılamamıştır. Ticari bir yaklaşımla iyi cila tutan ve parlatılabilen güzel görünüme sahip bütün taşlar mermer kabul edilmektedir. Bu nedenle konu burada ana hatlarıyla belirlenmekle yetinilecektir.

Alp-Himalaya dağları kuşağı üzerinde yer alan Türkiye toplam 5,2 milyar m^3 (13,9 milyar ton) muhtemel mermer rezervine sahiptir. Dünya mermer rezervlerinin yaklaşık %40'nın ülkemizde bulunduğu tahmin edilmektedir. Ülkemizde 80'den fazla değişik yapıda ve 120'nin üzerinde değişik renk ve desende mermer rezervi bulunmaktadır. Bu mermerler genellikle dünya pazarlarında üstün kalitesiyle ilgi çeken mermer tipleridir. Ülkemizde mermer yatakları genellikle Paleozoik yaşlı masiflerin bulunduğu alanlarda yer alır.[106] Bu alanlar genellikle ülkenin batı yarısında yer almakla birlikte doğuda da bazı yerlerde bulunmaktadır. Menderes masifi, Istıranca masifi, Menteşe masifi, Kazdağı masifi, Kırşehir masifi, Ilgaz kristalin masifi ve Bitlis masifi bu alanlardan en belirgin olanlarıdır.[107]

Mermer kısaca amorf veya kristalize kalkerin basınç altında, ergime sıcaklığına yakın bir sıcaklıkta pişip, ince kristalli bir yapı kazanmış hali olarak tanımlanabilir. Genellikle yapı sert ve kırılgandır. İyi cila tutar. Süt beyaz veya içerdiği madensel bileşiklere bağlı olarak çeşitli renklerde olabilir. Genellikle kolay işlenir ve ışık

[106] Ülkemizde önemli potansiyele sahip olan bölgeler Marmara, Batı Anadolu, Güney Anadolu ve Orta ve Kuzey Anadolu Bölgeleridir. Özellikle İzmir, Uşak, Afyonkarahisar, Muğla, Kırklareli, Balıkesir, Bursa, Kırşehir, Çankırı, Çorum, Kastamonu, Niğde, Kayseri, Artvin, Bitlis, Erzincan, Sivas, Tokat, Denizli, Kütahya, Eskişehir, Diyarbakır, Elazığ, Çanakkale, Konya, Bilecik ve Manisa illerinde zengin yataklar bulunmaktadır. İllere göre Mermer Ocakları Oranı şu şekildedir. (%):Balıkesir 27,00, Afyonkarahisar 23,60, Bilecik 11,14, Denizli 7,58, Bursa 6,92, Muğla 6,40, Eskişehir 4,03, Uşak 2,37, Kırklareli 1,90, Kırşehir 1,18. Verilere göre ülkemizde en fazla mermer ocağı Balıkesir (%27,00) ilinde bulunmaktadır. Bunu %23,60 ile Afyonkarahisar ve %11,14 ile Bilecik illeri izlemektedir. Türkiye'nin uluslar arası piyasalarda en tanınmış mermer çeşitleri arasında Süpren, Elazığ Vişne, Akşehir Siyah, Manyas Beyaz, Bilecik Bej, Kaplan Postu, Denizli Traverten, Ege Bordo, Milas Leylâk, Gemlik Diyabaz ve Afyonkarahisar Şekeri sayılabilir; Çetin T., 'Türkiye Mermer Potansiyeli, Üretimi ve İhracatı' GÜEFD 23, 2003a, s.246-247.

[107] Ketin, İ., *Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış* . *İTÜVY 32*, 1984, s.13.; Soykan, F.,ve Mutluer, M., 'Türkiye'de Madencilik ve Maden Yataklarının Coğrafi Dağılışı', *EÜCD 8*, 1996, s.49.

geçirme özelliğine sahiptir.[108] Ancak, sayılan bu özelliklerle mermerin belirlendiğini söylemeye imkân yoktur. Gerçekten de bu özellikleri taşıyan onlarca farklı kayaç türünden bahsedilebilir. Bu nedenle bilimsel anlamda henüz bir sonuca varılamayan bu konu üzerinde adına mermer denilen kayaç türünü oluşturan ana yapı elemanlarıyla, mermer adı altında kullanılan belli başlı kayaç türleri ana karakteristik özellikleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Kalker: kalkerin ana yapı elemanı kalsiyum elementinin bir bileşiği olan kalsiyum karbonattır ($CaCO_3$) . Kalsiyum aktif bir elementtir, doğada serbest olarak bulunmaz. Parlak bir alevle yanarak kalsiyum oksit haline (sönmemiş kireç) dönüşür. [$2Ca+O_2 \rightarrow 2CaO$] Kalsiyum oksidin su ile tepkimeye girmesi sonucunda sönmüş kireç [$CaO+H2O \rightarrow Ca(OH)_2$] kalsiyum hidroksit oluşur. Kalsiyum oksidin karbondioksitle tepkimesi sonucunda ise kalsiyum karbonat, yani kalker meydana gelir [$CaO+CO_2 \rightarrow CaCO_3$].

Kalsiyum karbonat saf suda çözünmez. Ancak seyreltik karbondioksit eriyiği içeren sularda çözünerek yeni bir bileşiği kalsiyum bikarbonatı oluşturur. Bu tersinir bir reaksiyon olup, kalsiyum bikarbonat ayrışıp yeniden kalsiyum karbonat halinde çökelir [$Ca(HCO_3)_2 \rightarrow CO_2+H_2O+CaCO_3$]. Sarkıt ve dikitler ile traverten kalkerler bu şekilde meydana gelmiştir. Kalkerin (kalsiyum karbonat, $CaCO_3$) ağırlık olarak % 56'sı kalsiyum oksit (CaO) , %44'ü ise karbondioksittir (CO_2). Kalker ısıtıldığında bünyesindeki karbondioksit ayrışarak uçar ve geride sönmemiş kireç kalır [$CaCO_3 \rightarrow CO_2+CaO$]. Kalkerin ortalama yoğunluğu 2.3 gr/cm3 sertliği 3 Rockwel'dir. İğneyle çizilebilir. Basınç dayanımı yapının kompakt olup olmamasına göre 250-2000 kg/cm^2 arasında değişir. Bünyesine kolayca su aldığı için yük taşıma kapasitesi büyük ölçüde azalır. Bu nedenle yapılarda temel taşı olarak kullanılamaz.

Kalker doğada saf olarak bulunmaz. İçinde çok değişik yapıda bileşikler bulunabilir. Kalker bu durumda bünyesindeki malzemelere bağlı olarak örneğin killi kalker, silisli kalker (kumlu kalker) şeklinde isimlendirilir. Bünyede kalsiyum karbonat ($CaCO_3$), yanında magnezyum karbonat ($MgCO_3$) da bulunabilir. Magnezyum

[108] Doğanay, H., Ekonomik Coğ rafya 1: Doğal Kaynaklar (4. Baskı), Erzurum, 2002, s.272.

karbonat miktarı %10'un altında ise bu takdirde kalker, dolomitik kalker, %10-90 arasında ise kalkerli dolomit adını alır.[109]

Kalker genelde amorf (kristalize olmayan) bir yapıya sahiptir. Ancak Kristalli bir yapı kazanması halinde, kristalleşme şu iki farklı sistemde meydana gelir ve,

1- Romboedrik sistem kristalli kalkere *Kalsit*
2- Ortorombik sistem kristalli kalkare *Aragonit*
adı verilir.

Kalker biri organik, diğeri inorganik yapılanma olmak üzere, iki şekilde oluşur:

a. Organik oluşum: Bünyesinde kalsiyum içeren mikroskobik canlıların birikimiyle oluşur. Bu yolla oluşan kalkerlere organik veya zoojen kalker adı verilir. Genellikle ana yapıyı oluşturan organizma göz önüne alınarak kalker, Füzilinli Kalker, Polipiye Kalker şeklinde isimlendirilir. Son derece yumuşak olan ve tebeşir adıyla isimlendirilen kalker Foraminifer Kalker olarak literatürde yer almıştır.
b. İnorganik Oluşum: Bünyesinde erimiş halde kalsiyum bileşikleri bulunan suların oluşturduğu kalker böyle bir yapıya sahiptir. Su içindeki kalsiyum karbonatın çökelmesi iki şekilde olabilir.
b.1 Eğer su sıcaklığı yüksekse bu takdirde meydana gelen kalker kaba yapılı olup, nispeten yumuşaktır. Bünye amorf bir yapıya sahip olup, kristal oluşumu yoktur. Bu cins kalker *Traverten* adıyla bilinmektedir.
b.2 Kalsiyumun çökelmesini sağlayan sulardaki sıcaklık yüksek değilse, bu takdirde çökelme hızı düşük olup çökelme sıcak sulu oluşuma göre çok daha uzun zaman alır.

[109] Sayar. M, ve Erguvanlı. K, s.19-20.; Bilgin, M., ve Çakır, E., *Mermer Araştırması,* İstanbul, 1998, s.5.

Bu cins kalker kristalize bir yapıya sahiptir ve sert bir formasyon gösterir. Çok iyi cila tutar, işlenmesi zordur. Kristal yapılı bu formasyon *Albatr* olarak bilinmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi Albatr'lar kristal sistemine göre Kalsit ve Aragonit şeklinde iki ana kristal oluşum biçimi gösterirken kristallerin büyüklüğüne göre de üç ayrı sınıfa ayrılmaktadır. Kalker;

b.2.1. Kristalize yapının kompakt, homejen ve ince taneli olması halinde *Litografya Kalker*

b.2.2. Kristallerin balık yumurtası gibi küçük yuvarlak tanecikli yapıda olması halinde *Oolitli Kalker*

b.2.3. Kristallerin bezelye iriliğinde olması halinde *Pizolitli Kalker* adını alır.

Oluşum biçimi ve formasyonu ne olursa olsun, kalker basınç ve sıcaklığın etkisiyle değişime (başkalaşıma) uğrayabilir. Kalkerde bu şekilde meydana gelen yapı değişikliği sonucunda oluşan yeni kütleye mermer adı verilir. Bu anlamda mermer bir başkalaşım cinsi (metamorfik) bir kütle olup, mermer oluşunu sağlayan bu prosesler yığınına da metamorfoz (başkalaşım) tepkimeler denilir.

Kalker ana yapısının başkalaşıma uğraması sonucunda meydana gelen oluşumu, diğer yapılanmalardan ayırmak amacıyla bu cins mermere hakiki mermer adı verilir.[110] Dokimeion, Prokonnesos, Teos ve Aphrodisas mermerleri bu tipe örnek olarak gösterilebilir.[111]

Oluşum proseslerinin esas alınması halinde ise, mermer adıyla tanımlanan çeşitli kayaç türlerinin üç kategoriye ayrıldığı görülüyor:

I-*Sedimanter Mermerler* (Tortul Mermerler):

a-Detritik Mermer (Klasik Sedimanter Mermer): Çeşitli kayaçların parçalanıp birikmesi ve bir çimentolu maddeyle birleşmesiyle oluşur.(Konglomera, Arduvaz)

[110] Doğanay. H, 2002, s.273.; Arıkan, M., *Mermer ve Mermercilik*. Ankara, 1968.
[111] Sayar. M, ve Erguvanlı, K, 1962, s.1-13.; Bilgin. M, ve Çakır. E, 1998, s.6.

b- Organik ve Kimyasal Sedimanter Mermer: Mikroskobik canlıların birikmesi veya bikarbonatlı maden sularının çökelmesiyle oluşur. Suyun soğuk olması halinde oniks (su mermeri, albatr) mermeri, sıcak olması halinde travertenler meydana gelir.

II- *Mağmatik Mermerler*

Sedimanter mermerlere kıyasla daha dayanıklı olmaları ve iyi cila tutmalarına karşın işlenmeleri zordur. Mağmatik oluşumun yer kabuğundaki bulunuş yerine göre bu kayaçlar üç bölümde ele alınmaktadır.

a-Derinlik Taşları: Granitler, Siyenitler, Diyoritler, Serpantinler ve Kalsitler bu grubu oluşturan kayaçlardır.

b- Yüzey Taşları: Kuvars, Liparit, Bazalt, Melafir ve Diyabaz bu grubu oluşturur.

c- Damar Taşları: Volkan baca ağzında oluşan kayaçlardır. Porfir, Aplit bu gruba girmektedir.

III- *Metamorfik Mermerler*

Çeşitli yapıdaki kayaçların basınç ve sıcaklık altında başkalaşıma uğraması sonucu oluşan kayaçlardır.

a-Bilimsel mermer tanımına uygun ana yapı elemanı kalker olan hakiki mermer oluşumları.

b- Volkanik (magmatik) ve Sedimanter (tortul) kayaçların yeni bir kristalli yapı kazanmaları suretiyle oluşan, gnays, kuvarsit, fillit, amfibolit gibi kristalize şistler.

Sonuç itibariyle mermerin; kalkerlerin veya dolomatik kalkerlerin basınç ve sıcaklığın etkisiyle değişikliğe uğraması (metamorfizma) neticesinde meydana geldiği söylenebilir. Bu, mermerin en çok kabul gören tanımıdır. Söz konusu bu prosesler sonucunda kalkerler yeniden billurlaşarak yeni bir yapı kazanır ve içinde bir takım yeni mineraller (grena, müskovit, ojit) oluşur. Ancak bilimsel tanım esas alınacak olursa; kalsiyum dışında kalan yapısal elemanlardan oluşan, breşler, tüfler v.s. gibi kayaçlarla; oluşum şekli itibariyle de çökelme gibi metamorfizma prosesi dışında kalan proseslerle oluşan örneğin oniks ve albatr gibi kayaçlar mermer kapsamına girmeyecektir. Fakat mermerin bilimsellik adına bu ölçüde dar kalıplar içine alınarak tanımlanmasının pratik hiçbir yararı yoktur. Bu nedenle mermerin

yukarıda verilen üç ana oluşum şekli esas alınmak suretiyle bilimsel ve ticari yaklaşımlar birlikte göz önüne alınarak, aşağıda verilen kayaç türleri itibariyle tanımlanması daha doğru olacaktır.

Kumtaşı-Gre: Çapları 0.2-2 mm arasındaki kum taneciklerinin doğal bir çimento (yani birleştirici madde) ile yapışıp kaynaşmaları sonucunda oluşan kayaç türüdür. Kum taneciklerinin 0.2 mm'den daha küçük olması halinde meydana gelen yapı kumtaşı değil, kuvarsit olarak bilinmektedir. Çimento maddesi, silis, kalker, dolamitik, kil, marn, demir oksit, cips gibi çeşitli metal veya ametal bileşikleri olabilir. Çimentonun silisyum bazlı olması halinde, oluşan kum taşını diğer yapılanmalardan ayırmak amacıyla buna hakiki kumtaşı adı verilir. Yurdumuzda kalker bazlı çimentosu olan, yeşilimsi renkli Gre'ler, kaplama veya masif yapı malzemesi olarak kullanılmaktadır.[112]

Konglemera: Tane büyüklükleri 2 mm.'yi geçen kuvars, kalker, mermer gibi çeşitli kayaçların silisli, kalkerli, killi, demirli v.s. gibi doğal bir çimento maddesiyle kaynaşıp birleşmesi sonucu oluşan tortul kütlelere Konglomera adı verilir. Bu tanıma göre kumtaşının aslında bir cins küçük taneli konglemera olduğu söylenebilir. Tortul kütleyi oluşturan teneciklerle, çimento maddesinin aynı cinsten olmaları halinde meydana gelen oluşuma Monojenik Konglomera aksi halde Polijenik Konglomera adı verilir. Kaplama malzemesi olarak kullanılmaları halinde tanecik ve çimentonun aynı sertlikte olması ve taneciklerin aralarında boşluklar kalmayacak şekilde birleşmiş olmaları gerekir.[113]

Konglomera'yı oluşturan taneciklerin yuvarlak bir yapıda olması halinde meydana gelen oluşuma *Puding,* taneciklerin köşeli yapıda olması halinde meydana gelen oluşuma ise *Breş* adı verilir. Bu durumda Puding ve Breş ayırımının, tortul kütleyi oluşturan taneciklerin şekil yapıları dikkate alınarak yapılan bir ayrım olduğu söylenebilir. Ancak Breş adının yukarıda belirtildiği gibi sadece tortul kütleli oluşumlar için değil, tektonik hareketler sonucu meydana gelen oluşumları da kapsayacak şekilde kullanılmakta olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Nitekim

[112] Sayar. M, ve Erguvanlı. K, 1962, s.59-63.
[113] ibid, s.63-65.

mermer veya kristalize kalkerin tektonik hareketlerle kırılıp parçalanması sonucu meydana gelen çatlakların madensel bir çimentoyla dolması yoluyla oluşan kütleye de tektonik breş veya Breşimsi mermer denilmektedir. Bu sert, dayanıklı çok iyi cila tutan güzel görünümlü bir taş türüdür.

Tortul kütle oluşumuyla hiçbir ilgisi bulunmayan, yani ne taneciklerin ne de çimento maddesinin , tortul kütle bazlı maddelerden oluşmadığı bir diğer Breş tipi volkanik breşlerdir Volkanik breşte konglomerayı oluşturan taneciklerle, çimento maddesi volkanik formasyona sahiptir. Anglomera adıyla bilinen volkanik breşlerde genellikle yapısal boşluklar bulunmasına rağmen dayanıklılığı, iyi cila tutması ve güzel görünüme sahip olması nedeniyle çok aranan bir kayaç türüdür. Özellikle yeşil renkli olanları büyük miktarlarda kullanılmaktadır.

Serpantin: Magnezyum Silikat bazlı kayaçların bünyelerine su almaları sonucunda (hidrotasyon) oluşan kayaçlardır. Görünüşleri yılan derisini andırdığı için, yunanca yılan anlamına gelen serpa sözcüğünden türetilmiş bir isme sahiptir. Hidrotasyon ile bünyede meydana gelen değişimlere ilave olarak kayaç hacminde meydana gelen artış nedeniyle, ana yapıdaki parçalanmalar ve çatlamalarla ortaya çıkan boşlukların çimentolu maddelerle doldurulmasıyla oluşan taşlara olikalsit (damarlı serpantin veya serpantin breşi) denir. Sert ve yoğun bir yapısı vardır ve çok iyi cila tutar.[114]

Granit: Mağmatik orijinli bir kayaç olup, çok iyi cila tutar. Sert ve dayanıklıdır. Kaplama ve döşeme malzemesi olarak kullanılır. Graniti oluşturan ana yapı elemanları şöyle sıralanabilir.;

- Feldspatlar; granit içinde en büyük miktarlarda bulunan mineral grubunu oluşturur. Taşa rengini veren ana unsurdur. Beyaz-gri, kırmızımsı gri veya yeşil renkli olabilir.
- Kuvars; kristalize bir formasyona sahiptir. Genellikle temiz ve saydam olup, camsı bir parlaklığı vardır. Mavi, sarı, mor, duman

[114] Sayar. M, ve Erguvanlı. K, 1962, s.80-81.

rengi, sütlü kahve renginde olabilir. Mika ve Feldspatlar içine gömülmüş halde bulunur.

- Mika, granit içinde miktar itibariyle en az bulunan mineraldir. Çok çeşitli renk ve yapıda olabilirse de, granit içinde en çok rastlanan cinsleri biyolit (siyah mika), hornblent (koyu yeşil, siyah) olup, nadiren de Müskovit (beyaz mika) yapısında olanlardır.[115]

Trakit: Volkanik tip bir kayaç olup bileşiminde % 63 oranında silis vardır. Ana yapı; bileşiminde feldspat, hornblent (siyah mika) ve tridimit (kuvars) bulunan mikrolitli (mikroskobik kristalli) bir hamur formasyonudur. Ülkemizdeki volkanik kayaçlar içinde en bol bulunan kayaçtır. Sert ve dayanıklı olup, parıltılı bir görünümü vardır.[116]

Andezit: Trakit gibi volkanik bir kayaçtır. Bileşimindeki feldspat, hornblent, biyolit ve ojit mineralleri mikrolitik veya tamamen amorf camsı bir hamur oluşturur. Bünyeyi oluşturan minerallerin cins ve miktarlarına bağlı olarak gri, açık veya koyu yeşil, pembemsi, açık siyah gibi çok değişik renklerde olabilir. Bünyesindeki silis miktarı toplam ağırlığın % 60'nı oluşturur. Sert ve dayanıklıdır.İyi cila tutar.

Dasit : Andezit yapısında bir kayaçtır. Andezitten farklı olarak bünyesinde potasyum, sodyum ve kalsiyum bazında feldspatlar bulunur. Yapının % 66'sı silistir. Silis, çoğunlukla mikroskobik formasyonda yer yer de gözle görülebilecek büyüklükte kuvars kristalleri şeklinde bulunur.[117]

Bazalt: Volkanik bir kayaçtır. Yarı saydam, mikrolitik veya amorf (camsı) bir formasyonu vardır. Genellikle siyah renklidir. Kompakt ve homojen bir yapıya sahiptir. Taşın siyah rengi ve 2.80 gibi yüksek yoğunluğu bünyesindeki manyezitten kaynaklanmaktadır. Magnezyum ve demir bileşikleri içeren mineraller çabuk değişime uğrayarak yapının serpantine dönüşmesine sebep olurlar. Sıcak ve rutubetli bölgelerde ayrışma hızı daha yüksek olup, bozulma neticesinde laterit denilen kırmızı

[115] Sayar. M, ve Erguvanlı. K, 1962, s.85-90.
[116] ibid, s.99-103.
[117] ibid, s.104-105.

renkli killi topraklar meydana gelir. Basınca direnci 1100-3500 kg/cm^2 gibi çok yüksek değerlere ulaşabilir. Bu yüzden estetik ve sağlamlığın özellikle arandığı yerlerde en fazla tercih edilen bir kayaç türüdür.[118]

Lav: Volkan kraterlerinden ergimiş halde çıkıp, soğuyup katılaşan formasyonlara lav adı verilmektedir. Magmatik yapıdaki farklılıklar nedeniyle lav deyimi ile belirli bir taş cinsi karakterize edilmez. Ana bileşenlerine göre andezit, bazalt lavı gibi isimler alır. Genellikle cürufumsu boşluklu bir yapısı vardır. Doku camsı, akışkan görünümlü, süngersel veya mikrolitik bir formasyonda olabilir.

Tüf-Aglomera-Volkanik Breş: Volkanlardan püsküren mikroskobik taneciklerin, yani volkan küllerinin deniz ve göl tabanında veya karada toprak üzerinde tabakalar halinde birikip basınç ve sıcaklık etkisiyle sertleşmesiyle volkanik tüfler meydana gelir. Daha iri taneciklerin birikip, çimentolu bir maddeyle birleşip, tektonik hareketler sonucunda sertleşmesiyle de Aglomera oluşur. Tüfler gözenekli yapıdadır, hafiftir, aglomerelar ise tüflere nazaran daha yoğun bir yapıya sahiptir. Tüf ve Aglomeralar'ın kolay işlenebilmeleri nedeniyle cami, anıt gibi yapılarda büyük çapta kullanılır. Anıt-Kabir bu kayaç türünün kullanıldığı bir yapıdır. Aglomera oluşumunda çimento malzemesinin lav olması halinde, ortaya çıkan oluşuma volkanik breş adı verilir.[119]

Diyabaz: Başlıca bileşenleri labradonit ve piroksen mineralleri olan diyabaz çok sert ve işlenmesi güç bir kayaçtır. Yeşilin çeşitli tonlarında renkleri vardır. Dış etkilere dayanıklı olması ve çok iyi cila tutması nedeniyle heykel yapımında ve dış kaplama malzemesi olarak kullanılır.

Onix: Oniks'in bir diğer adı su mermeridir.[120] Kalsiyum ve magnezyum bikarbonatlı soğuk maden sularının uzun süreler içinde yoğuşması sonucu oluşturduğu bir kayaç

[118] Sayar. M, ve Erguvanlı. K, 1962, s.118-119.
[119] ibid, s.124-125.
[120] Çolak, M., ve Lazzarini, L., 'Quarries and Characteriation of a Hitherto Unknown Alabaster and Marble From Thyatira (Akhisar, Turkey)', *ASMOSIA VI*,2002, s.35-40 (Lazzarini L.,ed. içinde): Su mermeri veya onix adıyla bilinen kalsit-alabaster özellikle Akdeniz çevresinde, Neolitik çağdan itibaren kullanılan değerli bir taş türüdür. I.yüzyıldan itibaren başta orta Nil vadisi olmak üzere

türüdür. Kompakt, kristalli ve yarı saydam bir yapısı vardır. İçerdiği metal oksitlerin cinsine bağlı olarak çok değişik renk ve desende olabilir. Çok iyi cila tutar ve kolay işlenebilir.

Yukarıda karakteristik özellikleri verilmiş olan çeşitli kayaçların mermer adı altında işlem gördüğü dikkate alınacak olursa hangi kayaç cinsinin hangi baskın özellikleri nedeniyle mermer tanımı içine girdiğini belirtmeye imkan olmadığı görülecektir. Bu karmaşık tabloya rağmen, belirli bir kalıp içinde sıkışıp kalmadan, genelde kabul gören esasları reddetmeksizin konuya ticari uygulamaya paralel bir anlayışla

---

imparatorluk yönetiminde çeşitli ocaklarda üretilmiş olduğu anlaşılıyor. Bu ocakların en önemlilerinden birisi de Thyatira'ın (Akhisar) güneyinde, Harmandalı köyündeki ocaktır. Ocakta bulunan blok ve sütunlar buranın Plinius ve Strabon tarafından işaret edildiği gibi Galatia üretim bölgesi kapsamında ele alınıp işletildiğini göstermektedir. Onix güzel bir görünüme sahip olması ve kolay işlenebilme özelliği nedeniyle öncelikle Mısır, daha sonra da Yunan ve Roma dünyasında mimari elemanların üretiminde ve süsleme elemanı olarak büyük ölçüde kullanılmıştır. Bugün bir çok kayaç, kalsit bazlı olup olmadığına bakılmaksızın Onix olarak isimlendirilmesine karşılık, ışık geçirgenliği çok yüksek olan kalsit bazlı kayaçın bu özelliği dikkate alınarak diğer taşlardan kolaylıkla ayrılabilmektedir.Örneğin *alabstro fiorito, alabastro di palombara, alabastro a pecorella* , traverten yapısında olup bir anlamda yalancı Onix iken *alabastro marino, alabastro egiziano* (Gnoli R.,1988, *Marmora Romana*, Roma;) *alabstro tartugato* kalsit yapısında gerçek kristalin onyxtir. Bugün onyx adıyla pazarlanan bu taşın ocakta kalmış olan blok ve yarı işlenmiş mimari elemanlarla, atık malzeme döküm sahasının büyüklüğü ile antik ocaktaki Roma ocak teknolojisini yansıtan kademeli üretim alanının boyutlarından anlaşılıyor. İnce kristalli beyaz mermerin sadece yöre ihtiyacını karşılayacak ölçüde az miktarda üretilmesine karşılık alabaster cinsi mermerin Roma imparatorluk döneminde ihracata yönelik olarak büyük miktarlarda üretilmiş olduğu anlaşılıyor; Bruno, M., 'Alabastro quarries near Hierapolis (Turkey)', *ASMOSIA VI*, 2002, s.19-24. (Lazzarini L.,ed.içinde), Roma imparatorluk döneminde Anadolu'da işletilen bir diğer ocak Hierapolis (Pamukkale) yakınındaki onix renkli mermer ocaklarıdır. (Gnoli, R., *Marmora Romana*, Roma, 1988.) Yapılan incelemeler sonunda bölgede iki antik alabaster ocağı bulunduğu tespit edilmiştir. Waelkens tarafından belirtildiği gibi (Waelkens, M., Moens, L., De Paepe, P., Survey in the White Marble Quarries of Anatolia, *IV Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara*, 1987, s.113-126.) daha küçük boyutlu olan ocak antik Hierapolis yerleşimi yakınında yer alırken büyük ocak Gölemezli köyü yakınındadır. Küçük ocak antik şehrin nekropolünün kuzeybatısında 300-400 metre yükseklikteki dağların eteklerinde bulunmaktadır. Ocak alanlarında kazma izleri halen kolaylıkla gözlenebilmektedir. Ancak, taşta çeşitli yönlerde boşluklar bulunması nedeniyle kompak bir kütle elde etme imkanı bulunmadığından, bu ocakta üretimin çok sınırlı kaldığı anlaşılıyor. Atık döküm sahasının küçük boyutu da bu yargıyı desteklemektedir. Gölemezli köyü yakınında yer alan büyük ocakta dört üretim alanı olduğu görülmektedir. Birbirini takip eden şekilde sıralanan ocak alanları çok geniş olup yükseklileri farklıdır. Ocak alanlarının boyutlarından, burada büyük çapta üretim yapılmış olduğu anlaşılıyor. Ocakların derinlikleri 4-10 metre, yükseklikleri 10 metre, uzunlukları da 30-40 metre arasındadır. Bu ocakta boşluk ve çatlaklar bulunmamaması nedeniyle büyük boyutlu blokların üretilmesi mümkün olmuştur. Ocaklar günümüzde de işletilmesine karşılık üretilen bloklar düz beyaz renkte olup, renkli onix taşının kullanım amacına uygun bir yapıda değildir. Bu yüzden üretimin çok sınırlı kaldığı anlaşılıyor. Renkli *Listati, di Palombara, Fiorito* mermerleri antik dönemde tükenmiş olup bugün düz beyaz, fildişi veya buz rengini andırması nedeniyle *biaaccione* denilen beyaz alabaster üretilmektedir. Strabon tarafından, Roma'ya büyük miktarlarda mermerin gelmesiyle o güne kadar büyük değer verilen ve yüksek fiyatlara satılan beyaz mermer fiyatında büyük bir düşüş yaşanmasına Gölemezli kaynaklı renkli mermerler *Listato* ve *Fiorito* alabasterleri sebep olmuştur. Nitekim Strabon, Roma'ya ithal edilen renkli mermerler *Braccia di Sciro, Caristian-Eubea, Lucullean-Teos, Synnadic-Phrygia* şeklinde belirtirken renkli Gölemezli alabasterleri de Hierapolis taşı olarak isimlendirilmiştir.

yaklaşılması halinde mermeri cila tutan, parlatılabilen bir kayaç şeklinde tanımlamak yeterli olacaktır. Ancak bilimsel yaklaşımın çok daha farklı unsurlar içerdiği hususu da gözden uzak tutulmamalıdır.[121]

[121] Bilgin. M, ve Çakır. E, 1998, s.6-7.

BÖLÜM III

İmparatorluk Ocaklarının Üretim Potansiyeli

İlk defa 16.yüzyılda Flavio Biondo tarafından Portus'daki Trajan Limanı yakınlarında büyük miktarda mermer blokların bulunduğu belirlenmiş olup daha sonra bu durum konuyla ilgilenen araştırmacılar tarafından da doğrulanmıştır.[122] Akdeniz çevresinde yer alan imparatorluk ocakları ile özel mülkiyet kapsamındaki ocaklardan Roma'ya yapılan ihracatta Portus'un ana ithalat merkezi olduğu ve burada imparatorluk yönetiminin mermer konusuyla ilgili işlemlerinin yürütüldüğü merkezi bir büronun; Mermer Bürosu'nun (*ratio marmorum*) bulunduğuna daha önce değinilmişti.[123]

Mermer sütun ve blokların büyük çoğunluğu Ostia'da; *Isola Sacra*'da ve özellikle bugünkü adı Fiumicino olan Trajan limanını Tiber ırmağına birleştiren *Fossa Traiani* kanalının içinde ve kenarlarında bulunmuştur. (Levha II) Kanal içinde bulunan taşların Roma'da ana depo durumundaki Emporium'a nakli için gemilere veya mavnalara yüklenmesi esnasında iş kazaları sonucu kanala dökülerek birikmiş olduğu tahmin ediliyor[124]. Bu taş örneklerinin hemen bütün mermer üretim merkezlerini kapsaması nedeniyle; Roma'ya ithal edilen mermerlerin cins ve miktar itibariyle nispeten güvenilir bir kesitini oluşturduğu söylenebilir. Kanaldan elde edilen parçaların büyük bölümü, gerek tarih gerekse seri numaraları itibariyle birbirine çok yakın gruplardan oluşan sevkıyat partileri halindedir. Her ne kadar zamanla kanalın şevlerinde bulunan bir takım taşların da kayarak kanala yuvarlandığı kabul edilse bile, bunların toplam mermer varlığının 1/3'den fazla olmadığı tahmin ediliyor.[125]

---

[122] Fant. J.C, 1992, s.115-118.;Henzen, G., 'Ricerche topografiche sula città di Porto', *Annali dell'Istituto XX*, 1843, s.180.; De Rossi, G.B., 'Sulle cave antiche' Bulletino dell'Archeologia Christiana, 1868, s.17; Bruzza, L., 'Iscrizioni dei marmi grezzi', *Annali dell'Istituto 42*, 1870, s.106-204

[123] *tabularii portuenses a rationibus marmorum* (CIL XIV 31);Fant. J.C, 1992, s.115-118.

[124] *corpus treiec[tus] marmorariorum*: CIL X. 542

[125] Fant. J.C, 1992, s.115-118.

Taşların işlenme durumlarına bakarak, liman çevresinin sadece bir depolama alanı olmadığı, burada kapsamlı bir taş işleme atölyesinin de bulunduğu anlaşılıyor. Örneğin sütunlardan çoğunun kullanım amacına uygun tarzda işlenmiş durumda olduğu görülüyor. Ocaklardan yarı işlenmiş bir halde gelen sütunlara burada son şekli verilip, gerekli tamiratlar yapılmış olmalıdır. Özellikle sütunlardaki çatlakların derinleşmesini önlemek amacıyla kurşun kaplamalı kancalar yardımıyla veya doğrudan doğruya kurşun kullanılmak suretiyle mermerin onarımı yoluna gidilmiştir. Bir çok sütun üzerinde bu tip bir onarım amacıyla açılmış kanallar bulunmaktadır. Sütunlar, gerek üretimdeki güçlükler gerekse boyutlardaki büyüklük nedeniyle homojen yapıda mermer bulmakta karşılaşılan güçlükler göz önüne alınarak kaplama veya döşeme malzemesi şeklinde kullanılacak olan bloklara nazaran her zaman daha kıymetli bir yapı elemanı olarak kabul edilmiştir. Buna, ulaşım sırasında sütunların bloklara nazaran, daha fazla kırılma riskine maruz kalmaları da eklenecek olursa Portus'a kadar ulaşan sütunlardan maksimum şekilde yararlanmak amacıyla bütün imkanlar sonuna kadar kullanılmış olmalıdır.

Burada da ocaklarda olduğu gibi onarılamayacak şekilde kırılmış veya çatlamış olan sütunların küçük boyutlarda kesilerek bir başka şekilde değerlendirilmeleri yoluna gidilmiştir. Örneğin; Ephesus Gymnasionu'na yörede ileri gelen varlıklı bir kişi tarafından hediye edilmiş olduğu anlaşılan yaklaşık 0.6 m boyundaki tamburların bu yolla üretilmiş olduğu söylenebilir.[126] Özellikle *africano* cinsi sütunların yeniden kazanılması amacıyla çok daha pahalı ve zaman alıcı onarım yollarına başvurulmuştur. *Africano* mermerinin çok fazla aranan bir mermer türü olması nedeniyle bu durumu doğal karşılamak gerekecektir. Ancak ne yazık ki çok kıymet verilen ve aranan bu mermer kaynağının II.yüzyılın ortalarına doğru hızla tükendiği görülüyor. Gerek Teos ocağında, gerekse Portus'ta ıskartaya ayrılmış çok miktarda *africano* mermeri bulunmuştur. Bunlar genellikle bünyedeki kuvars ve demir oksit nedeniyle hem güzelliğinden hem de sağlamlığından çok şey kaybetmiş hetorejen yapıda taşlardır. Kuvarsın sertliği nedeniyle taşın işlenmesi hemen hemen olanaksız hale gelmiş ve mermer ve kuvars gibi farklı iki yapıdaki malzemenin temas yüzeylerinde kesme gerilmesine karşı dayanımın az olması nedeniyle ıskartaya

[126] Fant. J.C, 1992, s.115-118.

ayrılmışlardır. Genellikle imparatorluk mermer ocaklarında mermer kalitesinin düşmesiyle birlikte üretim sona erdirilirken, *africano* mermerinde söz konusu yapı bozukluğuna rağmen Teos ocaklarında daha uzun süre üretime devam edilmiş olduğu anlaşılıyor.

Diğer yandan Paros'ta kalite yetersizliği nedeniyle ıskartaya ayrılmış olduğu anlaşılan blokların aslında kabul edilebilir düzeyde kaliteye sahip olduklarının gözlenmesi nedeniyle Paros *Mermer Bürosu*'nun genellikle ocaklardaki kalite anlayışının üstünde bir standartta çalışmış olduğu söylenebilir. 1989 yılı itibariyle Portus ve Ostia'da elde edilen veriler ışığında çeşitli mermer cinslerinin toplam tüketim içindeki payları Tablo 1'de verilmiştir.[127] (Levha III)

Tablo 1

Mermer Cinsi	*Taş Miktarı (adet)*	*Toplam Mermer Varlığı İçindeki Payı (%)*
AFRİCANO	49	24.2
ALABASTER	5	2.5
bianco	6	3.4
bigio	6	3.0
CIPOLLINO	50	24.5
Fiordipesco	1	0.5
GIALLO ANTICO	15	7.5
marmo greco	2	1.0
İncerto	1	0.5
LUNENSE	1	0.5
Dokimeion Beyaz	5	2.5
Onyx	4	2.0
PARIAN	24	11.8
PAVONAZETTO	11	5.4
Pentelic	2	1.0
PROCONNESIAN	4	2.0
PORTA SANTA	14	6.9
Scyros	2	1.0
Serpentina	1	0.5
Thasos	1	0.5
Toplam	204	100

[127] Fant. J.C, 1992, s.117.

Tabloda yer alan toplam 204 adet taşın yaklaşık yarısının kanaldan çıkarılmış olduğu tahmin ediliyor. Dolayısıyla bu taşların yeterli bir kalite düzeyine sahip olduğu söylenebilir. Geri kalan yarı ise herhangi bir nedenle ıskartaya ayrılmış taşlardan meydana gelmiştir. Ancak 1992 yılı verilerine göre Tablo 2 düzenlenirken kalite farklılığından kaynaklanan bu ayırım dikkate alınmamıştır. Ayrıca Pentelikon ve Skyros ocaklarında, imparatorluk ocaklarına özgü yazıtlar bulunmasına rağmen, mülkiyet durumları hakkında kesin bir sonuca varılamamış olduğundan, bu ocaklar da özel mülkiyet kapsamında değerlendirilmiştir.

Tablo 2[128]

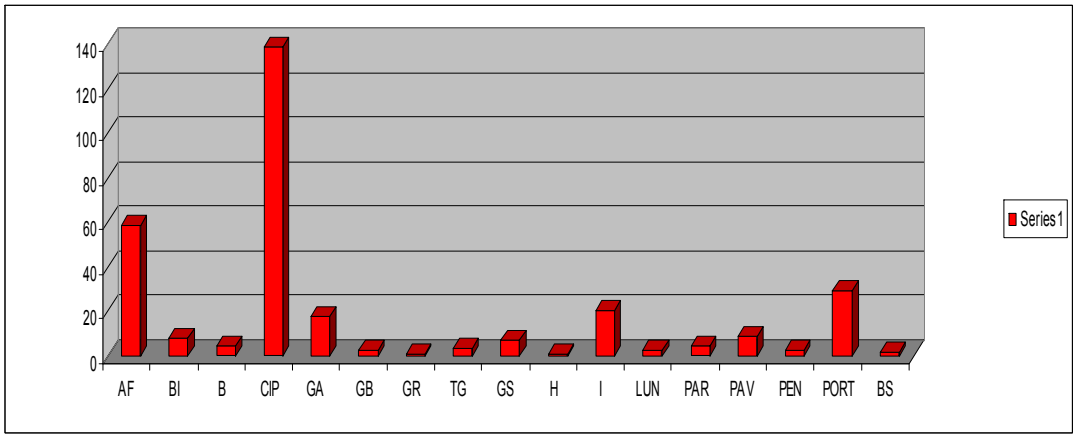
Mermer Cinsi	*Parça Sayısı*	*Toplam Mermer Varlığı İçindeki Payı (%)*
AFRICANO (AF)	59	18.6
bianco-bianco incerto (BI)	8	2.4
Bigio (B)	5	1.4
CIPOLLINO (CIP)	139	44.0
GIALLO ANTICO (GA)	18	5.5
GRANITO BIGIO (GB)	3	1.0
GRANITO ROSSO (GR)	1	0.3
Tüm Granitler (TG)	4	13
Greco statuarıo (GS)	7	22
Hymettan (H)	1	0.3
Incerco (I)	21	64
LUNENSE (LUN)	3	1.0
PARIAN (PAR)	5	1.6
PAVONAZETTO (PAV)	9	2.8
Pentelik (PEN)	3	1.0
PORTA SANTA (PORT)	30	9.2
Breccia di Seltlebasi (Sycros) (BS)	2	1.0
TOPLAM	318	100

Yüksek kaliteli Paros mermeri (*Parian*) ile, iri kristalli ikinci kalite Parian mermeri birlikte ele alınmış, beyaz renkli Dokimeion mermeri ise ayrı bir kalem halinde Dokimeion Beyaz olarak tabloda yer almıştır. Tablodan İmparatorluk ocaklarında üretilen

[128] Fant. J.C, 1992, s.118.

renkli mermerlerden *africano*, *cipollino*, *gialloantico*, *pavonazetto* ve *portasanta* mermerlerinin toplam ithalat içindeki paylarının % 63.5 olduğu görülüyor. Bu miktara Parian beyaz mermeriyle Pentelik ve Sycros beyaz mermerleri de eklenecek olursa imparatorluk ocaklarından yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı % 80'i aşacaktır.

Tablo 2a (Mermer Cinsleri Dağılım)

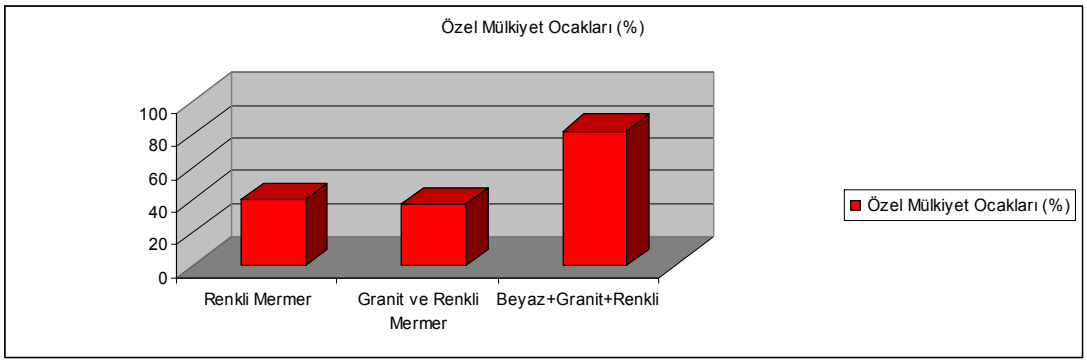
Roma Emporium depo sahasında bulunan mermerlerin cinslerine göre dağılımını gösteren Tablo 2 ile Tablo 1 arasında büyük bir benzerlik vardır. Söz konusu bu iki dağılımdaki en büyük farklılık cipollino ve africano mermerinde meydana gelmiştir. *Cipollino*'nun toplam tüketim içindeki payı % 24.5'tan % 44'e çıkarken, *africano* mermerinin payı % 24.2'den % 18.6'ya düşmüştür. Bu durumun *cipollino*'nun daha çok Roma'da tercih edilmesine karşılık, africano mermerinin Roma dışını da kapsayan geniş bir kullanım alanına sahip olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Emporium depo sahasında bulunmuş olan taş kombinasyonu içinde yer alan sütunlar göz önüne alınarak, üretimin imparatorluk ocaklarıyla özel mülkiyet ocakları arasındaki dağılımı Tablo 3 'de verilmiş olup, özel mülkiyet ocak payları Tablo 3a'da, imparatorluk ocaklarının payları da Tablo 3b'de grafik olarak gösterilmiştir.

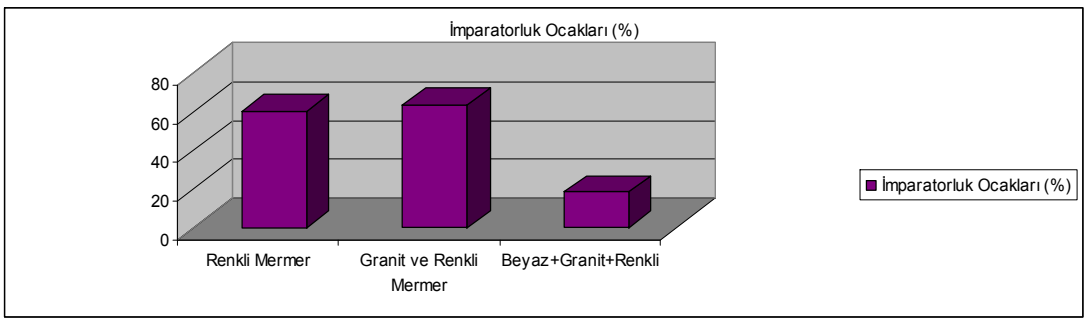
Tablo 3

Mermer Cinsi	*Özel Mülkiyet Ocakları (%)*	*İmparatorluk Ocakları (%)*
Renkli Mermer Sütun	40	60
Granit ve Renkli Mermer Sütun	37	63
Beyaz+Granit+RenkliSütun	82	18

Tablo 3a

Tablo 3b

Renkli mermer sütun üretiminde imparatorluk ocakları payının % 60 olması, renkli mermer ocaklarının büyük çoğunluğunun imparatorluk mülkiyetinde olduğunu göstermektedir. Granit ocaklarının tümünün imparatorluk mülkiyetinde olması nedeniyle granit ve renkli mermer sütunların birlikte ele alınması halinde, imparatorluk üretiminde yaklaşık % 3'lük bir artış meydana gelmiştir. Ancak beyaz mermer sütunların da mukayeseye dahil edilmesi halinde toplam sütun üretiminde özel mülkiyet ocaklarının % 82 gibi büyük bir ağırlığa sahip olduğu görülüyor. Burada Luna mermerinin Augustus sonrasında Roma'nın yapı faaliyetlerinde büyük ölçüde kullanılmış olduğu bilinmesine rağmen, toplam mermer tüketimi içindeki payının binde beşlerde kalmasını tutarlı bir şekilde açıklamaya imkan yoktur. Bir diğer ilginç nokta da elde edilen bulgular içinde hiçbir granit sütuna rastlanmamış olmasıdır. Aynı şekilde, II.yüzyılın ortalarından başlayarak büyük miktarlarda *Prokonnesian* mermerinin ithal edildiği bilinmesine rağmen Portus ve Ostia'da toplam mermer varlığı içindeki payı % 2'ler mertebesinde kalırken, Roma Emporium'da bu mermere hiç rastlanılmamış olmasını bugüne kadar elde edilen verilerle açıklamaya imkan yoktur. Ocakların üretim kapasiteleriyle, bulgular arasındaki bu tutarsızlıkların Portus dışında başka depo sahaları ve işleme atölyelerinin bulunması halinde konunun ileride açıklığa kavuşması beklenebilir.

Roma'ya ithal edilen mermer miktarı Tablo 4' de[129] diğer tablolarda olduğu gibi yine hacim veya ağırlık değil, parça sayısı esas alınmak suretiyle elde edilen yeni veriler ışığında düzenlenmiştir. Ocak üretim payları arasındaki farkın daha kolay gözlenebilmesi için Tablo 4'deki sayısal değerler %2 oranı bir sınır değer kabul edilerek ocak payları ayrı iki tablo (4a ve 4b) halinde gösterilmiştir. 1989 yılı itibariyle hazırlanmış olan Tablo 1 ile 1998-2000 yılları itibariyle hazırlanan Tablo 4 arasında büyük bir fark olmadığı görülüyor. Tüketimde en büyük pay sahibi olan *africano*/Teos ve *cipollino*/Euboea mermerlerinin toplam tüketim içindeki paylarında hemen hemen hiçbir değişme olmamıştır. Tablo 1'de renkli ve beyaz şeklinde ayrı ayrı gösterilmiş olan Dokimeion mermerinin de toplam tüketim içindeki payının % 7.9 oranında sabit kaldığı görülüyor.(% 5.4 + 2.5)

[129] Pensabene, P., *Le vie del marmo*, Roma., 1994, s. 423; Pensabene P(ed.)., (1998), *Marmi Antichi* II,(StMisc 31); Bruno, M., 'Su un blocco di 'brecchia dorata' dal canale di Fiumicino' 1998, Pensabene P(ed.)., içinde, s.67-76

Tablo 4

Mermer Ocağı	*Mermer Cinsi*	*Toplam Tüketim İçindeki Payı (%)*
Teos	Africano (AFR)	23,7
Teos	Bigio Africanato (BAFR)	9,5
Euboea	Cipollino (CP)	23,6
Chios	Portasanta (PORT)	4,7
Dokimeion	Pavonazetto (PAV)	7,9
Numidia	Giallo antico (GA)	5,0
Mısır	Alabastrolistato (AL)	3,2
Scyros	Breccia di Settebasi (BS)	0,6
Paros	Parian (PAR)	11,0
Pentelikon	*Pentelik (PEN)*	1,9
Prokonnesos	*Prokonnesian (PRO)*	3,2
Thasos	*Thasos (THS)*	1,9
Carrara	Lunense (LUN)	0,9
Özel Ocaklar	Serpentino (SER)	0,3
Özel Ocaklar	Bigio (B)	0,9
Özel Ocaklar	Troad Granite (TG)	0,6
Teselya	Verde Antico (VA)	0,3
Elba	Granite (G)	0,3
Siena	Breccia dorata (BD)	0,3
Chalkis	Fior di Pesco (FP)	0,3
Özel Ocaklar	Alabastro Pecorella (AP)	0,3
Özel Ocaklar	Alabastro listato (AL)	0,6

Tablo 1 ve Tablo 4 arasındaki en önemli fark imparatorluk ocaklarıyla, özel mülkiyet ocaklarının toplam tüketim içindeki paylarında meydana gelmiştir. Tablo 1'de özel mülkiyet kapsamındaki ocakların tüm ithalat içindeki payı yaklaşık % 20 mertebesinde iken Tablo 4'de bu değerin % 4'e kadar gerilemiş olduğu görülüyor. Söz konusu bu iki değerlendirme arasında yaklaşık on yıl gibi kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen, bu arada elde edilen yeni bulguların imparatorluk ocakları lehine bir gelişme yaratmış olması dikkat çekicidir.

Roma *Mermer Bürosu* renkli mermerlerin hemen hepsine özel bir isim vermiş olmasına rağmen, beyaz mermerlere bu tip bir ayrıcalık tanımamıştır. Bu nedenle Tablo 4'de herhangi bir isim almamış olan mermerler, beyaz mermerlerdir. *Lunense* mermerine ait depo yerinin henüz bulunmamış olması veya bu mermere olan aşırı talep yüzünden, mermerin büyük olasılıkla çoğu kere depo sahasına uğramadan

doğrudan doğruya ocaktan ihtiyaç yerlerine gönderilmiş olması nedeniyle örnekleme yoluyla yapılan bu değerlendirmede, bu mermerin tüketimdeki ağırlığı yeterince vurgulanamamıştır. Aynı durum *Pentelik* ve *Prokonnesian* mermeri içinde söz konusudur. Özellikle *Pentelik* mermeri Roma'da bu alanda öncü olmuştur. Titus Kemeri ve Pantheon'un inşasına kadar uzanan geniş bir alanda büyük miktarlarda kullanılmış olduğu elde edilen örneklerden değil, bizzat inşasında kullanıldığı yapıtlardan anlaşılmaktadır. *Prokonnesian* mermeri de II.yüzyılın başlarından itibaren Venus Tapınağı, Hadrianeum ile başlayıp Roma'nın yeniden inşasında büyük ölçüde tüketilmiştir.

Bugüne kadar boşaltma limanı çevresinde ve depo alanlarında bulunan taş türleri esas alınarak yapılan değerlendirmelerin daha önce değinildiği gibi çok güvenilir sonuçlar vermediği söylenebilir. Bu nedenle elde edilen örneklere dayanarak ulaşılan sonuçları daha önce değinildiği gibi mutlak büyüklükler olarak değerlendirmemek gerekir.

Dokimeion ocaklarında üretilen bloklar üzerinde taşın kimliğini belirlemeye yarayan bir kimlik veya sevkıyat numarası bulunmazken[130] Roma'daki örneklerde bu numaranın yer alması nedeniyle taşların Roma'ya gönderilmeden önce son kontrollerin Synnada'da yapılarak sadece sevkıyata uygun görülenler üzerine bu numaranın işlendiği anlaşılıyor. Dokimeion ocakları için neden böyle bir yol izlendiğini bugün anlamaya imkân yoktur. Bu uygulamanın bazı yazarlarca belirtildiği gibi ocaktaki imparatorluk görevlisinin sorumluluğu üstlenerek kesin bir karar vermekten kaçınması gibi kişisel bir davranış biçimiyle açıklanması mümkün değildir. İki yüzyıl boyunca devam eden imparatorluk yönetimi süresinde çekingen kişilikli olanların yanında, böyle bir sorumluluğu üstlenecek ocak amirlerinin de görev almış olması gerekir. Sonuç olarak bu uygulamanın sebebi ne olursa olsun, işin önemli yanı taşların gönderimden önce biri ocakta, diğeri Synnada'da olmak üzere iki defa kontrolden geçirilmiş olmasıdır. Bugün depo alanlarında bulunan taşlar, burada bir çok defa incelemeden geçirilip değerlendirildiği halde uygun bir kullanım yeri bulunamamış olanlardır. Dokimeion ürünlerinin sevkıyattan önce en az iki defa

[130] Fant, J.C., 'Roman Marble Yard' *JRA 14*, 2001, s.178; Hirschfeld, O., *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten*, Berlin, 1905, s.142.

kalite kontrolünden geçirilmiş olması nedeniyle, varış limanlarındaki depolarda kalite yetersizliği yüzünden ıskartaya ayrılmış olmaları ihtimali son derece zayıftır. Bu durumda depolarda bulunan taş örneklerinden hareketle, varılacak sonuçların, özellikle Dokimeion taşları için gerçeği yansıtmaktan uzak olduğu söylenebilir.

Teos ocağındaki uygulama ise tamamen farklıdır. Roma'ya gönderilecek taşların son kontrolleri ocak amiri (*probator*) tarafından yapılarak gönderimine karar verilenler üzerine gönderim numaraları ocakta işlenmiştir.[131] Teos ocağı ürünü en son tarihli blok 166 yılına tarihlendirilmektedir. Fakat ocakta mermer kalitesinin bu tarihten çok daha önceleri düştüğü, buna rağmen üretime ve sevkıyata devam edilmiş olduğu anlaşılıyor. Halbuki imparatorluk ocaklarında genelde mermer kalitesinin düşmesiyle birlikte işletmenin kapatılması yoluna gidilmesine rağmen Teos'un bu uygulamanın dışında kalmış olmasının nedenini açıklayabilmek zordur. Dokimeion taşlarının aksine gerek Teos ocak alanında, gerekse Roma'ya ulaşmış taşlar içinde bir kullanım yeri bulunamadığı için bir kenara atılıp, elde kalmış büyük miktarlarda Teos taşı bulunması, böyle bir uygulamanın doğal sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Teos mermerinin Roma'da toplam tüketim içinde ağırlıklı bir paya sahip olduğundan şüphe edilmemekle birlikte, Tablo 4'deki Teos ocağı üretimi *africano* cinsi mermerin % 23.7 ve *bigio africano*'nun % 9.5'lık tüketim paylarına ait sayısal büyüklüklerin bu gelişmeler dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekir.

Ocakların toplam ithalat ve dolayısıyla toplam tüketim içindeki paylarının belirlenmesinde taşlar üzerinde yer alan kimlik veya gönderim numaralarından yararlanmak ikinci bir alternatif olarak düşünülebilir. Ancak bu yolla ulaşılacak sonuçların da ocaklara ait blok sayısından hareketle elde edilen değerlere nazaran daha sağlıklı ve güvenilir sonuçlar vereceğini söylemek oldukça güçtür. Nitekim Roma'ya yapılan ithalatın olasılıkla yarıdan fazlasını oluşturan beyaz mermerler için sistemli bir yazıt ve numaralama sistemi yoktur. Daha işin başında ithalatın yaklaşık yarısını oluşturan bir bölümün bu şekilde elimine edilmesi sebebiyle bu yolla güvenilir sonuçlara ulaşmanın mümkün olamayacağı açıktır. Paros ocağının heykeltıraşlığa uygun beyaz Parian mermeri dışında, kalan diğer beyaz mermerler

[131] Pensabene, P., ve Lazzarini, L., 'Il problema del bigio antico e del bigio morato:contributo allo studio delle cave di Teos e di Chios' 1998, Pensabene P(ed.)., içinde s. 147.

üzerinde ne bir yazıt ne de bir numara yer almıştır. Örneğin *Luna*, *Prokonnesos* mermerleriyle, Mısır granitleri gibi taşlar kalite itibariyle sıradan bir malzeme gibi nitelendirilerek sistemli bir yazıt ve numaralama uygulamasının dışında tutulmuştur.

Daha önce işaret edildiği gibi özel mülkiyet kapsamındaki ocaklarda ise, üreticinin kendinden başka kimseye hesap vermek zorunda olmaması nedeniyle bu ocaklarda sıra dışı birkaç örnek dışında yazıta hiç yer verilmemiştir. Bunlar da genellikle son derece kompakt ve kriptik kodlu yazıtlar olup, ocak dışından herhangi bir kimsenin bunları okuması ve değerlendirmesi mümkün değildir. Bu nedenle yazıt sisteminin prensip itibariyle sadece imparatorluk ocaklarında kullanıldığı söylenebilir. Ancak ' imparatorluk ocakları' terimi üzerinde dikkatle durulması gerekir. Zira bu işletme sisteminde beyaz mermer üreten Prokonnesos gibi imparatorluk ocakları bu genellemenin dışında kalacaktır. Hatta Dokimeion ocaklarında olduğu gibi renkli mermer çıkarılan kesimde yazıt sistemi uygulanırken bu ocağın hemen yanında yer alan beyaz mermer üretilen diğer bir ocakta bu uygulamaya yer verilmemiştir.

Sonuç olarak Anadolu'da sadece Teos ve Dokimeion renkli mermer ocaklarının yazıt ve numaralama uygulamasını sürdüren ocaklar olduğu söylenebilir. Ayrıca, bir kimlik veya gönderim numarası şeklinde değerlendirilmiş olan bu numaralama uygulamasının da her ocak için aynı anlamı taşımadığı gözden uzak tutulmamalıdır. Örneğin Simmithus ocağında bir taşa numara verilmesi taşın ıskartaya ayrıldığını göstermektedir.[132] Elbette bu şekilde numaralanmış bir taşın Roma'ya kadar gelmemesi gerekirken tesadüfen Roma'ya ulaşan bu tip bir taşın üretim potansiyelini belirlemede kullanılması tutarlı olmaz.

Tablo 5 Portus/Kanal ve Roma/Emporium deposunda bulunan taşlar içinde üretim yılı dikkate alınmaksızın her bir ocağa ait en yüksek seri numarası veya gönderim numarasını taşıyan taşlar örnek alınarak düzenlenmiştir.[133]

[132] Krauss, Th., 'Steinbruch und Blockinscriften' Rakob F(ed.)., içinde , *Simmithus I. Die Steinbruche und die antike Stadt* ,Mainz, 1993, s.60,; Dubois. Ch, 1908, s. 19-23.
[133] Fant. J.C, 2001, s.179.

Tablo 5

Seri veya Gönderim Numarası	*Bulunduğu Yer*	*Mermer Cinsi*
254	Kanal	*Teos*
424	Kanal	*Alabastr*
2043	Emporium	*Numidian*
49	Emporium	*Scyros*
347	Emporium	*Carystian*
523	Kanal	*Phrygian*
1454	?	*Chian*
563	Kanal	*Paros*

Tablo 5 yukarıdaki açıklamalar ışığında değerlendirilirken, sayısal büyüklüklerin tesadüfi ve göreceli değerler olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

BÖLÜM IV

Ocak Organizasyonu ve Yazıtlar

Organizasyon kısaca 'belirli bir amacı gerçekleştirmek için oluşturulan bir yapılanma' şeklinde tanımlanabilir. Söz konusu bu yapılanma plan, proje, üretim ve kontrol üniteleri gibi ana unsurlardan oluşacaktır. Bu oluşumda genellikle planlama emir-komuta zinciri ve kontrol mekanizmaları soyut kavramlar olarak yer alırken iş bölümü, iş akışı gibi unsurlar ise somut unsurlar olarak şekillenecektir. Bir organizasyonun ana yapısını oluşturan bu soyut ve somut unsurlar arasında çok sıkı bir yapısal bağ bulunmasına rağmen somut unsurlardan hareketle soyut kavramlara ulaşmak genellikle çok zor, hatta çoğu zaman da imkansızdır. Bununla beraber, duruma göre somut unsurlardan yararlanma yoluna gidilebilir. Örneğin bir pamuklu dokuma fabrikasının ham malzeme depolarından, ürün depolarına kadar uzanan süreç içindeki yapılanması gözlenerek fabrikadaki üretim planı, iş bölümü ve kontrol mekanizmaları gibi organizasyonun soyut kavramları hakkında bir fikir edinmek mümkün olduğu halde, bir taş ocağında üretim faaliyetlerine bakarak ocak organizasyonu hakkında güvenilir sonuçlara ulaşmak hemen hemen olanaksızdır. Özellikle bugün elimizde üretim biçiminin detaylarını gösteren hiçbir fiziki unsur kalmamış olan iki bin yıllık bir taş ocağındaki üretim, kontrol ve satışla ilgili olarak sadece fiziki unsurlardan hareketle bir sonuca ulaşılamayacağına şüphe yoktur. Bu nedenle Roma imparatorluk dönemi mermer ocaklarının ve özellikle örnek alınan Dokimeion ocağının organizasyon yapısı hakkında ana veri kaynağını yazıtlar oluşturmaktadır. Bu yaklaşım içinde fiziki unsurların ağırlığı ve payı çok sınırlı kalmıştır.

Detayları ilgili bölümlerde verilmiş olan yazıtlardan anlaşıldığına göre, Batı Anadolu'nun yüksek kaliteli mermer üreten ve büyük rezerv potansiyeline sahip olan mermer ocaklarının hemen hemen tamamı Roma mülkiyetindedir. Özel mülkiyet kapsamındaki ocaklarda ise dar bir alan içinde sadece yöre ihtiyacını karşılamak

amacıyla, küçük miktarlarda üretim yapılmış olduğu anlaşılıyor. Bu bakımdan, özel mülkiyet kapsamında üretim yapan ocakların, işletme ve organizasyon yapılarının, imparatorluk ocak işletme yapısının aydınlatılmasında herhangi bir payı ve ağırlığı olmamıştır. Kaldı ki bu ocakların işletme ve organizasyon yapılarını açıklamaya yarayacak kalite ve sayıda yazıt olmadığı gibi, elde edilen az sayıdaki yazıtlar da bugüne kadar yorumlanamamıştır. Söz konusu bu yazıtlar tamamen işaretler ve anlamı bilinmeyen kriptik kodlar şeklindedir.

İmparatorluk ocaklarının doğrudan imparatorluk idaresince veya bir müteahhit eliyle işletilmiş olduğu biliniyor. Kimi araştırmacılar, yazıtlarda belirlenen sınırları zorlayarak bu iki üretim biçimi ve organizasyon modelinin dışında üçüncü bir ara işletme biçiminin varlığını ileri sürmüşse de, bugüne kadar böyle bir üretim biçimini tanımlayan herhangi bir somut kanıta rastlanılmamıştır.

Mermer ocaklarının müteahhit eliyle işletilmesi, Roma imparatorluk yönetimince başlangıçtan itibaren benimsenen ve uygulanan bir üretim biçimidir. Daha önce değinildiği gibi zamanla artan mermer ihtiyacını karşılamak amacıyla yönetimin I.yüzyılın sonlarına doğru müteahhitler yanında ve onlarla birlikte üretim faaliyetine katıldığı görülüyor. İmparatorluk idaresinin işletmeci olarak üretime katılmasıyla, ocak işletme organizasyonunda bir takım köklü değişiklikler meydana gelmiştir. İşletmede reform denilebilecek bu değişikliklerin belki de en önemlisi üretimin planlanmasını ve kontrolünü sağlayan bir yazıt sisteminin uygulamaya konulmuş olmasıdır. Bu sayede ocağın hangi bölgesinde, ne miktarlarda taş üretildiği, üretimin kimler tarafından yapıldığı, kontrol aşamalarında kimlerin görev aldığı ve Roma'ya gönderilen taş miktarı kayıt altına alınmıştır. Yazıtlar bu nedenle üretim biçimini ve dolayısıyla ocak organizasyonunu gösteren en güvenilir belgelerdir.

Ocak organizasyonu ile yazıtlar arasında bir paralellik kurmak bakımından en eski ve asli üretim biçimi olan müteahhit eliyle üretim sistemi I.yazıt tipi; imparatorluk idaresinin üretim faaliyetlerinde yapmış olduğu değişimler II.yazıt tipi; işletme ve organizasyon yapısında ulaşılan son durum da III.yazıt tipi kapsamında ele

alınmıştır. Böylece her bir yazıt tipinin belirli bir üretim biçimi ve organizasyon yapısını belirlediği söylenebilir.

Yazıt sistemi öncelikle idarenin işlettiği ocaklarda yer almış, daha sonra müteahhit eliyle üretim yapılan ocaklara uygulanmış olmalıdır. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta, I, II, III şeklindeki yazıt numaralarının kronolojik bir sıralamayı göstermiyor olmasıdır. Örneğin II.tip yazıtlar I.tip yazıtlar sona erdiği için veya I.tip yazıtların yerine konulmak amacıyla üretilmemiştir. Nitekim II.tip yazıtların başlangıç tarihi 92 iken, I.tip yazıtların ilk örneği 96 yılına tarihlendirilmektedir. Üstelik bu yazıtlar ile temsil ettikleri farklı üretim biçimleri aynı bir zaman dilimi içinde birlikte yer almışlardır. Nitekim müteahhit eliyle işletme organizasyonunu temsil eden I.tip yazıtlar 96-173 dönemini kapsarken, II.tip yazıtların 92-156 yılları arasında yer aldığı görülüyor. Bir değişim ve gelişme dönemini karakterize eden II.tip yazıtlar ve dolayısıyla bu yazıtların temsil ettiği işletme ve organizasyon biçimi son ve kesin şeklini 156 yılında aldığından bu tarihten sonra uygulamada yer alan yazıtlar III.tip yazıt şeklinde tanımlanmıştır.

Diğer yandan yazım biçimlerindeki küçük farklılıklara bakarak yeni yazıt tipleri ile bunlara paralel olarak farklı üretim biçimleri yaratmaya çalışmanın da konuyu aydınlatmak bakımından ne teorik ne de pratik yönden bir faydası olmamıştır. Az sayıdaki örneklerden hareketle genellemelere gitmenin ve yeni formülasyonlar üretmenin çoğu kere bilimsel tutarlılığı şüpheli sonuçlara ulaşmaktan başka bir işe yaramadığı görülüyor.

Aslında yazıtlarda son derece sınırlı sayıda eleman kullanılmış olduğu söylenebilir. Tarih formülasyonu, imparatorluk ocaklarındaki yazıtların tümünde yer alırken, taşın kimliği mahiyetindeki numara unsuru ise sadece belirli bir yazıt tipinde kullanılmıştır. Yazıtlarda yer alan sınırlı sayıdaki yazıt elemanlarının Anadolu dahil, tüm imparatorluk ocaklarında kullanılmış olmasına rağmen, bu araştırmada ulaşılan sonuçların ve belirlenen karakteristik özelliklerin esas itibariyle Dokimeion ocağını kapsadığı gözden uzak tutulmamalıdır.

Sonuç itibariyle; yazıtların yukarıda değinildiği gibi ocak işletmesinde teknik, idari ve mali konuların çözümlenmesi aşamaları ile işletme stratejisini ve buna bağlı olarak da ocak organizasyonunun nasıl şekillendiğini gösteren en önemli kaynak olduğuna şüphe yoktur. Bu nedenle okunup yorumlanması çok güç ve hatta imkansız olan bir kodlama sitemi ile yazılan bazı yazıtların doğru anlaşılıp yorumlanması kritik önem taşımaktadır. Özellikle az sayıdaki örneklere dayanarak genel kurallara ulaşmak hatalı sonuçlara ulaşmaktan başka bir işe yaramayacağından, eldeki örnek sayısı ile ulaşılan sonuçlar arasında tutarlı bir dengenin bulunup bulunmadığı konusu her aşamada titizlikle sorgulanmalıdır. Elde edilen örnek sayısı ne kadar çok, örneklerin zaman içindeki dağılımları ne kadar homojen ise bu verilerden yararlanarak çıkarılacak sonuçlar da o derece tutarlı olacaktır. Nitekim Cristol ve Drew Bear'ın [134] ellerinde bulunan sadece üç adet örneğe dayanarak bir yazıtı yanlış yorumlayarak *Cornelius Palma*'nın ikinci konsüllük yılını, birinci konsüllük yılı şeklinde değerlendirmiş oldukları görülüyor. Söz konusu bu yanılgı Palma'nın yazılış biçiminin hatalı bir şekilde değerlendirilmiş olmasından kaynaklanmıştır. Eğer *Palma*'nın yazılış biçimi *4,5,7,9,10,11,13,14,18,21,24,25,26,28,29,30,33* numaralı örneklerde yer alan yazılım biçimine uygun olarak değerlendirilmiş olsaydı, böyle bir hataya düşülmeyeceğine şüphe yoktu. Gerçekten yukarıdaki yazıtlardan görüleceği gibi *PALMA* nın kodlanmış yazılış biçimi *PAL.*. şeklinde değil *PAL* şeklinde olup, kodlanmış yazım biçimindeki *A* ve *L* harfleri kaynaşarak tek bir harf şeklinde yazılmıştır.[135] Yani

PALMA nın kodlanmış biçimi *PA_* şeklindedir. Burada *A* harfinin sağ diyagonal çizgisinin altında küçük bir yatay uzantıyla L harfi oluşturulmuştur. *PALMA* nın yazılışındaki bu özelliğin gözden kaçırılması halinde *PA_ II* şeklindeki yazılım *PAL* I şeklinde okunacaktır. Bu durumda ikinci konsüllük yılını gösteren *II* sayısındaki birinci çizgi, *L* harfi olarak kabul edilmiş oluyor. Halbuki *L* harfi yukarıda açıklandığı gibi *A* harfinin sağ diyagonal kenarı üzerine *A_* şeklinde yerleştirilmiştir ve *A* dan sonra gelen iki çizgi söz konus şahsın kaçıncı konsüllük yılı içinde olduğunu gösteren sayısal değerdir.

[134] Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1986, s.65. No: 13.
[135] İki harfin kaynaşarak tek bir harf şeklinde yazıldığını göstermek amacıyla ilgili harflerin altına yatay bir çizgi çekilmiştir.

Yazıtların hatalı bir şekilde değerlendirilmeleri sadece yanlış okumalardan kaynaklanmamaktadır. Yazıtların hatalı okunmaları bir tarafa, ortada değerlendirilecek bir yazıt bulunmamasının bile yerine göre yanlış yorumlara sebep olduğu görülüyor.[136] Örneğin Maischberger tarafından *Africano/Teos, Pavonazetto/Phrygia; Cipollino/Euboea; Giallo Antico/Numidia* ve *Parian/Paros* gibi ocaklar hariç diğer imparatorluk ocaklarıyla özel mülkiyet kapsamındaki ocakların hiçbirinde taşlar üzerine herhangi bir yazıt işlenmediği ileri sürülmüştür. Halbuki bugün Portus'da elde edilen bazı taşlar üzerinde yazıt bulunmaması bloklar üzerinde boyayla veya kurşunla işlenen yazıtların zamanla tahrip olup silinmesi şeklinde izah edilmektedir. Diğer yandan yazıtların ocaklarda değil de son ulaşım noktası olan Portus'da işlendiği yolundaki bir diğer savın en belirgin kanıtı olarak da yukarıda adı geçen ve sistematik yazıt üreten büyük imparatorluk ocakları dahil hiçbir ocakta *C. Iunius Serius Augurinus* ve *C. Tebius Sergianus*'un konsüllük dönemlerine tekabül eden 132 yılına tarihlenen tek bir yazıtın bile bulunmamış olması gösterilmiştir. Gerçekten ocaklarda bu yıla ait herhangi bir yazıta rastlanmamış olması bir yana, çoklu tarihli yazıtlar üreten Dokimeion ocağında bile, söz konusu bu çoklu tarihler içinde 132 yılına ait hiçbir kayıtın bulunmaması da anlaşılması oldukça zor bir durumu ortaya çıkarmıştır.

Öte yandan Maischberger bu iddialarında yalnız değildir. Aynı yaklaşımın çeşitli yazarlarca da paylaşılmış olduğu görülüyor. Nitekim Ward-Perkins'in[137] bu hipotezle ilgili olarak '*These inscriptions must have been cut after receipt in Ostia or at Rome since they are found in identical form on marbles from a variaty of sources.*' Şeklindeki açıklaması bu savın bir ölçüde benimsenmiş olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak büyük imparatorluk ocakları dahil hiçbir ocakta 132 yılına ait bir kaydın bulunmamasının bugün bilimsel bir şekilde açıklanmasına imkan olmadığı göz önüne alınarak, bunun son derece istisnai bir durum olarak kabul edilmesi gerekecektir. Ancak bugün ocaklarda üzerleri yazılı yüzlerce blok bulunurken, sadece 132 yılına ait bir yazıtın yokluğundan hareketle, yazıtların ocaklarda değil de, varış noktalarında yazıldığını ileri süren görüşe katılmaya imkan yoktur.

[136] Fant. J.C, 2001, s.171.
[137] Ward-Perkins. J.B, 1971, s.137-58.

Aslında, taşlar üzerine çeşitli bilgilerin işlenmesine neden gerek duyulduğu düşünülecek olursa ocaklardaki işletme düzeninin nereden ve nasıl kaynaklandığı daha kolay anlaşılabilir hale gelecektir. Öncelikle hiçbir otoriteye bağlı olmadan taş üreten bir girişimcinin üretimi planlamak ve yönetmek amacıyla taşlar üzerine bir takım bilgileri kaydetmek ihtiyacını duyup duymayacağını sorgulamak ile işe başlanabilir. Her bir çalışma günü bir diğerinin kopyası denecek ölçüde biteviye geçen bu kişinin üretime yön vermek için taşlar üzerine bir takım bilgileri kaydetmek ihtiyacı duymayacağına şüphe yoktur. Bu ocaklarda uzun ömürlü yazıtlara ihtiyaç duyulmadığından gerektiğinde taşlar üzerine boya ile konulacak birkaç işaret veya kriptik kodla konunun rahatlıkla çözümlenmiş olduğu anlaşılıyor. Ancak, imparatorluk ocakları söz konusu olunca, işletme-organizasyonu ve üretim biçimi, gerek nicelik, gerek nitelik olarak özel mülkiyet ocaklarına kıyasla büyük ölçüde değişiklik göstermektedir.

Küçük ölçekli özel mülkiyet alanlarının aksine, imparatorluk ocakları geniş sahaları kapsamakta olup, buralarda farklı üretim rejimleri içinde çok sayıda insan bir arada çalışmaktadır. Böylesine geniş alanlara yayılmış insan faaliyetlerinin birbirlerinin işini aksatmayacak tarzda planlanması ve kontrolü ise başarılı bir işletme için öncelikle çözümlenmesi gereken bir problem olarak ele alınmış olmalıdır.

İmparatorluk idaresinin ocaklardaki iş verimliliğinin, üretim miktarının ve üretimin kalite ve değerinin sürekli kontrolünü sağlamak amacıyla böyle bir uygulamayı başlattığına şüphe yoktur. Daha önce belirtildiği gibi imparatorluk yönetimi dışında kalan ocaklarda böyle bir uygulamanın yer almamış olması da bu savı kuvvetlendirmektedir. Anadolu'daki imparatorluk ocaklarının 92 yılından çok önceleri de işletiliyor olmasına rağmen yazıtların bu tarihten itibaren başlaması, üretimin yazıtlarla kayıt altına alınması işleminin bu tarihten sonra uygulamaya konulduğunu göstermektedir. Her ne kadar elimizde 73 yılına tarihlenen bir yazıt varsa da, bu tarihin tartışmalı olması nedeniyle Dokimeion yazıtlarının 92 yılında, Flaviuslar Dönemiyle başladığını kabul etmek doğru olacaktır.

Ocaklardaki işletme rejimi ve üretim biçiminin kısaca ocak organizasyonunun değişimine paralel olarak yazıtlar da zaman içinde gerek şekil, gerekse içerik yönünden büyük ölçüde değişime uğramıştır. En eski üretim biçimi olan müteahhit eliyle üretim rejimi (*ex ratione*), I.tip yazıtlarda müteahhit adı, tarih ve bir kimlik numarası gibi üç ana unsurla kayıt altına alınırken, imparatorluk idaresinin üretici kimliği altında devreye girmesiyle I.yazıt tipindeki bu asli unsurlara ilaveten taşın çıkarıldığı coğrafi bölgeyi gösteren bir sözcük (*bracchium*) taşın ocakta çıkarıldığı yeri belirten ve aynı zamanda taşın kimlik numarası yerine geçen bir diğer sözcüğü (*locus*) kapsayan ve II.tip şeklinde tanımlanan yazıtlar devreye girmiştir.

İmparatorluk idaresinin üretici sıfatıyla oluşturduğu işletme organizasyonunu gösteren II.tip yazıtlar, 136 yılında ilk ocak mühendisinin (*caesura*) ve 156 yılında da ilk atölye mühendisinin (*officina*) organizasyon içinde yer almasıyla gelişimini tamamlamış ve bu haliyle son şeklini alan işletme organizasyonunu formüle edecek bir yapı kazanarak III.yazıt tipine geçilmiştir. III.tip yazıtlarla belirlenen bu yeni üretim rejiminde taş üzerine; taşın çıkarıldığı yeri gösteren (*locus*) ve aynı zamanda bir kimlik numarası olan bir sayı; taşın çıkarıldığı topografya (*bracchium*); ve son olarak üretim tarihi yazılmak suretiyle üretim bütün yönleriyle kontrol altına alınmıştır.

Böylece taş üretim sorumluluğunun *caesura*'dan başlayarak *officina*'ya; *officina*'dan taşın bir yerde kaderini belirleyecek olan imparatorluk yetkilisine (*probator*) devredilmesi üretimde yer alan bütün aşamaların son derece titizlikle takip edilmiş olduğunu gösteriyor. Hatta bazı durumlarda alışılmışın dışına çıkılarak, iş akışına açıklık getirmek amacıyla kodlanmış ifadeler yerine, eksiksiz yazılmış kelimelerle detaylı bilgi verildiği görülüyor. Örneğin 105 ve 107 numaralı yazıtlarda kriptik kodlu yazım biçimi dışına çıkılarak taşın bir elden diğerine geçişi sırasıyla *'[…recep]ti a tito nomene'* ve *'recepti a tito n[o]men[e]'* yani *'Tito tarafından alınmıştır'* denmek suretiyle net bir şekilde ifade edilmiştir. Her iki yazıtta da yer alan (*nomene*) sözcüğü bir alacak transferi veya bir kredi ödemesiyle ilgili bir terim olup burada taşın *Titus* tarafından adı belirtilmemiş olan bir kişi nam ve hesabına alındığını göstermektedir.

Bir diğer yazıtta ise (No 106[138]) *'recepti ex off[icina] Prus[…] in locqum lapidum quos receper[at] promutuo Titus ex caesu[ra] veeri'* denilerek üretim sorumluluğunun devri yanında mevcut bir alacak-borç hesap transferi hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Bu yazıt bir borcun ödenmesiyle ilgili olarak, hesap transfer işleminin tam bir anlam bütünlüğü içinde aktarıldığı yegane örnek olup, bugüne kadar hiçbir imparatorluk ocağında bir benzerine daha rastlanmamıştır. Bu yazıtın karakteristik özellikleri şu şekilde belirtilebilir:

a- Yazıtta ilk dikkati çeken husus mermer blokların borç alma-verme işleminde para transferi yerine kullanılmış olmasıdır.
b- Taşın değerinin belirlenmesi ve bu parasal tutarın bir kişi adına alacak olarak kaydedilmesi imparatorluk üst yönetimince gerçekleştirilmiştir.
c- Gözden kaçmaması gereken çok önemli bir diğer nokta ise imparatorluk üst yönetiminin işlerin takip ve kontrolündeki etkinliğidir. Şöyle ki; *Ex ratione* rejiminde üst yönetimce taşın müteahhit tarafından idareye teslim anına gelinceye kadar herhangi bir iş takip ve kontrolü yapılmadan, sadece son bir kontrol ve değerlendirme ile taşın kabüül veya reddine karar verilirken, bu yazıttan da görüldüğü gibi *caesura-officina* rejiminde işin her safhasında etkin bir kontrol mekanizması uygulanmıştır.

Durum ilk bakışta biraz karışık görünse de zincirleme borç ödeme işlemi şu şekilde gelişmiş olmalıdır: *Caesura Veeri*'nin, büyük olasılıkla yine bir caesura olduğu tahmin edilen *Titus*'dan bir alacağı, *officina Prusa*'ya ise borcu vardır. *Caesura Titus* ocakta üretmiş olduğu bu blok sayesinde elde ettiği kazancını *caesura Veeri*'ye olan borcunu ödemek amacıyla doğrudan bu şahsa transfer etmek yerine; *caesura Veeri*'nin officina *Prusa*'ya olan borcunu ödemek üzere, *Veeri*'nin nam ve hesabına *officina Prusa*'ya transfer etmiş ve belli miktardaki bu para *officina Prusa* adına alacak kaydedilmiştir.

İmparatorluk yönetimi, ister *caesura* ve *officina* gibi resmi görevliler, isterse tamamen bağımsız çalışan bir müteahhit olsun üretimde yer alan kişilerin tahakkuk eden alacaklarını idarece tesis edilmiş olan bir kasadan ödemektedir. *K(alendario)*

[138] Fant. J.C, 1989a, s.162-163. No.177. (bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları)

denen bu kasanın alacaklıların alacaklarını ödemek amacıyla oluşturulmuş bir kredi veya bir fon müessesesi olarak hizmet verdiği anlaşılıyor. Nitekim 102[139] numaralı yazıtta daha önce hiçbir yazıtta sözü edilmeyen bu mali kuruluşa temas edilerek, mermerin çıkarılması ve işlenmesi dolayısıyla *'[o]ff(icina) comodian[a]'* ve *'caes(ura) Titi'* nin elde ettiği kazançların *'Ex k(alendario) novo'* yani 'yeni fon kasasından' adı geçen şahısların hesaplarına geçirildiği belirtilmektedir.

Daha önce açıklandığı gibi gerek ocaklarda gerekse İtalya'da varış limanlarında, ürünün son kontrol ve değerlendirilmesi burada görevli *probator*'un yetkisi dahilindedir. Bugüne kadar elde edilen yazıtların hiç birinde müteahhidin gerekse imparatorluk adına üretim yapan *caesura* ve *officina*'ların *probator*'un bu yetkisini sınırlandıracak bir hakka sahip olduklarını gösteren herhangi bir unsura rastlanmamıştır. O kadar ki; ocakta çalışan tüm elemanların birbirleriyle olan kişisel bazdaki alacak-borç ilişkilerinin dahi 102, 105[140] ve 106[141] numaralı yazıtlarda görüldüğü gibi idare tarafından takip edilerek kayıtlara geçirildiği ve üretime katkıları ölçüsünde adlarına belirli miktarlarda alacak hesabı tahakkuk ettirilmiş olduğu görülüyor.

Sonuç olarak ister bir müteahhit, isterse officina gibi bir imparatorluk görevlisi olsun, üretime katılan kişiler yönünden bütün hesapların ocak çerçevesinde karara bağlanıp sonuçlandırılmış olduğu anlaşılıyor. Bu nedenle J.C.Fant'ın[142] ürünlerin İtalya'da bir varış limanına ulaştıktan sonra buradaki bir kayıt memuru veya bir muhasebeci durumundaki *tabularii* tarafından taş üzerindeki yazıtta yer alan müteahhit adına bir hesap tahakkuk ettirildiği şeklindeki yorumuna katılmaya imkan yoktur.[143] Zira; kişisel bazdaki parasal konular ocak bünyesinde çözümlenmiş olduğuna göre burada söz konusu alacağın kişisel bazda değil, söz konusu kişinin çalışmakta olduğu ocak bazında tahakkuk ettirilmiş olması gerekir. Aslında özel mülkiyet ocaklarıyla Teos, Dokimeion, Paros, Numidian, Euboea gibi sayılı birkaç imparatorluk ocağı hariç

[139] Fant. J.C, 1989a, s.160, No:172 ; Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s.94. No.64. (bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları)
[140] Fant. J.C, 1989a, s.16., No.176 (bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları)
[141] ibid, s.162-163. No.177 (bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları)
[142] Fant. J.C, 2001, s.171.
[143] ibid, s.17. '*Tabularii enter each piece into registers, crediting the contarctors when their names are inscribed'*

hiçbir ocakta sistemli bir şekilde yazıt kullanılmadığına göre, varış limanlarındaki bu alacak hesapları kimin veya kimlerin adına açılacaktır. Üstelik yazıtların sadece renkli mermerlerde kullanılmış olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır. Bu durumda geçerli bir sonuca ulaşmak için bir takım soyut varsayımlardan hareket etmek yerine uygulamada yer alan işlemlerin bir bütün halinde değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Şöyle ki;

a- Kişisel bazdaki bütün borç ve alacaklar, ocak kapsamında takip edilerek, kayda geçirilmektedir.
b- Bir yazıtta bir kişi adının kaydedilmiş olması bu kişi adına bir hesap tahakkuk işlemini kolaylaştırmaktadır.
c- Ancak taş üzerinde müteahhit veya *officina* adının yer almaması veya taş üzerinde hiçbir yazıtın bulunmaması halinde, bloğun üretiminden elde edilen gelir kimin veya kimlerin hesabına geçirileceği belli değildir.

Yukarıdaki üç önermenin dikkatle değerlendirilmesi halinde ocak bazındaki ödeme probleminin taşları Roma'ya ulaştırmakla görevli kişi tarafından varış limanındaki imparatorluk yetkilisine teslim edilmesiyle bu ocak adına bir alacak hesabı tahakkuk ettirilmek suretiyle çözümlendiği sonucuna varılacaktır. Diğer yandan ocak organizasyonu sayesinde, ocaklarda iş akışının günü gününe, sürekli olarak takip ve kontrol edildiği, hatta yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi kişilerin alacak-borç ilişkilerine kadar inen detaylı bir kontrol mekanizmasının başarıyla yürütülmüş olduğu dikkate alındığında, kişisel bazdaki alacak-borç hesaplarının Roma'ya taşınmayarak ocak çerçevesinde çözümlenerek sonuçlandırılmış olduğuna kesin gözüyle bakılabilir.

96 yılından itibaren yazıtlarda yer alan ve 173 yılına kadar varlığını koruyacak olan bu en eski ve yerleşik işletme rejiminde üretim; ya İmparatorluk tarafından tayin edilen bir imparatorluk esiri veya genellikle bağımsız müteahhitlerce gerçekleştirilmiştir. Müteahhit, imparatorluk yönetimine karşı belli miktar ve kalitede taş üretmek üzere, imparatorluk mülkiyetindeki ocağın bir bölümünü kiralamış olan bir girişimci kimliğine sahip olup, yüklenici garantisi mahiyetinde

idareye belli bir miktar teminat akçesi (*pignus*) yatırmıştır. Daha önce değinildiği gibi müteahhit tarafından üretilmiş olan taşın imparatorluk yetkilisi (*probator)* tarafından kabulü veya reddi aşamasına gelinceye kadar müteahhidin herhangi bir kontrole tabi olmaksızın tamamen hür iradesiyle hareket ettiği anlaşılıyor. Üretilen taşın kabulü durumunda adına bir miktar kar payı ayrılmakta, taşın reddi halinde ise teminat miktarından indirim yapılmaktadır. Ancak üretilen taşların sürekli olarak reddedilmesi veya yeterli miktarda üretim yapılamaması gibi nedenlerle müteahhidin işini yeterli düzeyde yapamadığının veya yapamayacağının anlaşılması halinde sözleşmenin iptali yoluna gidildiği anlaşılıyor.[144] Böyle bir sözleşme iptali durumu Teos'ta bulunmuş olan bir yazıtta yer almıştır.[145] Söz konusu yazıtta *ex ratione* sözcüğünü takiben gelen müteahhit adı kazınıp silinerek, onun yerine sözleşmenin bir başka girişimciye transfer edildiğini göstermek maksadıyla *redamptor* sözcüğü konulmuştur.

Ex ratio üretim biçimi uzun yıllar varlığını korumuş olmasına rağmen değişen şartlara adepte olamaması ve etkinliğini yitirmesi sebebiyle *caesura-officina* rejimine geçildiği anlaşılıyor. Ancak; yeni üretim biçimine Anadolu'da ve özellikle Dokimeion'da 92-156 dönemini kapsayan uzun bir dönüşüm ve değişim süreciyle geçildiği halde bazı ocaklarda söz konusu bu değişim çok daha kısa sürede gerçekleştirilmiştir. Örneğin *Chemtou* ocağında böyle hızlı bir dönüşüm sonucunda yazıtlarda *officina* sözcüğü yer almakla birlikte, bu sözcüğün bu ocaktaki anlamının

---

[144] Roma imparatorluk idaresi ile müteahhitler arasında yapılmış bir sözleşme örneği bugüne kadar elde edilememişse de Aşağıda verilen hür bir Roma uyruğu olduğu anlaşılan kişiyle bir müteahhit arasındaki iş sözleşmesi akitlerin düzenlenmesindeki detayları göstermesi açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Humphrey, W.J., Oleson, P.J., Sherwood, N.A., *Greek and Roman Technology: A Sourcebook*, New York-London, 1999, s.182. 5.115: Dacia'da yer alan bir maden ocağında çalışmak isteyen kişinin okur yazar olmaması nedeniyle sözleşme bir üçüncü şahıs tarafından düzenlenmiştir. (*CIL III, p.948 no:X*) *Macrinus ve Celsus'un konsüllük döneminde 164 yılında 20 Mayıs günü ben Flavius Secundinus, okur yazar olmadığını söyleyen Asklepius'un oğlu memmius'un isteğine uygun olarak bu düzenlemeyi yapıyorum. O (Sözleşmenin tarafı olarak Memmius) bugünden başlayarak önümüzdeki Kasım ayının 13'üne kadar barınak ve yiyecek dahil 70 deneraii karşılığı Altın madeninde Aurelius Adiutor hesabına çalışacaktır. O (bu süre zarfında) sağlığına yeterinde itina göstererek yukarıda adı geçen işverene üst seviyede bir iş gücü sağlamak zorunda olduğunu kabul etmiştir. (memmius) işverenin arzusu dışında işten ayrılır veya çalışmaz ise her bir çalışılmayan gün başına (işverene) 5 sesters ceza ödemek zorunda kalacaktır. (Diğer yandan) sel baskını (gibi çalışmayı engelleyen çeşitli nedenlerle) çalışmanın imkansı hale gelmesi durumunda işveren ona günlük ücretini ödeyecektir. (ayrıca sözleşmenin bitim tarihinden sonra işverenin borçlu durumda kalması durumunda bu borcunu işçisine 3 günlük bir gecikmeden sonrakiki her gün için (yukarıda belirlenen) aynı ceza miktarını (5 sester/gün) ödemekle mükelleftir.*

[145] Hirschfeld. O, 1905, s.166. n 1.

Dokimeion'daki *officina* sözcüğünden farklı olduğu görülüyor. Zira, imparatorluk idaresince tayin edilen atölye mühendisi kimliğindeki *officina*'nın söz konusu bu ocakta *ex ratio* rejimini karakterize eden I.tip yazıtlarda yer almış olması[146] ilginç bir durum yaratmıştır. Dokimeion yazıtlarında, sorumluluk ve yetki sınırları içinde kendi hür iradesiyle hareket eden *officina*'nın, Chemtou'da müteahhit emrinde çalışan bir kişi kimliğinde olduğu anlaşılıyor.

İmparatorluk idaresinin '*üretime doğrudan katılma'* rejimini karakterize eden II.tip ve III.tip yazıtlar İtalya'daki varış limanlarında ve ocaklarda bol miktarda bulunurken, I. yazıt tipine ocaklarda hiç rastlanmaması oldukça ilginç bir durum ortaya koymuştur. Bunun tek istisnası Dokimeion'da bulunan ve 173 yılına tarihlenen yazıt olup, bu yazıt aynı zamanda I.yazıt tipinin son örneğidir. Bu tipe ait yazıtların tümü söz konusu bu örnek hariç Trajan liman bölgesi Portus'ta ve kanal bölgesinde bulunmuştur. Ocaklarda I.tip yazıta rastlanmamasının nedeni blokların son kontrollerinin Roma imparatorluk idare merkezi konumundaki Synnada'da yapılmış olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Synnada'da üzerlerine bir sevk numarası yazılan bloklar bu merkez aracılığıyla başta Roma olmak üzere geniş bir pazara ihraç edilmiştir.

Ocaklarda 92-136 yılları arasında kullanılan ve 156 yılında tamamen uygulamadan kalkan II.tip yazıtların diğer iki yazıt tipine göre çok daha farklı özelliklere sahip olduğu görülüyor. I.ve III.yazıt tipleri belirli bir yapı kazanmış olan üretim rejimlerini karakterize ederken, II.yazıt tipi belirli bir üretim rejimini değil, ocaklardaki yapısal değişimi yansıtması nedeniyle gerek şekil, gerekse içerik yönünden onlardan çok farklı özelliklere sahiptir. Bu bakımdan II.tip yazıtların etkin bir tarzda kullanılmış olduğu 92-156 tarihleri arasındaki dönemi; üretim stratejisinin henüz net bir şekilde belirlenmediği kalıcı ve uzun vadeli uygulamalardan ziyade günün ihtiyaçlarına cevap vermeye dönük kısa vadeli tedbir ve uygulamaların hakim olduğu bir dönem şeklinde değerlendirmek doğru olacaktır. Envanter sayımı ve taşların yeniden değerlendirilerek kategorize edilmesi gibi faaliyetlerin 92 yılından itibaren Trajan döneminin ortalarına kadar geçen süre içinde her yıl değilse bile

[146] Dubois. Ch, 1908, s.71-72.

yaklaşık iki yılda bir tekrar tekrar yer aldığı görülüyor. Kimlikleri ve statüleri kesin olarak bilinmese de taşlar üzerinde bulunan çoklu imzalardan taşların farklı kişilerce sık sık kontrol edilerek bunlara uygulanacak işlemler belirlenmiştir. Özellikle Domitian ve Trajan dönemlerinde artan ihtiyacı karşılamak amacıyla yoğun bir yeniden değerlendirme ve envanter sayımı faaliyeti yer almış olup, büyük olasılıkla 30-40 yıl öncesinde ıskartaya çıkarılarak bir kenara atılmış olan bir çok blok yeni ürünlerle birlikte ihtiyaç yerlerine gönderilmiş veya ocaktaki atölyelerde işlenerek çeşitli mimari eleman üretiminde kullanılmış olmalıdır.

Yazıtlar ile üretim rejimleri arasındaki bağıntıyla ilgili olarak, Dokimeion ocağı esas alınmak suretiyle yukarıda yapılan genel mahiyetteki açıklamalardan sonra, konu detaylı olarak ele alınarak, yazıt tiplerinden hareketle ocakta geçerli olan işletme rejimi ve organizasyon yapısının karakteristik unsurlarının belirlenmesine çalışılacaktır.

BÖLÜM V

Yazıtların İnceleme ve Değerlendirme Yöntemi; Yazıtların Değerlendirilmesinde Ana İlkeler

Daha önce belirtildiği gibi Roma imparatorluk dönemindeki Anadolu mermer ocaklarının kuruluş ve işleyişleriyle ilgili bilgiler son derece sınırlıdır. Antik dönemlerden kalan ham veya işlenmiş çeşitli mermer ürünler, aradan geçen yaklaşık ikibin yıllık süre içinde büyük ölçüde tüketilmiştir. Anadolu'dan Roma'ya ve eyaletlere yapılan büyük çaptaki ihracata bağlı olarak daha sonra kullanılmak üzere ocaklarda depolanan veya atık malzeme olarak bir kenara bırakılan ham veya işlenmiş ürün miktarının da büyük miktarlarda olacağı tahmin edilebilir. Ne var ki ; bu malzemeden pek azı günümüze ulaşabilmiştir. Yöredeki yapılarda kullanılmış olan söz konusu atık malzeme miktarının son derece küçük boyutlarda kaldığına bakarak söz konusu bu malzemelerin yok olmasına yol açan esas tüketim şeklinin kireç üretimi olduğu söylenebilir. Ancak bu malzemelerin tüketim biçimleri ne olursa olsun burada önemli olan husus, ocakların kuruluş ve işleyişleri hakkında detaylı ve kesin yargılara ulaşmayı sağlayacak yeterli miktarda atık ürünün bugün elimizde bulunmamasıdır.

Konunun aydınlatılmasında en önemli kaynağın yazıtlar olduğuna şüphe yoktur. Yazıtların gerek miktar gerekse içerik bakımından gelişmeleri aydınlatmada bir ölçüde yetersiz kaldığı söylenebilirse de yazıtlar yine de ; bu konuda en güvenilir bilgi kaynağını yazıtlar oluşturmaktadır. İçerik ve miktar yönünden en zengin kaynaklar da Dokimeion yazıtlarıdır. Başta Prokonnesos olmak üzere diğer imparatorluk ocaklarına ait yazıtların hemen hemen tümü kriptik kodlar şeklinde düzenlenmiştir: zaman zaman yer alan bir iki isim dışında yazıtlar harf ve işaret kümeleri şeklindendir. Dolayısıyla, bu yazıtlardan hareketle ocakların donanımı ve işleyişine ilişkin kesin ve detaylı sonuçlara ulaşmaya imkan yoktur. Her ne kadar Dokimeion ocakları bu konuda diğer ocaklara kıyasla istisnai bir durumda bulunuyor olsa da sadece bu yazıtlardan yaralanarak genellemelere gitmenin doğru olmayacağı anlaşılıyor. Örneğin ocaklarla ilgili olarak günümüze kadar ulaşan bir iş sözleşmesi örneği yoktur. Bu nedenle imparatorluk idaresi için üretim yapan bir müteahhidin

idare karşısındaki hak ve sorumluluklarının sadece yazıtlardan yararlanarak belirlenebileceğini söylemek mümkün değildir.[147] Aynı şekilde imparatorluk idaresinin II.yüzyılın başında ocaklarda yaptığı reformların kapsam ve içeriğinin detaylı bir şekilde tespiti ve değerlendirilmesi için de yazıtların yeterli olduğu söylenemez. Örneğin yeniden yapılanma kapsamında 136 yılında Dokimeion ocaklarına ocak ve atölye mühendisi olarak teknik donanımlı kişiler yerine neden asker kökenli kişilerin getirilmiş olduğu önemli bir sorundur. Daha sonraki bölümlerde görüleceği gibi hukuk kapsamında bir kişi olarak kabul edilmediği için hak ve sorumlulukları bulunmayan kölelerin nasıl olup da yerine göre iki ayrı ocağı birlikte ele alıp yönetilebilecek derecede üst seviyede bir yönetsel statüye sahip olduklarını açıklamakta da yazıtlar yetersiz kalmaktadır.

Mermer ocaklarında üst yönetim kademelerinde yöre insanına yer verilmeme nedenlerini de sadece yazıtlardan hareketle çıkarmak mümkün değildir. Dokimeion ocağının bir kişiyle sınırlı kalan istisnai durumuna karşılık Prokonnesos ocaklarında özellikle III.yüzyıldan itibaren yöre insanına bu konuda sınırlı bir imkân tanınmış olduğu anlaşılıyor. Ancak bu durum imparatorluğa hakim olan yönetim anlayışının değiştiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Bu nedenle Roma imparatorluğuna o dönemde hakim olan yönetim anlayışının esaslarını anlamak için yazıtlar dışında kalan bazı kaynaklardan yararlanmak zorunlu hale gelmiştir. Örneğin bu inceleme her ne kadar bir siyasal tarih incelemesi değilse de siyasal gelişmelerin ve siyasal yapının sosyal düzenin belirleyici unsurlarından birisi olması nedeniyle bir dönem Anadolu'da yaşanan siyasal olaylara değinmek gerekecektir. Böylece münferit bir çok olayın '*neden* ve *niçin*' lerini anlamak bir ölçüde kolaylaşacaktır. Ocakların organizasyonu ve işletme biçimi de yine bu yaklaşım içinde ele alınacaktır:

Diğer yandan ilk zamanlarda; mermer imparatorluk merkezinde ve eyaletlerde sadece süsleme malzemesi olarak kullanılırken, mermerin zamanla, süsleme dışında bir inşaat malzemesi olarak kullanılmasını, yalnızca zevklerdeki değişimle açıklamaya da imkan yoktur. Diğer inşaat malzemelerine kıyasla her zaman çok daha pahalı olan mermerin büyük ölçüde kullanılmaya başlanmasındaki en büyük payın

[147] bkn. dip not 138, s.70 -71.

zevklerdeki değişim yanında ve ondan da önemli olarak *pax romana* ile başlayan süreçteki huzur ve zenginlik artışına bağlı olduğu söylenebilir. Bu nedenle Anadolu'da mermer kullanımının kapsam ve yaygınlığını incelerken bir dönem Anadolu'ya hakim olan zenginlik ve refahı belirlemek amacıyla ekonomik faaliyetlerinde göz önüne alınması gerekecektir. Bu durumda sadece yazıtlar ile mermer ürünler gibi münferit verilerden hareketle genellemelere varmak yerine bir dönem Anadolu'da geçerli olan hukuki ve siyasal alt yapı ile ekonomik faaliyetler de göz önüne alınarak, mermer ocaklarının organizasyon ve işletilmesi, mermer kullanımının biçim ve kapsamı gibi konular döneme damgasını vuran sosyal verilerden yararlanılarak açıklanmaya çalışılacaktır.

İ.Ö. 200- İ.S. 500 Anadolu'da Siyasal Gelişmeler

İ.Ö. II.yüzyılın başlarında Anadolu küçük krallıklar arasında paylaşılmış durumdadır. Batıda Pergamon ile, kuzeybatıda Bhtynia Krallığı, kuzeyde Karadeniz kıyılarında Pontus, orta Anadolu'da Kapadokya ve güneyde Seleukos Krallığı yer almıştır. Bu tabloyu tamamlamak için doğu sınırındaki Kommagene ve Armenia krallıklarıyla Karia Bölgesi'nde küçük bir bölüm kapsayan Rodos Krallığı ile güneybatıda Lykia şehir federasyonunun da göz önüne alınması gerekecektir.

Roma imparatorluğu Anadolu'da büyük bir güç olarak bu dönemde kendini göstermeye başlamıştır. Akdenizi çevreleyen ülkelerle, önceleri ticari alanda başlayan ilişkiler, özellikle doğuda İ.Ö. 197 tarihinde Makedonya Krallığı'na karşı kazanılan zaferden sonra, şekil değiştirerek baskın bir güç karakteri kazanmıştır. Anadolu ile Roma arasında siyasal ilişkilerin aslında bu savaş ile başladığı söylenebilir. Zira bu dönemde Pergamon kralı Attalos'un Roma'ya arka çıkarak, Anadolu'da Roma'nın ilk destekleyicisi ve bağlaşığı olduğunu görüyoruz. Daha sonra Attalos'un oğlu Eumenes babasının Roma ile kurduğu bu ittifaktan yararlanarak Magnesia savaşında (İ.Ö.190) Seleukos krallığına karşı mutlak bir zafer kazanarak ülkesinin sınırlarını Phrygia ve Likya'nın bazı bölümleriyle Pisidia'nın büyük bir bölümünü kapsayacak şekilde Bhtynia sınırından B.Menderes nehrine kadar genişletmiştir.

İ.Ö.II. yüzyılın ortalarında Roma'nın Anadolu'da mutlak hakim bir güç haline geldiği anlaşılıyor. Bu gelişme Anadolu topraklarının Roma hakimiyetine geçmesi şeklinde değilse bile, Anadolu'nun siyasal yapılanmasında Romanın nihai karar verici konumunu kazanması şeklinde olmuştur. Öyle ki Anadolu'da krallıklar arasındaki anlaşmazlıklarda karar organı Roma senatosudur. Bu dönemde Roma'nın Anadolu'daki ilk müttefiki durumundaki Pergamon krallığının da ayrıcalıklı bir yeri olduğuna şüphe yoktur. İmparatorlukla arasındaki bu sıcak ilişkileri devam ettirmek ve daha da güçlendirmek amacıyla kendisinden sonra tahta geçecek bir varisi olmayan III.Attalos, krallığını Roma'ya bırakmakta tereddüt etmemiştir.(İ.Ö.133)[148] Bu şekilde davranmak suretiyle Attalos ülke içinde ölümünden sonra çıkabilecek kargaşaları ve diğer krallıkların ülkesine karşı girişimlerini önlemek istemiş olmalıdır.

Batıda mutlak güç olarak çevresine hakimiyetini kabul ettirmiş olan Roma'nın bu dönemde Anadolu'da güttüğü siyaset prensip olarak statükonun korunmasından ibarettir. Krallıklar arasındaki anlaşmazlıklarda ağırlığını koyarak hiç bir krallığın diğerlerinin aleyhine gelişmesine izin vermemiş ve böylece kendine karşı koyabilecek bir gücün oluşmasını da daha işin başında önlemiştir. Kuzey Afrika'daki Kartaca ile devam eden Pön Savaşları ve ülke içindeki karışıklıklar nedeniyle, Anadolu topraklarının yeni bir eyalet olarak alınmasında acele edilmemiş, ancak III. Attalos'un ölümünden üç yıl sonra ilk defa bir Roma senatörü Pergamon krallığına gelmiş ve İ.Ö.123 yılında Roma adına vergi toplamıştır.[149] Anadoludaki diğer krallıkların da, Roma'nın statükonun muhafazası şeklindeki politikasından memnun olmaları nedeniyle, kendisini III.Attalos'un varisi ilan ederek Roma'ya karşı isyan eden Aristonikus'un yanında yer almayarak Roma'yı destekledikleri görülüyor.[150]

Ancak Roma'nın Anadolu'da yeterli sayıda bir askeri birliğinin bulunmaması nedeniyle üç yıl devem eden bu isyanın bastırılmasındaki bütün yük Anadolu krallıklarının omzuna yüklenmiş ve neticede krallıklar büyük ekonomik sıkıntılar

[148] Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor, to the end of the third century after Christ*, New Jersey, 1950, s.31-32.; Sherwin-White, A.N., , 'Roman Involvent in Anatolia, 167-88 B.C.,' *JRS 67*, 1977, s. 2-75.
[149] Sherwin-White. A.N, 1977, s. 68-69
[150] Magie. D, 1950, s.155.

içine düşmüştür. Kent devletlerine İ.Ö.123 yılında çıkarılan bir kanunla ağır vergiler konularak, dört yıl için belirlenen bu vergilerin toplanması işi de sözleşmelerle özel teşebbüse havale edilmiştir. Gelirin ne olduğuna bakılmaksızın, acımasız bir şekilde toplanan vergileri ödeyebilmek için çoğu kere Romalı bankerlerden borç almak zorunlu hal aldığından bu durum krallıklarla Roma arasındaki iyi ilişkilerin kısa sürede düşmanlığa dönüşmesine sebep olmuştur.[151]

Ekonomik güçlükler yanında, Roma'nın Anadolu'da tesis ettiği idari mekanizmanın yetersiz kalmasının da bu olumsuz gelişmede önemli bir etken olduğu anlaşılıyor. Örneğin idare tarafından Eyalet valisi sıfatıyla tayin edilen yöneticiler çoğu zaman Anadolu'da olmadığı gibi, Anadolu'da bulundukları sıralarda da kendilerine çoğu kere bir problemin çözümü için ulaşmak mümkün olmamıştır. Roma'ya karşı Anadolu insanındaki memnuniyetsizliğin bir diğer nedeninin ise buraya yerleşen Roma vatandaşlarından kaynaklanmış olduğu anlaşılıyor. Anadolu'da yerleşik Roma vatandaşları, *Conventus Cıvıum Romanum*, sıradan insanlar olmayıp, yerli halkla kaynaşmayan banker, toprak sahibi, vergi toplayıcı gibi elit tabakadan olan kimselerdi. Bu kişilerin vergiden muaf olmaları, davalarının site mahkemeleri yerine valilik makamınca görülmesi gibi ayrıcalıkları vardı. Eyalet yönetim konseyine seçilen üyelerin de bu kişilerden oluşması nedeniyle bunların yönetimle ilgili kararlarda son derece etkili olduklarına şüphe yoktur. Örneğin valilikçe ele alınan davaların valinin *consilium* denen bu yönetim konseyinden görevlendirebileceği bir hakim tarafından karara bağlanması, yönetimdeki keyfiliğin ve adalet mekanizmasındaki tıkanıklığın ulaştığı boyutları göstermesi bakımından ilginç bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

İ.Ö. 90 yılları civarında Anadolu'daki bu karmaşık ve huzursuz sosyal yapıya ilaveten Roma idaresinin çeşitli halklar arasında mevcut dengenin korunması esasına dayanan ve bir nevi uzaktan kontrollü yönetim biçimindeki zaaflar Anadolu'nun büyük çalkantılarla sarsılmasına sebep olmuştur. Roma idaresinin, başlangıçta Anadolu'da tesis ettiği hakimiyetin kırk yıl gibi çok kısa süre içinde yıpranması

[151] Magie. D, 1950, s.164-166.

Anadolu krallıkları arasında kurulmuş olan hassas dengelerin devamını olanaksız hale getirmiştir.

Nitekim Pontus kralı *Mithradates Eupator*'un Roma idaresine karşı Anadolu halklarında oluşan tepki ve memnuniyetsizlikten yararlanarak harekete geçerek ilk etapta Paphlogonia ve Kappadokya'yı işgal ettiği görülüyor. Amaç Anadolu'da kurulmaya başlanan Roma egemenliğine son vererek Küçük Asya imparatorluğunun tesisidir. *Mithradates*'in bu başkaldırışına karşı Roma idaresi o güne kadar Anadolu'da uyguladığı yönetim biçimine uygun bir davranışla gelişmelere doğrudan el koymak yerine problemin yerel güçler arasında çözümlenmesi yolunu seçtiği görülüyor. Roma isyankar Pontus kralına karşı Bithynia krallığını öne sürmekle yetinmiş (İ.Ö.88), ancak *Mithradates*'in gücünü küçümsemesinin cezasını çok ağır bir şekilde ödemiştir. *Mithradates* küçük ölçekli Roma birlikleri dahil, karşısına çıkan bütün güçleri yenerek kısa sürede Anadolu'ya hakim olmayı başarmıştır. Ele geçirdiği yerlerde bir kurtarıcı olarak karşılanmış ve Anadolu'da geniş çaplı bir Romalı soykırımı yaşanmıştır.[152] *Mithradates* Anadolu'da kısa sürede elde ettiği başarılarla yetinmeyerek Yunanistan üzerine yürümüş ve geniş toprak parçalarını ele geçirmiştir. Sulla komutasındaki Roma ordusu Yunanistan'a ulaştığında, Yunanistan'ın büyük bir bölümü ve Makedonya, *Mithradates*'in hakimiyeti altındadır. İki yıldan daha uzun süre devem eden bu savaş (İ.Ö.87-85) Romalılardan daha fazla, Anadolu kentleri için bir yıkım olmuştur. Bu küçük kent devletçikleri, düşmana yardım etmiş olmaları nedeniyle, egemenliklerini kaybetmiş, Roma idaresi tarafından konulan ağır vergilere ilaveten, büyük bir savaş tazminatı ödemeye mahkum edilmişlerdir.

Ephesos hariç, diğer kentlerin tümünde uzun süre para basılmamış, Pergamon, Miletos ve Priene gibi kentlerde yaşam zenginliğinin bir göstergesi olan festivallere yer verilmemiştir. Düşmana karşı savaşanlar ise Romanın bağlaşıkları olarak bazı vergilerden muaf tutulurken otonom idarelerini devam ettirme imkanına kavuşmuşlardır.[153] Bu savaş Anadolu halklarıyla Roma arasında son çatışma

[152] Magie. D, 1950, s. 215.
[153] ibid, s.234-239.

olmuştur. Bu tarihten sonra Romanın Anadolu için vazgeçilmezliği kabul edilerek[154] Pontus örneğinde olduğu gibi yerel bir kralın dış kaynaklı güçlerden daha etkili olabileceği ve daha yıkıcı sonuçlar yaratabileceği zihinlere yerleşmiştir. *Mithradates*'in İ.Ö.66 yılına kadar süren girişimleri bu nedenle yerel destek görmemiş ve sonuçsuz kalmıştır.[155]

Anadolu halkları yaklaşık 20 yıl süren bu çalkantılı dönemi takiben, yaralarını sarıp sosyal ve ekonomik problemlerini bir ölçüde çözümleme safhasına kavuştuğu sırada Roma ile Anadolu arasındaki bu yakın ilişkiler nedeniyle Cumhuriyet yönetimi döneminde Roma'da yaşanan iç savaşların Anadolu'da yarattığı olumsuzluklar da en az Roma'da yaşananlar kadar yıkıcı olmuştur.[156] Aslında Anadolu kendisine tamamen yabancı olan bu mücadelelerde herhangi bir tarafı benimsememiş olmalarına rağmen, yerine göre savaşın yakınlarına kadar gelmiş olması nedeniyle ağır faturalar ödemek zorunda kalmıştır. Gerektiğinde Roma birliklerine barınak gıda, silah ve asker vermek suretiyle tarafsızlıklarını korumaya çalışmışlardır. Bu nedenle Augustus'un Roma'da hakimiyeti ele geçirerek barışı yeniden sağlamasıyla (*pax romana*) Anadolu halkının elli yıldır devam eden mücadelelerden sonra rahat bir nefes alma imkanına kavuştuğu söylenebilir.

Roma'da Cumhuriyet rejiminin son bulup, İmparatorluk idaresinin kurulması ve Augustus döneminde Anadolu'da Roma hakimiyetinin tesisine kadar yaşanan gelişmeler özetle şöyle belirlenebilir: İ.Ö. 133 yılında Pergamon krallığı Roma hakimiyetini tanıyarak Roma'nın Anadolu'daki ilk eyaleti konumuna gelmiştir. İ.Ö. 80 yılında ise Kilikya Bölgesi (Suriye ile birlikte), Pompey tarafından Roma egemenliğine bağlanmıştır. Bithynia eyaleti ise İ.Ö. 74 yılında kral Nikomedes'ten veraset yoluyla Roma egemenliğine katılmıştır. Kapadokya krallığının Tiberius döneminde (17) Kelt kabilelerinin yaşadığı bölgenin de Augustus tarafından ele geçirilerek (25) Galatia eyaleti adıyla imparatorluk sınırlarına katıldığını görüyoruz.

---

[154] Rostovtzeff, M, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford ,1964, s.835.
[155] Mommsen, T., *Provinces of the Roman Empire from Caesar to Diocletian*, Chicago, 1974, s. 323.
[156] Caesar ile Popmey arasındaki çatışmalar (İ.Ö.48-56);Caesar'ın öldürülmesi ile neticelenen İkinci *Triumvirate* yönetimindeki mücadeleler İ.Ö.43-42; Octavius ile Marcus Antonius arasındaki savaş İ.Ö. 32-31

43 yılında ise Likya federasyonu, Likya-Pamphylia adıyla imparatorluğa bağlanmıştır.

Burada üzerinde dikkatle durulması gereken husus, Anadolu krallıklarının Roma'ya savaş ve işgal yoluyla değil, daha çok karşılıklı antlaşmalarla bağlanmış olmalarıdır. Bu nedenle Roma hakimiyetini kabul eden eyaletlerin hemen tümünün Roma'ya barış yoluyla katılmış olmaları nedeniyle imparatorluk idaresinin bir bölgesel kuruluşu hüviyeti kazandığı söylenebilir. Augustus'la başlayan imparatorluk dönemi uzun süreli bir sulh ve huzur dönemi (*pax romana*) sağlayarak Anadolu'da ekonomik, sosyal ve kültürel kazanımlarda önemli bir etken olmuştur: (İ.Ö. 31- İ.S. 68) Augustus ve Iulio-Claudius'lar döneminde zorlu savaş yıllarının izleri silinirken, Flaviuslar ve Antoninler döneminde ise (68-192) ekonomik refahla birlikte Roma ve Anadolu kültürlerinin birleşmesiyle yeni bir yaşam, kültür ve sanat anlayışının geliştiği görülüyor.

Aslında sosyal ve kültürel yapıdaki bu olumlu gelişmelerde Romanın payı bir bakıma sınırlı kalmış olmasına rağmen, yerleşik bir barış ve huzur ortamının sağlanmış olması başlı başına önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir. İmparatorluğun eyalet yönetimine geçmeden önce konuya belirli bir hukuk nosyonu ile yaklaşmak ve imparatorluk idaresinin yönetsel davranışlarını anlayabilmek amacıyla Roma hukukunun karakteristik özelliklerine kısaca değinmek ve bu hukuka temel teşkil eden fikir yapısını ana hatları itibariyle tanımak yaralı olacaktır.

Roma Hukukunun Tarihsel Gelişimi ve Uygulama Alanı

İ.Ö. 450 yıllarında düzenlendiği kabul edilen ve Roma hukukun ilk yazılı belgesi olan oniki levha kanunu kavimsel ve bölgesel özelliklere göre düzenlendiğinden zamanla bir dünya devleti konumuna gelen imparatorluğun karşılaştığı problemleri çözmekten uzak kalmıştır. Bir şehir devleti olarak Roma'nın ve onun tarımsal ekonomisine dayanan sosyo-ekonomik gereksinmelerinin çözümünde yeterli olan *Ius Civile,* ticaretin gelişip denizaşırı boyutlara ulaşması, kölelik gibi ekonomik ve sosyal alanda önemli yer tutan bir müessesenin toplum hayatına yerleşmesi, Roma

uyruğu olmakla birlikte Roma vatandaşı kabul edilmeyen toplumlarla ilişkilerin düzenlenmesi gibi gelişmeler yeni kavramların konulmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu gereksinme uzun süre, *şehir praetorları* ve *yabancılar praetorlarınca* yeni hukuk kuralları konularak karşılanmıştır. Böylece bir yandan vatandaşlar hukuku, *ius civile*, gelişip uygulama alanı genişlerken, bir yandan da yabancılar hukuku (veya kavimler hukuku-*ius gentium*) büyük bir gelişme göstermiştir.

Praetorluk müessesesinin İ.Ö. 367 yılında kurulmasına rağmen gerek hukuk kurallarının kesinlik kazanıp benimsenmesi için bir süreye ihtiyaç duyulması ve özellikle özel hukuk sistemlerindeki değişikliklerin siyasal yapılanmalarla eş zamanlı olarak yürümemesi nedeniyle bu yolla üretilen hukukun ancak *Principatus* dönemiyle birlikte, uygulamada yer almaya başladığı görülüyor. Bunun nedeni özel hukuk sistemlerinin değişen siyasal rejimleri, o rejimlerin yarattığı yeni ortamın benimsenmesi için gereken süre kadar geriden izlemiş olmasıdır.[157] *Praetorların* yarattıkları hukuk, görevde kalacakları bir yıllık süre boyunca uygulayacakları hukuk düzeninin bildirilmesi şeklinde olmuştur. *Edictum* adı verilen bu beyannamaler kanun niteliğinde değildir ve *praetor*'un görevden ayrılmasıyla da yürürlülükten kalkacaktır. Ancak yeni seçilen *praetor* eski beyannameleri tamamen yürürlülükten kaldırmadığından, bir önceki *edictum*'dan diğerine sürekli olarak intikal eden ve sayıları gittikçe artan hukuk kurallarından oluşan bir hukuk sistemi meydana gelmiştir. Cumhuriyet döneminde, hukukun yeni koşullara ve gereksinmelere uygun olarak gelişmesini sağlayan *praetor* hukuku *Principatus Dönemi*'nde yasama erkinin el değiştirmesi sonucu önemini ve etkinliğini yitirmiştir. Birbirinin tekrarı mahiyetinde olan *praetor beyannameleri* 130 yılında imparator Hadrianus tarafından temel hukuki ilke ve kurallar çerçevesinde derlenerek değişmez, ebedi beyanname adıyla, *Edictum Perpetium*, uygulamaya konulmuştur.

Ancak bu değişmez kurallar daha sonra hükümranlık erkini kazanan imparatorlar tarafından yayınlanan yeni beyannamelerle değiştirilebildiğinden; buradaki değişmezliği, imparator beyannamelerinin kendilerinden sonra gelenler tarafından açıkça ortadan kaldırılmadığı sürece uygulamada kalacağı şeklinde anlamak gerekir.

[157] Karadeniz-Çelebican, Ö., *Roma Hukuku*, Ankara, 2000, s.93.

Halk meclislerinin yasama yetkileri zamanla azalarak I.yüzyıla kadar devam etmiş ve *princeps*'lerin kanun tasarılarını halk meclisleri yerine senatus'un onayına sunmaya başlaması nedeniyle, *senatus* kararları kanun gücü kazanmıştır. Ancak başlangıçta kanun hükmünde olan bu kararlar, *senatus consultum*, daha sonra *priceps*'lerin sadece şekil şartını yerine getirmek üzere *senatus*'a başvurmaları nedeniyle önemini büyük ölçüde kaybetmiştir. Bu gelişmeler sonucunda II.yüzyıl sonlarından itibaren *senatus*'un yasama yetkisi tamamen ortadan kalkmış ve yasama yetkisi devletin mutlak hakimi konumundaki imparatorların elinde toplanmıştır. Böylece imparatorlar tarafından yeni kurallar koymak eski hükümleri değiştirmek şeklinde gelişen ve bir anlamda imparatorluk hukuku denebilecek yeni bir hukuk sistemi doğmuştur. Söz konusu bu hukuk sisteminin kaynakları ise özetle şöyle sıralanabilir:

Edictum (Beyanname): *Princeps*'ler daha önce temas edildiği gibi aslında bir *magistra* statüsünde olmalarına rağmen ölünceye kadar iktidarda kaldıklarından; magistra beyannameleri bir yıllık süre ile sınırlanırken, *princeps*'lerin beyannameleri kendilerinden sonra gelen bir diğer imparator tarafından yürürlükten kaldırılmadığı sürece varlığını korumaya devam etmiştir.
Decretum (Karar) : İmparatorlar tarafından bakılan davalarda verilen kararlar benzer problemlerin çözümlenmesinde bir örnek (içtihat) teşkil etmiştir.
Rescriptum (Cevap): Görülen bir dava ile ilgili olarak taraflardan birinin veya davayı çözmekle görevli *magistra*'nın imparatorun görüşüne başvurması üzerine imparatorun verdiği cevap da bir *decretum* gibi işlem görmüştür.
Mandatum (Talimat): İmparatorların eyalet yöneticilerine verdiği yazılı talimatlar sadece o dönemde iş başındaki yöneticileri değil, onların yerine gelen kişileri de bağladığından talimatlar zamanla kanun vasfı kazanarak uzun süre uygulamada kalmıştır.

Ancak bir yerde imparatorluk hukuku haline gelen Roma hukukunun yerli hukukların direncini kırması kolay olmamıştır.[158] Roma hukukun uygulanmasında Latin kültürünü benimsemiş ve yerleşik bir hukuk sistemlerine sahip olmayan batı Avrupa ülkelerinde belirgin bir güçlükle karşılaşılmamasına rağmen doğu

[158] Karadeniz-Çelebican. Ö, 2000, s.41.;Umur. Z, *Roma Hukuku, Tarihi Giriş ve Kaynaklar*, 1967, İstanbul., s.142.

ülkelerinde Kıta Yunanistan ve Anadolu'da durum farklı olmuştur. Böyle bir gelişmenin en önemli nedeni ise bölgede Helenistik dönem kültürü ile beslenen köklü bir hukuk sisteminin yer almış olmasıdır. Bu yüzden doğu eyaletleri Roma hukuku uygulamalarına karşı uzun süre direnmiştir. Ancak; bir dünya devleti konumundaki imparatorluğun ekonomik gücü ve manevi baskısıyla sonuçta bu hukuk sistemi ister istemez uygulanmış ve zamanla bir ölçüde benimsenmiştir.

Bununla beraber, imparator Diokletianus (285-305); zorluklarla karşılaşsa da bu hukukun uygulaması için direnen son imparator olmuştur. Ancak yöresel değer yargılarının kolay kolay değiştirilemeyeceğinin anlaşılmasından sonra eyalet hukukunun hiç değilse kısmen uygulanmasına müsade edilmiştir. Öte yandan bu etkilenme tek yönlü olmadığından Roma hukuk sisteminde de benzer bir gelişmenin yaşandığı görülüyor. İmparatorluk merkezinin 330 yılında Konstantinopolis'e taşınmasıyla imparatorların Helen kültürü ile çevrili bir ortamda yaşamaları nedeniyle imparatorluk emirnameleri Helen hukukuna ait izler taşımaya başlamış ve neticede Roma-Helen Hukuku ve bir sonraki aşamada da Bizans hukuku bu surette doğmuş ve gelişmiştir.

Roma Hukukunun Temel Yapısal Özellikleri

İ.Ö. 753 yılında kurulan Roma şehir devletinin hukuku olarak ortaya çıkan bu hukuk sistemi, zamanla gittikçe yaygınlaşarak, Roma ve yakın çevresini etkisi altına almıştır. Aynı ırktan gelen, aynı kültür birliğine sahip Roma ve yakın çevredeki Latinlerin örf ve adetlerinden oluşan bu hukuk anlayışı ilk defa 12 Levha kanunlarıyla derlenip yazılı hale getirilmiştir. Bu nedenle 12 Levha kanunlarının Roma'nın liderliğindeki Latin konfederasyonunun örf ve adetlerinden oluşan bir hukuk olduğu söylenebilir.

12 Levha kanunları siyasal yapılanmalar ve yaşama erkindeki değişmelere bağlı olarak, zaman içinde gelişmesini sürdürmüş ve mükemmel bir yapı kazanmıştır. Bu gelişmede Romalı hukukçular konuya felsefi ve teorik açıdan değil, daha ziyade pratik yönden yaklaşarak, karşılaştıkları karmaşık sosyal problemlere çözüm yolları

bulmaya çalışmışlardır. Böylece gerek kamu hukuku, gerekse özel hukuk kapsamında temel hukuki kavramlar yaratılarak uygulamaya konulmuştur. Özgürlükler, hak ve sorumluluklar, devlet yönetimine ilişkin esaslar ve yurttaşlık gibi kavramlar bu şekilde uygulamaya intikal etmiştir.

Ancak bu gelişme içinde uygulama yeteneğini kaybetmiş kanunlar terkedilip yerlerine yeni hükümler getirilirken, her değişim aşamasında eskilerin kökten değiştirilerek yepyeni esaslar getirildiği zannedilmemelidir. Bu değişim daha çok; sürekli uygulama alanı bulmuş olan hükümlerin günün şartlarına uydurulması şeklinde olmuştur. Dolayısıyla Roma hukukuna hakim olan ana felsefenin kolay kolay değişmediğini söylemek doğru olacaktır. Örneğin, geniş sınırları kapsayan bir dünya devleti hüviyeti kazandığı durumda bile hakimiyeti altındaki ülke insanlarını Roma yurttaşı olarak kabul etmemişler, yurttaşlık statüsünü her zaman bir lütuf ve baskı aracı olarak ellerinde tutmuşlardır. Caracalla'nın 212 yılında Roma hakimiyeti altındaki tüm insanlara Roma vatandaşı olma hakkını tanımasına rağmen bunun bile bire bir uygulamaya geçirildiği zannedilmemelidir. Nitekim yurttaşlık statüsünün yarattığı ayrıcalıkların ortadan kalkması sonucunda; insanlar Roma'ya yurttaşlık bağıyla bağlı kişiler olarak değil, birer uyruk sıfatıyla bir hukuki kişilik kazandıklarından latin uyrukluların ayrıcalıklı konumları hemen tüm alanlarda varlığını korumaya devam etmiştir. Örneğin devlet yönetim kadroları bir yana, basit bir mermer ocağının yönetim kadrosunda bile yöre insanına yer verilmemesi yüzyıllardan beri sürüp gelen hukuk anlayışındaki merkeziyetçi ve aristokratik yönetim biçiminin bir kanun hükmüyle kolayca değiştirilemeyeceğini gösteren basit bir örnektir.

Başlangıçta Latinium bölgesindeki şehir devletlerinin katılımıyla oluşturulan Latin Konfederasyonu İ.Ö. III.yüzyılın ortalarında bütün İtalya'nın Roma hakimiyetine girmesiyle yeni bir yapı kazanmış, Avrupa'da Roma hakimiyetine giren devletlere yönetim ve yargı alanında özerklik tanınarak, bunlar siyasal bakımdan bağımlı *municipium* veya *colonia* adıyla uydu devletçikler şeklinde örgütlenmişlerdir. Roma egemenliğini tanıyan denzaşırı ülkeler ise Roma'ya bağlılıkları mutlak bir otoriteye dayanan eyaletler *provincia* şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Sınırların genişlemesi

sonucunda çok farklı sosyal yapı ve kültüre sahip ülkelerin yönetiminde, farklı idari mekanizmaların geliştirilmesi nedeniyle gerek kamu hukuku gerek özel hukuk alanlarında ülkeler ve insanlar arasında birbirinden çok farklı hukuki statüler yaşama geçirilmiştir.

Bugünkü hukuk anlayışının aksine, Roma hukukuna göre, insan olmak hukuken hak ve borçlara ehil sayılmak için yeterli değildi. Yurttaşlık hukuku, *Ius Civile*, sadece *patriciuslar, clientler* ve *plebler* gibi Roma yurttaşı olan *cives* veya *quirites*, olan kişilere uygulanmıştır. Bu nedenle '*ilk zamanlarda yabancılar, yani Roma yurttaşı olmayan kişiler Roma'da hukuk dışı sayılmışlardır. Bu kişilere hiç bir hak tanınmamıştır. Hatta Roma sınırları içinde bile hukuki korumadan yoksundular. Herhangi bir cezaya uğramadan bu kimseleri öldürmek, köle durumuna getirmek ve satmak olanağı vardı.*'[159] Ancak zamanla ekonomik ve siyasi gelişmelerin zorunlu bir sonucu olarak yabancılarla Roma yurttaşları arasındaki ilişkileri düzenlemek ve yabancılara asgari düzeyde de olsa bir takım haklar tanıyan yeni bir hukuk anlayışının hakim olduğu görülüyor. Romalıların kavimler hukuku adını verdiği (*Ius Gentium*) ve yabancılar *Praetor*'ları (*praetor peregrinus*) tarafından yaratılan bu hukuk biçimci, katı ve tutucu olan *Ius Civile*'nin tersine esnek, ilerici, değişen toplum koşullarına uyan hukuk kurallarını içeriyordu. Bu kurallar giderek *ius civile* kapsamında yer almaya başlamış ve bu suretle alım satım, kiralama, şirketler gibi günlük ekonomik hayatta yer alan ticari faaliyetler ve kurumların hukuki esaslara bağlanması mümkün olmuştur.

Medeni kanunumuzun 8.maddesinde '*Her şahıs medeni haklardan istifade eder. Bununla birlikte kanun dairesinde haklara ve borçlara ehil olmakta herkes müsavidir*' şeklinde yer alan ve insanoğlunun ancak yüzyıllar süren acı deneyimleri sonucunda ulaşabildiği tanıma göre '*şahıs*' hak ehliyetine sahip olan bir varlıktır. '*şahıs olmak, yani haklara ve borçlara ehil olmak, halen bir hakkın sahibi olmak ya da bir borç (vecibe) altında bulunmak demek değildir. Bununla anlatılmak istenen hak kazanmak (iktisap) ya da borç (vecibe) yüklenmek olanağına sahip olmaktır.*'[160]

[159] Karadeniz-Çelebican. Ö, 2000, s.91.
[160] ibid, s. 125

Halbuki Roma'da insanların hür ve köle olarak ikiye ayrılması suretiyle aralarına aşılmaz duvarlar örülmüştür. '*Et quidem summa divisio de iure personarum haec est, quod ommes homines aut liberi sunt servi*' '*Roma hukukunun hiç bir döneminde köleler hukuki bakımdan şahıs (kişi), yani haklara ve borçlara ehil sayılmamışlardır. Hak sahibi değil, hakkın konusu olarak görülmüşlerdir.*'[161] Kısaca; Kölelerin hak ehliyetleri yoktur. Köle tıpkı bir ayın gibi hakların mevzuudur. Fakat hukuk sujesi değildir.[162]

Roma hukukuna göre özgürlük iki şekilde kazanılıyordu:

- *ingennus*, doğuştan özgür
- *libertus*, azat yoluyla özgür

Özgür bir annenin çocuğu, babanın özgür veya köle olmasına bakılmaksızın özgür oluyordu. Ancak özgürlük bir kere sahip olunduktan sonra ömür boyu devam edecek bir hukuki statü değildir. Savaşta esir düşmek veya ağır bir suçtan dolayı cezalandırmak suretiyle özgürlük kaybedilebiliyordu. Özgürlüğün kaybı ise kölelik demekti. Ancak savaşta esir düştüğü için özgürlüğünü kaybeden Romalı, esaretten kurtulup ülkesine dönünce özgürlüğüne ve eskiden sahip olduğu bütün haklara yeniden sahip oluyordu. Özgürlüğün kölelikten özgürlüğe geçiş yoluyla kazanılmasının ise bazı şartları vardı. Bir kere köleyi sadece efendisi azat edebilirdi. Ancak efendinin köle üzerindeki hakkından vazgeçmesi onun hukuki durumunu değiştirmiyor, sadece ona terkedilmiş bir mal hüviyeti kazandırıyordu. Azat etmenin *ius cevil*'de öngörülen şartlara uygun şekilde yapılması halinde köle hem özgür duruma geliyor hem de otomatikman Roma yurttaşlığını kazanarak 'Şahıs' oluyordu. Buna rağmen bu kişilerin gerek kamu, gerekse özel hukuk kapsamında doğuştan özgürler statüsünde bir konuma gelemedikleri anlaşılıyor. Nitekim efendisine maddi ve manevi yönden destek olma saygı ve hizmet borcu bir hayat boyu devam edecektir. Roma hukukunda haklara ve borçlara ehil olmanın, yani hak ehliyetine sahip olmanın başka bir deyişle hukuken şahıs olarak tanınmanın üç koşulu vardır:

[161] Karadeniz-Çelebican. Ö, 2000, s.126
[162] Ayiter, K., ve Koschaker, P., *Roma Hususi Hukukun Ana Hatları*, Ankara, 1971, s. 75

1- Hür (özgür) olmak, *Status Libertatis* (özgürlük durumu)
2- Vatandaş (yurttaş) olmak, *Status Civitatis* (yurttaşlık durumu)
3- Baba hakimiyeti altında bulunmamak, *Status Familiae* (Aile durumu)[163]

1-*Status Libertatis* (Özgürlük Durumu): Roma hukukunda bazı insanlar özgür olmadıkları için haklara ve borçlara ehil sayılmıyorlar ve bu nedenle hukuken şahıs olarak tanınmıyorlardı. Bu bakımdan kölelerin mallardan farkı yoktu.[164] Her türlü insanca hakların dışında kalan kölelik rejimi çok eski zamanlardan bu yana; bütün insanların eşit olduğu inancıyla kınanmasına rağmen, çok yakın zamanlara gelinceye kadar varlığını korumuştur. Köleler Roma'nın yeniden inşasında taş işçiliğinden mimarlık ve heykel sanatına kadar varan her alanda ucuz ve aranan iş gücünü oluşturmuştur. Hatta o dönemin anlayışa göre para karşılığı yapılması son derece utanç verici bir davranış biçimi olarak kabul edilen doktorluk ve avukatlık hizmetleri köleler tarafından yürütülmüştür. Hukuken şahıs sayılmamalarına rağmen görevlendirildikleri işleri yapabilmeleri için bir irade beyanına ihtiyaç duyulması nedeniyle kölelerin de çeşitli hukuki işlemleri yapmaları zorunlu olarak kabul edilmiştir.

Aksi takdirde bir ticari işletmenin başında yönetici, bir gemi kaptanı olarak bu görevleri yerine getirmeleri mümkün olamazdı. Ne var ki kölelerin yaptığı her türlü hukuki işlem ve eylem sonucunda elde edilen kazanç doğrudan efendisinin mal varlığına intikal ederken, zarar etme durumunda efendisi bu zarardan sorumlu tutulamıyordu. Temel kural kölenin efendisine sadece kar sağlayan işlemler yapabileceği şeklinde işletilmiştir. Böyle bir durumda kölenin hukuki ehliyeti bulunmadığından davaya taraf olamıyor ve zarara uğrayan tarafın zararlarının telafi edilmesi imkansız hale geliyordu. Bu nedenle insanlar kölelerle karşılıklı iş yapmaktan çekinmişlerdir. Zamanla ticari hayatın canlanıp denizaşırı bir hüviyet kazanması sonucunda kölelerle işlerin yürütülebilmesi için, kölelerin yaptığı hukuki işlemler sonucunda zarara uğrayan tarafa kölelerin sahibi aleyhine sınırlı bir dava hakkı tanınması zorunlu hale gelmiştir.

[163] Karadeniz-Çelebican. Ö, 2000, s.127.
[164] ibid, s.129.

Köleler sadece haksız fiilleri dolayısıyla doğrudan sorumlu tutulmuşlardır. Ancak buradaki sorumluluk hukuki anlamda bir sorumluluk olmayıp, kölenin diğerlerine örnek olması amacıyla şiddetle cezalandırılması şeklindedir. Nitekim bir efendinin kendi kölesi üzerinde onu öldürmeye kadar varan sınırsız cezalandırma yetkisi vardır. İmparator Constantinus döneminde bile (306-337) kölesini cezalandırırken ölümüne sebep olmak, adam öldürme suçu sayılmamıştır.[165]

2-*Status Civitatis* (Vatandaşlık Durumu): Yurttaşlık Roma devletinde bir insana tanınabilecek en önemi ayrıcalıktır. Halk meclislerine, *Senatus*'a veya *Magistra*'ları seçme ve seçilme ordu kademelerinde görev alma gibi kamu hukukunu ilgilendiren haklar yanında; özel hukuk alanında *ius civile*'ye göre hukuken geçerli evlilik yapmak ve hukuki işlemlerde hak sahibi veya borçlu sıfatıyla taraf olabilmek için vatandaş statüsüne sahip olmak şarttı. Bu nedenle Roma vatandaşlık statüsü her topluma ve bu toplum içinde herkese kolayca tanınabilen bir hak olmamıştır. Kavimsel özelliklerine ve geleneklerine çok bağlı olan Romalılar yurttaşlık verme konusunda çok çekimser davranmışlardır. Egemenlikleri altına aldıkları ülke insanlarına topluca ya da tek tek yurttaşlık tanıyıp tanımamayı siyasal amaçları için bir araç olarak kullanmışlardır.[166]. Zaman içinde devletin üst yönetim kadrolarındaki değişime paralel olarak, yurttaşlık tanıma erkinin de değiştiği görülüyor: Krallık ve Cumhuriyet dönemlerinde halk meclisine ait olan bu yetki; *Princapatus* döneminde başlangıçta *Senatus*'a, daha sonra da *Princeps*'e geçmiştir. İmparatorluk döneminde ise, bütün yetkileri elinde toplayan imparatorların bu yetkiye de sahip olması da son derece doğaldı.

Başlangıçta Romalılar, Roma şehir devletinin sınırları dışında kalan bütün insanları yabancı (p*eregrinus*) kabul ederken sonradan Roma egemenliği altına giren ve yurttaşlık statüsü kazanmış ülke insanlarına da *peregrinus* denmiştir. Bu durumda Roma egemenliği altında olmakla birlikte yurttaşlık hakkı (*civis*) kazanmış kişiler yabancı (*peregrinus*), Roma egemenlik sınırları dışında kalan insanlar ise düşman (*hostis*) daha sonra da *barbarus* olarak tanımlanmışlardır. İtalya halkının Roma yurttaşlık hakkını kazanması bile ancak latin konfederasyonu hüviyetini

[165] Karadeniz-Çelebican. Ö, 2000, s.140.
[166] ibid, s.151.

kazanmasından sonra (İ.Ö.90) gerçekleşebilmiştir. Bu tarihte, İtalya birliği kapsamında olduğu kabul edilmeyen kuzey İtalya ve Sicilya halkı ise ancak Caesar'ın öldürülmesinden sonra (İ.Ö.44) bu hakkı kazanabilmiştir. Nihayet imparator Caracalla tarafından çıkarılan bir kanunla (212) bütün imparatorluk uyruklarına yurttaşlık hakkının tanındığını görüyoruz. Böylece başlangıçtan beri latin kavmine tanınan ayrıcalıklar da sona ererek imparatorluk egemenliği altındaki bütün insanlar, yurttaş statüsü kazanmıştır. Buna rağmen *latini Iuniani* olmak ayrıcalığı tıpkı bir kölenin kendisini azat eden efendisine karşı duyulan saygı ve bağlılıkta olduğu gibi uzun yıllar günlük yaşamda varlığını korumaya devam etmiştir.

3-*Status Familiae* (Aile durumu): *Ius Civil*'e kapsamında hukuken kişi olabilmenin üçüncü şartı da, aile içinde baba hakimiyeti, *patria potestas*, veya bir başka bir deyişle baba vesayeti altında bulunmamasıdır. Söz konusu bu vesayet her nekadar kişinin özgürlüğünü ve kamusal haklarına herhangi bir sınırlama getirmiyorsa da, özel hukuk kapsamındaki bazı sınırlamalar nedeniyle vesayet altındaki kişi bütün hukuki muameleleri serbest iradesiyle yapabilme imkanından mahrumdur.

Anadolu'da Roma Eyalet İdaresi

Roma ile İ.Ö.III yüzyıldan beri yürütülen ticari ilişkilerin İ.Ö.II yüzyılın son çeyreğinde siyasi bir yapı kazanmaya başladığı dönemde Küçük Asya krallıklarının yerleşik ve köklü bir hukuk anlayışına sahip olduklarını görüyoruz. Anadolu'da sürüp giden savaşlar ve siyasi çalkantılar nedeniyle ülkede her ne kadar Yunan demokrasi anlayışının uygulanma imkanı kalmamışsa da, demokrasi kavramının bir özlem ve ideal olarak zihinlerde varlığını korumuş olduğu anlaşılıyor.

Bu nedenle en azından başlangıçta son derece liberal bir yönetim sergilemesi nedeniyle Roma, Anadolu'da bir kurtarıcı ve demokrasi havarisi olarak kabul edilmiştir.[167] Roma ile siyasi ilişkilerin gelişmeye başladığı bu dönemde Küçük Asya krallıklarında yönetim biçimine hakim olan iki unsurdan söz edilebilir: Eski Yunan demokrasilerinde de yer alan bu iki egemenlik kurumu asiller konseyi ve halk

[167] Jones, A.H.M., *The Greek City, from Alexander to Justinian*, Oxford, 1971, s.170.

meclisidir. İdari kararları almak ve uygulamak prensip olarak konseyin yetki ve sorumluluğundadır. Halk meclisi ise daha çok bir kontol mekanizması görevi üstlenmiştir. Konsey tarafından belirlenen kişiler arasından üst kademe yöneticilerini seçmek ve bir kısım kararnameleri çıkarmakta halk meclisinin yetki ve görevleri arasındadır.[168]

Ancak zamanla halk meclislerinin etkinliği azalıp üst yönetim kadrolarını tayin yetkisi de asiller konseyine geçince Flaviuslar döneminde konsey başlı başına bir yönetim organı konumuna gelmiştir. Başlangıçta Roma, yerel yönetimlerin vergi toplamak, asayiş ve düzeni korumak gibi yönetsel işlevlerine hiç karışmamış ve aynı uygulamaların devamında yarar görmüştür. Ancak *Principatus* döneminden sonra ise yerel yönetimlerin bir ölçüde egemenliklerini kaybederek imparatorluğun bir idari birimi hüviyetini aldığı görülüyor. Öyle ki; yönetimi halen elinde tutmaya devam eden şehir konseyi Roma senatosunun eyaletlerdeki temsilcisi konumuna gelmiştir. Bütün bu gelişmelere rağmen kanun ve yönetmeliklerin çıkarılması ile yeni vergiler konulması, mali yönetim, asayiş ve düzenin sağlanması gibi görevler daima konseyin yetki ve sorumluluğunda kalmıştır.

Roma, Anadolu eyaletlerini merkezden gönderdiği valiler aracılığıyla yönetmiştir. Valiler; başkomutan ve yüce yargıç sıfatıyla askeri ve sivil üst yönetim organıdır. Eyalet yönetimiyle ilgili olarak yönergeler yayınlayabiliyor, özellikle Roma'ya gönderilecek paranın toplanması için yeni vergiler koyuyor veya vergilerde indirim yoluna gidebiliyor ve yüce yargıç sıfatıyla sadece çok önemli davalarla ilgileniyordu. Roma vatandaşları hariç hiç kimsenin verdiği yargı kararlarına itiraz hakkı yoktu. Sadece Roma vatandaşlık statüsündekilere ikinci bir dava hakkı tanınmıştır. Valiler yukarıda belirtilen yargı ve yürütme erki yanında, yasama erkini de her sene yayınladıkları yönergelerle ellerinde tutuyorlardı. Aslında bu yönergeler yerleşik hukuk kurallarıyla uyum içinde olan metinlerdir. Bu yıllık yönergelere sınırlı sayıdaki durumlar hariç, genelde yöresel hukukun geçerli olacağı özellikle vurgulanmıştır.[169]

---

[168] Glotz, G., *The Greek City and Its Institutions*, London, 1969.
[169] Arnold, W.T., The Roman System of Provincial Administration, Oxford, 1914, s. 57.

Augustus dönemine gelindiğinde eyaletlerin imparatorla senato arasında paylaşılmış olduğunu görüyoruz. Sulh ve sükûnun sağlanmış olduğu eski eyaletler genelde senatonun yönetimine bırakılırken, yönetimin henüz rayına oturmadığı veya sınır bölgelerine yakınlığı nedeniyle askeri korunmaya ihtiyaç duyulan eyaletler ise imparatora bağlanmıştır. Senato tarafından görevlendirilen eyalet valileri *proconsul* olarak adlandırılırken, imparator tarafından atanan valiler ise *propraetor* (*legatus Augusti pro-praetore*) şeklinde isimlendirilmiştir. *Proconsul*'ler başlangıçta beş yıllık süre için görevlendirilirken, bu süre gerektiğinde 10 veya daha uzun sürelere kadar uzatılabilmiştir. *Propraetor*'lar için prensip olarak belirli bir görev süresi söz konusu olmamasına ve imparatorun duruma göre bu süreyi uzatıp kısaltmasına rağmen, Augustus'un üst seviyedeki bir yöneticinin bir yerde beş yıldan daha uzun süre görevde kalmasının doğru olmadığı yolundaki telkinlere uygun olarak hareket ettiği anlaşılıyor.[170] Burada, sürenin uzaması halinde eyalet valisinin imparatorluk idaresi bakımından tehlike doğurabilecek bir konuma gelebileceği düşünülmüş olmalıdır.

Valilerin senato veya imparatora önemli gelişmeleri rapor etmeleri yanında, bazı kararların ise zaten imparatorlarca onanması gerektiğinden, eyalet yönetimiyle imparatorluk idaresi arasında kurulmuş bir bağ her zaman var olmuştur.[171] Doğrudan imparatora bağlı olan eyaletlerde valileri bir yerde kontrol etmek yanında, onlara yardımcı olmaları amacıyla tayin edilen *Legates*'lerin, zamanla valilik makamıyla bağlantısı zayıflamış ve imparator Caligula döneminden itibaren *Legates* 'ler tıpkı valiler gibi ve valilerin yanında imparatorun temsilcisi sıfatıyla, *legatus Augustusti pro-praetore legionis*, hareket eden bir unsur haline gelmiştir. Bu suretle, eyalet üst yönetim kademeleri kontrol altına alınarak, eyaletler üzerindeki Roma hükümranlığının baskısı mümkün olduğu kadar hafifletilmeye çalışılmıştır. Ayrıca eyaletlerdeki halka hatalı davranışları nedeniyle yöneticiyi senatoya dava edilebilme imkanının tanınması da üst yönetimin ılımlı tutum ve davranışlar içine girmelerinde önemli bir etken olmuştur.

---

[170] Arnold. W.T, 1914, s. 57.
[171] Pliny the Younger, *Epistles X, Correspondance with Trajan from Bithynia*, (Çev.) Williams, W., Wilthshire. 1990.

Anadolu'da Sosyal ve Kültürel Yaşam; Ekonomik Durum ve Mermer Mimarisi

Anadolu, tarihin her döneminde iklimi doğal kaynakları, zamana göre ileri düzeyde bulunan el sanatları ve küçük çaptaki sanayi ile kendine yeter bir ülke olmuştur. Kuzeyde kuzey Anadolu sıradağları, güneyde Toroslar boyunca zengin orman örtüsü gemi yapımından ev inşasına ve mobilya yapımı için gerekli keresteyi temin ediyor, verimli topraklar uygun iklim şartlarında her türlü ürünü ihtiyacın ötesinde üretme imkanı sağlıyordu. Daha yakın zamanlara gelinceye kadar doğu Anadolu ormanlarında yer alan sedir ve abanoz ağaçları sağlamlık ve doğa şartlarına gösterdiği olağanüstü dayanım özelliğiyle gemi yapımında kullanılan önemli bir malzeme durumundaydı. Özellikle batı Anadolu'da zeytin ve zeytinyağı üretimi yanında Anadolu'nun her yanında meyve ve sebze yetiştiriliyor, bağcılık ve şarapçılık en yaygın bir uğraş alanı oluşturuyordu.

Ayrıca ihtiyacı karşılamaya yeterli miktarda maden üretimi yapılıyor, üretim fazlası da Roma ve eyaletlere ihraç ediliyordu.[172] Zengin mermer ve granit yatakları yerel ihtiyacı karşıladığı gibi büyük bir ihracat potansiyeli yaratmıştır. Dokimeion ve Teos'un renkli mermerleriyle, Prokonnesos'un beyaz mermeri; bloklar halinde veya sütun gibi standart hale getirilmiş çeşitli mimari elemanlar şeklinde işlenmiş olarak büyük miktarda Roma'ya ve eyaletlere gönderilmiştir. Özellikle Dokimeion ve Prokonnesos lahitleri Roma'da zengin ve orta sınıf halk tarafından aranan bir malzeme olmuştur.

Çeşitli cam ürünleri, pişmiş toprak kaplar, mücevherat ve çeşitli süs eşyaları da Roma ve diğer eyaletler için her zaman aranan Anadolu ürünleri olmuştur. Kappadokya'nın onix taşıyla, Galatia sınırına yakın bir yerde üretilen fildişi parlaklığında beyaz renkli kayaçtan (lületaşı) üretilen çeşitli süs eşyalarının da ihracatta önemli bir payı vardır. Her ne kadar bazı yazarlarca[173] Anadolu ekonomisi içinde endüstriyel faaliyetlerin payının büyük yer kapsamadığı belirtilmişse de; bir

[172] Mysia, Cisthene'de bakır; Kappadokia Pharnacina ve Andeira'da demir;Kilikya ve Ephesos'ta kurşun ve Pontus'ta mika üretilmiştir. Sardis'te Paktalos ırmağı yatağındaki zengin altın yatakları ise Strabo zamanına gelinceye kadar tüketilmiş olduğu anlaşılıyor. Strabon., *Coğrafya XIII-IV.*
[173] Jones. A.H.M, 1971, s.260-263.

çok ailenin sadece bu yolla günün şartlarına göre zengin bir yaşam tarzına sahip olduğu düşünülecek olursa böyle bir savın gerçeği yansıtmadığı söylenebilir. Nitekim Cicero da; topraklarının bereketi ve verimliliği; ürünlerindeki çeşitlilik ve ihracat kapasitesindeki büyüklük nedeniyle Anadolu ile kıyaslanabilecek bir başka ülkenin bulunmadığını rahatlıkla söyleyebilmiştir.[174] Anadolu, Asya ve Avrupa kıtalarıyla kuzey doğu Afrika ile Mezopotamya'nın kesiştiği bir nokta da bulunması nedeniyle çok geniş bir coğrafyada sosyal ve kültürel etkileşimlerin merkezi olmuş, ülkeler arası ticarette bir köprü vazifesi görmüştür.

Roma'nın Anadolu ile siyasi ilişkiler kurmaya başladığı İ.Ö.II.yüzyılın ortalarından çok daha önce de Küçük Asya krallıkları gerek iç, gerekse dış ticaretin önemini kavradıklarından yol yapım ve bakımı ile güvenliğin sağlanması konusunda başarılı bir uygulama içinde oldukları anlaşılıyor. Bu dönemde Anadolu'da üç ana ulaşım yolunun bulunması da bu savın en somut göstergesi olarak kabul edilebilir. Bunların en eskisi ve önemlisi Ephesos'tan başlayıp, Meander Vadisi boyunca uzanan Laodicea, Apamea, Synnada, Pessinus ve Ancyra üzerinden Ege sahillerini doğuya Melitene'ye ve oradanda İran'a bağlayan Kral Yolu'dur. İkinci ana yol; kuzey güney bağlantısını sağlayan, Sinope ile Tarsus arasındaki yoldur. Üçüncü yol ise; güney Anadolu bölgesinde Apamea ile Ikonium, Tarsus ve Antiokheia'yı birbirine bağlamıştır.

Roma ve Anadolu arasında ticari ilişkiler yanında, siyasi bağlantıların da gelişmesinden sonra Romalıların Anadolu'da yeni yol yapımı yanında güvenliğin sağlanması amacıyla yeni yerleşim yerleri ve garnizonlar kurdukları görülüyor. *Proconsul Aquillus*, Kral Yolu'nu yeniden düzenlemiş, Vespasianus kuzey Anadolu bölgesindeki ulaşım imkanlarını artırmak için büyük çaba harcamıştır.[175] Hadrainus;

---

[174] Broughton, T.R.S., *An Economic Survey of Ancient Rome IV: Roman Asia Minor*, Baltimore.1938, s. 606.

[175] Ward-Perkins, J.B., 'The Architecture of Roman Anatolia: The Roman Contribution', Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, Ankara-İzmir 1973, 1978, s.881-891 Roma'nın doğu eyaletlerine ve özellikle Anadolu'nun yerleşik mimarisine etkisi J.B.Ward-Perkins tarafından üç zaman dilimi içinde değerlendirilmektedir. Aslında burada esas itibariyle mimaride ortaya çıkan karşılıklı etkileşimler ele alınmış olmasına rağmen, mimarinin bir yaşam üslubunu yansıtması sebebiyle, bir bakıma Anadolu'daki sosyal gelişmeler de göz önüne serilmektedir. Perkins'e göre birinci safha Roma'nın doğu Akdeniz'de İ.Ö. II.yüzyıldan itibaren görünmeye başlamasından Anadolu'daki iç çatışmaların sona ermesine kadar geçen dönemdir. İkinci safha

yol şebekesinin bakım ve onarımında etkin rol oynarken, Domitianus; Anadolu yol sistemini bir bütün halinde ele alarak yeniden organize etmiştir.[176]

Sangarios ve *Meander* gibi nehirler ulaşımda önemli bir etkinliğe sahip olurken, ülkenin üç yanının denizlerle çevrili olması da, deniz taşımacılığında büyük olanaklar sağlamıştır. Mevcut liman ve kıyı yerleşmelerine ilave olarak Roma imparatorluk döneminde bir çok önemli liman şehrinin kurulduğu görülüyor. Karadeniz sahilinde *Trapezus, Pharnacia, Sinope* ve *Herakleia*; Ege'de *Smyrna, Ephesos*; Akdeniz sahilinde *Side, Tarsus, Attaleia* ve *Myra* önemli merkezler olarak sayılabilir. Sonuç itibariyle İ.Ö. I.yüzyıldan başlayarak Anadolu'da sosyal yapı ve ekonomik hayatının gittikçe zenginleşip büyük bir gelişme gösterdiği söylenebilir.

Bu gelişmede rol oynayan iki etkenden birincisi *pax romana* ise ikincisi de değer yargılarındaki büyük değişim olmuştur. *Pax Romana* sayesinde kaynakların refah ve sosyal gelişime yöneltilmesi mümkün olmuş ve yaşam standardı büyük ölçüde yükselirken yeni bir yaşam biçimi ve yeni değer yargılarının şekillenmekte olduğu ve

---

Augustus tarafından Anadolu'da *Pax Romana*'nın tesis edilmesiyle bir patlama şeklinde yaşanan büyük çaplı gelişmelerin yer aldığı ve Trajan dönemine kadar uzanan süreyi kapsamaktadır. Antoninler dönemi ile temsil edilen üçüncü safha ise büyük bir zenginliğin, yeni fikirler ve sosyal yaklaşımların uygulamaya intikal ettirilip şekillendiği benimseme ve üretme dönemi olarak değerlendirilmektedir. İ.Ö. II.yüzyıldan başlayarak, 31 yılına kadar uzanan birinci dönemde Roma vermekten daha çok alma yönünde bir politika izlemiştir. Ancak bu gelişmeyi mutlak ölçüler içinde değerlendirmek yanlış olur. Zira, bu dönemde de kaçınılmaz olarak karşılıklı etkileşimler meydana gelmiştir. Örneğin Antiochos Epiphanes tarafından Atina'daki Zeus Olypmpia Tapınağı'nı inşa etmekle görevlendirilen Marcus Cossutius Romalı bir mimardır. Ancak bu dönemde baskın entelektüel ve artistik fikir akımının Doğu-batı yönünde geliştiğine şüphe yoktur. Bununla birlikte bu dönemde İtalya'nın mutlak olarak doğunun etkisi altında kaldığı söylenemez. Örneğin doğu etkisi altındaki Campania'da Roma mimarisinin karakteristik yapılarının yer aldığı görülüyor. Bazilika, Makellum ve Amfitiyatro ilk etapta göze çarpan yapı tipleri olarak sıralanabilir. Bu dönemde yukarıda bahsedilen yapı tipleri henüz Anadolu'ya ulaşmamışsa da, diğer eyaletlerde genel bir kabul görmüş olduğu anlaşılıyor. Diğer yandan Pax Romana'nın inşa sektöründe büyük atılımlar yapılması için gereken ekonomik şartları sağlamasına rağmen Romalı zenginler tarafından göz alıcı binalar yapımı yerine daha çok sulama, drenaj, liman ve yol yapımı gibi mühendislik hizmetleri desteklenmiştir. Bu nedenle I.yüzyıl boyunca Anadolu'da Roma mimari üslubundan ziyade, özellikle hidrolik alanını kapsayacak şekilde mühendislik çalışmaları ve Roma inşaat teknolojisi etkin rol oynamıştır. Ancak bütün bu yeniliklerin tümünün orijinal Roma patenti taşımadığı bilinmelidir. Aslında Roma'nın bu alandaki katkısının mevcut olan potansiyeli değerlendirip geliştirerek, yeni teknolojik imkanlarla zenginleştirip ihtiyaç duyulan yerlere ihraç etmekten ibaret olduğu söylenebilir. Sonuç itibariyle Roma mimari üslubunun Anadolu'ya yerleşmesinde başlıca iki faktörün etkili olduğu görülüyor: Bunlar, yerleşik bir mimari tarzının bulunmasıyla, sosyal yaşantının değişmesi şeklinde belirtilebilir. Belirgin ve yerleşik bir mimari geleneğe sahip olan batı Anadolu'da Roma mimarisinin benimsenmesi uzun zaman alırken, doğu ve güney bölgelerinde örneğin Psidia'da bu etkilenme çok daha kısa zamanda gerçekleşmiştir.

[176] Charlesworth, W.B., *Trade-Routes and Commerce of the Roman Empire*, Hildesheim.1961, s.76-83

antik Yunan kültüründen kaynaklanan değer yargılarının bu dönemde yavaş yavaş terk edildiği görülüyor. Örneğin antik Yunan kültüründe bir Spartalı için ticaret yasaklanmış olup, Plato tarafından idealize edilen devlet düzeni içinde yurttaşların ticaret ve zanaatla uğraşmasına da kesinlikle izin verilmemiştir.[177] Ancak bu köhne değer yargılarının zihinlerden atılmasıyla ekonomide meydana gelen canlanma sayesinde ülkede topyekün bir kalkınma gerçekleştirilmiş ve yaşam standardının yükselmesi sağlanmıştır. Bütün bu olumlu gelişmelerde, imparatorluğun en önemli katkısı daha önce ifade edildiği gibi uzun süreli bir barış ortamının sağlanmış olmasıdır. Yoksa doğu eyaletlerinin, Roma medeniyetinin etkisiyle bu kazanımları elde ettiği söylenemez. Aslında bu etkilenmenin;en azından başlangıçta Horace'nin deyimine uygun olarak daha çok ters yönde bir gelişme olduğu da söylenebilir. (*Graecia capta ferum victorem cepit*)[178] Nitekim batıda latince resmi dil olarak kabul edilirken, imparatorluğun doğu sınırlarında yunanca resmi dil olarak kalmaya devam etmiştir. Yunan kültürü etkisi o kadar etkileyici olmuştur ki; Roma'da asiller sınıfına mensup kişilerle, varlıklı aile fertleri yunanca öğrenmek ihtiyacı duymuşlar ve sonuçta yunanca Roma'da ikinci dil olma vasfını kazanmıştır.

Aslında Romalıların kendilerine has kültür ve medeniyeti empoze etmek yerine, Yunan medeniyetinin Anadolu'nun her yanına yerleşmesi için özel bir çaba gösterdikleri söylenebilir. Yeni kurulan şehirler, Yunan yaşam biçim ve standartlarına uygun olarak tesis edilmiş, tiyatrolar, stadyumlar, gymnasionlar yaşamın özgün unsurları olmuştur. Doğu eyaletlerinde, yunanca ordu hariç bütün resmi kuruluşlarda kullanılan dil olduğundan, Roma'dan doğuya gönderilecek görevliler de yunanca diline vakıf, tahsilli kişilerin arasından seçilmiş, hatta imparatorların doğuyla irtibatlarını sağlamak amacıyla Roma'da özel bir büro (*ab epistolis Graecis*) kurulmuştur.[179]

Roma, Helen kültürünün orta ve doğu Anadolu'da da etkin bir şekilde yerleşmesi için büyük bir gayret göstermişse de, bu alanda başarılı olduğu söylenemez. Özellikle kırsal kesimde yaşayan insanlar arasında yunanca hemen hiç bir dönemde geçerli bir

[177] Coulton, J.J., *The Architectural Development of the Greek Stoa*, Oxford, 1976, s.174.
[178] Jones, A.H.M., 'The Greeks Under Roman Empire,' *Dumbarton Oaks Papers Vol 17*, 1963, s.3.
[179] Jones. A.H.M, 1963, s.4

dil olmamıştır. Anadolu'nun kendine özgü dil ve kültürü baskın bir unsur olarak yaşamı biçimlendirmiştir.[180] Böylece Prokonnesos mermer ocaklarında, üst kademedeki kişiler arasında yunanca isimler yer alırken, bir orta Anadolu mermer ocağı olan Dokimeion'da ise üst yönetim kadrolarında yöre insanına hiç yer verilmemiştir.

İmparatorluktaki bu Helen hayranlığı nedeniyle Roma hukuku yerine yöresel hukuk Anadolu'da uzun süreler uygulamada kalmıştır. Hatta bazı durumlarda Roma yurttaşlarına bile yöre hukukuna uyma zorunluluğu getirilmiştir. Bu durum, Hadrian tarafından 212 yılında bütün Roma uyruklarına, yurttaşlık statüsü, *constitutio Antoninana*, tanınıncaya kadar devam etmiş ve ancak bu tarihten sonra bütün Roma yurttaşları yurttaşlık hukukuna , *ius civile*, tabi olduklarından ülkede hukuk birliği sağlanabilmiştir.

Ancak 212 yılından itibaren yürürlüğe giren Roma yurttaşlık hukukunun, bütün yurttaşlara veya uyruklara aynı şartlarla uygulandığı zannedilmemelidir. Nitekim zenginliğin toplumda dengesiz dağılımı sonucunda toplumda büyük servetleri ellerinde toplayan seçkinler sınıfının toplumun geri kalan büyük çoğunluğunun dışında, her alanda imtiyazlı bir konumları vardır: Bütün üst görevler bu sınıf fertlerine tahsis edilirken, yargılanmaları bile Roma eyalet valileri tarafından değil, doğrudan imparator tarafından yapılmıştır.[181] Ancak Seçkinler sınıfının bu ayrıcalıklı statülerine karşılık resmen olmasa bile, sahip oldukları konumlarını korumak adına bazı fedekarlıklara katlanmaları gerekmiştir. Bu nedenle gösterişli kamusal binalar yaptırılmış, yaşamı zenginleştirmek adına sanatsal faaliyetler desteklenmiş, festivaller düzenlemiştir. Ancak bu türlü harcamalar yapmanın bir diğer önemli nedeni de ulusal kimlik bilincinin kaybedilmemiş olmasıdır. Nitekim, kendilerini daha sonraları Romalı (*Romaioi*) olarak tanımlamalarına rağmen, konuştukları dil her zaman yunanca olmuş, latince ne günlük yaşamda ne de resmi prosedürde yer almamıştır. Bu bakımdan Roma hükümranlığının baskın olduğu bölgelerde, örneğin Dokimeion ocaklarındaki yazıtlarda kullanılan dil latince iken, Prokonnesos

[180] Rostovtzeff. M, 1964, s.29.
[181] Jones. A.H.M, 1971, s.182.

ocaklarında latince yanında, yunancanın da geçerli bir dil olduğu elde edilen yazıtlardan anlaşılıyor.

Özetle belirtmek gerekirse, sadece hukuk alanında veya yeni bir kültür ve yaşam üslubunun zenginleşmesi kapsamında değil, I.yüzyıldan itibaren Anadolu'da başlayan imar faaliyetlerinde de imparatorluk idaresinin büyük payı olduğuna şüphe yoktur. Bu doğrudan bir para veya malzeme yardımı veya yerine göre bir alt yapı projesinin gerçekleştirilmesi şeklinde olmuştur. Örneğin Smyrna'daki tiyatronun restorasyonu Claudius; Ephesos'taki hamamlar ise Domitian tarafından finanse edilirken Ephesos Artemision'un frizleri ise Augustus tarafından temin edilmiştir. Ancak büyük ölçekteki imparatorluk yardımları, doğal afetlerden sonra yer alan kurtarma faaliyetleri ile gösterişli bir yanı bulunmayan ancak önemli yaşamsal işlevleri olan alt yapı donanımlarının gerçekleştirilmesi amacıyla yapılmıştır. Örneğin Tiberius 17 yılındaki depremden sonra 12 şehre beş yıl süreyle vergi muafiyeti tanırken 40 yılındaki deprem sonrasında Claudius *Miletus*'un imarını sağlamış; Vespasian da Likya şehirlerinin yeniden kurulmasında önemli katkılarda bulunmuştur. Büyük depremden sonra *Smyrna* ve *Nicomedia*'nın Hadrian tarafından yeni baştan imar edilmiş olduğu anlaşılıyor. *Troia*, *Nicaea* ve *Nicomedia* şehirlerinin su ihtiyacını karşılayacak alt yapı sistemleri ile *Miletus* ile *Didyma* arasındaki yolun inşaası ise Trajan döneminde gerçekleştirilmiştir. Aynı şekilde gösterişli bir yanı bulunmasa da nehir yatağının değiştirilmesi projesiyle *Ephesos* limanının temizlenmesi gibi büyük inşa faaliyetlerinin de Hadrian tarafından gerçekleştirilmiş olduğu görülüyor. İ.Ö. I.yüzyılın başlarından, III.yüzyılın sonlarına kadar dörtyüz yıllık süre içinde, gittikçe artan bir hızla büyüyen imar faaliyetleri Anadolu'nun kalkınmasında çok önemli bir etken olmuştur. Yapı malzemelerinin çeşitlenmesi; bunların üretimi ve işlenmesi yeni iş kollarının gelişmesini sağlamış, artan refahla birlikte malzeme olarak kil ve ahşaptan, taş ve mermere geçilmiş, mimari sanatsal bir üslup ve önem kazanmıştır. Pahalı ve değerli bir malzeme olan mermer önceleri sadece duvar kaplama ve döşeme malzemesi olarak kullanılırken zamanla refahın artmasıyla, doğrudan inşaat malzemesi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Magmatik kayaçlar daha çok surlar gibi korunma amaçlı yapıların değişmez temel malzemesidir. Büyük binalar ve evlerde ise duvar inşasında değise bile temellerde her dönemde bol miktarda kullanılmıştır. Ulaşım yolları, köprüler ve su yolları da megmetik kayaçların bol miktarda kullanıldığı inşaat alanları olmuştur. İ.Ö. VIII.yüzyıldan başlayarak Yunanistan ikiyüz yıl süreyle traverten ve kalker kullanımından sonra, İ.Ö.VI. yüzyıldan itibaren mermere geçerken aynı dönemde İonia'da ise tapınakların mermerden inşa edildiği görülüyor.[182]

Anadolu'da *Belevi*, *Latmos Herakleia*, *Prokonnesos*, *Miletos* ocaklarıyla; Yunanistan'da *Naksos, Samos, Paros, Thasos* ve *Pentelikon* ocaklarının günün mermer ihtiyacını karşılayacak miktarda üretim yaptıkları anlaşılıyor. Başlangıçta az bulunması ve pahalı bir malzeme olması nedeniyle sadece dini yapıların inşasında kullanılan mermerin; İ.Ö. IV.yüzyıldan itibaren Mausolos'un *Halikarnassos*'daki saray duvarlarını renkli mermerle kaplatmasından başlayarak, *Priene*'deki mermer duvarlı evlere kadar uzanan bir süreç içinde günlük yaşama girdiği görülüyor.[183] İtalya'da Caesar döneminde Luna (*Carrara*) ocakları işletmeye açılarak *numidian giallo antico* Roma mülkiyetine geçmiş ve Anadolu'da işletilmekte olan Teos ocaklarından *africano* renkli mermeri İ.Ö. I.yüzyılın ortalarından itibaren Roma'ya ihraç edilmeye başlanmıştır. [184]

Augustus Mısır granit ocaklarının mülkiyetini Ptolemaios sülalesinin elinden alırken Anadolu'da da Dokimeion ocakları imparatorluk mülkiyetine geçiriliyor. Tiberius Mısır taş ocaklarındaki gelişmeleri örnek alarak imparatorluk yönetimi altındaki ülkelerde bulunan bütün maden ve taş ocaklarını 17 yılında imparatorluk mülkiyeti kapsamına almıştır.[185] Bu nedenle I.yüzyılın sonunda üretim teknolojisi ocak organizasyonu mermer işleme tekniği, depolama ve ulaşım donanımı ile belirli bir yapı kazanan imparatorluk ocaklarındaki bu gelişim sürecinin başlangıç tarihini 17 olarak kabul etmek doğru olacaktır. I.yüzyılın sonuna gelindiğinde ocak işletme organizasyon yapısının belirli bir şekle kavuşmuş olduğu görülüyor. Bu yapı;

[182] Dinsmoor, W.B., *The Architecture of Ancient Greece, An Account of Its Historic Development*, London, 1975, s. 113.
[183] ibid, s.326.
[184] Ward-Perkins. J.B, 1980b, s.326.
[185] Millar, R., *The Emperor in the Roman World: 31BC-AD 330*, London, 1977, s. 189.

genellikle ister maden, isterse bir taş ocağı olsun işletmelerin bir müteahhit eliyle işletilmesi esasına dayanmaktadır. İmparatorluk idaresi burada kontrolör ve nihai karar organı durumundadır. İlerdeki bölümlerde Dokimeion yazıtları incelenirken görüleceği gibi, imparatorluk idaresi ocaklarda 92 yılından sonra kontrolör pozisyonundan çıkarak işletme yönetiminde doğrudan yer almaya başlamıştır. Ancak idarenin işletmeci sıfatıyla ocaklarda yer almasından sonra da, müteahhitlik hizmeti devam etmiş ve bu ikili işletme sistemi uzun yıllar varlığını korumuştur. Bütün bu olumlu gelişmelerde şüphesiz en önemli etken; Augustus tarafından imparatorluk birliğinin sağlanması ve *pax romana*'nın tesis edilmiş olmasıdır.[186] Ayrıca İmparatorluk idaresinin mermer üretimini kalite ve çeşit olarak kontrol altına alarak modern anlamda optimum ekonomik şartları sağlayacak şekilde ocaklar arasında işbölümüne gittiği anlaşılıyor. Örneğin Prokonnesos'da daha çok Karadeniz kıyılarıyla, Doğu Akdeniz bölgesi için belirli bir tip lahit üretilirken[187], Dokimeion ocaklarında ise lahit üretimi daha kaliteli mermer kullanılarak çok daha ince işçilikle yapılmıştır. Dokimeion lahitlerinin en önemli alıcıları Roma'nın zengin elit tabakasına ait kişilerdir. Bu kişiler için kalite yanında fiyatın yüksekliği tüketimi sınırlayıcı bir unsur olmadığından Dokimeion üretimi lahitler Roma'da hemen her dönemde çok yüksek fiyatlarla alıcı bulmuştur.

Ocaklar arasındaki iş bölümü sayesinde ihtisaslaşma gelişmiş, üretimde standardizasyon sağlanmış ve ocaklarda seri üretime geçilmesi sonucunda üretim artmış ve fiyatlar düşmüş, böylece tüketici ihtiyaç duyduğu malzemeyi doğrudan ocağa sipariş etmek yerine, kendine yakın bir depodan anında temin etme imkanına kavuşmuştur. Roma'da *Marmorata,* Mısır'da *Aleksandria* açık depo sahaları (pazarları) bu amaçla kurulmuş yerlerdir. İmparatorluk mülkiyetinde olduğu düşünülen *Ephesos* mermer pazarının ise daha çok iç tüketime yönelik pazarlama yaptığı anlaşılıyor.[188]

Mermerin taşınması daha çok özel kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirilmiş olup, sadece çok büyük boyutlu parçalarla özelliği olan ürünler devlet eliyle taşınmıştır.

[186] Ward-Perkins, J.B., ve Boethius, A., *Etruscan and Roman Architecture*, New York, 1970, s. 403
[187] Asgari. N, 1978, s.478-479.
[188] Dodge. H, 1991, s.34.

Örneğin Caligula'nın siparişi olan bir obelisk Mısır'dan Roma'ya devlet olanaklarıyla nakledilmiştir.[189] Karayolu nakliyesinin deniz yoluna nazaran elli kat daha pahalı olması nedeniyle, limanlara uzak iç bölgelerdeki ocakların, ürün fiyatları kıyılara yakın ocak ürünlerine kıyasla daima çok daha pahalı olmuştur. Deniz ulaşımında en büyük güçlük; yükleme ve boşaltma limanlarında yaşanan problemlerdir. Deniz yolunun uzunluğu hemen hiç bir zaman fiyatı önemli ölçüde etkileyen bir faktör olmamıştır. Kalifiye işçi ihtiyacı ise genelde bu işi eskiden beri yapan ocak ve atölyelerden yararlanılarak pazarlamacı kuruluşlar tarafından karşılanmıştır. Örneğin Altıntaş ve Dokimeion atölyeleri kalifiye elaman yönünden çok zengin kuruluşlardır.[190] Ancak kalifiye işçi temini konusunun her parti mal ile birlikte bir grup taş ustasının tüketim yerlerine gönderilmesi şeklinde anlaşılmaması gerekir. Böyle bir uygulamanın son derece istisnai haller için geçerli olduğu söylenebilir. Aksi halde üretim merkezlerinin kısa zamanda üretim yapamayacak bir duruma geleceklerine şüphe yoktur.

Taş işçiliğinin gelişmesi ve devamında mermer ocakları çevresinde yer alan işleme atölyeleriyle, işçilerin kurduğu işçi birlikleri (*collegia* adı verilen lonca benzeri kuruluşlar) bir okul gibi çalışarak üretimin artması ve kalitenin yükselmesinde önemli roller üstlenmişleridir. Bunlardan Bithynia işçi birliği Hadrian döneminden, III. Yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir.[191] Ünü Anadolu sınırlarını aşıp Roma'ya kadar uzanan bir diğer okul İ.Ö. I.yüzyılda Aphrodisias'ta kurulmuş olan heykel okuludur. Bu okul benzer tesisler içinde en uzun ömürlü olanıdır. Plastik sanatlarda belirgin bir gerilemenin yaşandığı VI.yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiştir.[192] Ayrıca J.İnan tarafından[193] Side'de bir diğer heykel okulunun bulunduğu ileri sürülmüştür. Dokimeion ocaklarında ve yakın çevresinde gelişmiş işleme ve sanat atölyeleri konusu ise ayrıca ele alınarak ilerideki bölümlerde incelenmiştir.

[189] Ward Perkins. J.B, 1980a, s.37.
[190] Dodge. H, 1991, s.39.
[191] Ward-Perkins. J.B, 1980b, s.334.
[192] Erim, K., *Aphrodisias, City of Venus Aphrodite*, New York-Oxford, 1986, s.133-151.
[193] İnan. J, ve Rosenbaum. E, 1966, s.76-78

132 yılında imparatorluk çapında yapılan genel bir envanter sayımında depo (pazar) sahalarında ihtiyacın çok üzerinde mermer varlığının bulunduğu tespit edilmiştir. Öyle ki; Roma ve yakın çevresindeki depolarda elli yıldan beri işlem görmeden kalmış büyük miktarda kullanıma hazır malzeme bulunduğu görülüyor. Böylece bir zamanlar kıt ve pahalı bir malzeme olan mermer, toplumun her kesiminin rahatlıkla ulaşabileceği bir malzeme konumuna gelmiş, başta Roma ve İtalya olmak üzere bütün eyaletlerde Hadrian döneminde bir mermer bolluğu yaşanmıştır. Antoninler döneminden sonra ise üretimde sürekli olarak bir azalmanın başladığı görülüyor. Buna rağmen 301 tarihli Diokletian Fiyat listelerinde hala çeşitli mermer türleri yer almasına rağmen, eski yapı taşlarının yeniden kullanılması (*spolia*) yoluna gidilmesi nedeniyle Bizans döneminde de üretim azalmaya devam etmiştir.[194] Dokimeion ve Prokonnesos ocak üretimleri bu dönemde son derece azalmış olup, ocaklarda sadece küçük boyutlu ürünlerin üretimine yetecek miktarda sınırlı düzeyde bir üretim yapıldığı anlaşılıyor.[195]

Değişen siyasal ve ekonomik şartlara bağlı olarak mermer üretim ve tüketiminde zaman zaman bir azalma olmuşsa da; imparatorluğun sağladığı *pax romana* sayesinde özellikle Yunanistan ve Anadolu gibi doğu eyaletlerinde bir mermer bolluğu yaşandığına şüphe yoktur. Mermerin yeni tip bir malzeme olarak mimari ve plastik sanatlarda yer almaya başlamasından sonra yeni bir üslubun bir mermer üslubu ve tekniğinin şekillenmeye başladığı söylenebilir. Aslında Anadolu'da kökleri Tunç Çağı'na kadar uzanan ve yılların deneyimiyle zenginleşmiş bir mimari üslup vardır. Bu üslubun en belirgin özelliği de yaratıcı bir karaktere sahip olmasıdır. Örneğin bilinen klasik mimari elemanlar alışılmışın dışında değişik şekillerde kullanılmak suretiyle abidevi ve gösterişli yapılar üretilmiştir.[196] Tuğla duvarların mermerle kaplanması tekniğinin de ilk defa Anadolu'da uygulandığı ve geliştirildiği anlaşılıyor.[197] Anadolu'daki bu mermer kullanım biçimi süslü ve gösterişli yapısı nedeniyle, prensip olarak barok üslup şeklinde tanımlanabilir.

---

[194] Waelkens, M., P.de Paepe., L, Moens., 'Patterns of Extraction and Production in the White Marble Quarries of Mediterranean,' *Ancient Marble Quarrying and Trade BAR 453.*,1988, s. 89
[195] Ward-Perkins. J.B, 1980a, s.31.
[196] Ward Perkins, J.B, 1970, s.405.
[197] Hanfmann, G.M.A., *Sardis from Prehistoric to Roman Times*, Cambridge, 1975, s. 51.

Anadolu mimarisinin Roma mimarisine kıyasla çok daha eski bir maziye dayanması ve gelişmiş bir düzeye sahip olması nedeniyle Roma bu konuda verici değil daha çok alıcı konumunda kalmıştır. Nitekim imparator Trajan'ın kendisinden Bithynia'ya bir mimar göndermesi talebine karşılık Plinius'a verdiği cevap bu durumu açıkça ortaya koyan bir belge mahiyetindedir[198]: *iyi mimarlar konusunda sıkıntı içinde olduğunuzu sanmıyorum. Aslında ülkenizden Roma'ya gelmiş olan bir mimarı tekrar oraya geri göndermek bizim için kolay olmayacaktır.* Bu nedenle batının en gelişmiş yapı örneklerinden biri olan bazilikanın bile Anadolu'ya girmesi uzunca bir zaman almıştır. Nitekim bazilikanın Anadolu'daki ilk örneği olan Smyrna'daki yapı II.yüzyıla tarihlenmektedir.[199] Aynı şekilde Roma'nın kendine özgü bir ürünü olan amphitiyatronun da Anadolu'da geniş kapsamlı bir uygulama alanı bulduğu söylenemez. Nitekim, Ward Perkins[200] bu konuda sadece üç amfitiyatroyu göz önüne alırken[201], Maggie, Pergamon ve Antiocheia'daki yapıları ön palana çıkarmakla yetinmiştir.[202] Xanthos tiyatrosu ise Roma döneminde tiyatroların, amfitiyatroya dönüştürülmesini simgeleyen bir örnek olarak değerlendirilebilir.[203]

Roma dünyasında günlük yaşamda önemli bir işleve sahip olan hamamlar ise Anadolu'da Miletos ve Sardes Gymnasion komplekslerinde olduğu gibi gymnasionların tamamlayıcısı ve ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Şehir planlamasında üstü örtülü veya açık iki yanı dükkanlarla çevrelenmiş, geniş sütunlu yolların ağırlık kazandığı görülüyor. Bu sütunlu yollar bir çeşme veya anıtsal yapı ile sonlanabildiği gibi her iki yönde de açık olabiliyordu. Bu yollar özenli ve gösterişli tasarımlarıyla şehre zenginlik katarken forum, gymansion gibi sosyal aktivite merkezlerini birbirine bağlayan ve şehir yapısına bütünlük kazandıran ana arterler konumundadır.[204] Ancak Roma'nın Anadolu'nun imarındaki en önemli katkıları daha önce vurgulandığı gibi liman, yol ve köprülerle su ve kanalizasyon sistemlerinin inşası gibi mühendislik alanlarını kapsamıştır. Bu nedenle Hadrian'ın doğu eyaletlerini ziyareti esnasında kendisine mimar ve mühendislerden oluşan bir teknik

[198] Pliny X, 40
[199] Ward-Perkins, J.B., *Roman Architecture*, London, 1988, s. 154
[200] Ward Perkins. J.B., 1970, s.397.
[201] Pergamon, Cyzicus ve Anazarbos
[202] Maggie. D, 1950, s.655.
[203] Wheeler, M., *Roman Art and Architecture*, New York, 1964, s. 117.
[204] Coulton. J.J, 1976, s.177

heyetin eşlik etmiş olması da bu yaklaşımın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.[205]

Roma mimarisinde ihtişamlı binaların Anadolu mimarisinin aksine büyük bir ağırlığa sahip olmadığı görülüyor. Roma için önemli olan binaların dış görünümleri değil, iç yapılarıdır. Günlük yaşamı kolaylaştıran zengin ve geniş hacimli iç mekanlar her dönemde birinci derecede önem kazanmıştır. Roma mimarisinde bir şehrin genel yapısı itibariyle sahip olduğu formasyon, tekil yapılardan çok daha önemli olduğundan, şehri oluşturan yapılar arasındaki uyum birinci derecede önemle sahiptir. Bu yüzden binaların dış görünümlerinin sadece şehrin genel dokusuyla uyum içinde olmaları yönünden bir değeri vardır. Diğer yandan Roma mimarisindeki söz konusu bu uyum, sadece biçimsel unsurlarla sınırlı kalmadığından şehir dokusunda uniform bir uyum sağlaması nedeniyle yapılarda aynı cins yapı malzemelerinin kullanılmasına da ayrıca özen gösterilmiştir.

Üretimin artıp, fiyatların düşmesinden ve toplumun her kesimince rahatlıkla ulaşılabilen bir malzeme konumuna gelmesinden sonra mermer gerek kamusal yapıların, gerekse özel binaların inşasında rakipsiz bir malzeme olmuştur. Yüksek yük taşıma kapasitesi, dış etkenlere karşı dayanım gücü ve estetik mükemmelliği dikkate alındığında mermer ile kıyaslanabilecek bir başka doğal malzeme türünün bulunduğu söylenemez.

[205] Hanfmann. G.M.A., 1975, s. 46.

BÖLÜM VI

Yazıt Tipleri ve Ocak İşletme Organizasyonu

I.Tip Yazıtlar: Müteahhitlik Müessesesi; Yerleşik Bir Üretim rejimi

Bu araştırmada; üretimin müteahhit eliyle yapıldığı bir işletme rejimini karakterize eden yazıtlar, 'I.tip yazıt' şeklinde tanımlanmış ve yazıtta yer alan elemanlardan veya yazıtın şekline has özelliklerden bağımsız olarak bir yazıtın bu üretim rejimini belirlemesi halinde bu yazıt I.tip bir yazıt olarak kabul edilmiştir. I.tip yazıtlar Dokimeion ocağı yanı sıra Paros, Chemtou, Chios, Teos gibi[206] diğer imparatorluk ocaklarında da yaygın olarak kullanılmıştır. Zira bütün imparatorluk ocaklarında başlangıçtan itibaren uygulanan üretim rejimi, *ex ratione* üretim biçimi olup, imparatorluk idaresinin üretici sıfatıyla devreye girmesinden sonra da varlığını uzun yıllar devam ettirmiştir. Exratione üretim rejimini formüle eden I.yazıt tipinin ana elemanları şöyle sıralanabilir.

1- Müteahhit adından önce gelen ve üretimin bir müteahhit eliyle yapıldığını gösteren *'Ex r(atione)'* terimi.
2- Kodlanmış konsüllük dönemi ile belirlenen tarih unsuru.
3- Bloğun kontrol edildiğini ve gönderime hazır olduğunu gösteren ve aynı zamanda taşın kimliğini karakterize eden bir sayı, bir numara *'n(umero)'*

Ancak, yukarıda ifade edildiği gibi I.tip yazıtı oluşturmak için bu elemanların her üçünün de aynı bir text içinde yer alması şart değildir. Yazıtın herhangi bir şekilde söz konusu bu rejimi tanımlıyor olması, yazıtın I.tip bir yazıt olması için yeterlidir. Aşağıda verilen yazıtlar bu anlamda iyi birer örnek oluşturmaktadır:

Hvac(inthi) Ca(esarıs)[207]
cclxxı

[206] Hirscfeld. O, 1905, s.162 vd.; Dubois. Ch, 1908, xxv-xxviii.
[207] Baccini Leotardi. P, 1989, No:40.

Bu yazıtta ne *exratione* terimi ne de tarih yer almamıştır. Taş üretiminden sorumlu kişi adının *ex ratione* terimi kullanılmadan örnekte görüldüğü şekilde verilmesi halinde, bu kişinin bir imparatorluk esiri olduğu tahmin ediliyor.[208] Ancak *ex ratione* terimi yer almadan adı belirtildiği için bir imparatorluk esiri olduğu tahmin edilen kişinin müteahhit kimliğiyle, içinde bulunduğu hukuki statüden bağımsız olarak, bir müteahhidin bütün sorumluluğunu taşıdığına şüphe yoktur. Nitekim bugüne kadar bunun istisnai bir durum olduğunu ve özel şartların geçerli olacağını gösteren herhangi bir yazıta rastlanmamıştır.

Tarih, yazıtlarda konsüllük yılı kodlanarak belirtilmektedir. Örneğin Domitian'ın 92 tarihine denk gelen 16. konsüllük yılı;

C(aesare) XVI cos

şeklinde verilmiştir. Tarih taşın çıkarıldığı zamanı belirtmesi nedeniyle, ocak işletmesinde ve envanter sayımında önemli bir role sahiptir. Özellikle Dokimeion'da ocak faaliyetlerinin birer senelik dilimler halinde değerlendirilmesi nedeniyle, yukarıdaki örnekte olduğu gibi, tarihin verilmemesi durumunda yazıtta tarih unsurunun bu fonksiyonunu gerçekleştirecek bir başka yol bulunmuş olmalıdır. Büyük olasılıkla *'numara'*nın bu işlevi üstlendiği söylenebilir. Bloğun kimliğini belirleyen bu sayısal unsurun I.tip yazıtlarda ocakta değil de imparatorluğun idare merkezi konumunda olan Synnada'da verilmiş olması yüzünden üzerinde numara unsuru bulunan yazıtların tümü ocaklarda değil, imparatorluğun varış limanlarında bulunmuş ve böylece müteahhit eliyle üretilen blokların, son kontrollerinin ocakta değil de Synnada'da yapılarak, sevkıyatlarına karar verildiği hususu kesinlik kazanmıştır.[209] Bu nedenle numara elamanının hem bir son kontrol hem de bir envanter karakteristiği özelliğini taşıdığı söylenebilir. *Numara* unsurunun üstlenmiş olduğu işlevler özetle şu şekilde sıralanabilir;

[208] Fant. J.C,1989a, s.17
[209] Hirscfeld. O, 1905, s.163-169. No.4.

a- Taşın üretiminden sorumlu olan müteahhidin bu sorumluluğu sona ermiştir.
b- Taş kontrol edilip yeterli kalitede bulunarak gönderilmesine izin verilmiştir. Bu nedenle taştaki bu sayısal değer, taşın kimliğini belirten bir karakterstik unsur olma işlevini yerine getirmiştir.
c- Belirli bir yıl içindeki faaliyetlerle ilgili olarak bir envanter karakteristiği olma özelliğine sahiptir.

63 numaralı yazıt[210] bu yapısıyla I.tipin en yakın ve basit şeklini yansıtmaktadır. Halbuki Dokimeion ocağında bulunan ve bu yazıt tipinin son örneği olan 95 numaralı yazıtta *'bracchium'* gibi II.tip yazıtlara ait bir elemanın bile yer almış olduğu görülüyor.

95 numaralı yazıt[211] Bacakale'nin batı bölümündeki atık döküm sahasının temizlenmesi sırasında bulunmuştur. Boyutları 86x71x59 cm olan bir dikdörtgenler prizması şeklindedir.

severo II cos 173
ex rat(ıone) Syr(ı)
iii
vii b(racchio) iii
b(racchio) tert(io)

173 yılına tarihlenen söz konusu bu blok müteahhit aracılığıyla yapılan üretimin son örneğidir. *'III'* sayısı müteahhit *'Syrı'* tarafından aynı yıl içinde üretilmiş olan kaçıncı parça olduğunu göstermektedir. Bloğun ocakta çıkarıldığı bölge önce rakamla üçüncü bölge şeklinde tanımlanmış, ancak yazıcı bununla yetinmeyerek aynı numarayı bir kerede yazıyla taşa işlenmiştir.

[210] Fant. J.C, 1989a, s.125. No.87; Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s. 86. No:14-16 (bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları)
[211] Fant. J.C, 1989a, s.153. No.158 (bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları)

96-173 yılları arasında bir dağılım gösteren ve çoğunluğu I.yüzyılın son on yılına tarihlenen I.tip yazıtlardan yukarıda verilen 95 numaralı örnek hariç, tümü Portus'ta Trajan Limanını Tiber Nehri'ne birleştiren kanal içinde ve Portus civarında bulunmuştur. 99 yılına tarihlenen aşağıdaki yazıtta ise numara elemanın yer almadığı görülüyor;

Pa (lma) et sen (ecione) cos 99
ex r(atione) Oly(m)p(ı) Caes(arıs servı)[212]

Bloğun numara almadan Roma'ya nasıl gönderilmiş olduğunu tutarlı bir şekilde açıklamak zordur. Bu durum Synnada'da bir yazmanın ihmali neticesinde ortaya çıkabileceği gibi, bloğun Synnada'ya gelmeden doğrudan doğruya ocaktan gönderilmiş olmasından da kaynaklanmış olabilir.

Exratione üretim rejiminde müteahhidin imparatorluk idaresi karşısında oldukça ilginç bir durumu vardır. Müteahhit, mülkiyeti imparatorluğa ait olan mermer ocağının bir bölümünü taş üretmek üzere kiralayan kişidir. Burada mülkiyet devrini gerektirecek bir devir ve satış işlemi yoktur. Taraflar bir nevi kiralama veya iş sözleşmesiyle bağlanmışlardır.[213] Bugüne kadar, idare ile müteahhit arasındaki bu ilişkiyi belgeleyen bir sözleşme örneği ele geçmediği için, söz konusu sözleşmenin mahiyeti ve ihtiva ettiği şartları kesin olarak belirlemeye olanak yoktur. Sadece müteahhidin belli süreler içinde belli kalite ve miktarda üretim yapıp, idareye teslim etmekle sorumlu olduğu ve işini gereğince yapacağının teminatı olarak idareye bir teminat akçesi *(Pignus)* vermiş olduğu biliniyor. Bugüne kadar müteahhidin ürünü imparatorluk yetkilisine (*probator*) teslim edinceye kadar, idare tarafından kontrol edildiğini gösteren herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Yüklenici işini istediği gibi organize etmesine karşılık, ürünün son kontrolünde ve malın teslim alınmasında hemen hiçbir etkinliğinin olmadığı anlaşılıyor. Ürünün kalitesinin kabul edilebilir düzeyde olup olmadığına ve bu ürün dolayısıyla müteahhidin elde edeceği kazanç miktarına *probator* karar verecektir. İmparatorluk idaresi karşısında bu statüsü nedeniyle müteahhidin idare karşısında haklarının değil sadece sorumluluklarının olduğu söylenebilir. Emeğine karşılık bir kazanç elde etmesi tamamen idarenin

[212] Fant. J.C, 1989a, s.17-19.
[213] ibid, s.17.

takdirine kalmıştır. İşini yeterince yerine getirmemesi halinde ise, teminat akçesini *(pignus)* kaybedileceği gibi, idare kira sözleşmesini feshederek işi yeni bir yükleniciye *(redamptor)* verebilecektir.

Ancak uygulamanın bütün imparatorluk ocaklarında bu şekilde olduğu söylenemez. İşin özelliğinden kaynaklanan şartlar nedeniyle taraflar arasında, yukarıda açıklananlardan, çok farklı uygulamalar yer almış olabilir. Nitekim İspanya'da *Vipasca* maden ocaklarında, müteahhit ürettiği maden cevherinin yarısını imparatorluk idaresine verirken, herhangi bir kontrol ve işleme gerek duyulmaksızın, kalan yarısını da müteahhit kârı olarak kendi mülkiyetine geçirmiştir.[214] Bu uygulamadan hareketle bazı yazarlarca imparatorluk mermer ocaklarında üretilen taş mülkiyetinin de imparatorluk idaresine *(patrimonium caesaris)* değil , taşın üreticisi durumundaki müteahhide ait olduğu ileri sürülmüş ve bu konudaki iddiaları daha da ileri götürerek esir statüsündeki bir müteahhidin bile aynı haklara sahip olduğu belirtilmiştir.[215]

Ancak bu konuda detaylı araştırmalar yapmış olan yazarların büyük çoğunluğunun aksi görüşte olduğu anlaşılıyor; Özellikle Fant[216] böyle bir iddianın yerleşik epigrafik uygulamalara tamamen ters düştüğünü ifade ederek yazıtlarda sadece müteahhidin kârını belirleyen *ex ratione* formülasyonunun değil, daha kapsamlı ve değişik bilgileri içeren unsurların yer aldığını vurgulayarak, bu iddianın geçerli

---

[214] Jongste, P., *Het Gebruik van Mermer in de romeinse Samenleving* ,Leiden, 1995.

[215] Maischberger, M., *Marmor in Rom. Anlieferung, Lagerund Werkpläze in der Kaiserzeit* ,Palilia 1.,1997, s.51-54; Maischberger, M., 'Some remarks on the topography and history of imperial Rome's marble imports', Schvoerer M.,(ed) içinde, *Archéomatériaux. Marbres et autres roches*, ASMOSIA IV, Bordeaux, 1999, s.325-334; *Contactors often imperial slaves or freedman, who leased parts of quarries and signed their products with the formula 'Ex Ratione Cuisdam' thus exports from imperial quarries need not have been imperial property but rather the property of the Rationalis named'*

[216] Fant. J.C, 1989a, s.17-21.; ' İt runs against are known consistetnt epigraphical practise: no non-imperial guarries are known to have used quarry marks systematicaly. Pieces at imperial quarries were not marked only by the Ex Ratione Formula but with a range of indications (locus, bracchium, caesura, officina, serial numbers of various kinds) that make sense only in the context of an extended record-keeping system designed to document a range of information much wider than more ownership'

olamayacağını belirtmiştir. Fant tarafında ileri sürülen bu görüşün yazarlar arasında da genel bir kabul gördüğü anlaşılıyor.[217]

Bu üretim rejiminde müteahhitlerle idare arasında bir nevi kiralama sözleşmesi vardır ve her ne kadar elimizde böyle bir sözleşme örneği yoksa da, uygulamadan anlaşıldığına göre müteahhit idareye taş üretim yoluyla emeğini satmaktadır. Bu doğrudan doğruya bir işverenle, çalışanlar arasındaki ilişkilerden kaynaklanan bir iş sözleşmesi mahiyetindedir. Bazı zorlamalarla bu ilişkiyi bir başka şekilde değerlendirmeye çalışmak, bilimsel sınırları aşarak '*bana öyle geliyor ki'* anlamında sonuçlara ulaşmaktan başka bir değer taşımayacaktır.

Bütün hukuk metinlerinde zaman ve uygulandığı ülke ve uygulama konusunun özelliği nedeniyle bazı farklılıklar gösterse de mülkiyet hakkının malike her zaman geniş yetkiler veren bir hak olduğuna şüphe yoktur. Konuyu somutlaştırmak amacıyla bir taş üzerinde mülkiyet hakkına sahip olan bir malikin hakkın kötüye kullanılması sınırlarını aşmamak koşuluyla, bu hakkını istediği gibi kullanabildiğine şüphe yoktur. Halbuki müteahhidin idare karşısındaki durumunun böyle olmadığı anlaşılıyor. Müteahhit idareye karşı şartları önceden belirlenmiş olan kalite ve miktarda taş üretip, bunu idareye zamanında teslim etmekle yükümlüdür. Müteahhit ürettiği taşı istediği kişiye istediği fiyata satamaz. Üretimi istediği gibi planlayamayan, ürettiği taşın değerini serbest iradesiyle belirleyemeyen ve istediği kişiye satamayan bir müteahhidin ocak veya üretilen taş üzerinde bir mülkiyet hakkının bulunduğundan nasıl söz edilebilecektir? Sonuç olarak müteahhidin imparatorluk ocaklarının işletilmesinden elde ettiği gelirinin doğrudan doğruya ve sadece emek unsurunun karşılığı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Gerçekten de müteahhit kiralama sözleşmesiyle, idareye verdiği teminat karşılığında herhangi bir mülkiyet hakkı kazanmamakta, sadece ve yalnızca 'girişimci kimliğiyle' emeğinin ve bir anlamda risk ettiği teminatının karşılığı olarak bir gelir elde etmektedir.

[217] Pensabene. P, 1994, s.12. ve n.12; Pelegrino, P., ' Ritrovamenti di blocchi di marmi di cava' *BollArch 1-2*, 1990, s.217-221; Fant, J.C., 'Preliminary Report of the Teos/Karagöl,' *V.Araştırma Sonuçları Toplantısı* ,Ankara, 1997, s. 389-401.

Ex ratione üretim rejiminde üzerinde dikkatle durulması gereken bir diğer konu; müteahhidin hukuki kimliğinin belirlenmesi, yani müteahhit olarak tanımlanan kişinin öncelikle bir hukuk sujesi olarak sahip olduğu hak ve sorumluluklarının belirlenmesidir. Müteahhidin içinde bulunduğu hukuki statü müteahhidin idare karşısındaki durumunu büyük ölçüde etkileyeceği için, bu hususun belirlenmesi kritik bir öneme sahiptir. Zira bir Roma yurttaşı ile, imparatorluk uyruğu olmasına rağmen yurttaşlık statüsüne sahip olmayan ve bu nedenle 'yabancı' olarak kabul edilen bir kişinin, müteahhit sıfatıyla idare karşısındaki hak ve sorumlulukları arasında büyük farklar bulunacağı rahatlıkla söylenebilir. Özellikle müteahhidin, bir hukuk sujesi olarak kabul edilmeyen bir esir olması halinde durum daha da karmaşık hale gelecektir. Zira, Roma hukukunda esir statüsündeki bir kişinin insan olarak hiçbir hakkı yoktur.[218] Sahibi veya patronu onun üzerinde geniş kapsamlı bir mülkiyet hakkına sahip olurken, onun hakları değil sadece toplum ve patronu tarafından ona yüklenen görevleri ve sorumlulukları vardır. Bu görev ve sorumluluklar o derece kesin hükümlere bağlanmıştır ki, esir statüsünden kurtulup azat edilse bile topluma ve patronuna karşı görev ve sorumluluklarının bir bölümünü hayatı boyunca yerine getirmek zorunda kalacaktır. Durum böyle iken bazı araştırmacılarca esir statüsündeki bir müteahhidin yerine göre birbirinden uzak coğrafi bölgelerdeki iki imparatorluk ocağının her ikisinde birden görev almış olmasına bakarak içinde bulunduğu hukuki statünün bir bakıma gözardı edildiği anlaşılıyor. Şüphesiz görevin kapsam ve içeriğinin büyüklüğü ve önemi, bu görevi üstlenen kişinin zeka, bilgi ve becerilerinin bir karşılığıdır. Ancak bir imparatorluk esirinin çok zor ve kapsamlı görevler üstlenmiş olması, onun hukuki statüsünü değiştirmeyecektir. Kazandığı başarılar onun hürriyetini kazanmasını sağlamaktan öte bir anlam taşımayacaktır. Esir statüsündeki kişi ister bir işçi, isterse bir müteahhit olsun, görevdeki farklılıklar ona imparatorluk idaresi karşısında yeni haklar kazandırmayacak, sadece görev ve sorumluluklarının içerik ve kapsamını belirleyecektir. Yazıtlarda bir Roma vatandaşıyla, bir imparatorluk esiri arasındaki farkı belirlemek amacıyla Roma vatandaşı müteahhit olarak tanımlanırken isminin önüne *ex ratione* terimi gelirken, müteahhidin bir esir olması durumunda ise kişinin sadece isminin yazılmasıyla yetinilmiştir.

[218] Ayiter. K, ve Koschaker. P, s.85-96.

Hvac(inthi) Ca(esaris?)[219]

cclxxi

Bu durumda yukarıdaki yazıtta yer alan müteahhit *Hvac(inthi) Ca(esarıs)*'in bir imparatorluk esiri olduğu, 95 numaralı yazıtta adı geçen *Syr(ı)*'nin ise hür Roma vatandaşı olduğu anlaşılıyor.[220]

Tablo 6[221]

Müteahhit Adı	*Yazıt Tarihi*	*Taşın Üretildiği Ocak*	*Taşın Cinsi*	*Yazıtın Bulunduğu yer*	*Müteahhidin Çalıştığı Ocak ve Tahmini Görev Süresi*
Lae(ti)	64	*Simmithus*	*Giallo antico*	*Emporium*	
Lae(ti) Cae(saris Servus)	67	*Teos*	*africano*	*Emporium*	*Teos 23 Yıl*
Lae(ti) Ser(vi Caesaris)	75	*Teos*	*africano*	*Emporium*	
Laeti Caes(aris Servi)	80	*Teos*	*africano*	*Campus Martius*	
Cl(audii) Zel(oti)	146	*Teos*	*africano*	*Portus*	
Cl(audii) Zel(oti)	146	*Dokimeion*	*pavonazetto*	*Portus*	*Teos ve Dokimeion 4 Yıl*
Cl(audii) Zel(oti)	150	*Dokimeion*	*pavonazetto*	*Portus*	
Cl(audii) Zel(oti)	150	*Dokimeion*	*pavonazetto*	*Portus*	
Sext et […]	162	*Teos*	*africano*	*Portus*	
Sext et Her(molai)	162	*Teos*	*africano*	*Portus*	*Teos ve Paros 2 Yıl*
Sext et Her(molai)	163	*Paros*	*parian*	*Portus*	
Herm(olai)	?	*Paros*	*parian*	*Portus*	

Tablo 6'da Portus limanında ve Emporium depo sahasında bulunan yeni yazıtlar ışığında, çeşitli imparatorluk ocaklarında görev almış olan müteahhitlerin ocaklardaki çalışma tarihleri ile bu ocaklardaki yaklaşık görev süreleri verilmiştir. Elimizde bu yazıtların epigrafik açılımları bulunmamasına rağmen tabloda verilen bilgiler ışığında son derece ilginç ve aynı oranda önemli bazı sonuçlara ulaşmak mümkün olmuştur.

[219] Fant. J.C, 1989a, s.127-132.
[220] ibid, s.171.
[221] Fant. J.C, 2001, s.173.

1- Yakın zamana gelinceye kadar, ocaklarda yazıt sisteminin en erken 92 yılında başladığı ve her ne kadar elde 73 yılına tarihlenen bir yazıt varsa da bu tarihin tartışmalı olması nedeniyle dikkate alınmadığı daha önce ifade edilmişti. Ancak bugün imparatorluk idaresince yazıt sistemine çok daha erken bir tarihte geçildiği anlaşılıyor. Simmithus ocağında bulunan ve 64 yılına tarihlenen bir yazıta ilaveten, Anadolu'da Dokimeion ocağı yanında diğer önemli bir renkli mermer üretim merkezi olan Teos ocağında ise 67 yılından itibaren yazılı sisteme geçilmiş olduğu görülüyor.
2- Bu durumda Dokimeion ocağında bulunan ve tartışmalı bir şekilde 73 yılına tarihlenmiş olan yazıtın da gerçek durumu yansıttığı söylenebilir. Ancak; sistematik yazıt sürecinin uygulamaya konuş tarihinin doksanlı yıllardan altmışlı yıllara taşınması, şu ana kadar yazıtlarla ilgili olarak ulaşılan sonuçlar üzerinde dikkate alınması gereken önemli bir etki yaratmayacaktır.
3- Bir imparatorluk kölesi olduğu belirtilen[222] *Laetus*'un 67-80 yıllarını kapsayan dönemde Teos'da; 64 yılında da Simmithus ocağında müteahhit olarak çalıştığı ve büyük olasılıkla bu ocaklardaki çalışma sürelerinin çakıştığı söylenebilir.
4- *Claudius Zelo(tus)*'un ise 146 yılında hem Teos hem Dokimeion ocağında çalışmış olduğu görülüyor.
5- *Sext(us)-Herm(olous)* ikilisi ise 162-163 yıllarında en azından bir bölümü çakışan sürelerde Teos ve Paros ocaklarında çalışmışlardır.

Yukarıda özetle verilen bilgiler ışığında dikkati çeken en önemli nokta; bir imparatorluk esirinin aynı anda iki ayrı ocağın üretiminden sorumlu olarak çalışmış olmasıdır. Bu durum, köle statüsünde olmasına rağmen üstün yetenekli ve çalışkan bir kişinin üst seviyelerdeki görevlere bile getirilebileceğini göstermesi bakımından son derece ilgi çekicidir. Ancak; daha önce belirtildiği gibi köle statüsündeki bir kişinin görevlerinin kapsamı ve içeriği onun imparatorluk idaresi karşısında yeni bir takım haklar kazanmasını sağlamayacak, üstün yeteneği ve çalışkanlığı sadece hürriyetini elde edip kısa sürede Roma vatandaşı kimliğini kazanmasına yardımcı olacaktır.

[222] Fant. J.C, 1989a, s.17.

Burada önemli olan bir diğer konu kölenin durumunun belirlenmesinin dışında müteahhitlerin çalışma şekline ilişkin bazı ipuçlarının ortaya çıkması nedeniyle, yeni değerlendirmeler yapma olanağının doğmuş olmasıdır. Gerçekten de müteahhitlerin yerine göre aynı anda birden fazla ocakta görev almasından hareketle, bunların işin başında durup üretimi doğrudan yönlendirmek yerine, daha üst seviyede bir yönetim ve kontrol sergileyen kişiler olduğu söylenebilir. Bugün elimizde yeterli kaynak olmaması sebebiyle kesin bir yargı şeklinde ileri sürülmese de müteahhitlerin üst düzeyde bir statü kazanmış oldukları varsayılabilir. Ne var ki bir varsayımdan daha fazla değer ifade etmeyen böyle bir yargıdan hareketle müteahhitlerin ocak mühendisi (*caesura*) ve atölye mühendisi (*officina*) statüsündeki imparatorluk görevlilerinin üstünde bir pozisyona sahip olduğu yolundaki görüşe[223] katılmaya olanak yoktur.

İmparatorluk ocaklarının yeniden yapılandırılmasında izlenen yol göz önüne alınacak olursa, *caesura* ve *officina* pozisyonlarının ortaya çıkan yeni şartların zorunlu sonucu olarak meydana geldiği görülecektir. İdarenin *caesura* kadrosuna ilk iki dönem asker kökenli kişileri atamış olması da ocakların teknik yönden geliştirilmesinden daha çok, yeni bir çalışma düzenini ve disiplini sağlamak amacıyla hareket edildiğini göstermektedir. Bu nedenle *caesura* ve *officina*'ların doğrudan idareye bağlı kişiler olarak müteahhitlerin değil, yönetimin direktifleri doğrultusunda çalışmış olduklarına şüphe yoktur.

Son zamanlarda *ex ratione* rejimiyle ilgili olarak elde edilen en son yazılı belgenin 173 yılına tarihlenmesi nedeniyle I.yazıt sisteminin bu tarihten sonra terk edilmiş olmasına rağmen, *ex ratione* rejiminin varlığını korumaya devam ettiği ileri sürülmüştür.[224] Fant tarafından bir varsayım şeklinde ileri sürülen bu görüşe[225] elde yeteri kadar kanıt olmaması nedeniyle, bugün için katılmaya olanak bulunmadığını belirtmek isterim.

---

[223] Fant. J.C, 1989a, s.17-19; 'My hypothesis that quarry marks listing *caesura* and *officina* point to the imperial administration asserting a move direct control, needs to be reconsidered'

[224] Fant. J.C, 1989a, s.17-19.

[225] 'But it seems more probable now that it did not disappera but was simply not used within the quarries'

II. Tip Yazıtlar: Mermer Ocaklarının Reorganizasyonu

II.yazıt tipi olarak tanımlanan yazıtlar imparatorluk idaresinin ocaklarda üretici sıfatıyla yer almaya başladığı bir dönemin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu yazıt tipi İtalya'da II.yüzyılın başlarından itibaren büyük bir artış gösteren mermer talebinin karşılanması amacıyla, üretim rejiminde yer alan yeni yapılanmaların şekillenmeye başladığı bir dönemi karakterize eder, üretimde karşılaşılan problemlerin çözüm arayışlarını yansıtır. Yeni ve kalıcı bir üretim sisteminin oluşumuna kadar geçen süre içinde yer alan çoğu kısa süreli karar ve uygulamaları yansıtması dolayısıyla, II.yazıt tipini yerleşik üretim rejimlerini formüle eden I. ve III.yazıt tiplerine kıyasla geçici bir süre için kullanılan bir ara yazıt tipi şeklinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. II.yazıt tipiyle tanımlanan bu dönem; önceden üretim fazlası olarak bir kenarda depolanan malzemenin yeniden değerlendirilmesi amacıyla tekrar tekrar gözden geçirilip, yerine göre atık malzeme sahalarının bu amaçla taranıp temizlendiği, üretimi kontrol amacıyla bazı yeni disiplinlerin uygulanmaya başlandığı bir süreç olmuştur.

Bu yazıt tipinin I.tip yazıtların basitliği ve sadeliğinin aksine, çok elemanlı ve çok karmaşık bir yapıya sahip olduğu görülüyor. Söz konusu bu karmaşanın sebepleri özetle şu şekilde sıralanabilir.

a- Yeni bir üretim rejimine geçilmesi nedeniyle bazı yeni kavramlar üretilmiş ve bu gelişmeye paralel olarak yazıtlarda kullanılan eleman sayısında artış olmuştur. Daha önceleri taşın ocağın hangi bölgesinden *(bracchium)*, üretilmiş olduğu ve çıkarıldığı yer *(locus)* dikkate alınmazken, bu iki terim taşı belirleyen karakteristik unsurlar olarak yazıtlarda yer almaya başlamıştır. *Ex ratione* rejiminde taşın *probator* tarafından kabulüne kadar geçen sürede taşın üretiminden sorumlu olarak sadece bir kişi bulunurken, burada gerek üretim safhasında, gerekse taşın çeşitli amaçlarla çeşitli tarihlerdeki kontrollerinde birden fazla kişinin görevlendirilmiş olduğu yazıtlarda yer alan çok sayıdaki imzadan anlaşılmaktadır. Duruma göre sayıları dörde varan

çoklu tarih unsuru ve bir düzine metin içindeki çeşitli imzalar yüzünden yazıtlar karmaşık ve anlaşılması zor bir yapı kazanmıştır.

b- Bir bütün olarak göz önüne alındığında yazıtların kodlanıp kompak bir hale getirildiği görülüyor. Dolayısıyla kriptik kod denilebilecek bu unsurların gerçek anlamlarını anlamak ve yazıt içindeki fonksiyonlarını belirlemek çoğu zaman olanaksız hale gelmiştir. Bu konuda anlamlı sonuçlara ulaşmak için en emin ve sağlam yol çok sayıda yazıtın göz önüne alınarak değerlendirilmesidir. Örneğin 7-16-14-15-17-22-23[226] numaralı yazıtlarda yer alan farklı tarihlerdeki benzer uygulamaların birbirleriyle karşılaştırmalı değerlendirilmeleri yoluyla anlamlı sonuçlara ulaşılabilecek ve yeni yapılanmadaki değişim sürecinde yer alan çözüm arayışları rahatlıkla belirlenebilecektir.

c- *Ex ratione* rejiminde bir blok üzerinde yalnız bir metin yer alırken, II.tip yazıtlara geçildiğinde, aynı blok üzerinde bir düzineye varan ayrı bölümler veya metinler yer aldığından II.yazıt tipi denilince belli bir yazılım biçimini değil, birbirinden bağımsız çeşitli bölümlerden oluşan epigrafik bir yapılanma anlaşılmalıdır. Söz konusu bağımsız bölümlerinin yazılış biçimleriyle ilgili olarak belli başlı bir yazım kuralının bulunmadığı ve genellikle her bir yazıtın diğerlerine benzemeyen yepyeni bir biçimde yazılıp kazındığı görülüyor. Metinler birbirine paralel, dik veya ters gelecek tarzda altlı üstlü yazılmış olabileceği gibi, bir sütun üzerinde çember şeklinde veya her bir metin ayrı bir yüzeyde yer alacak şekilde yazılmış da olabilir. Bu nedenle bir metin içinde hangi bölümün nerede başlayıp nerede bittiğini, kriptik kodlarla, yazılmış olan elemanların hangi metne ait olduklarını belirleyebilmek son derece zorlaşmıştır.

92-119 yılları II.yazıt tipinin yoğun biçimde kullanıldığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. 4,18, 21, 26, 33, 37[227] numaralı yazıtlar bu durumu gösteren somut örneklerdir. 119 yılından sonra yazıtlarda belirgin bir sadeleşme başlamıştır. Düzinelere varan metin sayısında bir azalma olmuş ve zamanla, yalnız *locus* sayısı, *bracchium* numarası ile tarih unsurundan oluşan bir yazıt tipine geçilmiştir.

[226] bkn. Dokimeion Yazıtları Bölümü, s.198.
[227] ibid, s.198.

Aşağıda verilen 7 ve 47 numaralı yazıtların incelenmesi halinde bu durum kolaylıkla gözlenebilir:

Yazıt No: 7[228]

a)	*VFR Verg(iliano) cos*	115
b)	*C(aesare) xvi cos*	92
c)	*Traian(o) iii cos*	100
	xxxvii	
d)	*Pal(ma) ii cos*	109
e)	*GII [.] XZ*	
f)	*RMA*	
g)	*xlvii*	
h)	*ANT(oninus recensuit?)*	
i)	*xxv*	
j)	*RMA*	

Yazıt No:47[229]

a)	*br(acchio) quart(o)*	
b)	*clxii*	
	b(racchio) iiii	
c)	*Ver(o) iii cos cccxxx*	126

1- 7 numaralı blok 92 yılında üretilmiş olmasına karşın 100, 109 ve 115 yıllarında ele alınarak yeniden değerlendirilmiştir.

2- 47 numaralı yazıtta görüldüğü gibi 126 yılına gelindiğinde çoklu tarih ve çoklu metinler tamamen terkedilmiş, ocakta hemen hemen iki yılda bir tekrarlanan envanter sayımı ve taşların yeniden değerlendirme işlemlerinin uygulamadan kalkması sonucu yazıtlar son derece basit ve sade bir yapı kazanmıştır.

[228] Fant. J.C, 1989a, s.82. No.9 (bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları)
[229] ibid, s.116. No:62 (bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları)

136 yılında III. yazıt tipinin ana unsurlarından biri olan ocak mühendisliği *(caesura)* pozisyonuna asker kökenli bir kişi olan *XXII.Legion*[230] birliğinden *centurion* (yüzbaşı) rütbesindeki *Tullius Saturninus* atanmıştır.[231] Asker kökenli bu kişinin ocakta teknolojik değişimler yapamayacağına şüphe yoktur. İdarenin böyle bir atama yapmakla ocakta düzen ve disiplini ön plana aldığı anlaşılıyor. Aşağıda yer alan yazıtlarda bu gelişmelerin izleri açık bir şekilde görülmektedir.

Yazıt No: 49[232]

Comm(odo) et Cıvıc(a) cos, Loco vii b(racchio) iii 136

Caesur(a) Tulli (centurionis)

Yazıt No:50[233]

Comm(odo) et Cıvıc(a) cos, 136

Caesur(a) Tulli (centurionis) loco xv

b(racchio) iii

Bu yazıtlarda yer alan *L.Ceionius Commodus* ve *Cıvıca Pompeianus* imparator Hadrian tarafından 136 yılında konsül olarak atanmışlardır.

Yazıt No:51[234]

Comm(odo) et cıvıc(a) cos, b(racchio) iii 136

loco XXV, Tul(li)

b(racchio) iii

b(racchio) <u>te</u>rt(io)

---

[230] Legio XXII Primigenia kuruluşunun 39 yılı olduğu düşünüşüyor. 43 yılında kuzey Almanya'da Mogantiacum 'da bulunuyorlar. 69 yılında Carnuntum ve 71 yılında yeni garnizonları Vetera'ya taşınıyorlar. 92/93 yılında Legio XIV Gemina ile Danube geldikten sonra tekrar Mogontiacum'a dönüyorlar. *The Oxford Classical Dictionary.* Ed. by S. Hornblower and A. Spawforth. Oxford University Pres, 1996.

[231] Romalı askerlerin I.yüzyılda Germania (Almanya) 'daki madenlerde görev aldığı bilinmektedir. Humphrey. W.J, Oleson. P.J., Sherwood. N.A., 1999, s. 183, 5.16; Tacitus, *Annals*, 11.20

[232] Fant. J.C, 1989a, s. 117-118, No:66 (bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları)

[233] ibid, s. 118. No:67 (bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları)

[234] ibid, s. 118-119. No:68 (bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları)

51 numaralı yazıtta *bracchio* numarası bir kere rakamla, bir kere de yazıyla olmak üzere iki kere belirtilmiştir. *Caesura Tulli* 49 ve 50 numaralı yazıtlardaki[235] ocak mühendisi olarak belirtilen yüzbaşı *Tullius Saturninus*'dur. Burada, isim açık bir şekilde değil *Tul* şeklinde kodlanarak yazılmıştır. Bu yazım formu ise *Tullius* ve ekibi anlamına geldiğinden, ismin önüne ayrıca *caesura* yazılmamıştır.

Yukarıdaki yazıtlarda belirlenen her üç blok da ocağın aynı coğrafi bölgesinden (III.bölgeden) çıkarılmıştır. Blokların *locus* numaralarının VII, XV ve XXV olmasından hareketle *locus* numarasının aynı yıl içinde sadece bir kere kullanıldığı dikkate alınarak taşların üretim tarihlerinin de birbirlerine çok yakın olduğu sonucuna varılmaktadır.

[Nig]ro et cam(erino) cos, Caes(ura) Tulli 138
loco xiix, b(racchium) iii[236]

138 tarihli yukarıdaki yazıttan görüleceği gibi çoklu tarih ve çoklu metinler tamamen terkedilmiş, ocakta hemen hemen iki yılda bir tekrarlanan sayım ve taş değerlendirme işlemlerinin uygulamadan kalkması sonucu yazıt son derece basit ve sade bir yapı kazanmıştır.

II.yazıt formunun yapısal özellikleri ve içeriği hakkında daha detaylı bilgi edinmek ve bu yazıt tipiyle formüle edilen yeniden yapılanmakta olan üretim rejiminin zaman içinde geçirdiği değişimleri anlayıp, değerlendirmek için bu dönem yazıtlarında yer alan elemanların detaylı olarak incelenmesi gerekecektir.

Locus

II. ve III. tip yazıtlarda yer alan ana unsurlardan biridir. Dokimeion'da elde edilen yazıt sayısının az olduğu zamanlarda *locus* sözcüğünün bloğun ocaktan çıkarıldığı yeri gösterdiği[237] ve bu yolla, bir anlamda taşın da, kimlik kazanmış olduğu kabul ediliyordu. Ancak zamanla elde edilen örneklerin artması, *locus* sayılarının binleri

[235] Bkn. s.198. Dokimeion Yazıtları
[236] Fant. J.C, 1989a, s. 121. ve No:76
[237] Fant. J.C, 1984, s.172.

bulmasıyla, bu terimin taşın ocaktan çıkarıldığı yeri tanımlamaktan daha çok, bloğun kendisini belirleyen, ona kimlik kazandıran bir unsur olduğu yolundaki görüş ağırlık kazanarak *locus* numarasının taşı belirleyen bir seri veya envanter numarası olduğu sonucuna varılmıştır. Her iki görüşü de teyit eden örnekler varsa da, *locus*'u bir kimlik numarası olarak kabul eden uygulamaların daha ağır bastığı görülüyor.[238] Sonuç olarak *locus* sayısı bir anlamda taşı tanımlayarak, onunla ilgili olarak yapılan işlemlerin takip ve kontrolünü sağlarken bir yandan da, envanter numarası özelliğiyle ocak çalışmalarının yönetim ve kontrolünde belirleyici bir unsur olmuştur. Bir envanter karakteristiği olarak, belli bir süre içindeki çalışmaları göstermesi bakımından locus sayısının bir süreyle sınırlandırılmış olduğuna şüphe yoktur. Nitekim bu sayıların bir yılı kapsayan sınırlı bir dönem için geçerli olduğu anlaşılıyor. Bir yıllık faaliyet süresi içinde, herhangi bir taşa bir locus numarası verildikten sonra, bu taş dış satımla ocak dışına gönderilse veya ıskartaya ayrılıp bir kenara atılsa bile; aynı üretim yılı içinde, bu taşa verilmiş olan *locus* numarası, bir başka taş için bir kere daha kullanılmayacaktır ve kullanılmamıştır. Aksi halde, söz konusu numaranın bir envanter karakteristiği olma özelliğinden bahsedilemeyeceğine şüphe yoktur. Böylece, *locus* numarasının envanter unsuru olma özelliğinden hareketle ocak çalışmalarıyla ilgili bilgilerin kısa sürede elde edilmesi olanaklı hale gelmiştir.

Örneğin belirli bir yıl içindeki en büyük *locus* numarasına bakarak o yıl içinde ocakta ne miktarda taş üretilmiş olduğu anında görülecektir. Elbette aynı sayısal büyüklüğün *locus* numarası olarak farklı yıllarda tekrar tekrar kullanılmış olmasının, onun bu karakteristik özelliklerinde herhangi bir değişiklik yaratmayacağına şüphe yoktur. Aslında ocaktaki uygulamanın da bu yönde gelişmiş olduğu anlaşılıyor.
Örneğin 100[239] ve 101[240] numaralı blokların her ikisinin de 178 yılında üretilmiş olduğu ve 100 numaralı bloğun *locus* numarasının iii olduğu, 101 numaralı blokta ise (*iii*) ve *(iiii)* şeklinde iki *locus* numarası bulunduğu görülüyor. Aynı yıl içinde belirli bir locus numarasının sadece bir defa kullanılabileceği göz önüne alınarak 101

[238] Fant. J.C, 1984, s. 174; Monna. D, ve Pensabene. P, 1977, s. 20; Baccini Leotardi. P, 1979, s.43.
[239] Fant. J.C, 1989a, s. 159. ve No:170; Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s.94. No:64 (bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları)
[240] ibid, s.159-160, No:171;ibid, s.94, No:64 (bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları)

numaralı blokta boyayla, geçici bir süre için yazılmış olması gereken (*iii*) sayısının yazıcı tarafından hatalı yazılmış olduğu anlaşılıyor.

Tablo 7

Taşın Kimlik Numarası	*Taşın Çıkarıldığı Bölge*	*Ocak Mühendisi*	*Atölye Mühendisi*	*Taşın Üretim Yılı*	*Yazıt No*
Locus	*Bracchium*	*Caesura*	*Officina*	*Tarih*	
-	-	Tulli Saturnini	Pa(pia)	136	117
20	-	[Tu]lli Saturnini	Pa(pia)	136	118
7	3	Tulli	-	136	49
15	3	Tulli	-	136	50
25	3	Tul(li)	-	136	51
16	2	Tulli Saturnini	Pa(pia)	137	[241]
20	-	Tulli Saturnini	Pa(pia)	137	[242]
333	-	-	Pela(gonii)	145	[243]
231	3	-	Pela(gonii)	146	[244]
310	3	-	Pela(gonii)	146	60
16	2	-	Papia	147	61
37	-	-	Asiat(ici)	147	[245]
296	2	-	Pela(gonii)	147	62
429	2	Ael(ii) Antoni(ni)	-	147	65
433	4	Ael(ii) Ant(onini)	-	147	66
53	3	Ael(ii) Antonini	-	148	70
55	4	Ael(ii) Antoni(ni)	-	148	73
93	4	Ael(ii) Antoni(ni)	-	148	73
33	2	Zosimi	-	154	78
42	-	Man(lii) Alex(andri)	-	154	79
55	4	Man(lii) Alexandri	-	154	80
5	2	Zosim(i)	Asiatici	156	81
4	3	Zosi(mi)	-	157	83
11	4	Alex(andri)	Andae	157	84
4	4	Zosim(i)	Pelagon(ii)	158	85
18	3	Alex(andri)	Andae	159	86
17	3	Alex(andri)	Andae	159	87

[241] Bruzza. L, 1870, no.258.
[242] ibid, no. 259.
[243] ibid, no.261.
[244] CIL III 7025; Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1986, no:9.
[245] CIL III 7027

374	2	Alex(andri)	Andae	159	88
59	4	[Clau]diani	Ephes(iana)	160	89
60	-	Alex(andri)	Andae	160	90
66	4	Claudian(i)	Palag(onii)	160	91
2	-	Athenob(i)	Palag(onii)	175	96
2	-	Tit[i]	Ve[--]	177	98
2	3	Titi	Lucilli	179	103
1	4	Titi	Com[o]d(iana)	179	104
2	-	Titi	He<r>culia(ana)	198	109
74	4	Vari	Alex(andrina)	236	116

Tablo 7'de 136-236 yılları arasındaki üretim durumunu değerlendirmek amacıyla göz önüne alınan bazı örnek yazıtlarda yer alan *locus*, *bracchium*, *caesura* ve *officina* unsurlarıyla taşların üretim tarihleri verilmiştir. Tablo 7 den yararlanarak; aynı yıl içinde üretilmiş taşlara ait üretim tarihleri ile, taşlar üzerindeki *locus* numaraları alınarak Tablo 8 oluşturulmuştur. Tablo 8'de yer alan en küçük locus numaraları 4 ve 11, en büyük numaralar da 429 ve 433'dür. Her bir *locus* numarası belli bir üretim veya hesap yılı içinde sadece bir defa kullanıldığına göre 4 ve 11 *locus* sayılı bloklar 157 üretim yılının hemen başlarında, 429 ve 433 sayılı bloklar ise büyük olasılıkla 147 üretim yılının başlarında üretilmiş olmalıdır.[246] Birbirine en yakın *locus* numaraları 17 ve 18'dir. Büyük olasılıkla 159 yılının ilk ayları üretilmiş olan bu taşların birbirini takip eden locus numaraları almış olmaları, onların ardı ardına üretilmiş olduğunu göstermektedir. 17 ve 18 *locus* numaralarının ardışık sayılar olmasından hareketle, bunların birbirlerine yakın veya yan yana konumdaki yerlerden çıkarıldığını söylemek büyük bir hata olur; zira *locus* numaraları, kesinlikle taşın üretim yerini değil, üretim tarihini veya aynı üretim yılı içinde üretilen blokların birbirlerine kıyasla üretim zamanlarındaki öncelik sırası belirtmektedir. 65 numaralı

[246] Locus sayılarının taşı çıkaran *caesura* ekibi ile bu ekibin çalışmalarını ve dolayısıyla taşın çıkarıldığı yeri belirleyen ve taşın kimliğini saptayan unsur olmaları yanında; aynı zamanda bir takvim yılını kapsayan üretim faaliyetinin büyüklüğünü gösteren karakteristik unsurlardır. Yani; bir üretim yılına ait en büyük locus sayısı, o üretim döneminde üretilen taş miktarının büyüklüğünü gösteren karaktersitik sayısal değerdir. Örneğin 15b ve 16c yazıtlarındaki locus numaraları 100 yılında üretilmiş olan 1459.uncu ve 1761.inci blokları belirtmektedir. Bu sayısal değerlerin büyüklüğünden hareketle, bir üretim dönemi içinde üretilen taş miktarının 2000 parça mertebesinde oolduğu söylenebilir. Söz konusu bu üretim miktarının bir yıllık üretim dönemi içinde homejen olarak dağıldığının kabul edilmesi halinde ise *locus* numarası üretimdeki kronolojik zamanlamayı gösteren bir karakteristik unsur olma özelliğini de kazanmış olacaktır.

yazıt incelenirken bu konuda detaylı bilgi verilmiştir.[247] Bu yaklaşımın dışında bir anlayışın her şeyden önce ocak işletmeciliği yönünden hiçbir uygulama şansı olamaz. Her bir *locus* sayısı, belli bir üretim dönemi içinde sadece bir defa kullanılacağına göre; locus sayısının taşın çıkarılma yerini gösteriyor olması durumunda, ocak içindeki belirli bir yerden bir yıllık üretim dönemi içinde sadece bir defa üretim yapılarak yalnızca bir tek blok üretilecek demektir ki, böyle bir üretim anlayışının ocak işletmeciliği yönünden kabul edilebilmesine imkân yoktur.

Tablo 8

Taşların Üretim Tarihi	*Yazıt Numarası*	*Locus Numarası*
136	*49-50-51*	*7-15-25*
147	*65-66*	*429-433*
148	*70-71-73*	*53-55-93*
154	*78-79-80*	*33-42-55*
157	*83-84*	*4-11*
159	*87-86*	*17-18*
160	*89-90-91*	*59-60-66*

Aynı *locus* numarasını taşıyan bloklara ait üretim tarihleri ise Tablo 7'den yararlanarak düzenlenen Tablo 9 'da gösterilmiştir.

Tablo 9

Locus	*Bracchium*	*Caesura*	*Officina*	*Üretim Tarihi*
4	2	*Zosim(i)*	*Asiatici*	156
4	3	*Zosi(mi)*	*Pela(gonii)*	157
4	4	*Zosim(i)*	*Pela(gonii)*	158
2	-	*Ostilii Elpdepho(ri)*	*He(r)culi(ana)*	174
2	-	*Athenob(i)*	*Pelag(onii)*	175
2	-	*Tit(i)*	*Ve(…)a*	177
2	3	*Titi*	*Lucilli*	179

[247] bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları

Aynı bir *locus* numarasını taşıyan bloklardan hiçbirisinin üretim tarihinin diğerlerinin üretim tarihleri ile çakışmadığı Tablo 9'da açıkça görülmektedir. Bu suretle, *locus* numarasının mahiyeti hakkında yukarıda belirlenen sonuçların gerçek durumu yansıttığı bir kere daha teyit edilmiş olmaktadır.

Daha önce belirtildiği gibi, 119 yılından itibaren II.tip yazıtlarda büyük ölçüde sadeleşme olmuş, sayıları düzinelere varan metinler dörde, beşe, metinlerdeki dörde varan tarih unsuru bire inmiş olup, bu gelişme aşağıda verilen 126 tarihli yazıtlarda açıkça görülmektedir. Ancak;taşın ana kayadan sökülüp çıkarılmasından sorumlu ilk ocak mühendisinin *(caesura*) görev alması için daha on yıl geçmesi gerekecektir.

Bu yazıtlarda bazı ilginç özellikler olduğu görülüyor. Örneğin *locus* numarası önünde herhangi bir tanımlayıcı sözcük olmaksızın sadece bir sayı şeklinde belirtilmiştir. Dokimeion yazıtlarında (tarih+sayı) şeklindeki formülasyonda yer alan tarih unsuru, envanter sayım tarihini göstermektedir. Ancak bu tarihin aynı zamanda taşın üretim tarihi olup olmadığını söylemeye imkan yoktur.

Yazıt No: 47 [248](126 yılı)
br(aachio) quart(o)
clxii
b(racchio) iiii
Ver(o) iii cos cccxxx 126

Yazıt No: 48[249] (126 yılı)
clix
b(racchio) iii
Ver(o) iii cos cccxcvi 126

Yazıtlarda ismi geçen konsül *Verus*; Hadrian'ın vârisi *Aurelius Fulvus Boionius Arrius Antoninus (Antoninus Pius)*'un kayınpederi ve Marcus Aurelius'un büyük

[248] Fant. J.C, 1989a, s. 116. No:62 (bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları)
[249] ibid, s. 116-117. No:63 (bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları)

babası olan *Annius Verus* olmalıdır. Aksi halde *Aurelius Verus*'un III.konsüllük yılının 167 olması gerekecektir.

Ocaklarda 126 yılında genel bir sayım yapılarak 47 yazıt numaralı bloğa 330, 48 yazıt numaralı bloğa da 396 envanter numarası verilmiş olduğu görülüyor. Yazıtlarda yer alan bilgiler, incelemeyi kolaylaştırmak amacıyla Tablo 10'da toplu olarak verilmiştir.

Tablo 10

	Yazıt No:47	*Yazıt No:48*
Locus Sayısı	142	159
Bracchium Numarası	4	3
Envanter Sayım Tarihi	126	126
Envanter Numarası	330	396

Dokimeion mermer ocaklarında uzun süreler araştırmalar yapmış olan Fant'ın *locus* numarasını bazen *'bir seri numarası, bazen de taşın çıkarıldığı yer'* şeklinde yorumlamış olmasına rağmen, elde edilen yazıt sayısının kesin bir yargıya varmaya olanak sağlayacak miktarlara ulaşmasından sonra, söz konusu karakteristiğin taşın çıkarıldığı yeri değil, taşın kimliğini belirleyen bir unsur olarak değerlendirildiği görülüyor.[250] Ayrıca, *'her bir bracchium'um için ayrı bir locus numara dizisinin bulunmadığı ve' locus* numaralama sisteminin *'bütün ocağı kapsayan tek bir sistem'* olduğu anlaşılıyor. Buna rağmen bazen *locus* karakteristiği *bracchium* gibi coğrafi bir unsur şeklinde değerlendirilerek, taşlardaki *locus* numaralarının yakınlığından hareketle söz konusu blokların birbirlerine yakın yerlerden çıkarılmış oldukları ileri sürülebilmiştir. Yine aynı yaklaşımla *locus* unsuru bir bakıma *bracchium* gibi coğrafi bir karakteristik olarak kabul edilerek, örneğin 126 yılında yapılan envanter sayımında bloklara verilen 330 ve 396 envanter numaraları farkının (396-330=66); *locus* numaraları arasındaki farka (159-142=17) nazaran daha büyük olmasından

[250] Fant. J.C, 1989a, s.19.

hareketle blokların, sayım sırasında ilk konumlarından alınarak birbirlerinden uzaklaştırılmış olduklarının ileri sürüldüğü görülüyor.[251]

Aslında envanter numaraları arasındaki farkın büyüklüğünden hareketle, envanter sayım tarihinde bloklar arasındaki uzaklığın; aralarına girmiş olduğu kabul edilen 65 adet blok nedeniyle, büyük olduğu şeklinde bir yorum yapılabilirse de, *locus* numaraları arasındaki farkın küçük olması şeklinde açıklamaya olanak yoktur. Zira; *locus* numaralarının birbirine yakın olması, üzerlerinde yer aldıkları blokların birbirine yakın yerlerden çıkarıldığını değil, sadece ve sadece bunların birbirine yakın tarihlerde üretilmiş olduklarını gösteriyor olabilir. *Locus* numarasının aynı zamanda blokların üretimdeki öncelik sıralamasını gösteren karakteristik bir unsur olduğu da söylenebilir.

Ancak Röder de, Fant gibi *locus* numarasını yer belirleyen bir unsur olarak kabul ederek, Bacakale gibi geniş bir alana yayılmış olan bir mermer ocağında, iş gücünün rasyonel bir şekilde dağıtılması ile işlerin takip ve kontrolünde kolaylık sağlaması bakımından taş üretim noktalarının belirlenmesi gerektiğine işaret ederek, bunun *locus* unsuru vasıtasıyla sağlandığını belirtmiştir.[252] Gerçekten, mermer üretiminin çok zor ve zaman alan bir uğraş gerektirdiğine şüphe yoktur. Çalışma alanının darlığı nedeniyle blokların ana kayadan sökülmesi sırasında bir blok üzerinde en fazla beş-altı kişi çalışabildiği için bloğun ana kayadan koparılması uzun zaman almaktadır. Bu nedenle Röder ve Fant *locus* sayılarının yer belirleyici özelliğini dikkate alarak *locus* numarasının taş ana kayadan koparılmadan önce üzerine yazılmış olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Aksi halde, blok yerinden çıkarıldıktan sonra, taşa bir locus numarası verilmesinin ne türlü bir yer belirleme fonksiyonu olabilirdi ? Bu durumda yöneticilerin iş gücü dağılımını ve kontrolünü gereğince yapabildiklerini söylemeye ve benzeri soruların anlamlı bir şekilde cevaplanmasına imkan olmayacaktı.

[251] Fant. J.C, 1989a, s.116.
[252] Röder, J., 'Marmor Phrygium; Die Antiken Marmorbrüche von İscehisar in Westanatolien.' *JdI* 86, 1971, s.294.

Nitekim, *locus*'un bu fonksiyonunun bir bakıma soyut bir kavram olarak bir kenarda kalmayıp uygulamada yer almış olduğunu gösteren çok az sayıda da olsa bazı örneklere rastlanmıştır. Paros ocağında bulunan ve henüz yerinden çıkarılmamış bir blok üzerinde;

Hermol(ai)
Loc(o) ccxv

şeklinde bir yazıt olduğu belirlenmiştir.[253] Dokimeion'da üzerinde hiçbir düzeltme ve işleme yapılmamış halde bulunan bir blok üzerinde aşağıdaki verilen yazıtın yer alması da *locus* numarasının blok ana kayadan koparılmadan önce yazıldığını gösteren bir kanıt olarak kabul edilebilir;

ii cos
loco ix , b(racchio)

Locus'un bu tarzda yorumlanması bazı araştırmacılarca da aynen benimsenerek [254] *locus*'un yer belirleme fonksiyonu yorumlanırken *locus* numarasıyla belirlenen üretim yerinin tıpkı *bracchium*'da olduğu gibi coğrafi bir alan olarak ele alındığı görülüyor. Ancak burada üretim yerinin belirlenmesindeki esas amaç, sadece bir üretim yerinin tespiti değil, iş gücü dağılımının, takip ve kontrolü olduğuna göre, *locus* karakteristiği ile ocağın coğrafi bir bölgesi değil, hangi iş grubunun ocağın hangi bölgesinde çalışmakta olduğu belirtilmek istenmiş olmalıdır. Burada takip edilen ana unsur topografik bir sahanın belirlenmesi değil, hangi iş grubunun ocağın hangi bölgesinde çalışmakta olduğunun tespit edilmesidir. . Bu durumda aynı bir yerden, aynı yıl içinde farklı *locus* numaraları altında birden fazla blok üretilebileceğine şüphe yoktur. Fiili durumun da böyle olması gerekir. Aksi halde daha önce değinildiği gibi bir *locus* numarasının bir senelik üretim süresi içinde yalnız bir defa kullanılabileceği dikkate alındığında, ocakta belirli bir yerden bir yıl içinde sadece tek bir blok üretilmiş olması gibi, işletmecilik yönünden kabul edilebilmesi mümkün olmayan bir durum ortaya çıkacaktır.

[253] Bruzza. L, 1870, no. 268; Baccini Leotardi. P, 1979, no. 87.
[254] Monna. D, ve Pensabene., P, 1977, s. 20; Baccini Leotardi. P, 1979, s. 43.

Sonuç olarak *locus*'un blok ana kayadan koparılmadan önce çalışma ekibi dolayısıyla çalışma yerini belirleme fonksiyonu ile, taş ana kayadan koparıldıktan sonra da bir kimlik numarası özelliği kazanması gibi iki ayrı işleve sahip olduğu şeklinde özetlenebilecek görüşün ağırlık kazandığı söylenebilir. Nitekim Fant'da ; *'Locus numarasının birbirini takiben her iki fonksiyonu da yerine getirdiğine inanıyorum. Locus numarası önce taşın çıkarıldığı yeri kesin olarak belirlemekte olup, taş ana kayadan çıkarıldıktan sonra da onu tanımlayan bir kimlik numarası vasfını kazanmıştır*[255]*.'* diyerek bu durumu son derece net bir biçimde ifade etmiştir. Bu nedenle Fant'ın aynı makale kapsamı içinde yeni bulunan yazıtlardan birisini[256] *'Bracchium ve locus unsurları, taşın ana kayadan çıkarılmasını takiben, taşa öncelikle yazılan unsurlar olarak görünüyor'* şeklindeki yorumunu, taşın çıkarılmış olduğu coğrafi bölge, taşın çıkarıldığı yer ve burada görev almış olan iş ekibini tanımlayan karakteristikler olarak anlamak gerekecektir. Taş üzerinde sonraki yıllarda taşın üretiminden sorumlu *caesura*'nın ve taşın işlenmesinden sorumlu kişi veya teşkilat olan *officina*'nın adının yer alması, böyle bir anlayış ve uygulamanın sonucu olmalıdır.

Bracchium

Locus unsurundan sonra II.ve III.tip yazıtlarda ortaklaşa kullanılan ikinci eleman *bracchium*'dur. *Locus* elemanının aksine *bracchium*'um işlevi hakkında hiç bir görüş ayrılığı olmamış, bütün yazarlar tarafından ocağın bir bölümünü belirleyen coğrafi karakteristik bir unsur olarak kabul edilmiştir. Ancak; *bracchium*'un ocakta kapsadığı alan söz konusu olduğunda aynı ölçüde bir fikir birliğinden bahsedilmeyecektir. Örneğin Dokimeion ocağında en büyük b*racchium* numarasının dört ile ifade edilmiş olduğu dikkate alınacak olursa, ocağın dört ana coğrafi bölgeye ayrılarak, 4 ayrı üretim bölümü şeklinde işletildiği ve bu nedenle her bir *bracchium*'un oldukça büyük bir ocak sahasını kapsadığı sonucuna varılacaktır.

[255] Fant. J.C, Seven unedited Quarry Inscriptions from Docimium (İscehisar, Turkey), *ZPE 54,* 1984a, s.174.
[256] Fant. J.C, 1984a, s.176, No:4.

Fakat bazı yazarlar tarafından[257] *bracchium*'ların *locus*'un bir alt bileşeni olduğu şeklinde bir görüş ileri sürülmüştür. Bir an için *locus* numarasının sadece taşın çıkarıldığı yeri tanımlayan coğrafi (yerel) bir unsur olduğu kabul edilse bile Dokimeion'da olduğu gibi dört sayısıyla sınırlı kalan, dört adet *bracchium* nasıl olur da yüzlerle ifade edilen *locus* sayılarının alt bölümü şeklinde yorumlanabilir ? Böyle bir yargının mantıklı bir şekilde değerlendirilmesine olanak yoktur.

Ocakların, *bracchium*'lara ayrılması yalnız Dokimeion'a has bir özellik olmayıp, bu uygulamanın genelde tüm imparatorluk ocaklarında yer aldığı görülüyor.[258] Dokimeion ocağında, aynı *caesura* ve *officina* ekiplerinin bir üretim yılı içinde iki veya daha fazla bracchium'da çalışmış oldukları dikkate alınacak olursa, bracchiumların birbirlerinden uzak konumda olmadıkları söylenebilir.

Tablo 11

Üretim Tarihi	*Locus*	*Bracchium*	*Caesura*	*Officina*	*Yazıt No*
159	18	3	Alex(andri)	Andae	86
159	17	4	Alex(andri)	Andae	87
159	374	2	Alex(andri)	Andae	88

Örneğin, Tablo 11'de *caesura Alax(andri)* ve *officina Andae* ekibinin 159 üretim yılı içinde 2,3 ve 4 numaralı *bracchiumlar*'da çalışmış oldukları görülüyor. Tablo 11'in incelenmesi halinde ulaşılacak sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

1- *Locus* numaralarının; ocakta belirli bir yeri değil, ocağın belirli bir yerinde çalışmakta olan ekipleri tanımladığı; taş ana kayadan söküldükten sonra da taşı tanımlayan bir kimlik karakteristiği fonksiyonu üstlendiği yolundaki görüş burada bir kere daha kanıtlanmıştır: eğer locus numaraları belirli bir yeri tanımlıyor olsaydı, ardışık 17 ve 18 *locus* numaralarıyla tanımlanan

[257] Hirschfeld. O, 1905, s.163, n.4.; Dubois. Ch, 1907, XIV; Monna. D, ve Pensabene. P, 1977,s. 54; Dolci, E., *Carrara Cave Antiche. Materiali Archeologici. Relazione dele campagna di rilevamento dei beni culturali etc.*, Carrara, s.36; Bruzza L., 1870, s. 111
[258] Röder, J, 1971, s.27l vd.

taşlara ait söküm sahalarının birbirlerine bitişik durumda olmaları gerekirdi. Halbuki 17 *locus* numaralı blok ocağın 4 numaralı üretim bölgesinden (*bracchium*) üretilirken, 18 *locus* numaralı blok ise ocağın *III..bracchiumu*'nda üretilmiştir. *Bracchium*'ların birbirinden çok uzak mesafelerde bulunmadığı yaklaşık 200-300 metre gibi yürüyüş mesafesi içinde bulunduğu varsayılsa bile bu durumda, söz konusu iki taşın yan yana olmalarından söz edilemeyeceğine şüphe yoktur.

2- *Caesura Alexandri, officina Andae* ekibi aynı bir üretim yılında üç ayrı *bracchium*'da çalışmış olduklarına göre, *caesura* ve *officina* ekiplerinin ocağın sadece kendilerine ayrılan sınırlı bir bölgesinde değil, ocağın bütününde görev almış oldukları anlaşılıyor.

3- *Locus* numaralama sisteminin, taş üretimindeki zamanlamayı göstermesinden hareketle 17 ve 18 *locus* sayılı taşların birbirini takiben hatta aynı zamanda ele alınarak üretilmiş oldukları söylenebilir. Aynı süreç içinde, aynı ekip tarafından üretilen taşların, birbirlerine yakın olması beklenirken bunların ocağın ayrı iki *bracchium*'nda yer aldığı görülüyor. Böylece *bracchium*'ların birbirlerinden rahat bir yürüyüş mesafesi uzaklıkta yer almış oldukları bir kere daha kesinlik kazanmaktadır.

4- Ocakta her bir *bracchium* için ayrı bir *locus* numaralama sisteminin bulunmadığı, *locus* sayılarının dört *bracchium*'u da kapsayacak tarzda uygulandığı ve bu *locus* numarasının bu numarayı alan taşın ıskartaya çıkarılması veya Roma'ya gönderilmesi gibi herhangi bir nedenle taşın ocakla ilişkisinin kesilmesi halinde bile, bu taşa ait *locus* numarasının aynı üretim yılı içinde ikinci kez kullanılmayacağı göz önüne alınarak, taşların üretim zamanlarını belirlemek mümkün olacaktır. Ancak; Beyaz Dokimeion bloklarıyla, bu bloklardan üretilen stel, lahit ve çeşitli mimari elemanlar üzerinde hiç yazıt bulunmaması nedeniyle bu ürünlere ait *locus* numaraları da söz konusu olmayacağından, bunların üretim dönemleriyle ilgili bir tespit yapılamayacaktır. *Pavonazetto* bloklarında yer alan en fazla *locus* numaralarının 1800 civarında olduğu dikkate alınarak yıllık *pavonazetto* üretim miktarının yaklaşık 2000 parça olduğu söylenebilir. Söz konusu bu üretimin yıl içinde homojen bir dağılım gösterdiği kabul edilecek olursa 17 ve

18 *locus* numaralı 87 ve 86 numaralı blokların 159 yılının hemen başlarında, 374 *locus* numaralı 88 numaralı bloğun ise aynı yılın yaklaşık ikinci ayı içinde üretilmiş olması gerekir.[259]

Dokimeion'da söz konusu dört ana işletme sahasının ocak içindeki yerlerinin saptanabilmesi için öncelikle blokların ocakta bulundukları yerlerden yararlanmak akla gelebilir. Böylece belli bir *bracchium* numarasını taşıyan yazıtların, ocağın en fazla hangi bölgesinde yer aldığını belirlemek suretiyle *bracchium*'ların ocak içindeki konumları yaklaşık olarak belirlenmiş olacaktır. Ancak ocağın aradan geçen uzun zaman içinde çeşitli işletme teknikleriyle işletildiği göz önüne alınacak olursa, *bracchium* sahalarının bu yolla sağlıklı biçimde saptanamayacağı söylenebilir.

Zira; farklı işletme metotlarına bağlı olarak, atık taş alanlarının değişmesi; bu sahaların zaman zaman temizlenmesi, taşların yeniden değerlendirilip kullanılmış olmaları gibi çeşitli nedenlerle, taşların orijinal yerleri büyük olasılıkla değişime uğramış olabilir. Nitekim dört ayrı *bracchium* numaralarını taşıyan çeşitli taşların aynı bir saha içinde bir arada bulunmuş olması da, böyle bir yaklaşımla tutarlı bir sonuca ulaşılamayacağını göstermektedir. Bu nedenle *bracchium* sahalarının belirlenmesinde, üretim faaliyetlerinin (dolayısıyla üretim miktarlarının) zaman içinde göreceli büyüklüklerinde meydana gelen değişimlerin gözlenmesi daha tutarlı sonuçlar verebilecektir. Tablo 12 bu amaçla düzenlenmiştir.

[259] Örneğin 15b numaralı yazıtta locus numarası 1459 ve 16c numaralı yazıtta locus numarası 1761'dir . (bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları)

Tablo 12[260]

Tarihler	*BracchiumI*	*Brachium II*	*Bracchium III*	*Brachium IV*	
90-99			3	4	
100-109		3	7	1	
110-119		1	2		
120-129			2	1	
130-139			6	5	
140-149	1	8	11	15	
150-159		6	9	10	
160-169			1	13	
170-179		1	2	9	
180-189					
190-199		1	2	5	
200-209	1	2	3	3	
210-219	1		2	8	
220-229			2	7	
230-239				1	
Tarihlenmemiş	1	2	6	4	
Toplam	4	24	58	86	172
	%2,3	%14,0	%33.9	%49,8	% 100

Tablo 12'de 150 yıllık bir dönem içinde üretilmiş olan 172 adet bloğun, dört ayrı *bracchium* arasındaki dağılımı verilmiştir. Bu tabloda, üç önemli özellik olduğu görülüyor:

1- İşletme faaliyetlerindeki yoğunluk, dolayısıyla, üretim miktarlarının büyüklüğü bütün dönemlerde soldan sağa yani; I numaralı *bracchium*'dan IV numaralı bracchium'a doğru gidildikçe artış göstermektedir. Bu durumda ocak faaliyetlerinin *bracchium* numarasının büyümesine paralel olarak bir artış gösterdiği söylenebilir. Öyle ki hemen her dönemde IV. *bracchium*'daki üretim yoğunluğu II.ve III.*bracchium*'lara kıyasla daha fazla olmuştur.

2- 180-189 yıllarına ait hiçbir veri elde edilememiştir.

[260] Fant. J.C, 1989a, s.21. Tablo 3

3- 90-139 yılları arasında I numaralı *bracchium*'un tamamen atıl durumda olduğu ve bu *bracchium*'un bu dönemde önemli bir ağırlığa sahip olmadığı anlaşılıyor. Nitekim tabloda göz önüne alınan 150 yıllık dönem içinde göreceli ağırlığı %2.3 oranında kalmıştır.

Tablodaki sıralamaya göre sağa doğru gidildikçe *bracchium*'ların üretimdeki paylarının artmasını, üretim faaliyetlerinin gelişme yönü şeklinde tanımlamak da mümkündür. Böylece, *bracchium* I'den, *bracchium* IV'e doğru kaynakların tükenmesine paralel olarak bir geçiş olduğu söylenebilir. Bu durumda eski ocak sahaları tamamen atıl durumda kalmasa bile zamanla üretim faaliyetlerinin yeni bölgelere, yeni *bracchium*'lara doğru kaymış olduğuna şüphe yoktur. Buradan hareketle I numaralı *bracchium*'un ocaktaki en eski tarihli bölgeyi temsil ettiği rahatlıkla söylenebilir.

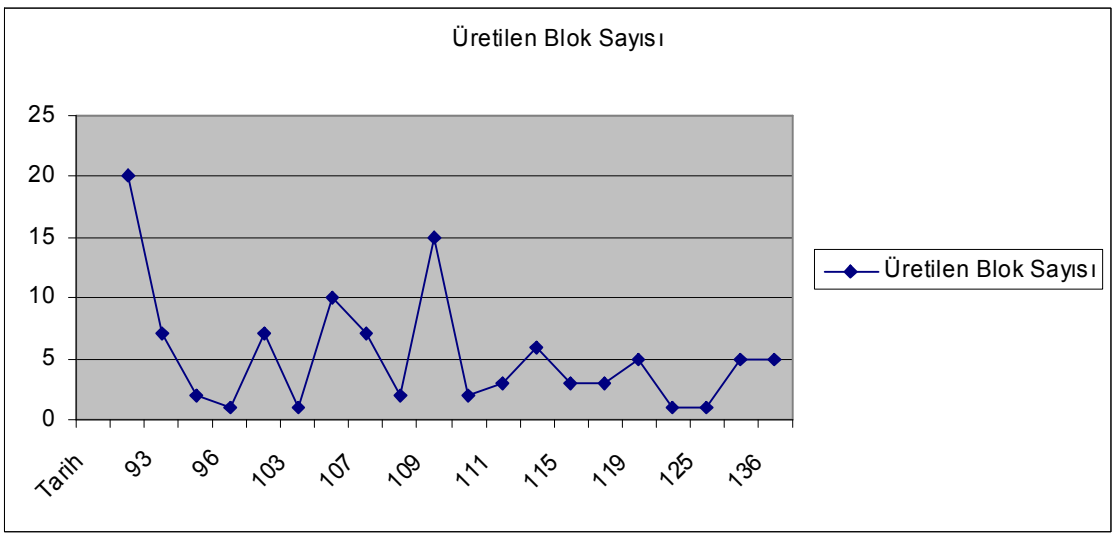
Bu durumda; Bacakale'de işletme faaliyeti batı ucundan başladığına göre, I numaralı *bracchium* sahası ocağın batı yakasında yer almış olmalıdır. Her ne kadar 200'lü yıllardan sonra bu sahadaki üretim faaliyetinde yeni bir kıpırdanma olduğu görülüyorsa da, bu durumun;üretimdeki yetersizlik nedeniyle ocak olanaklarının eski ocak alanlarını da kapsayacak şekilde sonuna kadar zorlanmış olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Yani; üretim faaliyetlerinin batı-doğu yönündeki gelişmesinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Buna göre, kronolojik sıra itibariyle, *bracchium* I'den sonra ele alındığı anlaşılan *bracchium* II'nin de aynı *bracchium* I gibi ocağın batı yakasında yer almış olması gerekir. Söz konusu bu iki üretim alanı büyük olasılıkla ocak giriş yolunun iki yakasında, I numaralı *bracchium* daha batıda, giriş bölgesinde, II numaralı *bracchium* ise tepeye yakın bir bölgede yer almış olmalıdır. Ancak; göz önüne alınan 150 yıllık faaliyet dönemi içinde tüm üretim kapasitesinin yaklaşık % 84'üne sahip olan III ve IV numaralı *bracchium*'ların yerleri hakkında kesin bir yargıya varmak bugün için mümkün değildir. İleride daha çok verinin elde edilmesi halinde bu konunun da aydınlığa kavuşacağına şüphe yoktur. Bununla beraber üretim faaliyetlerinin batı-doğu yönündeki gelişmesine bakarak söz konusu bu iki *bracchium*'un ocağın güney doğu duvarı civarındaki bir bölgede yer almış olduğu söylenebilir. Ayrıca 180-190 yılları arasındaki on yıla ait

hiçbir örnek elde edilmemiş olmasının da, işletme faaliyetlerinin ve temizlik çalışmalarının doğal bir sonucu olduğu şeklinde değerlendirilebileceğini düşünüyorum.

Yazıtlarda Tarih Unsuru

Tarih her üç yazıt tipinde de yer alan bir unsurdur. Üretim faaliyetlerinin yönetimi ve kontrolünün sağlaması bakımından son derece önemli bir fonksiyonu vardır. Buna rağmen yazıtlarda düzenli bir şekilde kullanılmış olduğu söylenemez. Kimi yazıtlarda hiç tarih bulunmazken bazılarında, II.tip yazıtlarda olduğu gibi aynı bir blok üzerinde bir veya daha fazla sayıda tarih yer almış olabilir. Tarih elemanı bir yazıt tipini belirleyen bir unsur değildir. Yazıtlarda daima kodlanmış şekilde yer almış olup, kodlama (konsül adı+ konsüllük dönemi) verilmek suretiyle yapılmıştır. I.tip yazıtlarda tek bir metin ve tek bir tarih varken II.tip yazıtlarda bir düzineye yakın metin ve dörde varan sayıda tarih bulunmaktadır. II.yazıt tipinin en yoğun olarak kullanıldığı, yani ikinci yazıt tipi ile karakterize edilen üretim rejiminin ocakta hakim olduğu 92-136 dönemindeki üretim yoğunluğunun yıllar itibariyle değişimi Tablo 13'de grafik olarak verilmiştir.

Tablo 13

Tablodan üretimde nisbeten homojen bir dağılım sergilendiği görülüyor. En azından gözönüne alınan yaklaşık kırk yıllık süre içinde ocak faaliyetlerinde bir duraksama olmamıştır. Özellikle 95-100 yılları arasındaki beş yıllık dönemde Dokimeion'da II.tip yazıta hiç rastlanmamış olmasına rağmen Ostia'da üzerlerinde *96 ve 99* yıllarına tarihlenen I.tip yazıt bulunan iki blok bulunması nedeniyle son derece ilginç bir durum ortaya çıkmıştır. II. yazıt tipiyle karakterize edilen üretim biçiminde, yeni taş üretimi yanında özellikle eski yıllarda üretilip herhangi bir nedenle kullanılmadığı için bir kenara atılmış olan taşların yeniden değerlendirilmesi amacıyla eski döküm sahalarının temizlenerek buralardaki atık malzemelerden yararlanma yoluna gidildiğinden, yukarıda söz konusu olan taşların da bu şekilde yeniden ele alınarak Roma'ya gönderilmiş olduğu söylenebilir.

Bir blok üzerinde yer alan metinler içindeki en küçük tarihin taşın üretim yılını belirttiğine şüphe yoktur. Ancak diğer tarihlerin ne türlü bir gelişmeyi gösterdiğini söylemek her zaman kolay değildir; Bu tarihler ocak taş varlığının yeniden tespiti amacıyla yapılan bir envanter sayımını gösterebileceği gibi taşın bir süre için beklemeye bırakılması veya taşın ileride yeniden ele alınıp işlenmesi gibi çeşitli üretim kararlarının alındığı tarihleri de gösteriyor olabilir. Ancak, bu formülasyonlar içinde bir tarih ile bunu takip eden bir sayısal büyüklükten oluşan metnin envanter tarihi ve envanter numarasını gösterdiğini kabul eden görüşün kesinlik kazandığı söylenebilir. Burada, açıklığa kavuşturulması gereken bir diğer konu da orijinal metnin belirlenmesidir. II.tip yazıtlarda yer alan çoklu metinler içinde orijinal metin, yani taşa ilk yazılan metin nasıl belirlenecektir ? Aynı bir bloğa ait olmamakla birlikte belirli bir seri üretim içinde yer aldıkları anlaşılan ve hepsi de 92 yılına tarihlenen aşağıdaki metinler içinde en küçük sayım numaralı metnin orijinal metni ve büyük olasılıkla ilk üretilen taşı gösterdiği söylenebilir.[261]

Yazıt No 1[262]:

C(aesare) XVI cos *92*

ii

[261] Fant. J.C, 1989a, s.77.
[262] ibid, s.77. No:1 (bkn. s.198 Dokimeion Yazıtları)

Yazıt No:2[263]

C(aesare) xvi cos *92*
iii

Yazıt No: 3[264]

C(aesare) xvi <cos> *92*
iiii

13 numaralı yazıtta ise durum benzer bir yaklaşımla daha kolay şekilde açıklanabilecektir:

Yazıt 13[265]

b) Coll(ega) cos lxxix 93
c) Pal(ma) ii cos 109
d) Trai(anao) n(ostro) III cos 100
xcviii

Burada en küçük tarihli metnin bloğa yazılan ilk metin olduğuna şüphe yoktur. Ancak tarih formülasyonu ile belirlenmiş olan 93 yılının, taşın üretim tarihi mi yoksa ocakta 93 yılında yapılan bir envanter sayım tarihi mi olduğu belli değildir. Bu iki olasılık yukarıdaki açıklamalar ışığında şu şekilde değerlendirilebilir; eğer taş 93 yılında ana kayadan sökülüp üretilmişse bu durumda 79 sayısı taşın *locus* veya seri numarası olarak onun kimliğini belirleyecektir. Ancak daha önce değinildiği gibi (tarih + sayı) formülasyonunun büyük olasılıkla bir envanter sayımını gösterdiği göz önüne alınacak olursa söz konusu taşın 93 yılından önceki bir tarihte üretilmiş olmasına rağmen o günkü değerlendirme çerçevesinde taşın üzerine herhangi bir bilgi işlemeyi gerektirmeyecek derece önemsiz kabul edilerek bir kenara atıldığı, ancak daha sonra 93 yılında tekrar ele alınmış olduğu söylenebilir. Bu nedenle taşın üretim tarihi belli değildir. Ancak daha sonra, birincisi 93 yılında, ikincisi de 100 yılında olmak üzere taşın iki defa elden geçirilerek yeniden değerlendirilmiş olduğu ve bu nedenle, *LXXIX=79*, sayısının bir *locus* numarası değil, bir envanter numarası olduğu ileri sürülebilir.

[263] Fant. J.C, 1989a, s.77. No:2 (bkn., s.198 Dokimeion Yazıtları)
[264] ibid, s.77. No:3 (bkn., s.198 Dokimeion Yazıtları)
[265] ibid, s.88-89, No: 16 (bkn., s.198 Dokimeion Yazıtları)

Yukarıdaki iki örnekte olduğu gibi yazıtlarda genel yazım kuralları olarak kabul edilen şekillerin dışına çıkılması halinde yazıtın kendine özgü şartlar içinde değerlendirilip çözümlenmesinden başka izlenecek standart bir yol yoktur. Ancak böyle bir çözümlemede elde yeteri kadar örneğin bulunmaması halinde rahatlıkla hatalı yorumlar yapılabilir. Örneğin 14 numaralı yazıt bu anlamda dikkatle değerlendirilmelidir.

Yazıt No 14[266]

a)	*dccclxıx b(racchio) iiii*	
b)	*Trai(ano) n(ostro) iii cos xcvi*	100
c)	*RMA*	
d)	*Coll(ega) cos clxxv b(racchio) iii*	93
e)	*clxix*	
f)	*CHR xcvi*	
g)	*Pal(ma) ii cos*	109
h)	*dccclxix*	
ı)	*VFR Ver(iliano) cos*	115

Zira 14 numaralı yazıt her biri kendi içinde tutarlı nedenlere dayanan yorumlarla birbirinden çok farklı sonuçlara ulaşılabileceğini gösteren son derece ilginç bir örnektir:

1.Değerlendirme: (a)'da *bracchium*'un önünde yer alan 869 sayısı Dokimeion yazıtlarında (*locus* numarası+*bracchium* numarası) şeklindeki yerleşik yazım biçimine uygun olarak, taşın *locus* numarası olmalıdır. (a) '*locus ve bracchium'* numaralarının verildiği bölüm olduğuna göre taşın *bracchium* numarasının da 4 *(iiii*) olması gerekir. Öte yandan aynı bir blok üzerinde farklı iki *bracchium* numarası yer alamayacağına göre, (d)'deki b*racchium* numarası 3 (*iii*) yanlış yazılmış olmalıdır.

[266] Fant. J.C, 1989a, s.90-91. No:17 (bkn., s.198 Dokimeion Yazıtları)

2. Değerlendirme: Dokimeion yazıtlarında *locus* ve *bracchium* numaralarından oluşan formülasyon genelde taşın üretimi sırasında işlendiğinden (a)'daki metnin taşa ilk işlenen metin olması gerekir. Bu durumda; taşın *locus* nmarası 869 *(dccclxıx)*, *bracchium* numarası 4'dür. Ancak taşın üretim tarihi belli değildir. 93 yılında yapılan envanter sayımında 175 numarayla belirlendiğine göre, en geç 93 yılında veya büyük olasılıkla daha önceki bir tarihte üretilmiş olmalıdır. Bu nedenle (d)'de yer alan *bracchium* numarası üretimle ilgili olmayıp, sayım esnasında taşın bulunduğu yeri belirlemek amacıyla yazılmış olmalıdır. Bu durumda, yazılım amaçları farklı olan bu iki *bracchium* numarası arasında bir çelişki olmadığı söylenebilir. Yani; taşın üretildiği yeri gösteren *bracchium iiii* ile, 93 yılında yapılan envanter sayımı sırasında taşın konumunu belirten *bracchium iii* numaralarının her ikiside doğru olup, herhangi bir hatalı yazılım söz konusu değildir.

3. Değerlendirme: *dcclxix b(racchio) iiii* şeklindeki formülasyon Dokimeion yazıtlarında *locus-bracchium* unsurlarının karakteristik yazım biçimi olması nedeniyle taşın *locus* numarası 869 (*dccclxıx*) ve *bracchium* numarası da 4 (*iiii*) olmalıdır. *Bracchium* karakteristiği yazıtta bir kez de (d) satırı içinde yer almış olmasına rağmen buradaki sayısal değeri 4 değil, 3'dür. *Bracchium* ocağın belirli bir üretim bölgesini gösterdiğine göre aynı bir blok üzerinde farklı iki *bracchium* numarası olmasına imkan yoktur. Dolayısyla burada, *bracchium*'un ocağın belirli bir üretim bölgesini gösterdiği şeklindeki anlayış reddedilmediği sürece, bir taşın ayrı iki bölgeden üretilmiş olması gibi mantıken kabul edilemeyecek bir durumla karşılaşılacaktır. Söz konusu *bracchium* numaralarından biri yanlışlıkla yazılmış olmalıdır.

4. Değerlendirme:(a)'da verilen formülasyon genellikle *bracchium iii*'de üretilen taşlarda yer aldığından, söz konusu iki *bracchium* numarasından ilki, yani *bracchium iiii* hatalı yazılmış olup, taş (d) de belirtildiği gibi 3 numaralı *bracchium*'da üretilmiş olmalıdır. (b)'de 100 yılında yapılan bir envanter sayımında bloğun 96 envanter numarasıyla tanımlanmış olduğu görülüyor. 96 sayısı (f)'de *CHR* rumuzundan sonra bir kere daha tekrarlanmıştır. Böylece söz konusu bu taşın *CHR* rumuzuyla tanımlanan kişiye ait olan 96'ncı taş olduğunu anlaşılıyor. Blok ilk defa 93 yılındaki

envanter sayımında (d)'de 175 numarayla belirlendiğine göre, blok 93 yılında veya büyük olasılıkla daha önceki bir tarihte *CHR* rumuzuyla tanımlanan, *Chr(esimus), Chr(estus), Chr(yseros)* adındaki şahsın sorumluluğunda üretilmiş olmalıdır. Bu durumda *CHR*(….)'nin Dokimeion ocağında imparatorluk idaresi adına üretim yapan bir müteahhit veya büyük olasılıkla bir imparatorluk görevlisi olduğu söylenebilir.

5. Değerlendirme: Blok iki ayrı yerde üretilmiş olamayacağına göre; her iki *bracchium* numarasının da, *bracchium* tanımına uygun olarak taşın üretim bölgesini göstermesine imkan yoktur. (a)'da verilen *bracchium* numarası taşın üretildiği sahayı göstermektedir. Ancak (d)'de ele alınan *bracchium*'un envanter sayım karakteristiği kapsamında yer alıp almadığı aynı kesinlikle söylenemez. Bunu belirlemek için aşağıdaki savların dikkate alınması gerekecektir.

5.1. *Bracchium*'un standart tanımı dışında kullanılmış olması için bir neden yoktur.

5.2. II.tip yazıtlarda hangi elemanın hangi metne ait olduğunu belirlemeye yarayacak genel bir kuralın bulunmaması nedeniyle, (d)'deki *bracchium* numarasının bu metne ait olduğu söylenemez.

5.3. Genellikle envanter sayımlarında, taşa bir sayım numarası vermenin ötesinde,taşın bulunduğu sahanın tanımlanması şeklinde bir uygulama yer almadığından (d)'deki *bracchium* karakteristiğinin envanter sayımına ait bir unsur olarak kabul edilememesi gerekir.

Sonuç olarak 5.3 'de belirlenen yaklaşımın en tutarlı değerlendirme olduğu ileri sürülebilir.

~~R~~(ecentisum)

Ortasında yatay bir çizgi bulunan 'R' harfinin amforalar üzerindeki bir notasyondan esinlenmiş olduğu tahmin ediliyor. Metinlerde genellikle diğer harflere nazaran daha büyük boyutta ve çoğu kez diğer harflerden ayrı bir konumda ilk bakışta dikkati çekecek tarzda yazılmıştır. R.Almeida'nın[267] ~~*R*~~ notasyonunu *r(ecensitum)* şeklinde yorumlamasından önce ~~*R*~~'nin ~~*R(ecognitum)*~~ anlamına geldiği yolundaki görüşün

[267] Rodriquez, A., *Il monte Testaccio*, Rome, 1984, s.235 vd.

genel bir kabul gördüğü anlaşılıyor.[268] Daha sonra ℟ *r(eprobatum)* şeklinde yorumlanıyor.[269]

Drew-Bear, başlangıçta ℟'nin *r(eprrobatum*) anlamı taşıdığı şeklindeki görüşünü sonradan terk etmesine rağmen R için kabulü oldukça güç yeni bir yorum getirmiştir.[270] Bu yeni hipotezle *RMA* notasyonunun *R(atio) M(armorum)* yerine kullanıldığı ve ℟ notasyonunun *r(atio)* sözcüğünün kısaltılmış formu olduğu kabul edilerek ℟ notasyonu ile *RMA* notasyonunun aynı anlama geldiği ve aynı amaçla kullanıldığı ileri sürülmüştür. Hatta bu konuda daha ileri giderek *VFR* notasyonu ile ℟ ve *RMA* notasyonlarının yanyana kullanılmamış olmalarından hareketle, söz konusu bu üç notasyonun aynı anlama geldiği iddia edilmiştir. Bugün elimizde bu görüşü değerlendirmeye yeterli veri bulunmadığından konu hakkında olumlu veya olumsuz bir yargıda bulunmaya olanak yoktur. Burada sadece söz konusu bu üç notasyonun bazı ilginç kullanım biçimleri olduğu söylenebilir. Nitekim *VFR* yalnızca 114 ve 115 yıllarında kullanılmış olmasına rağmen, *RMA* notasyonu 109 yılına yoğunlaşmış, *℟* rumuzu ise uzun sürelere yayılan bir dağılım göstermiştir. Tablo 14'de ℟ rumuzunun yer aldığı yazıtların yıllar itibariyle yoğunluk dağılımı verilmiştir.

℟'nin genelde aynı bir satır içinde *VFR* ve *RMA* notasyonlarından herhangi biriyle kullanılmamış olmasına rağmen bu notasyonlardan biriyle aynı bir yazıt bütünlüğü içinde yer almıştır. Bu uygulamanın uzun süreleri kapsayan bir dağılım gösterdiği ve sadece Dokimeion'da değil, hemen bütün imparatorluk ocaklarında aynı şekilde kullanılmış olduğu tahmin ediliyor. Sonuç olarak *RMA* ve *VFR* notasyonlarının *℟* rumuzunun *r(ecensitum)* anlamından farklı bir anlamda kullanılmış oldukları ve söz konusu bu notasyonların *ratio marmorum*'a ait olan bütün taşlarda yer almayıp, zaman zaman kullanıldıkları göz önüne alınacak olursa, *RMA* ve *VFR*'nin *℟* ile ifade edilemeyen bazı durumları belirtmek amacıyla kullanılmış oldukları söylenebilir.

[268] Hirschfeld. O, 1905, s.163. no. 4; Monna. D, ve Pensabene. P, 1977, s.56; Dubois Ch.,1908,s. 85
[269] Drew-Bear. T., ve Eck, W., 'Keiser-Militär-und Steinbruchinschriften aus Phrygien.' *Chiron* 6, 1976, s. 314 vd.
[270] Christol. M., ve Drew-Bear. T, 1986, s.74-80.

Örneğin ℟ rumuzu ile bir bloğun kabul edildiği ifade edilirken, bu kabul kararının kapsam ve şartları belirtilmiş değildir.

Tablo 14

Tarih	*Örnek sayısı*	*Yazıt No*
115	1	32
116	1	12
119	2	43-44
125	1	46
160	1	90
161	2	92-93
175	1	96
177	2	98-99
178	1	102
Çoklu Tarihli	9	5-8-13-15-17-19-21-26

Halbuki, mermer üretiminde taşlar '*iyi*'-'*kötü*' '*kabul edilebilir*'-'*kabul edilemez*' şeklinde kesin bir ayrımla ele alınmamıştır. Taş üretiminde harcanan emeğin büyüklüğü göz önüne alınarak her bir parçadan azami şekilde yararlanma yoluna gidildiğine şüphe yoktur. Bu durumda *RMA* ve *VFR* notasyonları ile ℟ ile ifade edilemeyen bazı öneriler belirtilmiş olmalıdır. Diğer yandan ℟, *RMA* ve *VFR* rumuzlarıyla bir sayısal büyüklükten oluşan yazılım biçiminin de yaygın bir uygulama olduğu görülüyor. Bu formülasyonlarda yer alan sayısal büyüklüğün mahiyeti kesin olarak belli değilse de, ℟, *RMA* veya *VFR* rumuzları arasında mutlaka bir bağlantı olması gerektiği düşünülerek, bu sayının adı geçen rumuzlarla belirtilen işlemin uygulandığı kaçıncı blok olduğunu gösteren bir büyüklük olduğu söylenebilir. Nitekim 32 numaralı yazıtın böyle bir yaklaşımla düzenlenmiş olduğu anlaşılıyor:

Yazıt No: 32[271]

a) *dcccxxvii ~~R~~*

b) *~~R~~ Ver cos*

c) *clxiix*

şeklinde olup, bunun açılımı

a) *dcccxxvii ~~R~~(ecensitum)*

b) *~~R~~ (ecensitum) Verg(ilius-ilianus-inius)*

c) *clxiix*

şeklindedir. 114 ve 115 yıllarında yer alan yazıtlarda *Verg(inius)* ve *Vop(iscus)* isimlerinin önünde genelikle *VFR* notasyonu yer alırken, bu yazıtta *VFR* yerine *~~R~~* notasyonu kullanılmıştır.Buradan taşa uygulanacak olan işlemin *VFR* rumuzuyla tanımlanan işlem değil, *~~R~~* notasyonu ile tanımlanan işlem olduğu anlaşılıyor. *~~R~~'*nin anlamından hareketle bu bloğun kabul edilebilir vasıftaki 827. parça olduğu söylenebilir.

RMA

RMA notasyonunun yazıtlarda yıllara göre kullanım yoğunluğu Tablo 15 de verilmiştir.

Tablo 15

Tarih	*Kullanım Yoğunluğu*	*Yazıt Numarası*
Tarihsiz	21	7-10-13-14-15-17-19-20-22-27
100	1	[272]
105	1	[273]
109	16	4-5-11-18-21-23-24-25-26-28-33

RMA'nın 10 ve 27 numaralı yazıtlarda olduğu gibi birçok yazıtta *CHR(estus); ANT(oninus)* gibi imza benzeri harf kümeleriyle birlikte yer aldığı görülüyor. Bu rumuz bazen daha değişik bir formda, *MA R* şeklinde yazılmıştır. 15 ve 17 numaralı yazıtlarda bu yazım biçimi yer almıştır. *RMA*'nın anlam ve fonksiyonu henüz

[271] Fant. J.C, 1989a, s. 105. No:39 (bkn., s.198 Dokimeion Yazıtları)
[272] Fant. J.C, 1989a, s. 53-55.
[273] ibid, s. 53-55.

anlaşılmış değildir. Teos'ta bulunan bazı yazıtlarda baştaki *R* olmaksızın yalın *MA* formunda yazılması, *MA*'nınbağımsız bir terim olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Bu durumda *MA*'nın *RMA*'ya bağlı kalmaksızın, ondan ayrı bir anlamı olmalıdır. Ancak bir mermer blok üzerine '*mermer*' yazmak anlamlı olamıyacağından, *MA*'nın, *marmor*, dışında başka bir anlamı olması gerekir.[274] Bu durumda *RMA*'nın *R* ve *MA* gibi iki parçadan meydana gelen bir rumuz olduğu söylenebilir.

RMA, bir probator kararının belirtmek üzere; *R(eprobatio) MA(rmorum) veya R(eprobatum) MA(rmorum)*gibi bir anlama da geliyor olabilir. Ancak daha önce değinildiği gibi taşların son kontrolünde *'iyi-kötü', 'kabul edilebilir-kabul edilemez'* şeklinde kesin bir ayrım yapılmadığından, taşlardan azami şekilde yararlanmak amacıyla taşların sınıflandırılıp, derecelendirildiği ve taşa uygulanacak işlemlerin belirlendiği göz önüne alınacak olursa *RMA* çok daha farklı bir biçimde yorumlanabilecektir: Örneğin; *'Daha sonra tekrar ele alınıp, değerlendirilmek amacıyla depolanacaktır'* anlamında; *r(eponendum) ma(rmorum)*; taşla ilgili olarak herhangi bir değerlendirme yapılmadığını belirlemek amacıyla *r(etinendum) ma(rmorum)* anlamında kullanılmış olabilir. Kanaatimce, ileriye dönük olarak taşın '*hangi süreçlerden*' geçeceğini göstermesi bakımından bu yaklaşımın *RMA*'nın amacına en uygun yorum olduğu söylenebilir.

Ancak; son zamanlarda yapılan araştırma ve değerlendirmeler sonucunda[275] *RMA* notasyonunun taşın probator tarafından reddedilmiş olduğunu gösteren bir işaret olduğu yolundaki görüş ağırlık kazanmıştır. Nitekim, *RMA* notasyonunun sadece ocak içinde veya yakın çevresindeki taşlarda yer alması, fakat Roma'ya ihraç edilen taşlarda, (Trajan Limanı ve Kanal'da), bulunmaması da bu kanıyı kuvvetlendirmektedir.

Buna karşılık ocaklarda atıl durumda kalan taşların; sadece *RMA* rumuzu ile *'işe yaramaz'* şeklinde nitelendirilerek, bir kenara ayrılanlardan ibaret olmadığı görülüyor: Bu durumda üzerlerinde ıskartaya ayrıldıklarını gösteren *RMA* notasyonu bulunmamasına rağmen, ıskartaya ayrılmış olan blokların varlığını açıklamak

[274] Fant. J.C, 1989a, s. 23.
[275] ibid, s.175-176.

güçleşecektir. Herhangi bir bloğun ocakta atıl durumda kalmış olmasını yalnız kalite yetersizliği ile açıklamaya imkân olmadığından, *RMA*'nın kesin olmayan bir tür '*reddetme*' işareti olabileceği sonucuna ulaşılacaktır.

Burada söz konusu olan reddetmenin taşın ıskartaya çıkartılması anlamına gelmediği rahatlıkla söylenebilir. Nitekim, kesin olarak ıskartaya ayrılan bir taşın bir kenara atılarak, bir daha hiç ele alınmaması gerekirken *RMA* notasyonu ile reddedilmiş olduğu varsayılan taşların tekrar tekrar ele alınmış olduğu görülüyor. Eğer *RMA* rumuzuyla taşlar kesin olarak işe yaramaz olarak kabul edilmiş olsaydı, taşın üzerinde ıskartaya çıkarılma tarihinden sonraki bir tarihe ait yeni bir kontrol işaretinin bulunmaması gerekirdi. Halbuki Tablo 16'da görüleceği gibi, blokların *RMA* rumuzunun işlendiği tarihten sonraki bir tarihte ele alınarak yeniden değerlendirmeye tabi tutulmuş olduğu görülüyor.

Tablo 16

Yazıt No	*RMA Tarihi*	*İşlemTürü ve Tarihi*
4	RM[A] Pal(ma) ii cos….109	VFR Verg(iliano) cos……..115
5	RMA Pal(ma) ii cos…….109	VFR Verg(iliano) cos……..115
11	RMA Pal(ma) ii cos…….109	VFR Verg(iliano) cos dcclxiii…115
18	RMA Pal(ma) ii cos…….109	VFR Vop(isco) cos ccxl……114
21	RMA Pal(ma) ii cos…….109	VFR Verg(iliano) cos dcccix….115
23	RMA Pal(ma) ii cos…….109	VFR Vop(isco) cos clxiv……114
25	RMA Pal(ma) ii cos…….109	VFR Verg(iliano) cos dcclx…..115
26	RMA Pal(ma) ii cos…….109	VFR Verg(iliano) cos dcclx…..115
33	RMA Pal(ma) ii cos…….109	VFR Vop(isco) cos……..114

Ancak taşlar netice itibariyle Roma'ya gönderilmeyip, ocakta kaldıklarına göre, böyle bir gelişmenin de bazı sebepleri olmalıdır:

a- Aslında taş üzerinde *RMA* notasyonu yazılmış olmasına rağmen aşınma ve tahribat nedeniyle bu notasyon silinmiş olabilir,

b- Ocakta araştırma yapan kişi *RMA* notasyonunun bulunduğu yüzeye ulaşamamış olabilir.

c- Aşağıda verilen iki örnekte olduğu gibi taş son kontrol noktasına gelmeden önce taşın ana kayadan sökülmesi veya atölyelerde işlenmesi safhalarından

herhangi birinde, aşağıda verilen 1 ve 2 numaralı örneklerden görüleceği gibi kalite yetersizliği veya işleme hatası nedeniyle bizzat *caesura* veya *officina* tarafından ıskartaya çıkarılmış olabilir.

Örnek 1 (Bacakale /Pavonazetto)[276]

…ii cos

Loco ix (bracchio)…

Bu taşın *bracchio* numarası yazılmadan önce ıskartaya ayrılmış olduğu anlaşılıyor.

Örnek 2 (Bacakale/Pavonazetto)[277]

…H AOR

LVII

İkinci satırdaki sayı *locus* numarası veya seri numarası olabilir. Birinci satırdahi harf grubunun neyi ifade ettiği belli değidir.

d- Ostia Müzesi'nde yer alan 36746-36748-36759 ve 36764 envanter numaralı bloklarda olduğu gibi, yazıtta *ex r(atione)* müteahhit adının belirtilmiş olması durumunda veya Örnek 3'de görüleceği gibi, ocak mühendisi, *caesura*, adının belirtilmiş olması halinde yazıtta RMA notasyonuna yer verilmemiştir.

Örnek 3 (Bacakale/ *Pavonazetto*)

Quantillo et Prisco cos[278]

Ex off(icina) A…e Caesur(a) Alex(andri)

loco cii b(racchio) ter(tio)

locus numarası olan 102, bloğun kimlik numarası olup, en az bir yıl süreyle varlığını koruyarak, bir başka taşta kullanılmayacaktır.

[276] Fant. J.C, 1984a, s.171. No:2
[277] ibid, s.177. No:5
[278] ibid, s.173. No: 1 ;Plautius Quintillus ve M.Statius Priscus konsüllük tarihi 159 yılına tarihlenmektedir. Degrassi, A., *I Fasti consolari del impero romano* , Rome, 1952, s. 45.

e- Ocakta seri üretim yapılması halinde; üretim hacminin talep miktarının üstüne çıkması durumunda, atık malzeme daha sonra kullanılmak üzere depolanmış olabilir.

f- Zevk ve modada meydana gelen değişimler nedeniyle bir kısım malzeme elde kalmıştır.

g- Siparişin iptal edilmesi ve ürünün satılamamış olması sonucu yeni bir değerlendirme olanağı bulunmaması nedeniyle taş atık ürün olarak ayrılmış olabilir.

VFR

Bir kontrol işareti olarak VFR'nin de *RMA* rumuzunda olduğu gibi Roma'ya gönderilen bloklarda bulunmaması VFR'nin önemi ve fonksiyonu hakkında genel bir fikir vermekle beraber buradan hareketle ne tür bir işlevinin olduğunu söylemeye olanak yoktur. Sadece VFR'nin de *RMA* gibi belirli bir kontrol biçimini karakterize ettiği veya envanterle ilgili bazı bilgiler içerdiği söylenebilir.

VFR'nin yazıtlarda kullanılış biçimiyle ilgili olarak bazı genel kurallar olduğu görülüyor. *VFR* sadece 114 ve 115 yılları içinde ve iki tanesi hariç tüm yazıtlarda tarih formülasyonunu oluşturan konsül adı ve konsüllük dönemini belirten bölümün önünde yer alırken tarih formülasyonunda da sadece *Verg(inius)* ve *Vop(iscus)* adında iki konsülün adına yer verilmiştir. Bu formülasyon tarihi takip eden bir sayıyla tamamlanmıştır. Bu sayı genelde bir envanter sayım numarası olup, tarih de envanterin sayım yılını belirlemektedir. Bu durumda *VFR*'nin oluşturduğu metin bölümü; *VFR-Tarih* Formülasyonu-Sayısal Büyüklük şeklinde formüle edilebilir. Aşağıda verilen örnekte söz konusu bu detaylar açıkça görülmektedir. Taşın üretim tarihi ise ayrıca verilmiştir.

Örnek 4

a) C(aesare)[279] *XI cos*

b) VFR Verg(inio) cos 115

c) CCXX

[279] Fant. J.C, 1984a, s. 178. No:7; Degrassi. A, 1952, s.27.

d) RMA

e) CII (olabilir)

f) A(…)

Bu yazıt[280] Röder'in 1969 yılında İscehisar'da yaptığı incelemeler sırasında elde edilmiş iki yazıttan birisidir.

(a) Dokimeion epigrafisinde '*C*' *C(aesare)* sözcüğü yerine kullanılmıştır.

(b) Burada '*g*' harfi yazılmamış olmakla beraber, ismin *VFR*'den sonra gelen iki konsül adından *Verg(inio)* olması gerekir.

(c) *ccxx* sayısı eğer '*VFR-konsül adı- sayı'* şeklindeki formülasyonun bir elemanı olarak kabul edilecek olursa 115 yılında yapılan sayımda taşa verilen envanter numarası şeklinde değerlendirilecektir. Söz konusu envanter sayımından, bağımsız bir eleman olarak değerlendirilmesi halinde ise, bu sayının taşa verilen bir kimlik numarası vasfını kazanacağı söylenebilir.

(d) *RMA*, *VFR* ile birlikte kullanıldığında taşın ileride değerlendirilmek üzere depolanması veya taşın değişik bir işleme tabi tutulması gibi bir uygulamayı belirttiği varsayılsa bile, taşa uygulanması istenen işlem konusunda kesin bir yargıya varmaya olanak yoktur.

(e) Sayısal büyüklük.

(*f*) Yazıtın bu bölümünün aşınmış olması nedeniyle, sağlıklı bir şekilde okunamamıştır. *ANT* gibi bir kişi adını gösteren bir rumuzun ilk harfi olabilir [281]

Çeşitli İsim Kısaltmaları veya İmzalar

Dokimeion ve Teos'ta bulunan II. tip yazıtlar içinde yer alan imparatorluk görevlilerinin isimleri bir imza formu biçiminde verildiğinden ve bu imzaları

[280] Röder. J, 1971,s. 283. İstanbul Arkeoloji Müzesi Envanter Numarası:6
[281] Fant. J.C, 1984a, s.178-180.

açıklayan örnekler bulunmadığından imzalardan hareketle kişileri tanımlamak mümkün değildir. Anadolu imparatorluk ocakları içinde renkli mermer üreten ve ihraç eden belli başlı iki ocaktan Dokimeion'da bu genel kuralın dışına çıkan tek bir örnek bulunmamasına karşın, sadece Teos ocağında böyle bir yazıta rastlanmıştır. Bu yazıtta yer alan *HER* imzasıyla tanımlanan imparatorluk görevlisinin açık adı *HER(…) Caes(aris Servus)*' tur.[282]

II.yüzyılın başlarından itibaren imparatorluk idaresinin işletmeci sıfatıyla üretim faaliyetlerine katılmasıyla, idare adına bu işleri yürütmekle görevli çeşitli statülerde çok sayıda görevli devreye girmiş olmalıdır. Bu kişilerin isimlerini bugün bilmeye olanak yoksa da, imzalardan ve bunların yazıtlarda yer alış biçimlerinden hareketle yaptıkları işlerin kapsam ve içeriği hakkında bazı sonuçlara ulaşılabileceği anlaşılıyor. Daha önce üretildiği halde o gün kullanılmayıp elde kalmış olan taşların yeniden gözden geçirilerek değerlendirilmesi artan ihtiyacı karşılamak üzere üretim faaliyetlerinin yeniden organize edilmesi ve ocak mal varlığını belirlemek amacıyla sık sık envanter sayımlarının yapılması hep, bu isimleri meçhul kalmış imza sahipleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Dokimeion ve Teos'ta en çok rastlanan imzalar şunlardır.

HE, *HER* imza formülasyonu *Herennius, Herocleides, Hermeiscus, Hermais* gibi uzun bir isim listesini karakterize ediyor olabilir. Dolayısıyla yukarıda belirtildiği gibi istisnai bir örnek hariç imza-isim tanımından bahsetmek mümkün değildir. Özellikle *HE* ve *HER* formülayonlarının her ikisi de aynı isimleri karakterize ettiğine göre karışıklığı önlemek bakımından söz konusu iki imzada sadece bir kişi tarafından kullanılmış olmalıdır. Ancak; böyle bir belirirsizlik bütün imzalar için söz konusu olabileceğine göre her bir imza ve temsil ettiği kişi idare tarafından belirlenmek suretiyle *HE* ve *HER* imzaları iki ayrı kişi tarafından da kullanılmış olabilir.

CHR; Cherestus, Chresimus

KE; Keladus, Kerdus, Kephalus

IE; Hiero ile başlayan isimler

ANT; Antoninus

[282] Fant. J.C, 1989a, s.24.

COR; Corinthus

Çeşitli imza rumuzlarıyla temsil etmeleri mümkün görünen ve en çok kullanılan isimler yukarıda verilmiştir. *COR* formülasyonunun özellikle Teos ocağında en sık rastlanan bir imza olduğu görülüyor. Bir yazıtta yer alan *Corinthi* imza sahibinin gerçek ismi olabilir.

İşletme organizasyonunda *caesura – officina* sisteminin yerleşmesinden önce, II.yüzyılın başlarında *Corinthus* adında bir müteahhidin uzun yıllar *Chemtou* ocağında çalışmış olduğu anlaşılıyor. *COR* imzası yazıtlarda genellikle yalın olarak yer almış olup, bazen de RMA formülasyonu ile birlikte kullanılmıştır.[283] *ANT* imzası ise değişik kalıplar içinde yer almıştır: Tek başına (Yazıt No:27a) veya *RMA* ile birlikte (Yazıt No:10b); veya *r(ecensitum)* (Yazıt No:13f) ile birlikte kullanılmış olduğu görülüyor.

İmzaların kullanılış biçimlerine göre farklı anlamlar taşıdığına şüphe yoktur. Genelde imzanın, imzayı tamamlayan herhangi bir formülasyon olmadan tek başına bulunması; üzerinde yer aldığı taşın *'görülüp, onaylandığını'* belirtirken; *RMA* grubuyla birlikte kullanılması halinde ise üzerinde taşın reddedildiği veya bir kenara ayrılıp depolanacağı anlamı taşımaktadır. *R(ecensitum)* ile birlikte kullanılması ise bir envanter sayımında olduğu gibi '*kayıtlara geçmiştir'* şeklinde yorumlanmalıdır. *COR* imzasının daha da kısaltılıp kodlanmış hali olan *CR* formülasyonunun *RMA* rumuzuyla birlikte büyük olasılıkla bir *probator* olan *Corinthus*'u belirttiği tahmin ediliyor.[284]

İmzalar genellikle *'Tarih-İmza-Numara'* şeklindeki bir kalıp içinde yer almıştır. Bu formun Teos için taşıdığı anlam konusunda tam bir görüş birliği vardır: Söz konusu bu kalıp içinde yer alan unsurlar sırasıyla;

[283] Yazıt No: 13 (bkn., s.198 Dokimeion Yazıtları)
[284] Fant. J.C, 1989a, s. 25-32.

a- Taşın üretim tarihi
b- Taşın üretiminden sorumlu kişi
c- Taşın seri veya envanter numarası,

şeklinde yorumlanırken, Dokimeion'da durum daha farklıdır. Örneğin 18, 21 ve 35 numaralı yazıtlarda *HE* imzasının aynı yazıt üzerinde, farklı tarih ve farklı numarayla iki kere yer aldığı görülüyor. Örneğin 18 numaralı yazıtta;

a)	*Trai(ano) V cos <u>HE</u> x*	103
b)	*Cand(ido) ii cos HE dlxiii*	105

Şeklinde yer alan bu iki düzenlemeden küçük tarihli olanı taşın 103 yılında *HE* tarafından üretilen 10.blok olduğunu gösterirken (b)'de 105 yılında yapılan bir envanter sayımında taşın *HE* tarafından 563 numarayla kayıtlara geçirilmiş olduğu anlaşılıyor. 21 ve 35 numaralı yazıtlar da benzer şekilde yorumlanabilir.

(gamma) veya *GIP* şeklindeki unsurların mahiyetleri ve fonksiyonları hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Bunlar görevli kişilere ait imza formülasyonları olabileceği gibi taş işçilerine ait kişisel işaretler olabileceği de tahmin ediliyor. *<u>DE</u>*'nin edat formunda bir sözcük olduğu tahmin ediliyor. Dokimeion'da 119 yılına tarihlenen 44 ve 45 numaralı yazıtlarla olduğu gibi *(de+sayı)* şeklinde, daha sonra 138 yılına tarihlenen 54 numaralı yazıtta olduğu gibi (de+sayı) formülasyonunun daha sonra *(de+loco+sayı)* şeklini aldığı görülüyor. Dolayısıyla 'de' nin '*locus*' sözcüğüyle birlikte olmasa bile, tek başına, *locus* numarasını tanımladığı söylenebilir.[285]

Buna rağmen Ramsay tarafından bir blok üzerinde *DE*'nin iki kere farklı sayıyla birlikte yer aldığının belirlenmiş olması[286] durumu biraz karıştırmıştır. Eğer *DE*'nin bu tarzda yazılmış olması bir hata sonucu değilse *DE*'nin mahiyeti ve fonksiyonu hakkında şimdilik kesin bir yargıya varmaya imkan olmadığı söylenebilir.

[285] Yazıt No: 59 ve 60
[286] Fant. J.C, 1989a, s. 25.

III.Tip yazıtlar: Yeni bir işletme rejimi ve ocak organizasyonu

Caesura

I.yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan mermer talebindeki büyük artışı karşılamak amacıyla ocakların işletme yönteminde değişiklik yapma gereği duyulmuş ve imparatorluk idaresi müteahhitler yanında yeni bir organizasyonla üretici sıfatıyla devreye girmiştir. İdare tarafından kurulup uygulamaya konulan bu yeni işletme organizasyonunun günün ihtiyaçlarına cevap verecek bir yapı kazanması, bir yerde deneme – yanılma metodu olarak isimlendirilebilecek uzunca bir süreç içinde yavaş yavaş şekillenmiştir. II.yazıt tipi incelenirken detaylı olarak belirtildiği gibi bir geçiş dönemini karakterize eden bu yazıt tipi ve onun temsil ettiği işletme biçimi ve organizasyon yapısının 136 yılında sona erdiği söylenebilir.

Nitekim 136 yılından sonra ocak işletmesinde bazı radikal değişiklikler yapılarak işletme organizasyonunda yeni unsurlar yer almaya başlamıştır. Daha önce üretim faaliyetleri, isimleri imza mahiyetindeki harf kümeleriyle taşlar üzerine işlenmiş olan çok sayıda imparatorluk görevlileri tarafından yürütülürken bu tarihten sonra işin başına üretimden sorumlu ve büyük olasılıkla geniş yetkilerle donatılmış olan bir ocak mühendisi, (*caesura*), getirilmiştir. İşletme organizasyonunun bu tarzda yeni bir şekil almasıyla, geçiş döneminin sona erip III.yazıt tipiyle karakterize edilen yeni bir organizasyon biçiminin uygulamaya konulduğu söylenebilir.

Ocaklarda üretimin ilk basamağı kullanım amacına uygun cins, kalite ve boyuttaki bir taşın ana kayadan sökülüp çıkarılmasıdır. Taşın doğal yapısı bozulmadan çıkarılması ocak faaliyetlerinin birinci ve en önemli basamağını oluşturacaktır. Çıkarılacak bloğun büyüklüğüne göre taş üzerinde normal olarak 3-6 kişilik işçi gruplarının çalışmış olduğu tahmin ediliyor. Bloğun ana kayadan sökülmesi blok çevresine oyuklar açılarak (*trench*) çevreyle olan bağlantının sona erdirilmesinden sonra kamalar vasıtasıyla tabandan, ana kayadan koparılması şeklinde gerçekleştirildiğinden blok üzerinde 5-6 kişiden daha kalabalık ekip çalışmasının pratik yönden uygun olmadığı anlaşılıyor.

Caesura bu şekilde oluşturulan ekiplerin yönetiminden sorumlu olan bir kişi olup bu konuda araştırmacılar arasında tam bir görüş birliği vardır.[287] *Caesura* bir yerde taşın sökülmesi operasyonuna bizzat katılması nedeniyle bir ustabaşı, aynı anda birkaç ekibi yönetip kontrol etmesi bakımından da bir ocak mühendisi kimliğine sahiptir. Yerine göre elinde aletlerle taş söküm operasyonlarına bizzat katılacağı varsayılsa bile, onu güneş altında, mermer tozları içinde uzun süreler çalışan bir işçi olarak düşünmek mümkün değildir. Sağlığı ne kadar iyi olursa olsun, bir insanın bu zor çalışma şartlarında uzun süreler çalışamayacağına şüphe yoktur. Bu nedenle otuz yıla varan sürelerde, *caesura* pozisyonunda çalışmış olan kişilerin bulunmasından hareketle onun bir ustabaşı olmaktan daha çok, çalışma gruplarını yöneten ve kontrol eden bir ocak mühendisi olduğunu kabul etmek daha doğru olur.

Caesura; imparatorluk yönetiminin üretimde aktif bir rol alması sonucu oluşturulan bir kurumdur ve yazıtlarda bir grup veya soyut bir nesne adı ile değil, daima kişi isimleriyle yer almıştır. Dokimeion imparatorluk ocaklarında 136-236 yılları arasında görev almış olan *Caesura*'lar incelendiğinde biri hariç bütün *caesura*'ların imparatorluk aileleriyle bağlantılı olduğu görülüyor. Sadece Dokimeion ocağında 236 yılına tarihlenen bir yazıtta adı geçen *Caesura Varus*'un yöre halkından bir kişi olduğu tahmin ediliyor. Yönetimin ocaklara yeni bir şekil vermek ve yeni bir üretim organizasyonunu yerleştirmek amacıyla doğrudan devreye girdiği düşünülecek olursa bu durumu bir yerde, normal kabul etmek gerekir. Ancak yeni organizasyon sisteminin yerleşmesinden çok daha sonra da, ocak mühendisliği gibi üst yönetim kademelerinde yerli halka hiç itibar edilmemiş olması son derece dikkat çekici bir gelişme olmuştur. Zira İ.Ö IV.yüzyıldan başlayarak işletilmekte olan Dokimeion ve Prokonnesos ocaklarında hemen her kademede yetişmiş uzman elemanlar bulunmasına rağmen imparatorluk idaresinin üst yönetim kadrolarının yerli halka kapalı tutulması ancak, idarenin, aşırı merkeziyetçi ve aristokrat bir anlayışla hareket etmiş olması şeklinde açıklanabilir. Sonuç olarak yeterli birikim ve yeteneğe sahip olsa da, imparatorluk idaresinin yerel halkın üst yönetim kademelerine gelmelerine olanak tanımadığı söylenebilir.

[287] Fant. J.C, 1989a, s.28; Hirschfeld. O, 1905, s.169; Dubois. Ch, 1908, s.37.

Diğer taraftan 136 yılında, *Primigenia/Moguntiacum XXII.Lejyon* birliğininden yüzbaşı (*centurio*) rütbesindeki *Tullius Saturninus*'un Caesura olarak tayin edilmesi idarenin işin teknik yönünü büyük ölçüde önemsemediğini göstermektedir. Böyle bir göreve ilk defa asker kökenli bir kişinin tayin edilmiş olması idareye hakim olan düşünceyi açıkça ortaya koymaktadır. Böyle bir tutum ve davranış ancak, Romalılar için ocaktaki düzen ve disiplinin teknolojiden daha önemli olduğu şeklinde yorumlanabilir. İdarenin buradaki amacı yeni organizasyon modelinin uygulamaya konulması ve ona işlerlik kazandırılmasıdır. Nitekim bu yolda hareket edilerek 136-138 yıllarında bu görevde kaldığı anlaşılan *Tullius Saturninus*'tan sonra da yine asker kökenli bir kişi olan *centurio Ael(ius) Antoninus* bu göreve getirilmiştir. Daha önce belirtildiği gibi 136-236 yılları arasında ocak üst yönetim kademelerinde görevlendirilmiş olan *caesura* kadrosunun aristokrat ailelerden geldiği veya imparatorluk aileleriyle akrabalık ilişkileri içinde oldukları Tablo 15'in incelenmesiyle görülebilir. Örneğin 197-229 döneminde caesura *Iulius Neophytus* ve 200 yılında caesura *Iulius Gaurus*'un, Iulius Ailesiyle; 147-148 yıllarında görev alan *Ael(ius) Antoninus* ile 153-158 döneminde görevli *caesura Ael(ius) Zosimus*'un, Aelius Ailesiyle yakınlıkları olduğu anlaşılıyor.[288]

Tablo 17'de yer alan isimlerden sadece *Maryllinus Varus*'un, *Marcus Aurelius* döneminde Pisidia'lı veya Ephesus'lu bir koloniyle ilişkili olduğu tahmin ediliyor. Bu durumda daha önce belirtildiği gibi *Maryllinus Varus*, ocak mühendisleri içinde yerel halktan gelen ve köken itibariyle Roma yönetim kadrosuyla bağlantısı bulunmayan yegane kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

[288] Fant. J.C, 1989a, s.34.

Tablo 17 [289]

Caesura	Tarih
Tullius Saturninus (centurio) Leg.XXII	136-138
Ael(ius) Antoninus (centurio)	147-148
Ael(ius) Zosimus	153-158
Alex(ander)	157-165
Manl(ius) Alexander	154
Cladudianus	160-161
Domes(ticus)	160-177
Fabius	161
Athenobi(us)	175
(H)ostillus ve (H)elpidephorus	174-210
Helpidephorus	206-213
Iulius Neophytus	197-229
Aur(elius) Theophilus	198-212
Iulius Gaurus	200
Herculan(ius)	206
Phoneix	218-220
Varus	236

Tablo 17'de *caesuralara* ait görev sürelerinin işin güç ve yıpratıcı olması sebebiyle 1-3 yıl gibi kısa dönemleri kapsadığı görülüyor. Sadece *(H)ostilius-(H)elpidephorus* ortaklığının görev süresi 36 sene gibi çok uzun bir süreyi kapsamaktadır. Elbette bu kadar uzun bir çalışma süresinin son derece nadir karşılaşılan bir durum olduğuna şüphe yoktur. Söz konusu *caesura* ekibinin 210 yılına kadar ekip halinde iş başında kaldıkları görülüyor. Öte yandan *(H)elpidephorus*'un; patron durumunda bulunan *(H)ostilius*'un yardımcısı sıfatıyla bir yandan ekipteki görevine devam ederken bir yandan da tek başına çalışmaya başlamış olduğu anlaşılıyor. Aslında *(H)elpidephorus* adının ekip yazıtlarında daima *'H'* olmaksızın yazılmış olmasına karşın, tek başına çalıştığı dönemdeki yazıtlarda *'H'* harfinin bulunması da, bu kişinin ekipte ikinci derecede bir pozisyona sahip olduğunun bir işareti olarak kabul edilebilir.

Dokimeion ocaklarında belli bir dönemde sadece bir kişinin görevlendirildiği, ikinci bir *caesura*'nın ancak birincinin görevinin sona ermesinden sonra başladığı

[289] Fant. J.C, 1989a, s.34. Tablo 4

zannedilmemelidir. Uygulamada böyle bir çalışma düzeni yer almamıştır. Aynı bir zaman dilimi içinde, iş durumuna bağlı olarak, 4-5 *caesura*'nın birlikte çalıştığı ancak her birinin diğerlerinden bağımsız olarak üretim yaptığı anlaşılıyor. 174-229 yıllarını kapsayan dönemde görev başında bulunan *caesuraların* görev sürelerindeki çakışmalar bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Tablo 17'de görüldüğü gibi *Helpidephorus-Hostillus* ekibinin 177-197 dönemindeki yalnızlığı ocakta yeni *caesuraların* görev almasıyla sona ermiş ve özellikle 206 yılı içinde aynı anda çalışmakta olan *caesura* sayısı beşe yükselmiştir.

Ayrıca *caesuraların* her birinin sadece ocağın kendisine ayrılmış belirli bir bölgesinde değil, ocağın her yanında çalışmış oldukları anlaşılıyor: Nitekim Tablo 18'de 147-148 döneminde iş başında bulunan *Caesura Aelius Antoninus*'un 147 yılına tarihlenen yazıtlarda ocağın I, II ve IV numaralı *bracchium*'larında, 148 yılına tarihlenen yazıtlarda ise II, III ve IV numaralı bracchiumlarda; benzer şekilde 154-165 döneminde görev alan *Caesura Alex(andri)*'nin ise 159 yılı içinde II ve III numaralı *bracchium*'larda çalışmış olduğu görülüyor.

Ocak mühendisi, *caesura* ile işleme ve sanat atölye mühendisi, *officina*,'nın ilk defa birlikte yer aldığı 136 yılına tarihlenen iki yazıtın bulunması Dokimeion ocak organizasyonu ve üretim biçimini belirlemek açısından son derece önemli olmuştur. Bunu kısaca müteahhit eliyle yapılan üretimin Roma imparatorluk yönetimince gerçekleştirilmesi şeklinde tanımlamak mümkündür. Daha önce değinildiği gibi I.yüzyılın başından itibaren müteahhitler aracılığıyla işletilen imparatorluk ocaklarının müteahhitler yanında onlarla birlikte idarenin işletmeci sıfatıyla devreye girmesiyle ocaklar yeni bir organizasyon modeli ve yeni bir üretim biçimi kazanmaya başlamıştır. 136 yılı bu nedenle geçiş döneminin sona erip, imparatorluk idaresince kurulmakta olan yeni bir organizasyon modelinin şekillenmeye başladığı tarih olması nedeniyle büyük öneme sahiptir. Söz konusu bu iki yazıt Dokimeion ürünü iki tane mor damarlı beyaz mermer (*pavonazetto*) sütununun alt ve üst yüzeylerinde yer almıştır.

Tablo 18[290]

Locus Numarası	*Bracchium Numarası*	*Caesura*	*Officina*	*Tarih*	*Yazıt Numarası*
20	-	Tulli Saturnini	Pa(pia)	136	117
16	-	Tulli Saturnini	Pa(pia)	136	118
7	3	Tulli	-	136	49
310	3	-	Pelag(onii)	146	60
16	2	-	Pa(pia)	147	61
296	2	-	Pelag(onii)	147	62
323	1	Ael(ii) Antonini	-	147	63
429	2	Ael(ii) Antonini	-	147	65
433	4	Ael(ii) Antonini	-	147	66
18	4	Ael(ii) Antonini	-	148	68
53	3	Ael(ii) Antonini	-	148	70
218	2	A[e]l(ii) Antonini	-	148	74
55	4	Man(lii) Alexand(ri)	-	154	80
5	2	Zosim(i)	Asiatici	156	81
17	3	Alex(andri)	Andae	159	82
374	2	Alex(andri)	Andae	159	88
74	4	Vari	Alex(andrina)	236	116

Roma Via Marmorata'da bulunan bu sütunlar ilk defa o tarihte yeni yapılan *Museo Lateranense*'ye nakledilerek sergilenmiştir. *Henzen* yazıtları burada *Bartolomeo Borghesi*'nin yardımıyla okuyarak 1844 yılında literatüre geçirmiştir. Daha sonra yazıtlar araştırmacılar tarafından tekrar tekrar okunup çeşitli koleksiyonlarda yer almışsa da Henzen'in söz konusu yayını yazıtlar hakkındaki ilk belgedir. Sütunların üst ve alt yüzeylerinde yer alan bu yazıtlar 1870 yılında 10-30 cm kalınlığında disketler halinde kesilip, sütunlardan ayrılıyor. Daha sonraki tarihlerde bu disketler kısmen kırılmış ve bazı parçalar kaybolmuştur. Hirschfeld'in, bu yazıtları, yazıtlar henüz sağlamken gördüğü ve hatta yazıtların okunuşunda bazı düzeltmeler yaptığı anlaşılıyor.[291]

[290] Fant. J.C, 1989a, s. 60-69. Tablo 12
[291] Hirschfeld. O, 1905, s.177. no 2

Söz konusu yazıtların Henzen tarafından okunuş biçimleri aşağıda verilmiştir:[292] Daha sonra yazıtların Dubois koleksiyonlarında[293] yer aldığını görüyoruz. Lateran Müzesi'nin kapanmasından sonra yazıtların yer aldığı sütun tamburaları Vatikan'da Museo ex-Lateranense müzesine taşınmıştır. Sütunlardan birisine ait üst tambur kayıptır.

Yazıt No. 118[294]

off(icina) Pa(pia)
n(umero) lxxvi

sütunun alt tamburu 68 cm çapında olup kalınlığı 10-12 cm kadardır. Harf kanalları olasılıkla 19.yüzyılda boyayla belirgin hale getirilmiştir.

Yazıt No: 117[295]

L.Aelio
[C]aesare n(ostro) iii et Bal 136
bino cos, rationi
urbicae, sub cur(a) Irenaei
Aug(usti) lib(erti) proc(uratoris), caesura Tulli
Saturnini (centurionis) Leg(ionis) xxii Prim(igeniae)

İkinci sütuna ait üst tambur kalınlığı 25-30 cm olup, tambur çapı 58-59 cm dir

Yazıt No: 120[296]

off(icina) Papi(a)
n(umero) xciv
loco xx

[292] Fant. J.C, 1989a, s.252.
[293] Dubois. Ch, 1908, s.90. nos 199 ve 252
[294] Fant. J.C, 1989a, s. 251-252 (bkn., s.198 Dokimeion Yazıtları)
[295] ibid, s. 251-252. (bkn., s.198 Dokimeion Yazıtları)
[296] ibid, s. 253-254. (bkn., s.198 Dokimeion Yazıtları)

Alt tambur kalınlığı ise 25-28 cm ve çapı 68 cm dir. Tambur yaklaşık olarak yarısına kadar kırılmış ve bir ara parça kaybolmuş olmasına rağmen, metnin tamamı bu bölümde kalmıştır. Harf kanalları olasılıkla 19.yüzyılda boyayla belirgin hale getirilmiştir.

Yazıt No: 119[297]

A[elio…..]
Tu[lli…..]

Yazıcının işlemeyi burada keserek yeni bir metne başladığı görülüyor. Dokimeion yazıt literatüründeki yerleşik kuralların aksine, sözcükler çok fazla kısaltma yoluna gidilmeden tam olarak verilmiş, harflerin yazılışında kaynaşık yazım biçimi kullanılmamıştır. Örneğin Dokimeion yazıtlarında '*et*' daima *'et'* şeklinde kaynaşık olarak yazılmasına rağmen burada '*et*' şeklinde açık bir formda yazılmıştır.

L.Aelio Caesare n(ostro) iii …L
et Balbino cos, r(a)tioni 136
urbicae, sub cur(a) Iren-
[a]ei Aug(usti) lib(erto) proc(uratoris) caesura
[Tu] lli Saturnini (centurionis) leg(ionis)
xxii Prim(igeniae)

Bu yazıtlarda geçen *caesura* sözcüğü, taşın ana kayadan koparılması işini yürüten ocak mühendisini, *officina* ise koparılan blokları kullanım amacına uygun olarak düzelten, işleyen işleme ve sanat atölye mühendisini tanımlamaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi *caesura* isimleri daima bir kişi adıyla belirtildiği ve gerçek kişiyi tanımladığı halde, *officina* adlarının kişilerin isimleri yanında önemli yerleşim yerlerinin isimleri ile kutsal kimliklerle ilgili isimleri de taşıdığı görülüyor. *Officina*'ların şahıs isimleriyle belirlendiği durumlarda bile burada bir kişinin tanımlanmasından daha çok bir atölye kuruluşu, yani bir müessese söz konusudur.

[297] Fant. J.C, 1989a, s. 253-254. (bkn., s.198 Dokimeion Yazıtları)

Aslında bunların kurucularının adını taşımaya devam eden sanat atölyeleri mahiyetindeki kuruluşlar olduğu söylenebilir.

Yukarıdaki yazıtlar III.yazıt tipiyle karakterize edilen yeni bir organizasyon yapısı ve üretim biçiminin ilk işaretlerini vermiş olmasına rağmen, bu yapıları itibariyle III.yazıt tipini temsil ettikleri söylenemez. Örneğin taşın ocağın hangi bölgesinden üretildiğini gösteren *bracchium* numarasıyla üretimi yapan ekibi tanımlayan, *locus*, karakteristikleri yazıtlarda yer almamıştır. Diğer yandan *caesura* ve *officina* kimliğiyle üretime geçilmesine rağmen, bu iki bölümlü organizasyon yapısından çok kısa bir sürede vazgeçilerek, işletmenin bütünüyle bir kişiye bırakılmış olduğu görülüyor. Gerçekten de 136 yılına tarihlenen yukarıdaki iki yazıtta *Caesura Tulli Saturnini* ve *Officina Papia* görevlendirilmiş olmalarına rağmen yine aynı yıl içinde 66 numaralı yazıtta belirlendiği gibi *Centurion Tulli Saturnini*'nin tek başına görevine devam etmekte olduğu ve 156 yılına gelinceye kadar aradan geçen yirmi yıl içinde, Dokimeion ocağında *caesura* veya *officina* adı altında daima tek bir imparatorluk görevlisinin iş başında bulunduğu anlaşılıyor. Bu durumda *officina* veya *caesura* kimliğiyle üretimi yöneten bu kişilerin ocak faaliyetlerinin tümünden sorumlu olduklarına şüphe yoktur. Zaman zaman *officina*, zaman zaman *caesura* adı altında tek bir kişiyle yönetilen bu organizasyon 156 yılından başlayarak iki yöneticili bir organizasyon yapısına dönüşmüştür. III.yazıt tipini temsil eden ve bu yeni organizasyon yapısını tam olarak yansıtan ilk yazıt (No:81)[298] aşağıda verilmiştir:

loco v, b(racchio) secu(ndo)
Silvano et Au-
gurino cos, ex off(icina) 156
Asiatici, ex cae(sura)
Zosim(i)

[298] Fant. J.C, 1989a, s. 137. No:120 (bkn., s.198 Dokimeion Yazıtları)

Aşağıdaki örnekte ise[299] III. yazıt tipi ve ocak organizasyon yapısı son derece açık bir yazım biçimi içinde verilmiştir.

1- Tarih	*[Quintillo] et Prisco cos*	159
2- Atölye Adı	*Off(icina) Andae*	
3- Ocak Mühendisi	*Caes(ura) Alex(andri)*	
4-Locus numarası	*Loco ccclxxxxvv*	
5-Bracchium numarası	*b(racchio) quart(o)*[300]	

Taşların ana kayadan sökülmesi ve kullanım amacına uygun olarak işlenmesi şeklinde belirlenen iki ana iş bölümü bu örnekte açıkça belirtilmiştir. Ocak mühendisi olan *caesura*'lar, blokların çıkarılması işini yüklenirken atölye mühendisi hüviyetindeki *officina*'lar da taşların ihracata uygun hale getirilmesi için gerekli düzeltmeleri yapmaktadır. *Caesura*'lar daha önce temas edildiği gibi sadece kişi adlarıyla belirlenirken, *officina*'lar şahıs isimleri yanında önemli yerler (şehir v.b.) isimleri ve kutsal kimlikli isimlerle de tanımlanmıştır. Aslında *officina* kuruluşları şahıs isimleri almış olsalar bile, bunların; çoğu zaman taş ustalarından oluşan işleme ve sanat atölyeleri mahiyetinde olduğuna şüphe yoktur. Yani *caesura*, adıyla bir kişi tanımlandığı halde *officina* adı ile genellikle bir şahıs değil, bir atölye kuruluşu belirlenmiştir.

Bugüne kadar elde edilen yazıtlardan *caesura* ve *officina* görevleri arasında büyüklük - küçüklük veya alt-üst gibi bir ayrım olmadığı görülüyor. Her iki uzmanlık grubu da aynı düzeyde görevler olarak kabul edilmiştir.[301] Ancak herhangi bir ayrım getirilmeden sadece *officina* adıyla tanımlanmış olsalar bile bazı atölyelerin bloklara kabaca şekil vermenin ötesinde bir yontu ve sanat atölyesi özelliği kazanmış olduğu anlaşılıyor. Bu sanat atölyelerin yerleri ve kaba işleme atölyelerine kıyasla üstünlüklerini gösteren bugüne kadar herhangi bir yazılı belge elde edilmemiş olsa da bu atölyelerinin ayrıcalıklı bir yere sahip oldukları söylenebilir. Daha önceki

[299] ibid, s.145. no .140 (Yazıt No: 86, bkn., s.198 Dokimeion Yazıtları)
[300] ibid, s. 26.
[301] Bruzza. L, 1870, No. 258-9; CIL III 7029-32.

bölümlerde zaman zaman temas edilmiş olmakla birlikte özellikle, III.tip yazıtlarda yer alan bir kısım sözcük ve terimlerle ilgili açıklamalar aşağıda verilmiştir:

Repr(obatum)

Bu sözcük ilk defa Ramsay tarafından ele alınarak yorumlanmıştır. [302] Ramsay Dokimeion ocaklarında bulunan üç blok üzerindeki yazıtlarda tespit ettiği *'repr'* rumuzunu *repr(obatum)* şeklinde yorumlamıştır. Ancak Ramsay'in ilk kitabının ikinci cildi mahiyetindeki eserinde[303] fikrini değiştirerek *'repr'* in *repr(obatum)* şeklindeki yorumundan vazgeçtiği görülüyor. Burada harflerin dikkatsiz ve özensiz yazılmaları nedeniyle böyle bir hataya düşüldüğünden bahisle 'repr' rumuzunun '*BTERT*' şeklinde de okunabileceği belirtilmektedir. *BTERT* ise Dokimeion yazıt literatüründe *b(racchio) tert(io)* şeklinde okunmak suretiyle ocağın üçüncü ana üretim bölgesini gösteren bir rumuz olduğu kabul edilmiştir.

Ancak daha sonra, *Repr* veya *btert* şeklinde okunabileceği ifade edilen bu rumuzun söz konusu yazıtlarda locus sözcüğünden hemen sonra yer almış olmasından hareketle daha sağlıklı bir yorum yapıldığı görülüyor. Normal olarak, *locus* ve *bracchium* sözcüklerini temsil eden '*loc*' ve *'b'* rumuzlarını takiben *locus* ve *bracchium*'ların büyüklüklerini belirten sayısal değerlerin gelmesi gerekirken '*loc*' rumuzunu takiben bir sayı yerine '*btert*' rumuzunun gelmiş olması burada sıra dışı bir yazılım olduğunu göstermektedir. Yazıt nasıl okunursa okunsun Dokimeion yazıt literatüründeki yerleşik kuralların dışına çıkılarak, zorlama bir yorum yapılmış olacağından *locus* sözcüğünden hemen sonra gelen '*repr*' rumuzunun Ramsay'in ilk okuma biçimine uygun olarak *repr(obatum)* şeklinde okunup yorumlanması kanımca en tutarlı çözüm tarzı olarak görülmektedir: Yani, *Reprobatum* sözcüğü üzerinde yer aldığı taşın *probator* tarafından reddedilmiş olduğunu göstermektedir.[304]

Com ve Comm

Bu rumuzun yer aldığı bütün yazıtlarda sözcüğü takiben gelen 'bir' sayısıyla birlikte *com i* veya *comm i* şeklinde yazılmış olduğu görülüyor. Bir sayısı tek bir örnek

[302] Fant. J.C, 1989a, s.27-38.
[303] Ramsay, W. M., *Cities and Bishoprics of Phrygia*, London, 1895.
[304] Fant. J.C, 1989a, s.27-38.

dışında daima rakamla verilmiştir. Söz konusu bu rumuz yer aldığı bütün yazıtlarda daima *locus* veya *bracchium* sözcüklerinden sonra gelmiştir. Anlamının ne olduğu kesin olarak belli değilse de onaylanmış, *commendatum* ; kamusal mülk, *comune* veya ödünç, hesap *commodum*, anlamında kullanılmış olduğu söylenebilir.[305]

Officina

Officina ister gerçek bir kişi adıyla, isterse bir şehir veya kutsal bir mekan adıyla tanımlanmış olsun çoğu yerde bu sözcükle taş işleme işinde uzmanlaşmış kişilerden oluşan bir çalışma grubunun tanımlanmış olduğu anlaşılıyor.[306] Dokimeion dışında *officina* sözcüğünün kullanıldığı yegane ocak olan Chemtou'da ise bu sözcüğün kimi araştırmacılar tarafında tıpkı *bracchium* gibi ocağın belirli bir bölgesini gösteren bir sözcük şeklinde yorumlandığı görülüyor.[307] Ancak Dokimeion için böyle bir durum söz konusu değildir. Yerine göre taş ustalarının çalışma alanı olarak ocağın belirli bir yerine konuşlandırılmış olan bir atölye belirtilmiş olsa da Dokimeion'da bu sözcükle hiçbir zaman ocaktaki bir saha tanımlanmamış[308] ve *officina* ile *bracchium* ve *locus* arasında fiziki bir bağıntının bulunduğunu gösteren hiçbir yazıta rastlanmamıştır.[309] Bugüne kadar elde edilen yazıtlar sayesinde *officina*'nın ocakta belirli bir yeri değil, bir isim altında teşkilatlanmış bir çalışma grubunu temsil ettiği yolundaki görüş kesinlik kazanmıştır. Aksi takdirde aynı *officina*'nın aynı yıl içinde ocağın değişik bölgelerinde çalışmış olmasını akılcı bir çerçevede açıklamak mümkün olmazdı. Bu nedenle Dworakowska'nın Chemtou ocağıyla ilgili[310] olarak '*Chemtou'daki officina Aureliana'nın üçten daha az bracchiumu olamayacağı gibi, Dokimeion'daki officina Pelagoni'in de dörtten daha az bracchiumu olamaz*' şeklindeki değerlendirmesine katılmaya olanak yoktur. Araştırmacının, burada, *officina*'yı ocağın belirli bir bölgesi olarak kabul etmiş olmasının ötesinde, Dokimeion *bracchium*'larını da *officina*'nın alt bağlaşığı şeklinde değerlendirilmiş olduğu görülüyor. Bugüne kadar elde edilen somut verilerin tümü böyle bir yorumun yanlışlığını kesin bir şekilde ortaya koymaktadır.

[305] Fant. J.C, 1989a, s. 27-38.
[306] Monna. D, ve Penasabene. P, 1977, s.54.
[307] Fant. J.C, 1989a, s.28-47.
[308] ibid, s.28-46.
[309] ibid, s. 28-48.
[310] Dworakowska. A., *Quarries in Roman Provinces*, Warsaw, 1983, s. 135

Taşların ana kayadan *caesura* ekipleri tarafından çıkartılıp, *officina* grubuna teslim edilmesinden sonra taş üzerindeki *caesura* sorumluluğu sona ermektedir. Bundan sonra taşla ilgili bütün sorumluluk *officina*'ya aittir. Blokların ihracata uygun hale getirilmesi için yapılan kaba işlemeden, sanatsal yontuların üretilmesine varıncaya kadar bütün boyutlarıyla taş işçiliği officina'nın görev kapsamı içinde kalmıştır. Bloklar ana kayadan söküldükten sonra genelde açık alanda veya yerine göre bir atölyede işlenirken, sütun imalatında bir ölçüde daha farklı bir yol izlendiği anlaşılıyor: Blok halindeki sütun ana kayadan tamamen sökülmeden önce bloğun yaklaşık 1/5'i tabandan ana kayaya bağlı durumda iken taşın *officina*'nın talimatı uyarınca *caesura* ekibi tarafından veya her iki tarafın katılımıyla işlenip, şekillendirildiği tahmin ediliyor. Tablo 19'da 137-236 yılları arasında Dokimeion'da görev yapmış olan 19 tane *officina*'nın isimleri ve çalışma süreleri verilmiştir. Tablodan görüleceği gibi özellikle 174-179 döneminde altı *officina* grubunun ocaklarda çalışmış olduğu görülüyor. Ancak bu istisnai bir durum olup Tablo 19'dan izleneceği gibi genellikle en fazla üç veya dört *officina* grubu aynı bir zaman dilimi içinde birlikte çalışmıştır.

Tablo 19[311]

Officina	Tarih
Papia	137-147
Pelagon(ii)	145-177
Asiatici	147-164
Andae	157-162(179?)
Contra Persis	158-212
Ephes(iana)	160-165
Comodiana	178-200
Herculi(ana)	174-206
VE?	177
AE?	178
Prusa[---]	179
Lucilli	179
Urania	198
Bassiana	198-213
Severi(ana)	199-229
[Epicteti?]et Episcopi	200
Iuxta Persidem (Persos)	218-220
Antoniniana	220-229
Alex(andrina)	236

[311] Fant. J.C, 1989a, s.36. Tablo 5.

Nitekim, Tablo 7'den görüleceği gibi 159 yılına tarihlenen 14 yazıtta yer alan Caesura Alaxander bu süre içinde sadece *Officina Andae* ile çalışırken; *caesura Titi*'nin 179 yılında üç farklı *officina* grubuyla (*Comodiana, Lucilli ve Andae*) çalışmış olması aynı bir dönem içinde üç-dört *officina* grubunun birlikte faaliyette olabileceğini göstermektedir. Belirli bir dönemde isimleri yazıtlarda yer almayan *officina* gruplarının mimari eleman üretimiyle, heykel veya lahit imali gibi işlerde çalışmakta oldukları tahmin ediliyor.

Officina kuruluşları *caesura* gruplarının aksine bir kişiye bağlı olmadan olarak kısa dönemlerde değil, uzun süreler içinde görev başında kalmıştır. Tablo 19'da bu durum açıkça görülmektedir; Dört *officina* kuruluşu 30 yıldan daha uzun sürelerde faaliyet gösterirken özellikle *officina Contra Persis*'in 54 yıl gibi çok uzun bir süre görevde kaldığı anlaşılıyor. Bu durum *officina* kurumunun yapısından kaynaklanmaktadır. *Officina* kuruluşlarının bir kişiye bağlı olmaması nedeniyle faaliyetlerini uzun yıllar sürdürebilmişlerdir.[312]

137-236 yılları arasında görev yapan 19 *officina* içinde sadece dört tanesinin kişi ismi taşıdığı görülüyor. Diğerleri ise bazı önemli coğrafi isimlerle, bazı kahraman isimleri ve imparatorluk ailesine yakınlığı çağrıştıran isimleri taşımaktadır. Ancak, *officina* adlarının imparatorluk aileleriyle yakınlığı çağrıştıran isimler olmasını sıradan bir gelişme olarak değerlendirmemek gerekir. Nasıl ki ilk *caesura*, *Tullius Saturninus*'tan başlayarak son bir tanesi hariç, bu görevde bölge insanına hiç yer verilmemişse, officina kuruluşlarının da imparatorluk idaresine hakim olan merkeziyetçi ve aristokratik görüş çerçevesinde yapılandırılmış olmasını doğal kabul etmek gerekecektir. Bu sebeple atölye teşkilatı ve düzeninin bölge insanları tarafından değil, bizzat imparatorluk idaresi tarafından kurulup yönetilmiş olduğuna şüphe yoktur. İmparatorluk ailesiyle ilişkilendirilen, iddialı isimlerin özellikle 178 yılında *Officina Commodiana* ile başladığı görülüyor. Söz konusu bu *officina* grubunun olasılıkla imparator Commodus'tan çok daha öncelere dayanan bir geçmişi

[312] Nitekim officina Pelagon(ii)'nin 33 yıl gibi uzun bir süre ocaklarda çalışmış olmasını, tek bir kişinin fiilen çalışması şeklinde değil, olasılıkla Pelagonius tarafından kurulmuş olan bu kurumun onun ölümü veya emekliye ayrılmasından sonra da yine onun adıyla devam ettirilmiş olması şeklinde açıklamak daha tutarlı olacaktır.

bulunmaktadır.[313] Büyük olasılıkla daha önce bir başka isimle kurulmuş olan bu müessese yeniden isimlendirilerek yapılandırılmış olmalıdır. *Bassiana, Severiana, Antoniniana* ve *Alexandrina* gibi *officina* gruplarının böyle bir yaklaşımla değerlendirilmesi doğru olacaktır. Taş işçisinin koruyucusu ve atası olarak kabul edilen Herkül adının ise ise 174-206 yılları arasında faaliyet gösteren *Officina Herculiana* grubunda yer aldığı görülüyor.

Dokimeion'da taş işçilerinin koruyucusu kabul edilen Phrygia tanrıçası Kybele ise, II.yüzyılın ortalarından itibaren basılan sikkelerde yer almıştır. Bu sikkelerde Kybele arka planda kalan iki tepenin önünde ayakta durur vaziyette resmedilmiş olup, lejantta *Persis* sözcüğü işlenmiştir. *Persis* Bacakale ocağındaki tepelerin adıdır. Bu tepeler, ocak terminolojisinde tanrıçanın oturduğu yerler olarak kabul edildiğinden *officina* isimlerinde *Officina Contra Persis*, *Officina Iuxta Persos* (*Persidem*) şeklinde dolaylı bir tarzda yer almıştır. Dokimeion'un kurucusu olduğu kabul edilen *Dokimos*'un sikkelerde yer alması ise imparator Antoninus Pius dönemine rastlamaktadır. (Levha IV)

Daha önce belirtildiği gibi *officina* isimlerinde görülen bir diğer karakter coğrafi isimlerdir. *Officia Ephes(iane)* (No: 89) ve *Officina Prusa* (No: 106) isimleri Dokimeion'da imparatorluk idaresine hakim olan dünya görüşünü yansıtması bakımından ilgi çekici örneklerdir.

[313] Fant. J.C, 1989a, s.37.

BÖLÜM VII

Dokimeion Ocak Organizasyonu Kapsamında Kaba İşleme ve Sanat Atölyeleri

Daha önce belirtildiği gibi Dokimeion ocak organizasyonunda taşın çıkarılması ve işlenmesi görevleri iki ayrı kuruluş tarafından üstlenilmiştir. Ocak mühendisi *caesura*, taşın ana kayadan sökülüp çıkarılmasından; atölye şefi *officina* yönetimdeki iş atölyeleri ise taştaki gereksiz fazlalıkların atılmasından, taşa kullanım amacına uygun olarak kabaca şekil vermeye kadar uzanan bir dizi işlemin gerçekleştirilmesinden sorumludur. Yazıtlar bu konuda kesin bilgiler içermektedir. Ancak, yazıtlardan taşın daha sonra nasıl bir işleme tabi tutularak ileri düzeyde işlenip şekillendirildiği konusunda bugüne kadar yeterli düzeyde bilgi sağlanamamıştır. Bununla beraber ocakta ve yakın çevrede bulunan lahit kapağı, çeşitli mimari elemanlar ile heykellerden Dokimeion yöresinde kaba işleme atölyeleriyle birlikte ince işleme ve sanat atölyelerinin de bulunduğu anlaşılıyor.

Aslında Dokimeion ocaklarının içinde ve yakın çevresinde çeşitli düzeyde ve kalitede işleme yapan atölyelerin bulunduğu ve buralarda fabrikasyon olarak seri üretim yapılmış olduğu konusunda tam bir görüş birliği vardır.[314] Dokimeion ocaklarında bulunmuş olan dört adet yarı işlenmiş durumdaki lahit kapağı, atölyelerin konumları ile sanatsal kapasiteleri hakkında bilgi edinilmesinde çok yararlı olmuştur. Kapaklar biçim itibariyle asyatik sütunlu lahit tipindedir. Levha V, Plan 1'de görüldüğü gibi, lahit kapaklarının bulundukları yerler arasında yaklaşık 800 metrelik bir uzaklık bulunmaktadır. Bu durumda kapakların tek bir atölyede işlenmiş olduğunu söylemeye imkan yoktur. Yörede en az iki veya daha fazla sayıda atölye vardır ve parçalar büyük olasılıkla, taşın çıkarılmış olduğu yere en yakın atölyede işlenmiş olmalıdır. Ancak kapaklar farklı atölyelerde işlenmiş olsalar bile, bunların aynı teknikle kabaca işlenmiş oldukları görülüyor. Bu durumda kapakların işlenmeleriyle ilgili olarak iki olasılıktan bahsedilebilir; kapaklar ya doğrudan doğruya bir sanat atölyesinin elemanları tarafından ya da, söz konusu sanat atölye veya atölyelerin gözetim ve denetimi altında ocak atölye elemanlarınca işlenmiş

[314] Fant. J.C, 1989a, s.171-182; M, Waelkens., *Dokimeion. Die Werkstatt der reprasentativen kleinasiatischen Sarkophage.*, Berlin, 1982, s.124-125.

olabilir. Bu parçaların sanat atölyesi yontu ustalarının da katılımıyla, *officina* gözetimi altında ocak içindeki atölyeler tarafından işlenmiş olması akla daha yakın gelmektedir.[315] Sanat atölyeleri ile ocak içi kaba işleme atölyeleri arasındaki bu işbirliğinin sadece lahit üretiminde değil, uygun bloğun elde edilmesi halinde sütun ve çeşitli mimari elemanların üretimi için de geçerli olduğuna şüphe yoktur.

Dokimeion'un konumu nedeniyle ürünler ister Roma'ya, ister eyaletlere, isterse iç pazara gönderilsin, ürünler limanlara veya yöredeki tüketim yerlerine zorlu bir karayolu nakliyesinden sonra ulaşılacağından, bloklarda kullanılmayacak olan fazlalıklar atılmak suretiyle, karayolu ulaşımı mümkün olduğu kadar kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde mermer kullanım amacına uygun olarak işlenmek suretiyle hem nakliye sırasında karşılaşılan güçlükler önlenmiş, hem de toplam maliyet içindeki ulaşım payı azaltılmıştır. Karayolu nakliyesindeki ton/km başına fiyatın nehir veya deniz taşımcılığına göre çok daha fazla olduğu göz önüne alınacak olursa bu uygulamanın ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.[316]

Dokimeion ocağının, Augustus döneminin sonu veya Tiberius dönemi başlarında imparatorluk mülkiyetine geçildiği tahmin ediliyor. Ocaklar en geç Tiberius tarafından gerçekleştirilen kamulaştırma faaliyetleri çerçevesinde imparatorluk mülkiyetine katılmış olmalıdır. I.yüzyılın sonlarına doğru elde edilen yazıtlar ocak faaliyetlerinin imparatorluk idaresince yönetilmiş olduğunu gösteriyor. Bu durumda ocak içi atölyeleriyle, sanat atölyeleri arasında kurulmuş olan işbölümü ve işbirliği göz önüne alındığında sanat atölyelerinin de imparatorluk yönetimine bağlı olarak çalıştıkları sonucuna varılacaktır.

Asgari ve Ferrari'nin ocak mülkiyetinin imparatorluğa ait olmasının sanat atölyelerinin de imparatorluk idaresince yönetilmesi için yeterli bir sebep oluşturmayacağı yolundaki görüşüne karşılık[317], Waelkens, Roma'da bu dönemde

[315] Fant, J.C., 'Four Unfinished Sarcophagus Lids in the Quarries at Docimium and the imperial quarry system in Phrygia,' *AJA 89,* 1985, s.655
[316] Meifer, O.H., ve Van, N., Transport and Society in the Ancient World, 1992, s.133, Deniz taşımacılığına göre nehir taşımacılığı 5, kara taşımacılığı 28 kat daha pahalı olmaktadır.
[317] Asgari. N., ' Die halbfabrikate kleinasiatischen Girlandensarkophage und ihre Herkunft,' *AA 1977*, 1977, s.329-80; Ferrari, G., *Il commercio dei sarcofagi asiatici*, Rome, 1966, s.87-93.

artan mermer talebinin ancak ocak işletmesinin, imparatorluk idaresince, sanat atölyelerini de kapsayacak şekilde bir bütün olarak ele alınıp tek elden yönetilmesiyle karşılanabileceğini belirtmiştir.[318]

Levha V, Plan 1'de VI numara ile gösterilen ocak çevresindeki kalıntılardan bu ocakta özellikle beyaz mermer üretilmiş olduğu anlaşılıyor. Küçük kristalli, yarı saydam ve kompak yapıdaki mermer, lahit üretimi yanında heykel yapımı için de ideal bir malzeme kalitesine sahiptir. Ancak mermer yataklarında yaklaşık 1.5 m.lik aralıklarla çatlakların bulunması nedeniyle ocakların lahit üretiminden daha çok heykel üretimi için işletilmiş olduğu söylenebilir.

1 ve 2 numaralı kapaklar Bacakale ocağının yaklaşık 800 m batısında yer alan küçük bir mermer ocağının döküm sahasında; 3 numaralı kapak Bacakale'nin yaklaşık 200 m uzağında yer alan V numaralı ocakta, 4 numaralı kapak ise Avşar Deresi kenarında bulunmuştur. (Levha VI, Resim 1, 2, 3, 4, 5, 6 , 7 ve 8)

Son derece yüksek kaliteli, yarı saydam ve kompak bir formasyona sahip olan 1 numaralı kapağın üzerindeki diyagonal çatlak nedeniyle ıskartaya çıkarılmış olduğu tahmin ediliyor. Kapak kabaca işlendiğinden figürlerdeki anatomik özellikler belli değildir. Figürlerin büyük ihtimalle, karı koca oldukları söylenebilir. Erkeğin sağ eli kadının omzuna atılmış olup, sol el serbestçe bırakılmıştır. Kadının elleri de aynı şekilde serbestçe aşağıya uzanmış durumdadır. Diyagonal çatlak yüzünden terk edildiğinden kapak üzerinde işlenmeden bırakılmış fazlalıklar vardır.

2 numaralı kapak mermerden değil, iri bir çakıl taşı görümündeki bir cins kayaçtan üretilmiş olup, bu parçanın Roma sonrası bir döneme ait olduğu tahmin ediliyor. 3 numaralı kapak V numaralı ocağın Roma döneminden kalma atık döküm sahasının temizlenmesi esnasında 1983 yılında bulunmuştur. Buradaki figürler de aynen 1 numaralı kapaktaki gibidir.

---

[318] Fant. J.C, 1985, s.655; Waelkens, M., 'Carriéres de marbre en Phyrgie (Turquie),' *BMusArt 53*, 1982, s.33-55; Fant, J.C., 'Three Seasons of epigraphical Survey at the Roman Imperial Quarries at Docimium,' *IV Araştırma Sonuçları Toplantısı* I, 1986, s.127-132.

Bacakale ocak girişinin (Levha XXIV, Resim 1,2,3 ve 4. Levha XXV, Resim 1 ve 2) 200 m batısındaki Avşar Deresi yakınında bulunmuş olan 4 numaralı kapağın aslında ocak içi döküm sahasında iken sonradan buraya taşınmış olduğu tahmin ediliyor. Mermer ince kristalli olup, temiz beyaz renktedir. Üzerindeki figürler keski ile düzeltilerek yok edildiği için, figürler hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Dokimeion ocaklarında bugüne kadar hiçbir lahit gövdesine rastlanmamasına rağmen, lahit gövdelerinin de gerek kullanılan malzeme, gerekse işleme tekniği bakımından aynen kapaklar gibi ele alınmış olduğuna şüphe yoktur. Bu nedenle kapak ve gövde üretiminde malzeme olarak aynı bir blok kullanılmamış olsa bile gövde ve kapağın büyük olasılıkla aynı yerde ve aynı zamanda, birlikte imal edilmiş olmaları gerekir. Lahit boyutlarının standart hale getirilmemiş olması nedeniyle bu zorunlu bir imalat tekniği durumundadır. Her ne kadar işleme tekniği, yapısal özellikler ve sanatsal yaklaşım açısından, lahit imalatının;standart ve seri bir üretim olduğu söylenebilirse de; boyutlar söz konusu olduğunda aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Zira, her bir lahit daima tekil bir ürün olma özelliğini korumuştur.[319]

Elimizde lahit fiyatlarını doğrudan doğruya belirlemeye yarayan herhangi bir bilgi yoktur. Sadece Wiegartz Atika tipi bir lahdin *1000 kişi x gün*'lük bir emekle üretilebildiğini belirtmesi dikkate alınacak olursa; bu lahit tipine nazaran çok daha ince işçilik gerektiren asyatik sütunlu tip lahitlerin daha değerli ve pahalı olacağı söylenebilir.

Ocaklardaki kaba işleme atölyelerine ek olarak Phrygia bölgesinde kırk civarında sanat atölyesinin bulunduğu tahmin ediliyor. İlk bakışta bu sayı biraz büyük görünse de Roma'nın o dönemde gittikçe artan talepleri yanında yöresel ihtiyaçlarda dikkate alınacak olursa sanat atölye sayısının çok fazla olmadığı sonucuna varılacaktır. Sadece bu atölyelerin tümünün imparatorluk yönetimi altında olduğu söylenemezse de, büyük çoğunluğun merkezi bir otorite tarafından yönetilmiş olduğuna şüphe

[319] Wiegartz, H., 'Marmorhandel. Sarkophagherstellung und die Lokalisierung der kleinasiatischen Säulensarkophage, *Melanges Mansel* 1, Ankara, 1974, s. 345-83.

yoktur. Elde edilen veriler de bu varsayımı destekler mahiyettedir. Gerek Roma'da gerekse Anadolu'da artan mermer ve lahit talebini karşılamak amacıyla ocaklar yeniden organize olurken, sanat atölyeleri arasında da dengeli bir iş bölümü ve kapsamlı bir düzenlemenin ancak üst seviyedeki merkezi bir otorite tarafından yürütülen bir planlama çerçevesinde gerçekleştirilmiş olmalıdır. Bu nedenle Dokimeion ocağının lahit ve stel üretimindeki yüksek kapasitesi yanında dikkate değer bir varlık gösteremeyen Synnada sanat atölyesinin Hadrian dönemi sonu ve Antoninler döneminin başlarında, Dokimeion atölyelerine katılmasını da bu çerçeve içinde değerlendirilmek gerekir.[320]

Ekonomik faaliyetlerin bir yerden sonra emir, komuta düzeni içinde gerçekleşmesine imkan olmadığı ve ekonomik kuralların bugün olduğu kadar antik dönemlerde geçerli olduğuna şüphe yoktur. Bu yüzden imparatorluk idaresinin ekonominin temel hareket noktalarından birini oluşturan arz-talep-fiyat realitesine uygun olarak hareket etmiş olması gerekir.

Nitekim lahit üretiminde birbirine rakip durumda olan Prokonnesos ile Dokimeion ocaklarının pazar paylaşım biçiminin bir üst düzey planlama sonucu şekillenmiş olduğuna şüphe yoktur.[321] Dokimeion, coğrafi konumu nedeniyle gerek iç, gerekse dış tüketim merkezlerine zorunlu olarak uzun bir karayolu ile ulaşabilirken açık deniz limanlarının birkaç kilometre uzağındaki Prokonnesos için böyle bir problem söz konusu değildir. Dokimeion lahitlerine göre çok daha ucuz olan Prokonnesos lahitleriyle, Dokimeion'un rekabet edebilmesi buradaki sanat atölyelerinin son derece ince işçilik içeren 'Sütunlu lahit' üretimi yoluyla sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece toplam ürün maliyeti içinde ulaşım payı göreceli olarak azaltılmış ve mal kalitesini fiyat unsurundan önce değerlendiren zengin Roma seçkin tabakası gibi bir tüketici kütlesine ulaşmak mümkün olmuştur.[322]

---

[320] Waelkens. M, 1982, s.50; Waelkens, M., *Die kleinasiatische Türsteine*, Mainz, 1984 ; Waelkens. M, 1982, s. 109.
[321] Fant. J.C, 1985, s.661.
[322] Asgari. N, 1978, s. 467-80; Ward-Perkins. J.B, 'The Marble Trade and its Organization:Evidence from Nicomedia.' *MAAR 36*, 1980a, s. 326.; Waelkens. M, 1982, s. 125.

Burada yeri gelmişken, renkli mermerin Roma'da, beyaz mermerin ise Anadolu'da tüketildiği yolundaki hatalı bir kanının düzeltilmesi de yararlı olacaktır. İnce kristalli, yarısaydam yapıda yüksek kaliteli beyaz mermer öncelikle heykel üretimi için ayrılırken büyük bir bölümü de renkli mermerlerle birlikte bloklar halinde Roma'ya gönderilmiştir.[323] Beyaz mermerin ihraç edilmeyip Anadolu'da yöresel ihtiyaçları karşılamak amacıyla kullanıldığı yolundaki hatalı kanının aksine; Roma'ya lahit ve çeşitli mimari eleman şeklinde işlenmiş olarak veya bloklar halinde büyük miktarlarda beyaz mermer gönderilmiş olduğu bugün kesinlik kazanmıştır. 'Sütunlu lahit' üretiminde de yüksek kaliteli beyaz mermerin kullanıldığı ve bu lahitlerin de hemen hemen tamamının Roma'ya gönderildiği göz önüne alınacak olursa, Roma'ya ihraç edilen beyaz mermer miktarının en az renkli mermer miktarına eşit olduğu sonucuna varılacaktır.

Bütün bu gelişmelerden çıkarılacak önemli bir sonuç, Dokimeion ocaklarında ve yakın çevresinde, seri üretim yapan atölyelerin varlığıdır. Ancak yörede bu konuyu destekleyici mahiyette yeterli miktarlarda ürün elde edilmemişse de; lahitlerin ana tüketim yeri olan Roma'da bu varsayımı destekleyen yeteri kadar veri bulunmuş olup[324] atölyelerde önceleri girlandlı lahit tipinde üretim yapılırken II.yüzyılın ortalarından itibaren seri halde 'sütunlu lahit' üretimine geçilmiş olduğu kesinlik kazanmıştır.

Dokimeion mermer ocakları ile aynı jeolojik bölge üzerinde yer alan Altıntaş'ta 1926 yılında Sir Christopher Cox tarafından, Trajan Forumu'nu süsleyen heykellerin bir benzerinin bulunmasından sonra (Levha VII, Resim 1, 2, 3 ve 4) bu bölgede başlayan incelemeler sonucunda yukarı Tebris ovası ocaklarında Dakyalı esirleri simgeleyen heykellerin üretilmiş olduğu anlaşılmıştır. (Levha VIII , Resim 1, 2, 3 ve 4) Bir yandan Dokimeion da büyük miktarlarda 'sütunlu lahit' ve stel üretimi yapılırken, II.yüzyılın ilk çeyreğinde; Altıntaş ocaklarının bu çapta büyük bir projede yer almış olması dikkat çekicidir. Altıntaş'ta bir heykel okulu (veya okulları) bulunup bulunmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte III.yüzyılın başlarından itibaren yörede üretilmiş olduğu anlaşılan parçalar, burada bir heykeltıraşlık okulunun veya

[323] Fant. J.C, 1985, s. 661.
[324] ibid, s. 660.

en azından böyle bir okula bağlı bir kuruluşun mevcut olduğunu göstermektedir.[325] Aslında büyük çapta bir heykel ve yontu okulunun Dokimeion'da yer aldığı, Altıntaş atölyelerinin de bu okula bağlı elemanlarca çalıştırılmış olduğu tahmin ediliyor.[326]

[325]Fant, J.C., 'New Sculptural and Architectural Finds from Docimium,' *VII. Araştırma Sonucları Toplantısı. Antalya 18-23 Mayis 1989,* Ankara, 1990, s.111-118. 1986-1988 yıllarında Fant tarafından Dokimeion ocakları çevresinde yapılan incelemeler sonucunda bulunan bazı yeni ürünler sayesinde Dokimeion ocakları ve yakın çevresinde lahit üretimi yanında, sütun, tambur, başlık gibi çeşitli mimari elemanlar yanında heykel gibi daha incelikli ve sanatsal yaklaşımları içeren işleme ve sanat atölyelerinin yer aldığı kesinlik kazanmıştır. Bunun yanı sıra '*The new finds considerably expand the range of products which we know to have been produced by the imperial workshops at the quarries and they associate The workshops more closely than ever before with fine sculpture'* (s.111) denilmek suretiyle ocaklarla yine imparatrorluk yönetimi altında işletilmekte olan sanat atölyeleri arasındaki irtibat bir kez daha açıkça vurgulanmıştır. Waelkens tarafından 1985 yılında Altıntaş ovasında Dakyalı Esirler heykel grubuna ait olduğu kesinlik kazanan yarı bitirilmiş bir heykelin bulunmuş olması da aslında sanat atölyelerinin mevcudiyeti ve işleme boyutları hakkındaki şüpheleri gidermekte yeterli olamamıştır. Ancak 1987 yılında Dokimeion'un renkli mermer üreten en büyük ocağı Bacakale'de yeni bir heykelin bulunması ile ocak işleme atölyelerindeki üretim çeşitliliği ve işleme seviyesi hakkındaki şüpheci görüşler terk edilmeye başlanmıştır. Söz konusu heykel Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır. (Levha IX, Resim 1, 2, ve 3) Heykelin Marsyas'a ait olabileceği söylenebilirse de, Apollon veya Dionysos'a da ait olabilir. Heykel ilk kaba şekillendirme aşamasında bırakılmış durumdadır. Vücut bütünü itibarıyla tamamlanmış durumda olmasına rağmen yüzdeki detaylar verilmemiştir. Sol el ile gövde arasındaki fazlalıkların atılması aşamasında çalışmanın durmuş olduğu anlaşılıyor. Bacakale'nin kuzey-doğusunda yer alan Çakır ocağında bulunduğu söylenen son derece ince taneli beyaz mermerden yapılmış olan heykel, diz boyundan itibaren kırılmış durumdadır. Saçlar işlenmiş olmasına rağmen yukarıda değinildiği gibi yüz hatları belirtilmemiştir. Sol el omzunda taşınan bir şeyi tutacak tarzda havaya kalkmış durumdadır. Serbestçe aşağı sarkıtılmış olan sağ kol dirsekten kırılmıştır. Gövdenin arkasında, bedene destek veren 15 cm çapında bir destek sütunu bulunmaktadır. Heykelin arka tarafı da aynen ön yüz gibi işlenmiştir. Büyük ihtimalle bu heykel bir heykel grubuna ait bir parça olmalıdır. Söz konusu bu heykelin bulunmasıyla ocaklarda taş üretimi yanında sanat atölyeleri kimliğinde işleme yapabilen atölyelerinin de aynı yönetim altında çalışmış olduğu ve Çakır mermer ocaklarının yüksek kalitede beyaz mermer üreten ve işleyen bir ocak olduğu kesinlik kazanmıştır. Çakır ocağında bulunmuş en önemli parça bir lahit gövdesidir. Dokimeion ocaklarında daha önce bir çok kapak bulunmuş olmasına rağmen bu ürün türünün yegane örneği olması ndeniyle son derece önemlidir. Böylece üretim çevrimi de tamamlanmış olmaktadır. Çok sayıda ve tipte sütun kaidesi ile iki adet sütun başlığı da üretim çeşitliliğini göstermesi açısından önemle üzerinde durulması gereken mimari elemanlar olarak değerlendirilmektedir. Gerek ürün çeşitliliği, gerekse işleme kalitesindeki incelik göz önüne alınacak olursa, Dokimeion ocak ve işleme atölyelerinin ilk defa Waelkens tarafından işaret edildiği gibi neden önemli bir mermer ticaret merkezi olduğunu ortaya koymaktadır.

[326] Waelkens. M, 1982, s. 45-47; Naumann, R., *Der Zeustempel zu Aizanoi*, Berlin, 1979, s. 80-81; 2001 yılında Washington Collage Kimya Bölümü'nün düzenlemiş olduğu' Uluslararası Kimya Haftası'na konuşmacı olarak katılan Donald McColl, 1988 yılında Cleveland Müzesi Koleksiyonu'nda yer alan ve 'Jonah Mermerleri' olarak bilinen beş adet heykelin orjinini tespit etmek amacıyla yapmış olduğu izotopik analizler neticesinde bu heykel grubunun tümünün Dokimeion kökenli oldukları ve buradaki yerel atölyelerde yapılmış olduğunu belirlemiştir. (Levha X, Resim 1) Bunun yanı sıra Dokimeion orjinli bir çok heykelin değişik müze koleksiyonlarında yer almış olması da Dokimeion heykeltıraşlık okulu hipotezini güçlendirmektedir. (Levha X, Resim 2 ve Levha XI Resim 1)

II.yüzyılın başından itibaren Dokimeion ocaklarının bölgenin en önemli merkezi haline geldiği ve bu yüzyılın ortalarında endüstriyel bir kuruluş gibi fabrikasyon üretim yapan bir organizasyon kimliği kazandığı görülüyor. Dokimeion ocaklarının büyük bir mermer kompleksi haline gelmesi nedeniyle ihtiyaç duyulan ilave işgücünün Dokimeion'da yetişmiş olup da, Altıntaş ve Synnada gibi yöredeki çeşitli atölyelerde çalışmakta olan yontucuların (heykeltıraşların) Dokimeion atölyelerinde toplanması suretiyle temin edildiği anlaşılıyor. Bu nedenle bazı yazarların ileri sürdüğü gibi Dokimeion atölyelerinde üretilen lahitlerin yarı işlenmiş halde tüketim merkezlerine gönderildiği ve ürünlere son şekillerinin her bir gönderimle birlikte bu merkezlere yollanan sanatkarlarca verildiği yolundaki görüş haklı olarak eleştirilmiştir.[327]

Lahitlerde portre hariç süsleme ve figürlerdeki üslup bütünlüğü ve usta işçilik bunların endüstriyel bir yapıda organize olmuş bir kuruluşa ait sistemli bir çalışmanın ürünü olduğunu göstermektedir.[328] Bu nedenle uzmanlaşmış sanatkarların organizasyon dışına gönderilmiş olmasına ihtimal verilmemektedir. Kanımca her bir sevkıyat partisiyle birlikte uzmanlaşmış yontucuların Roma'ya gönderilmiş olması halinde, Dokimeion'un ürün kalitesini düşürmeden sürekli artış gösteren talebi karşılayacak bir üretim kapasitesini nasıl gerçekleştirmiş olabileceğini tutarlı bir biçimde açıklamak mümkün olamazdı. Aslında Dokimeion'lu yontu sanatkarlarının geniş bir çevreye dağıldığı bilinirken, bu dağılmayı daha da artıracak bir yöntemin sistemli bir şekilde uygulanmış olduğu yolundaki görüşe katılmaya imkan yoktur. Aksi halde Dokimeion ocaklarının imparatorluğun Anadolu'daki üretim merkezi olma özelliğini kısa sürede kaybedecekleri rahatlıkla söylenebilir.

Konya Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen ve kaidesinde beş kısa satırlık bir yazıtın yer aldığı bir eser bulunmaktadır.[329] L.Robert tarafından[330] belirtildiğine göre bu yazıtta bir yandan heykel sanatı yüceltilirken, bir yandan da tanrının koruyuculuğuna sığınma isteğini yansıtan bir yakarış bulunmaktadır. Yazıt bu yapısı dolayısıyla

[327] Hall, A., ve Waelkens, M., 'Two Dokimeon Sculptors in Iconium,' *AnatSt* 32, 1982, s. 153
[328] Waekens. M, 1982a, s. 224-225; Wiegartz. H, 1974, s. 380; Ward-Perkins, J.B, 'Nicomedia and the marble trade,' *PBSR 48*, 1980b, s. 36
[329] Hall. A, ve Waelkens. M, 1982., s. 151.
[330] Robert, L., *A Travers l'Asie Mineure*, Paris, 1980, s. 220-227

ülkemizde bir çok işyeri duvarını süsleyen iyi ve hayırlı işler vermesi için tanrıya yönelen bereket dualarına benzediği söylenebilir. Yazıtta ismi geçen *Limnaios* ve *Diomedes* isimli iki kardeş, Dokimeion'lu olup buraya (olasılıkla Iconium'a) yerleşmek üzere geldikleri ve burada kendilerine bir işyeri kurmuş oldukları tahmin ediliyor. L.Robert'in işaret ettiği gibi Limnaios köken itibariyle Makedonya kökenli bir isim olup, Makedonya'daki 'Dokimos' sülalesinden gelmektedir. Bu durumda Makedon kökenli '*Limnaios* ve *Diomedes*' kardeşlerin önce Dokimeion'da yerleşmiş oldukları ve buradaki atölyelerde çalışarak yontu sanatını öğrendikleri kesinlik kazanmaktadır.[331]

Koruyuculuğuna sığındıkları tanrı da Anadolu'nun en eski tanrısı olan Kybele'dir. Ancak yazıtta tanrıça Kybele; *Angdistis* adıyla belirtilmiştir. Dokimeion sikkelerinde *Persis* adıyla yer alan dağ, *Angdistis*'in kutsal mekanı olarak kabul edildiğinden, tanrıça *Angdistis*, *Persis* dağının eteklerinde yer olan mermer ocaklarında çalışan işçilerin de koruyucusu haline gelmiştir. Sanatkarların yöresel bir başka tanrıya yönelmiş olmaları da akla gelebilir. Örneğin köken olarak Dokimeion'lu olup, sonradan Iconium'a yerleşen heykeltıraş *Alexandros*'un, *Meter Zizmene*'ye yakarışı böyle bir yaklaşım çerçevesinde değerlendirilebilir.[332]

Dokimeion ocaklarında üretilen stel, Sütunlu veya girland tipi lahitlerin Roma literatüründe ' Synnada' veya 'Phrygia' şeklinde yer almış olduğu görülüyor. [333] Aslında, Anadolu'nun her yanında söz konusu ürünlerin Dokimeion'da üretildiği bilinmesine rağmen, Synnada'nın imparatorluk idare merkezi konumunda olması nedeniyle, ürünlerin bu şekilde isimlendirildiği tahmin ediliyor. Ancak ürünlerin isimlendiriliş biçimi ne olursa olsun Dokimeion'un yontu alanındaki üstünlüğü herkesçe kabul edilmiş, Anadolu'nun her yanına dağılmış olan Dokimeion çıkışlı sanatkarlar büyük beğeni kazanmışlardır. İster yerleşik ister gezici tipte olsun sanatkarların 'Dokimeion'lu' şeklindeki imzaları onların üst düzeyde kabul görmeleri için yeterli olmuştur. Sonuç olarak bütün bu gelişmeler göz önüne

[331] Hall. A, ve Waelkens. M, 1982, s. 151.
[332] ibid, s.151.
[333] Gnoli. R, 1988, s.27-9; Monna, D., ve Pensabene. P., , *Marmi dell Asie Minore*, 1977, s. 45;Robert. L, 1980, s. 223.

alındığında Dokimeion'un ham mermer üretimi yanında, sanatsal yönü ağır basan ürünleri üreten ve yöneten bir merkez, Anadolu'nun en önemli heykeltıraşlık ve yontu okulu haline geldiği söylenebilir.

Daha önce belirtildiği gibi Dokimeion okullarında yetişmiş olan sanatkarların Anadolu'nun her yanına dağıldıkları ve buralarda yerel taşları kullanarak, yörenin zevk ve tercihlerine uygun olarak Dokimeion üslubunu yansıtan eserler üretmişlerdi.[334] Iconium'da bulunan mavimsi ladin taşından imal edilmiş olan lahit buna iyi bir örnek oluşturabilir.[335] Lahit gövdesi yöresel lahit zevkine uygun bir tarzda, büyük olasılıkla Iconium'da bir atölyede imal edilmiş olmalıdır. Ancak lahit kapağının 120-130 yıllarını kapsayan dönemdeki Dokimeion lahit anlayışına uygun

[334] Ward-Perkins, J.B., Roman Girland Sarcophagi from the Quarries of Proconnesus (Marmara), Annual Report of the Board of Regions of the Smithsonian Institution 1957, 1958, s.455-467 Ward-Perkins, Roma adına belli bir üslup ve kalitede üretilmiş olan lahitlerin genellikle çağın siyasal tarihi, sosyal ve ekonomik durumu ön plana alınarak incelenmesine rağmen en az onlar kadar öncelikli olan bazı konulara hiç değinilmediğinden haklı olarak yakınmaktadır: (s.455) '*Where were they made, and by whom? How were they produced and distributed ? What was the relation between sculptor and client ?*' demek suretiyle lahitlerin basit bir mezar olarak ele almak yerine insani unsurların da ön plana çıkarılması gerektiğine işaret etmektedir. Gerçekten lahitler diğer ürünler gibi sıradan, standart seri bir üretim biçiminde mi üretilmiştir ? Yoksa Perkins'in söylemiyle '*any individual piece was created for a particular client'* üretici ve tüketici arasında çok daha yakın bir bağ mı vardır ? Böylece lahdin üretildiği yer özellikle son şeklinin verildiği yer birinci derecede önem kazanmaktadır. Anadolu ve İtalya gibi iki uzak coğrafya sınırlarında üretici ve tüketici arasında kurulan irtibatın şekli otomatikman lahitlerin Anadolu'dan hangi işleme boyutunda şekillendirilerek ihraç edilmiş olduğu konusunu ön plana çıkarmaktadır. Tüketici arzularının öncelikle göz önüne alınması halinde, lahitlerin son şeklinin tüketicinin bulunduğu yerde verilmiş olması yegane alternatif haline gelmektedir. Bu durumda lahitler ocaklarda kabaca işlenip düzeltilerek detaylar alıcının talimatlarına uygun olarak tamamlanmak üzere, ocaklardan Roma'ya veya herhangi başka bir ülkeye sevk edilmiş olmalıdır. Nitekim Prokonnesos ocağından Roma'ya sevk edilen lahitlerin üretiminde böyle bir yol izlendiği Ward-Perkins tarafından kesin bir şekilde ifade edilmektedir.(s.461) '*The wokshops of Proconnesus were less ambitious. They adopted a system where by the broadlines of the finished design were established before despatch, but considerable latitude was left to the receiving workshop as to the working out of design. In the case of one widely distributed series, all that the quarry did was to shape the body and lid, the former as a plain rectangular trough, the latter to the roughed-out outline of a gable roof with actoria just as we see it on the back an done end of the lid of The Sminthsonian Sarcophagus. Sarcophagi so shaped were widely used locally in Thrace and North western Asia Minor; and They were exported in large numbers to the Danube provinces and northern Italy, as far afield as southern France. The advntage of this particular design was that it greatly reduced the weight and therefore the cost of transport, while leaving wide latitude to the importing workshop to develop the superficial ornament in accordance with local taste'* Yazar tarafından lahitlerin alıcının bulunduğu yerdeki atölyeler tarafından, ya da her bir sevkıyatla birlikte gönderilen yerel ustalar tarafından işleneceği belirtilmişse de: '*All that remained was for the carving by skilled workmen who accompanied an individual consignment or by workshops established in teh major receiving center in the provinces'* ocak atölyelerinin sürekli uzmanlaşmış yetenekli eleman kaybına sebep olacak böyle bir yola sadece gönderilecek partilerin çok büyük miktarlarda olması veya alıcıların üst kademe yöneticileri gibi önemli kişilerden oluşması halinde başvurulduğuna şüphe yoktur. Aksi takdirde ocak işleme ve sanat atölyeleri sürekli eleman kaybı nedeniyle kısa sürede esas fonksiyonlarını yerine getiremeyecek duruma düşebilirdi.

[335] Hall. A, ve Waelkens. M, 1982, s.154.

bir üslup ve teknikle, Dokimeion'lu bir sanatkar eliyle üretilmiş olduğuna şüphe yoktur.

Yine Konya Arkeoloji Müzesi'nde bulunan[336] ve büyük olasılıkla yukarıda söz konusu olan lahitin üretildiği atölyede aynı dönemlerde üretilmiş olduğu tahmin edilen ön cephe mimari elemanların da yine Dokimeion'lu bir yontucu tarafından işlenmiş olduğu anlaşılıyor. Kirli beyaz kireç taşından üretilmiş olan rölyefteki süslemeler meşe yapraklarıyla örülmüş bir çelenk, zarif bir tarzda bağlanmış bir kurdele ve yıldız şeklindeki çiçek motifinden oluşmaktadır. Çelenk, başında sarmaşık yapraklarından örülmüş bir taç taşıyan bıyıklı bir erkek figürünü çevrelemektedir. Gözler iyice derine kaçmış bir şekilde işlenmiştir. Aslında meşe yapraklarından örülmüş çelenk ile bu çelengi sarmalayarak üç bölüme ayıran ve uçları zarif bir şekilde kıvrılmış olan kurdele, Dokimeion girlantlı lahit tipinin karakteristik unsurlarıdır. Rölyefteki çiçek motifleri ile halen Malibu'da bulunan Dokimeion üretimi girlantlı lahit parçasındaki ve özellikle yine aynı atölye ürünü olup Perge'de bulunan lahitteki çiçek motifleri arasında tam bir benzerlik ve uyum olduğu görülüyor.

Bu örneklerde Dokimeion'un lahit üretiminde ulaştığı sanatsal ve teknik düzey ile çevreye olan etkileri kolaylıkla gözlemlenmektedir. Bir dönem Anadolu'ya damgasını vuran Dokimeion taş işleme teknik ve üslubunun, Dokimeion ürünleri vasıtasıyla Anadolu sınırlarını aşarak Roma'ya ulaşmış olduğu anlaşılıyor . W.Ramsay'in 1913 yılında Antiocheia'da yaptığı araştırmalar sonucu bulunan ve Konya Arkeoloji Müzesinde sergilenen 'Tahtında Oturan Zeus' yontusunun kaidesinde Yunanca '*Beni Dokimeion'lu Diogen'in oğlu Menandros Yaptı*' şeklinde bir ibare vardır. Bu açık beyan karşısında, yontunun yapım yeri hakkında kesin bir yargıya varılamasa da eseri yapan kişinin kimliği ve kökeninin kesin ve net bir şekilde belirtilmiş olduğuna şüphe yoktur.[337] Yukarıda verilen iki belgeden hareketle kesin bir takım sonuçlar çıkarılmasa da, bunların Dokimeion yontu sanatının

[336] Env.Numarası: 49
[337] Karamut, İ., Dokimeion Heykelleri.' *Belleten* 55, 1991, s. 606; Robinson, D.M., 'Roman Sculptures from Colonia Caesarea (Psidian Antioch).' *Art Bulletin* IX, New York, 1926, s.56;Waelkens. M, 1982, s.151-155.

kapsamını ve ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından dikkatle değerlendirilmesi gerekecektir. Bu belgelere bakarak en azından Dokimeion'un sadece lahit üretiminde değil, portre ve heykel sanatında da söz sahibi olduğu söylenebilir. Gerçekten bugüne kadar Aphrodisias atölyeleri hariç Anadolu'nun hiçbir yerinde Dokimeion benzeri üstün lahit işçiliği seviyesinde eser üreten bir yontu atölyesinin bulunduğunu gösteren bir belgeye rastlanmamıştır. Tümü Dokimeion mermerinden yapılmış olup Kandilli/Bozöyük'te bulunan ve halen İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenen imparator Marcus Aurelius portresiyle, karısı genç Faustina portresi , Antiocheia'da bulunan ve Marcus Aurelius'un gençlik yıllarına ait olduğu tahmin edilen porte ile Lucius Verus portresi ve Cornelia Antonina yontusu ile Akmonia'da bulunup, Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesinde sergilenen Giyimli Kadın Yontusu arasında şaşırtıcı bir biçimde teknik, stil ve bezemesel benzerlikler bulunmaktadır.[338] Bozüyük kökenli Marcus Aurelius portresiyle Antiokheia kökenli Lucius Verus portrelerinde matkap derinlere nüfuz ettirilmek suretiyle ışık-gölge kontrası elde edilmiş olup, saç bukleleri ince matkap kanallarıyla birbirinden ayrılmıştır. Yüzler, saç ve sakalın barokluğuyla kontrast oluşturacak tarzda düz ve parlaktır. Sakal oldukça uzun olup, gür bukleler kalın ve derin kanallarla birbirinden ayrılmıştır. Her iki yapıtta da gözler aynı teknikle işlenerek, göz bebekleri fasulye biçiminde matkaplanıp, göz bebekleri bir dairenin dörtte üçü büyüklüğünde oyulmuşlardır. Her iki yontuda da boyun desteği bulunmaktadır.

Antiokheia'da bulunan Cornelia Antonina yontusu ile Bozüyük/Kandilli'de bulunan genç Faustina portresi arasında, her ikisinin de aynı sanat anlayışı ve üslubuyla, aynı bir atölyede üretilmiş olduğu kanısını uyandıran büyük benzerlikler vardır. Saçlar ortadan ayrılıp, yumuşak dalgalar halinde geriye ve yanlara doğru taranmıştır. Yana taranan saçlar Cornelia'da kulakları bütünüyle örterken, Genç Faustina'da kulakların küçük bir bölümü açıkta kalmıştır. Portreler arasında saçın modeli kadar işleniş biçimi yönünden de büyük benzerlikler vardır; saçlar aynı bir teknikle işlenerek saç telleri ince matkap kanallarıyla birbirlerinden ayrılmıştır. Matkap kanalları kesişmeden uzayıp giden ince çizgiler halindedir. Saçların işlenmesinde matkabın ara vermeden, sürekli bir biçimde döndürülerek kullanılmış olması portrelerin aynı bir

[338] İnan, J., ve Rosenbaum. E., *Roman and Early Byzantine Portraits Sculpture in Asia Minor*, London, 1966, s.76-77.Levha.XXVIII, 1-2, XXIX, I.

atölye tarafından üretildiğini gösteren önemli karakteristik unsurlardan biridir. Genç Faustina portresinde saçlar örgülü iki şerit halinde tepeden arkaya doğru uzayıp, ensede bir topuz şeklini almıştır. Kornelia'da ise saçlar yine tepede ikiye ayrılmış olmakla birlikte, örgülü değildir. Genç Faustina portresinde boyun desteği kabaca işlenmiş olup, Kornelia'da ise başın arka kısmını örten saçlar enseye indiğinde bir yığılma yaparak boyun desteği görünümünü almıştır.

Lucius Verus Portresi ile Giyimli Kadın yontusu ve Cornelia portreleri arasında da yine şekil ve işleme tekniği bakımından büyük benzerlikler olduğu görülüyor; gerek Verus, gerekse Giyimli Kadın yontusunda matkap kanalları derinlere indirilmek suretiyle saçlara ışık-gölge kontrası verilmiştir. Waelkens, Cornelia portresiyle Giyimli kadın yontusundaki beden yapıları arasındaki benzerlikler nedeniyle bu iki yapıtın aynı bir atölyede üretilmiş olması gerektiğini vurgulayarak, başların daha sonra ayrı ayrı tamamlanmış olduğunu belirtmiştir.[339] Gerçekten, Waelkens tarafından işaret edildiği gibi, her iki figürün duruş biçimleri, gövde yapıları, kol ve bacak hareketleri ve giysilerin işleniş tarzı itibariyle yapıtlar arasında büyük benzerlikler vardır: mantonun vücuda oturtuluş tarzı, sol elin üzerine atılan kıvrım rulosu ve elin bacak üzerinde toplanan ruloyu tutuş biçimi ile Giyimli Kadın yontusundaki sağ kalçadan sol ele doğru uzanan diyagonal kıvrımlarla, bunlarla zıtlık oluşturacak şekilde derin ve kalın kanallarla birbirinden ayrılarak ayaklar üzerine dökülen khiton kıvrımlarının işlenişlerindeki teknik ve stil benzerlikleri dikkat çekicidir.

Yukarıda değinilen yapıtların tümünde, Antoninler Dönemi sanat anlayışını yansıtan üslup ve teknik özelliklerin hakim olduğu görülüyor. Özellikle erkek portrelerinde saçların işlenişindeki matkap işçiliği; kaş ve gözlerin biçimi ile ağzın işlenişindeki incelik ilk bakışta göze çarpan karakteristik unsurlardır. Yüzlerdeki incelik ve cilt hassasiyeti ile kontrast oluşturan saçlardaki derin ve kesintisiz matkap kanalları yapıtlardaki genel karakteristik özelliklerdir. Aphrodisias atölyeleri hariç Anadolu'da

[339] Waelkens, M., 'Pisidian Antioch; Finds in The Museums of Konya, Afyonkarahisar and İstanbul.' *III.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1985a, s. 194

matkabın bu derece mükemmel bir tarzda uygulandığı bir başka atölye daha yoktur.[340]

1926 yılında Cox tarafından Çakırsaz ve Gavurören mermer ocakları yakınında bir heykel bulunması üzerine Yukarı Porsuk vadisine olan ilgide büyük bir artış meydana gelmiştir. Bölgede yapılan araştırmalar Dokimeion ocaklarında üretildiği bilinen kremsi kayadan menekşe renkli damarlı beyaz mermere (*pavonazetto*) benzer renk ve kalitede mermerlerin Altıntaş, Çakırsaz ve Terziler çevresinde yer alan ocaklarda üretildiği anlaşılmıştır.Bu bölgede üretilen çeşitli yapı malzemeleri arasında özellikle sütunlar önemli yer tutmaktadır. Ancak söz konusu heykelin bulunması bölgenin önemini daha da artırmıştır. 107 yılında inşasına başlanan ve 116 yılında yapımı tamamlanan Trajan Forumu'nu süsleyen Dakyalı Esirler heykellerinin bir benzeri olan bu heykelin büyük olasılıkla gezgin yontucular tarafından bu çevredeki bir atölyede yapılmış olduğu tahmin ediliyor. 107-116 dönemi Yukarı Porsuk Ovası ve özellikle Çakırsaz çevresindeki ocak faaliyetlerinin en yoğun olduğu bir zaman kesimidir.[341] Bölgede elde edilen yazıtlar bu durumu göz önüne sermektedir. Cox tarafından özellikleri belirlenerek, fotoğrafları yayınlanan heykel 1984 yılında Waelkens tarafından bir kez daha incelenmiştir. Waelkens aradan geçen seneler içinde heykelin ocak faaliyetleri sırasında tahrip olduğuna işaret etmektedir.[342] Heykelin başı yoktur. Sadece başın gövdeye yerleştirilmesi için bir soket mevcuttur. (Levha VII, Resim 1 ve 2) Heykelin görünen boyu 1.55 m , genişliği 1.05 m'dir. Orijinal boyunun 3 m civarında olduğu tahmin edilmektedir. Üzerinde uzun kollu belden kemerle sıkılmış bir tünik bulunmaktadır. Vücut ağırlığı sol bacak üzerine bindirilmiştir. Sol kol dirsekten kırılıp, bel üzerinde yatay bir şekilde durmaktadır. Sağ kol ise sol omuza ulaşacak tarzda göğse çaprazlama yerleştirilmiştir. Tüniğin üstünde sağ omuzda fibula ile tutturulmuş uzun bir pelerin yer almıştır. Pelerin arkada kıvrımlar yaparak yere kadar uzanmaktadır.

[340] Karamut. İ, 1991, s. 610.
[341] Drew-Bear. T, ve Eck. W, 1976, s.312-13. pl.48.
[342] Waelkens. M, 'From a Phrygian Quarry: the Provenance of the Statue of the Dacian Prisoners in Trajan Forum at Rome.' *AJA* 89, 1985b, s. 644.

Heykel bu haliyle hemen hemen tamamlanmış olmasına rağmen, bir bacağının kırılmış olması veya bir çatlak meydana gelmesi gibi bugün bilinmeyen bir nedenle heykelin tamamlanmadan bir kenara bırakılmış olduğu anlaşılıyor. Heykelin bir bütün olarak sergilediği tavır, üzerindeki giysileri ve üretilmiş olduğu mermer cinsi (*pavonazetto*) itibariyle Roma'da Trajan Forumu'nda yer alan Dakyalı Esirleri temsil eden heykellerin bir kopyası gibidir. (LevhaVII, Resim 4) Cox tarafından söz konusu heykelin bulunması Roma'daki benzer heykellerin morfolojisine bir katkı yapmasa da bu heykelin bulunması sayesinde Phrygia ocaklarının üretim kapasiteleri ve yapıları hakkında bazı yeni sonuçlara ulaşmak mümkün olmuştur. Bu gelişmeler sanıldığından çok daha önemlidir.[343] Gerçekten Altıntaş ve Çakırsaz çevresinde değilse bile en azından Dokimeion ocaklarında yüksek kalitede lahit üretimi yapan yontu atölyeleri bulunduğuna kesin gözüyle bakılmasına rağmen 1926 yılına gelinceye kadar bölgede herhangi bir heykele rastlanmamış olması son derece enteresan bir durum yaratmıştır. Aslında lahit konusu da bundan farklı değildir. Daha önce temas edildiği gibi Fant tarafından ortaya çıkarılan dört adet lahit kapağının dışında, yörede böyle bir üretimin varlığına ışık tutacak düzeyde herhangi bir ürüne rastlanmamıştır. Sadece Roma kökenli veriler sayesinde Dokimeion'da yüksek kalitede ve büyük miktarlarda lahit üretilmiş olduğu kesinlik kazanmıştır. Ayrıca; büyük bölümü Dokimeion'un pavonazetto taşından yapılmış olan bu heykellerin, Roma'da Dokimeion menşeli ustalar tarafından değil, doğrudan doğruya Phrygia atölyelerinde üretilmiş olduğu kesinlik kazanmıştır. Bu heykeller Synnada tarafından yönetilen Phrygia mermer ocakları sistemi içinde ve Dokimeion ocakları çevresinde yer alan küçük bir işletme konumundaki bir atölyede üretilmiş olmalıdır.[344] Büyük olasılıkla istenilen heykel tipolojisini gösteren çizim ve talimatların Roma'dan Synnada'ya ulaşmasından sonra idare merkezince hazırlanan bir ana plan çerçevesinde ocakların kapasiteleri göz önüne alınarak bir üretim ve işbölümü programı hazırlanmış olmalıdır.

---

[343] Cox, C.W.M., 'Asia Minor 1924.V. Monuments from the Upper Tembris Valley.' *JRS* 18, 1928, s.22-23. nos.232-33

[344] Waelkens. M, 1985b, s. 651; Hornik, J.H., 'The Sign of Jonah', *The Center for Christian Ethics*, Baylor University, 2003, s.55

Burada önemle üzerinde durulması gereken bir diğer nokta, Dokimeion ve yakın çevresinin gerek taş üretimi gerekse işleme ve sanat atölyeleri yönünden bölgenin en önemli merkezi konumunda olmasıdır. Bu nedenle nispeten az miktarlarda üretim yapılan Yukarı Porsuk vadisi ocaklarında, imparatorluk idaresince, ayrı bir yontu ve işleme atölyesi kurulması yerine, gerektiğinde Dokimeion'da yerleşik olan yontu ustalarının, buralarda geçici sürelerle görevlendirilmesi neticesinde iş gücünden optimum şekilde yararlanma yoluna gidilmiş olduğu anlaşılıyor.[345]

Böylece Altıntaş ve Çakırsaz ocaklarından çıkarılan mermerlerin, ham bir şekilde Dokimeion'daki işleme atölyelerine gönderilmesi yerine, ustaların mermer üretim merkezlerine gönderilmesi yolunun seçilmesi son derece tutarlı bir çözüm şekli olmuştur. Aksi halde mermerde işleme esnasında fark edilecek bir kalite bozukluğunun bulunması veya işleme hataları yüzünden taşın ıskartaya çıkarılması halinde büyük bir emek ve zaman kaybı meydana gelecek ve üretim maliyeti yükselecektir.

Bu nedenle; bu yörede elde edilen ürünler değerlendirilirken üretimde kullanılan malzemenin yöre ürünü taşlar olmasından hareketle, yontu ustalarının da yerel atölyelere bağlı sanatkarlar olması gerektiği şeklindeki bir varsayımla hareket etmek son derece yanıltıcı sonuçlar doğurabilir. Waelkens, Dokimeion'daki atölyelerin bölgenin en büyük ve kapsamlı atölyeleri olduğuna işaret ederek, burada; lahit üretiminden , heykel ve mimari elemanlara kadar geniş bir perspektif içinde üretim yapıldığını vurgulamış ve çevre atölyelerindeki üretimin de Dokimeion kökenli gezici veya idarece görevlendirilmiş olan ustalarca gerçekleştirilmiş olduğu belirtmiştir. Böylece Dokimeion yöresinde yer alan atölyelerin üretimleriyle ilgili olarak hatalı yorumlar yapılması da bir ölçüde önlemiştir.[346]

İşleme ve sanat atölyeleri konusunda inceleme kapsamında göz önüne alınan veriler ve ileri sürülen çeşitli görüşler çerçevesinde ulaşılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir;

---

[345] Waelkens. M, 1985b, s. 651 ve dip.not.84

[346] Waelkens. M,1982b, s.47-53; Waelkens. M, 1982a, s. 151;Walker, S., 'Marble Origins by Isotpic Analysis.' *World Archaeology* 16, 1984, s. 231-16.

1- J.İnan ve E.Rosenbaum burada söz konusu edilen yapıtların büyük bölümünün Antiocheia'da bulunmuş olması nedeniyle yontu atölyelerinin de büyük olasılıkla burada yer aldığını, hatta Kandilli/Bozöyük'de bulunan M.Aurelius ile karısı Genç Faustina portrelerinin bile buradaki atölyelerde veya en azından bu atölyelere mensup sanatkarlar tarafından üretilmiş olabileceği savını ileri sürmüşlerdir.[347] Buna karşılık M.Waelkens ise VII.Kazı ve Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nda sunduğu bildirisinde, Antiokheia'da sadece adak stellerinin üretildiğini ve yakın çevreye hitap eden küçük bir atölyenin varlığını kabul etmekle birlikte, beyaz Dokimeion mermerinden imal edilmiş olan yapıtların hepsinin Dokimeion'da bulunan bir atölyede üretilmiş olduğu savını ileri sürmüştür.

2- J.İnan ve E.Rosenbaum'un söz konusu yapıtların, Antiokheia'da bir atölyede değilse bile, en azından buradaki atölyelerde yetişmiş sanatkarlar tarafından, eserlerin bulunduğu yörelerde üretilmiş olması gerektiği yolundaki görüşlerine katılmadığımı belirtmek isterim. Zira, bugüne kadar gezici veya yerleşik Antiokheia'lı bir yontu sanatkarıyla ilgili herhangi bir belgeye rastlanmamasına karşılık, Dokimeion atölyeleri için durum tamamen farklıdır; Konya Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen yazıtta ifade edildiği gibi yaptıkları işi yontu sanatı ve kendilerini de heykeltıraş olarak tanımlayan *Limnaios* ve *Diomedes* kardeşlerin Dokimeion kökenli oldukları konusunda tam bir görüş birliği vardır. Ayrıca 'Tahtında Oturan Zeus' yontusunun kaidesindeki '*Beni Dokimeion'lı Diogenes oğlu Menandros yapti*' ibaresi bir yapıtın bulunduğu yer ile yapıtın üretildiği atölye arasında kurulacak sanal bir ilişkinin, ne ölçüde yanıltıcı sonuçlar doğurabileceğinin somut bir kanıtıdır. Böyle bir görüşe itibar edilmesi halinde; yapıtların büyük çoğunluğunun bulundukları yer esas alınarak, Antiokheia'daki atölyelerde üretildiğini kabul etmek gerekecektir. Ancak bu halde 'Tahtında Oturan Zeus' yontusu dahil, yapıtların tümünün aynı bir atölyede ve aynı sanatsal yaklaşım ile üretilmiş oldukları yolundaki genel kanıya dayanarak yapıtların Antiokheia'da yerleşik bir atölyede yerel sanatkarlarca değil, zorunlu olarak Dokimeion kökenli sanatkarlar tarafından üretilmiş oldukları sonucuna varılacaktır. Yani; böyle

[347] Karamut. İ., 1991, s.609.

bir durumda söz konusu yapıtların üretim yerinin Dokimeion olmadığı kabul edilse bile bunları üreten sanatkarların Antiokheia'da değil Dokimeion'daki atölyelerde yetişmiş oldukları konusu kesinlik kazanacaktır.

3- Atölyelerin genellikle kaliteli mermerin üretildiği merkezler etrafında toplandığı göz önüne alınırsa, Dokimeion ocaklarının bu alanda büyük bir üstünlüğe sahip olduğu görülecektir. Zira, Anadolu'da Dokimeion ocakları dışında heykel sanatına uygun olan ve bol miktarda mermer üretebilen çok az ocak bulunmaktadır. Roma'da heykeltıraşların istediği kalitede mermere sahip olabilmek için Carrara mermer ocaklarına kadar gittiği göz önüne alınacak olursa, yontu sanatkarlarıyla ocaklar arasındaki yakın ilişki daha iyi anlaşılabilecektir. Söz konusu eserlerdeki zengin ve mükemmel matkap işçiliğine Dokimeion dışında sadece Aphrodisias atölyelerinde rastlanabilir.

4- Eserlerin tümünde boyun desteğinin bulunması, yapıtların üretildikleri yerlerden bir başka yöreye gönderildiğinin bir işareti sayılabilir. Boyun desteği, nakliye sırasında başın kopmasını önlemek amacıyla özellikle bırakılmaktadır.Bu nedenle bir an için yapıtların Antiokheia'da üretilmiş oldukları kabul edilse bile, başka yerlere gönderilmek için üretildikleri anlaşılan bu yapıtların kullanıcıların eline ulaştırılması yerine tümünün birden üretildikleri yerde kalmış olmaları nasıl açıklanabilecektir? Jonah Marbles adı ile tanınan fakat üretildikleri yer, yakın zamana gelinceye kadar bilinmeyen beş adet heykel malzemesinin, izotopik analiz yoluyla yapılan değerlendirmeler sonucunda Dokimeion mermer formasyonuna ait olduğu anlaşılmıştır. Heykellerdeki stilistik yapı ile Dokimeion lahit yontuları arasında büyük benzerlikler bulunması da bu kanıyı pekiştirmektedir.

5- 1926 yılında Sir Christopher Cox tarafından bulunan Yukarı Porsuk ovasındaki Altıntaş ocaklarından birisinde pavonazetto mermerinden yapılmış büyük boyutlu bir heykel bulunmuştur. Heykelin boyu yaklaşık 3 m, genişliği 1.05 m'dir. Heykel Roma'da Trajan Forumunu süsleyen Dakyalı Esirleri temsil eden heykellerin bir kopyası gibidir. Forumun inşa edildiği dönemde (107-116) heykelin bulunduğu mermer ocağı imparatorluk

mülkiyetinde olup, Phrygia mermer ocakları sistemi içinde yer almıştır.[348] M.Waelkens tarafından kesin bir şekilde ifade edildiğine göre '*…imparatorluk idaresi Phrygia bölgesinde, heykel üretiminde uzmanlaşmış heykeltıraşlara sahiptir. Söz konusu bu heykeltıraşlar büyük olasılıkla imparatorluğun Dokimeion'da bulunan yontu işleme atölyesinde yer almaktaydı.*'[349]

Waelkens'in Phrygia bölgesiyle ilgili olarak heykel sanatı ve üretimi konusuna yaklaşımını, aynen benimsediğim için, çeşitli yontu ürünleri değerlendirilirken, her bir yapıtın bulunduğu yerde yerleşik bir sanat atölyesinin varlığından söz etmenin tutarlı olmayacağını düşünüyorum. Bu nedenle Dokimeion'un güneyinde Akarçay Vadisindeki iki ayrı bölgede iki grup halinde bulunan yontuların doğrudan doğruya Dokimeion ile ilişkilendirilmeleri isabetli olacaktır. Özellikle stellerin Dokimeion lahitlerindeki figürlerle aynı karakteristik özellikleri taşıması nedeniyle söz konusu yapıtların aynı bir yontu okuluna ait sanatkarlarca üretilmiş olduğuna şüphe yoktur. Birinci grubu oluşturan yapıtlar Bolvadin yakınlarındaki Tavra Yeri'nde bulunmuş olup, Bursa Müzesi'nde sergilenmektedir.[350] İkinci grup eserler Afyonkarahisar'ın doğusunda Çavdarlı adıyla bilinen bölgede Kovalık Köyü'nde bulunmuş olup, Afyonkarahisar Müzesi'nde sergilenmektedir.[351] Sonuç olarak işleme ve sanat atölyelerinin bulunduğu yerler konusunda Waelkens'in aşağıda belirtilen görüşlerine katıldığımı belirtmek isterim. '*Phrygia bölgesinde Dokimeion mermerinden üretilmiş olan imparatorluğa veya özel kişilere ait portrelerin, İnan ve Rosenbaum tarafından Pisidia Antiokheia'sında bulunduğu varsayılan bir işleme atölyesince üretildiği ileri sürülmüşse de yapıtların Dokimeion atölyelerinde üretildiği kesinlik kazanmıştır. Zira, Antiokheia'da yontu sanatıyla ilgili bir gelenek olmadığı, bölge kalkeri sadece yapı malzemesi olarak kullanılmıştır.*

[348] Lugli, G., *Roma Antica.Il centro monumentale* ,Rome, 1946, s. 280;.Andreson. J.C., *The Historical Topography of the Imperial Fora* ,Brussels, 1984, s.141, 148-51, 159.
[349] Waelkens. M, 1985b, s.641-643 ve s. 648-652.
[350] Mandel, G, Cataloque du Musèe de Brousse.' *BCH* 33, 1909, s.267, no.14; İnan. J, ve Rosenbaum. E, 1966, s. 187.
[351] Mellink, M.J., 'Archaeology in Asia Minor' *AJA* 69, 1965, s.143

Buna karşılık Dokimeion kökenli ustaların ürettiği yapıtlarda ise üstün düzeydeki yontu sanatı açıkça görülmektedir.[352]

6- Son zamanlara gelinceye kadar üretilmiş olduğu taşın cinsi ve üretim yeri belirlenemeyen Lepcis Magna'da bulunmuş olan beş adet heykelciğin izotopik analizler sonucunda ve Dokimeion mermerinden yapılmış olduğu anlaşılmıştır. S.Walker tarafından da bunların Dokimeion'da işlenip, son şekilleri veridikten sonra ithal edilmiş olduğu belirtilmektedir.[353]

[352] Waelkens. M, 1985b, s. 652.
[353] Walda, H., ve Walker, S., 'The Art and Architecture of Lepcis Manga: Marble Origins by Isotopic Analysis.' *Lbyan Studies* 15, 1984, s.83-86

BÖLÜM VIII

Roma İmparatorluk Yönetiminde Anadolu Mermer Ocakları ve Yazıtlar

Dokimeion (İscehisar)

Dokimeion ve Yukarı Tebris Vadisi (Altıntaş Ovası) mermer ocakları hemen hiçbir devirde gözden uzak kalmamış, üretim faaliyetlerinde kısa aralıklarla duraklamalar olsa bile ocakların etkinliği her dönemde devam etmiştir. Ocaklar, jeolojik yapıları mermer özellikleri, ürün çeşitleri ve üretim imkanları yönünden bir çok araştırmacı ve bilim adamı tarafından incelenmiştir. (Levha XII) Özellikle son iki yüzyıl içinde bölge önemi gittikçe artan bir ilgi odağı haline gelmiştir.

İlk araştırmacılar arasında Albay Richard Poecocke[354] ve W.J.Hamilton[355] ilk akla gelen isimlerdir. Aslında bir jeolog olan William Hamilton, Dokimeion ocaklarının jeolojik yapısı ve işletme teknolojisini belirlemekle kalmamış, aynı zamanda bir çok yazıtı aslına uygun bir şekilde kopyalamıştır. Ancak modern anlamda incelemelerin William Ramsay'ın 1930 yılından başlayarak, ölümüne kadar devam eden araştırmaları sayesinde gerçekleştirilmiş olduğu söylenebilir.[356] Ramsay'in, Roma İmparatorluğunun Phrigia bölgesindeki ziraat alanlarının ve mermer ocaklarının işletilmesi ve yönetimine ilişkin notları 1941 yılında C.Anderson tarafından kitap haline getirilerek yayınlanmıştır.[357] Ocakları ilk defa sistematik bir şekilde araştıran ve inceleyen kişi ise Ward Perkins'dir. Perkins'in Prokonnesos ile ilgili incelemeleri ve lahit ticareti konusundaki araştırmaları son derece önemlidir. 1980 yılındaki tebliğleri ile Dokimeion ocaklarını da inceleme kapsamına aldığı görülüyor.[358] Bilimsel anlamda ilk epigrafik incelemelerin ise Josef Röder ile başladığı söylenebilir. Araştırmaları tamamlayamadan ani ölümüne rağmen, 1971 yılında

[354] Pococke, R., *Description of the East* ,London, 1743, s.45.
[355] Hamilton, W.J., *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia* ,London, 1842, s. 461 vd.
[356] Ramsay. W.M., *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890, s.433.
[357] Fant. J.C, 1989a, s.1.
[358] Ward-Perkins, J.B., 'The Marble Trade and its Organization:Evidence from Nicomedia.' *MAAR 36*, 1980a, s. 325-338.

yayınlanan eseri bu konuda önemli bir kaynak oluşturmuştur.[359] Fergus Millar'ın[360], bölge hakkındaki bilgileri toparlayıcı mahiyetteki eseri sayesinde de mermer ocakları ve çeşitli üretim tesislerinin mülkiyet ve işletme biçimleri hakkında genel bir fikir edinmek mümkün olmuştur. Bu incelemeler ile taş ocakları ve madenler hakkında nispeten detaylı sayılabilecek bilgilere ulaşılmışsa bu çerçevenin yeterli olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.[361] Daha sonraları J.Ward Perkins[362], tarafından bölgede yapılan incelemeler sonunda Phrygia mermer ocakları mülkiyetinin imparatorluğa ait olduğu teyit edilerek, ocakların en azından 92-116 yılları arasında imparatorluk idaresince işletildiği belirlenmiştir. Gerek Roma kaynaklarında, gerekse yazıtlarda Phrygia mermer ocaklarının imparatorluk idare merkezi Synnada olarak bilinmesine rağmen[363], W.Perkins, Prokonnesos'u da kapsayan geniş bir alanda imparatorluğun idare ve ticaret merkezinin Nicomedia olduğunu ileri sürmüşse de bu hipotezi kabul görmemiştir. Perkins ise, *pavonazetto* mermerinin üretim merkezi konumundaki Dokimeion ile *giallo antico* adıyla bilinen mermerin üretim yeri olan Chemtou (Tunus) ocaklarının imparatorluk idaresince başarılı bir şekilde işletildiğini belirterek, bu mermer türlerinin Roma'da büyük rağbet görmesinin sadece mermerlerin güzel görünümleri ve kalitelerindeki üstünlükten değil, siparişlerin zamanında veya çok az bir gecikmeyle yerine getirilmiş olmasından kaynaklandığını belirtmiştir.

Böylece imparatorluğun Phrygia'daki idare merkezi konumundaki Synnada'nın bir yandan imparatorluğun Roma'da başlattığı inşa programına uygun bir üretim yaparken, bir yandan da özel siparişleri karşılayacak bir işletme ve üretim programını başarıyla uygulamış olduğu anlaşılıyor. Ocakların imparatorluk yönetimince işletilmesinin bir başka yararı, imparatorlara eyaletlere tahsis edecekleri mermer konusunda rahat hareket etme imkânını vermesidir. İmparatorlar, Roma hükümranlığı altında çalışan bu ocaklar sayesinde eyaletlere bol miktarda yapı

[359] Röder. J, 1971, s. 253-312.
[360] Millar, F., *The Emperor in the Roman Word*, Itthaca, 1977, s. 175-89.
[361] Waelkens. M, 1985b, s. 641.
[362] Ward-Perkins. J.B, 1980b, s.23-68.
[363] Strubbe, J.A., Group of İmperial Estates in Central Phrygia, *Ancsoc* 6, 1975, s.230-31.

malzemesi ve özellikle renkli mermer sütun hediye etme imkanına kavuşmuşlardır.[364]

Ancak imparatorların mermer tahsisi konusundaki olanakları sadece yapı malzemesiyle sınırlı kalmamıştır. 1926 yılında C.Cox tarafından Altıntaş'ta bir heykel bulunmasından sonra, imparatorların heykel yapabilecek kapasitede işleme ve yontu atölyelerine de sahip oldukları anlaşılmıştır. Söz konusu bu heykelin Roma'da Trajan Forumu'ndaki Dakyalı Esirler'i temsil eden heykellerin bir kopyası gibi olması, Forum'daki pavonazetto, mermerinden üretilmiş olan heykellerin de Phrygia atölyelerinde işlenmiş olduğunun bir kanıtı olarak kabul edilmiştir.

Yukarı Porsuk Vadisi'nde (Altıntaş Ovası), Dokimeion'un (İscehisar) yaklaşık elli kilometre kadar kuzey batısındaki Çakırsaz Ocakları'nda üretilmiş olan *Docimian, Synnadic* veya *Pavonazetto* adıyla tanınan renkli mermer blokların üzerinde epigrafik kayıtlar bulunduğu ilk defa 1888 yılında W.Ramsay tarafından tespit edilmiştir. 1924 yılında Cox ve W.M.Calder tarafından Kurtköy (Altıntaş kasabası) çevresindeki eski bir taş ocağında üzerinde yazıt bulunan menekşe damarlı *pavonazetto* cinsi bir mermer blok bulunmuştur. Bu mermer cinsi sadece Altıntaş'a özgü değildir. Yakınlardaki Çakırsaz'da da bu cins mermere ait yataklar bulunmuştur. Böylece o güne kadar sadece Dokimeion ocaklarından üretidiği düşünülen bu mermerin çok daha geniş bir alana yayılmış olduğuanlaşılmıştır.

1926 yılında Cox tarafından yapılan araştırmalar sonucunda; Pınarbaşı ve Terziler ocakları da bu cins mermerin üretim alanı içine girmiş olup, üzerinde epigrafik kayıt bulunan blokların da oldukça geniş bir bölgeye yayılmış olduğu görülüyor. Alibey, Altıntaş Köyü, Altıntaş Kasabası, Çakırsaz, Pınarbaşı,

Murathanlar, Efte, Tatarmurat ve Gecek bu konuda önemli merkezler olarak sayılabilir. Bu durumda bölgenin kuzeybatı sınırında Terziler'den başlayıp, Çakırsaz, Altıntaş ve Pınarbaşı'ndan Dokimeion'a kadar uzanan sahalar imparatorluğun *synnadic* mermer üretim merkezi konumundadır.

[364] Gnoli. R, 1988, s. 25.

Ocaklar imparatorluk mülkiyetinde olup, imparatorluğun Synnada idare merkezi tarafından işletilmiştir.[365]Gerek Yukarı Porsuk Vadisi'nde gerekse Dokimeion'da elde edilen yazıtların aynı karakteristiklere sahip olması bu durumun en belirgin kanıtıdır. Ancak bölgede elde edilen yazıtların sadece 92-116 dönemine tarihlenmiş olmasını, bölgede uzun süre inceleme yapmış olan Cox, bu ocakların 116 yılından sonra işletilmediği şeklinde yorumlamıştır.[366]

Dokimeion yazıtlardan anlaşılacağı gibi, 92-116 yılları arasında, ocak faaliyetlerinde, Roma'da başlayan inşa projelerine paralel olarak büyük artışlar meydana gelmiştir. Gerçekten bölgedeki üretim faaliyetlerin Domitian dönemin sonlarına doğru başlayan inşa projeleriyle aynı zamana rastladığı görülüyor. Örneğin Forum Transitorium da tamamen bu bölge mermerlerinden üretilen sütunlar kullanıldığı gibi,[367] yapımına daha sonraki bir tarihte, 107 yılında başlanan, ve içinde Trajan Forumu'nun da yer aldığı büyük inşa projelerinin ilk defa Domitian tarafından ele alınmış olduğu tahmin ediliyor.[368] Bu nedenle, bu ocaklarla Roma arasındaki bağlantının sınırlı bir dönemi kapsamış olmasını doğal kabul etmek gerekecektir. Ancak, bölgede elde edilen yazıtların 92-116 yıllarını kapsamasına rağmen ocakların Bizans dönemine kadar uzanan bir zaman dilimi içinde faaliyetlerini sürdürdükleri ele geçen bulgularla kesinleşmiştir. Bu durumda Cox tarafından düşünüldüğünün aksine ocak faaliyetleri 116 yılından sonra durmamış, sadece ocaklardaki yönetim ve işletme biçimi değişmiştir.

116 yılından itibaren yazıtların birden bire kesilmesinin nedeni büyük olasılıkla ocakların müteahhitler aracılığıyla işletilmeye başlanmış olmasıdır. Zira, çok nadir karşılaşılan birkaç durum dışında ne burada ne de müteahhitlerce çalıştırılan diğer ocaklarda hemen hiçbir zaman yazıt bulunmamıştır. İşin bir diğer ilginç yanı, bölge ocaklarının düşünülenin aksine Dokimeion ocaklarına kıyasla çok daha uzun süreler üretimlerine devam etmiş olmalarıdır.[369]

---

[365] Strubbe. J, 1975, s. 229-50; Ward-Perkins. J.B, 1951, s.89-104,;.Waelkens. M, 1982b, s.33-55.
[366] Cox. C.W.M, 1928, s. 22-23.
[367] Ward-Perkins, J.B., *Roman Imperial Architecture* , Harmondsworth, 1981, s.77.
[368] Sear, F., *Roman Architecture* , London, 1982, s. 147-157.
[369] Waelkens. M, 1985b, s. 644.

Bölgede II. yüzyılın ortalarından itibaren adak ve mezar stelleriyle ilgili üretim yapan atölyelerin üretime geçtiği görülüyor. Bu atölyelerde daha çok gezici yontu ustalarının çalıştığı ve önceden belirlenen tiplere uygun olarak fabrikasyon üretim yaptıkları anlaşılıyor.[370] Üretimde daima bölgesel taşlar kullanılmış olup, ocaklarda ve yakın çevrede belirli standartta seri olarak üretilmiş blokların bulunması da ocaklarla atölyeler arasında sıkı bir bağlantı ve iş bölümünün varlığını göstermektedir. Gezici taş ustaları deyimi ile buradaki atölyelerde geçici bir süre için çalışacak olan işçiler kastedilmektedir. Çalışma süreleri işin kapsam ve özelliğine göre kısa veya uzun olmuştur. Burada önemli olan konu; taş işçisinin atölyeye bağlı olmaması veya orada yerleşik statüde bulunmamasıdır.

Yukarı Porsuk Vadisi'nde yer alan ocaklar içinde özellikle Altıntaş Kasabası ile Çakırsaz ocaklarının bölgedeki diğer ocaklara kıyasla daha önemli bir yeri vardır. Waelkens bu bölgede 1977-1983 yıllarında yaptığı incelemeler esnasında Altıntaş ocakları civarında birçok yekpare sütun bulunduğunu tespit etmiştir.[371]Çakırsaz'da ise yarı işlenmiş bir sütun ile çeşitli büyüklükte bloklara rastlanmıştır. Çakırsaz'ın birkaç kilometre kuzeyinde bulunan ve ana ocak konumundaki Gavurören Ocağı'nda ise on beş sütun belirlenmiştir. Bölgenin en önemli yerleşim yeri olmasına rağmen Dokimeion'un tarihsel gelişimiyle ilgili somut verilerin çok az olması nedeniyle bu konuda elde edilebilen bilgiler son derece sınırlı kalmıştır.

Bugüne kadar Dokimeion yerleşimiyle ilgili olarak elde edilebilen en kayda değer kanıtlar burada basılmış olan sikkelerdir. Dokimeion basımı sikkeler İ.Ö.II.yy. içerisinde *Makedonon* ve *Dokimenon* adlı iki etnik grubun burada yaşadığını göstermektedir. Sikkeler üzerindeki epigramlardan kentin kurucusunun *Dokimos* adlı bir kişi olduğu kabul edilmektedir.[372]

[370] İscehisar'da bulunmuş olan ve bugün Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen bir mezar steli bu bölgede yerleşik çalışan ocak personeline ait önemli bir kanıt oluşturmaktadır. (Levha XIII, Resim 1)
[371] Waelkens. M, 1985b, s. 641.
[372] Sikkeler için: SNG., 1964, *Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Sammlung von Aulock. Phrygie* vol.9, Berlin., no. 3554-3555; yazıtlar için : Robert. C, 1980, s. 267.

ΔΟΚΙΜΕΝΩΝ veya ΔΟΚΙΜΕΝΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ adıyla [373] bilinen ve Antigonos'un generallerinden birisi olan Dokimos, M.Ö.302 yılında Lysimakhos'a karşı koyarak Synnada'nın yönetimini ele geçirmiş, ancak sonradan taraf değiştirerek kraliyet hazinesi de dahil olmak üzere Synnada ve çevresini Lysimakhos'a teslim etmiştir. Lysimakhos da Dokimos'u ödüllendirmek amacıyla Synnada ve çevresinin idaresini ona bırakmıştır. [374] Bu evrede kurulduğu düşünülen bu yeni yerleşim yeri adını kurucusundan almış olmalıdır. Bu varsayım genel olarak kabul görmüş olmasına rağmen, Ramsay aynı kanıda değildir; Ramsay, Strabon'un[375] söz konusu yerleşimi tanımlarken grekçe *polis* yerine *kome*'yi kullanmış olmasını bir kanıt olarak ileri sürmüştür.[376] Zira *Kome* sözcüğü asyatik karakterli bir yerleşimi tanımlaması nedeniyle bu yeni yerleşimin Anadolu kökenli olmayan Dokimos tarafından kurulmuş olmasına da imkân yoktur. Ramsay'in Dokimeon'un kuruluşu ile ilgili bu hipotezinin başta L.Robert olmak üzere özellikle akademisyenler tarafından itibar görmediği anlaşılıyor. Diğer yandan Dokimeion da dahil genelde bölgenin tarihsel gelişimiyle ilgili verilerin hem çok az hem de güvenilir olmadığı dikkate alınarak bu konuda kesin bir yargıda bulunmak mümkün değildir. (Levha XIV- Levha XXI, Resim 1 ve 2)

Yörenin kuruluşu ile ilgili tarihsel gelişim bir yana bırakılacak olursa netice itibariyle Roma'da, Trajan Forumu dahil, bir çok yapıda kullanılan ve *pavonazetto* adıyla bilinen bu mermer türünün Dokimeion kökenli olduğunun saptanmasından sonra, Dokimeion üzerine yapılan araştırmalarda büyük bir artış meydana geldiği görülüyor. Bu araştırmalar sonucunda taşın çıkarılmasından, ihracına varıncaya kadar, bütün işlemlerin Roma yönetimince gerçekleştirilmiş olduğu kesinlik kazanmıştır.[377]

İmparatorluğunun erken evrelerinde mermer üretimi konusunda Anadolu'da özellikle belirlenmiş bir bölge veya yer yoktur. Örneğin Plinius, Geç Cumhuriyet döneminde

[373] Aslan. M, 'Anadolu Medeniyetleri Müzesinde bulunan Phrygia ve Galatia Şehir Sikkeleri.' *AMMY* (1989-1990), 1989, s.148. Levha III, No 22
[374] Pausanias I.8.1;Diodorus XX.107.4
[375] Strabon., (Pekman, A. Çev) *Antik Anadolu Coğrafyası* (Geographika XII – XIII – XIV), İstanbul, s.77
[376] Ramsay, W.M., *Social Basis of Romen Power in Asia Minor* ,London, 1961, s. 286.
[377] Wealkens. M, 1985b, s. 644.

yapı malzemesi olarak mermerin yaygın bir kullanım alanı olduğunu söylerken *pavonazetto*'ya hiç değinmemiştir.[378] Bu durumda *pavonazetto* mermerinin imparatorluğun ilk dönemlerinde Roma için aranan bir taş cinsi olmadığı söylenebilirse de[379], Gnoli'nin bu görüşü paylaşmadığı görülüyor.[380] Gnoli pavonazetto mermerinin Roma'da bilinen ve aranan en eski mermer türü olduğunu ileri sürmüştür.

Pavonazetto'nun Roma'da kullanımına ilişkin en erken tarihli kanıtlara *Tibullan Corpus* kayıtlarında rastlanıyor.[381] Bu durumda, Dokimeion kaynaklı mermerin Roma'ya Cumhuriyet döneminin sonu ile İmparatorluk döneminin erken safhalarından başlayarak gönderilmiş olması gerekir. Bu husus Strabon tarafından da (İ.S. 18) doğrulanmaktadır.[382] M.Waelkens ve bazı araştırmacıların ortak görüşüne göre bu dönem ocakların Roma yönetiminde üretime başladıkları tarih için bir terminus ante quem oluşturmaktadır.[383] Ocakların işletmeye açılarak üretilen malzemenin ihraç edildiğini gösteren ilk somut örnek Roma Forumu'nda bulunan *Mars Ultor* tapınağıdır. (Levha XV, Resim 5) Bu tapınağın payandaları *pavonazetto*

[378] Plinius, *Natural History*, 36.48-49; 48Primum Romae parietes crusta marmoris operuisse totos domus suae in Caelio monte Cornelius Nepos tradit Mamurram, Formiis natum equitem Romanum, praefectum fabrum C. Caesaris in Gallia, ne quid indignati desit, tali auctore inventa re. hic namque est Mamurra Catulli Veroniensis carminibus proscissus, quem, ut res est, domus ipsius clarius quam Catullus dixit habere quidquid habuisset Comata Gallia. namque adicit idem Nepos primum totis aedibus nullam nisi e marmore columnam habuisse et omnes solidas e Carystio aut Luniensi. 49M. Lepidus Q. Catuli in consulatu conlega primus omnium limina ex Numidico marmore in domo posuit magna reprensione. is fuit consul anno urbis DCLXXVI. hoc primum invecti Numidici marmoris vestigium invenio, non in columnis tamen crustisve, ut supra Carystii, sed in massa ac vilissimo liminum usu. post hunc Lepidum quadriennio L. Lucullus consul fuit, qui nomen, ut ex re apparet, Luculleo marmori dedit, admodum delectatus illo, primusque Romam invexit, atrum alioqui, cum

[379] Fant. J.C, 1989a, s.10.

[380] Gnoli, R, 1988, s.142.

[381] Fant. J.C, 1989a, s. 8-10.

[382] Strabon, *Geography*, XII.8.14; *Synnada is not a large city. In front of it is a plain planted with olives, about 60 stadia in extent. Beyond is Docimia, a village, and the quarry of the Synnadic marble. This is the name given to it by the Romans, but the people of the country call it Docimite and Docimæan. At first the quarry produced small masses, but at present, through the extravagance of the Romans, pillars are obtained, consisting of a single stone and of great size, approaching the* alabastrite marble in variety of colours; although the distant carriage of such heavy loads to the sea is difficult, yet both pillars and slabs of surprising magnitude and beauty are conveyed to Rome.

[383] Waelkens. M, 1982a, s. 23.

taşından yapılmıştır.[384] Yine Forum'da bulunan ve Plinius tarafından dünyanın yedi harikasından birisi olarak kabul edilen *Bazilika Aemilia* 'nın sütunları da Dokimeion ürünüdür.[385] (Levha XV, Resim 3 ve 4) Bu sütunlar büyük olasılıkla M.S.14 yılında meydana gelen yangından sonra veya yeniden düzenleme çalışmalarının başlatıldığı 22 yılından sonraki bir tarihte inşa edilmiş olmalıdır.[386] *Pavonazetto* mermerinin kullanıldığı bir diğer yapı Bazilika Iulia'dır.[387] (Levha XV Resim 1 ve 2)

Phrygia bölgesinde üretilen mermer yörede *Lithos Dokimites* veya *Lithos Dokimaioen* adıyla bilinirken, Strabon'un bu mermeri imparatorluğun bölge idare merkezi konumundaki Synnada'ya izafen *Lithos Synnadikos* şeklinde isimlendirmesi de Roma'nın bölge ocakları üzerinde sağladığı hakimiyetin bir göstergesi olarak değerlendirebilir.[388] Roma'daki büyük inşaat projelerinin artan mermer ihtiyacını karşılamak üzere ocaklarda üretimin artırılması, ocakların etkin bir şekilde yönetilmesiyle sağlanabilmiştir. Ocakların merkezi bir otoriteye bağlanması Cumhuriyet Dönemi sonu ile İmparatorluk Döneminin başlarına rastladığı söylenebilir.

Ancak bazı araştırmacılar tarafından özel mülkiyet kapsamında işletilen ocaklar dahil, Roma'ya gönderilen mermerin son kontrolünün Synnada'da yapılmış olmasına dayanarak kamulaştırma faaliyetlerinin gereğinden fazla abartılarak, fiili durumun çarpıtıldığı ileri sürülmüştür.[389] Ocakların bu dönemdeki mülkiyet durumunu bugün kesin olarak bilmeye olanak yoksa da, ocaklar ister müteahhit eliyle, isterse bizzat imparatorluk yönetimince işletilmiş olsun, üretimin yönlendirilmesi ve son kontrolünün imparatorluk idaresi tarafından gerçekleştirilmiş olduğuna kesin gözüyle bakılmaktadır.[390] İmparatorluk mülkiyetine geçirilen mermer ocakları içinde Dokimeion ocaklarının ayrıcalıklı bir yerinin olduğuna şüphe yoktur. Burada

---

[384] Blake, M.E., *Ancient Roman Construction in İtaly from the Prehistoric Period to Augustus* Washington, 1947, s.60.
[385] ibid, s.176 ve Monna. D, ve Pensabene. P, 1977, s. 46.
[386] Fant. J.C, 1989a, s..8.
[387] Blake. M.E, 1947, s. 151; Monna. D, ve Penasabene. P, 1977, s.46.
[388] Waelkens. M, 1982b, s.36. n.23
[389] Fant. J.C, 1989a, s. 7; T.49; *plurimis etiam civitatibus et privatis veteres immunitates et ius metallarum ac vectigalium adempta*
[390] ibid. s. 7.

bulunan bir sütun parçası üzerinde yer alan ismin Bruzza tarafından[391] *(Agr)ippae* şeklinde okunması sonucu ocak mülkiyetinin *Agrippae* aracılığıyla imparatorluğa geçtiği tahmin ediliyor. Zira Hirchfeld tarafından da ileri sürülen bu hipoteze göre taşın üzerinde bulunan isim taş mülkiyetinin kime ait olduğunu gösteren önemli bir unsur olarak kabul edilmiştir.[392]

Bu hipotezi destekleyen birtakım örnekler bulunmasına rağmen, hipotezin mutlak anlamda doğru olduğunu söylemeye imkan yoktur. Her bir somut olayın kendi şartları içinde dikkat ve özenle değerlendirilerek yorumlanması gerekir. Örneğin bir blok üzerinde yer alan *caesura* ve *officina*, isimlerine bakarak taş mülkiyetinin adı geçen bu şahıslara ait olduğunu söylemek mümkün değildir. Onlar imparatorluk idaresince görevlendirilen kişiler olduklarına göre, taşın mülkiyeti onlara değil, imparatorluk idaresine ait olacaktır. Dokimeion ocaklarının kesin olarak hangi tarihte kamulaştırıldığı söylemek mümkün değilse de, Dokimeion ürünü *pavonazetto* mermerinin kullanılmış olduğu yapılar bu konuda nispeten doğru bir fikir edinmeyi sağlamaktadır. Örneğin; yapımına İ.Ö. 2 yılında başlanan ve 116 yılında tamamlanan Augustus Forumu'nda büyük miktarda *pavonazetto* kullanılmış olduğu görülüyor. *Pavonazetto* mermeri, Forum'da yer alan Mars Ultor Tapınağı[393] ile Iulia Bazilikası'nda[394] da döşeme taşı olarak kullanılmıştır.

Aemelia Bazilikası'nın *pavonazetto* mermerinden sütunların ise ya İ.Ö.14 yılındaki yangından sonra başlayan restorasyon çalışmaları sırasında, ya da 23 yılında başlayan geniş çaplı inşa faaliyetleri sırasında yapıldığı tahmin ediliyor.[395] Bazı yazarlarca iddia edildiğinin aksine Roma'daki inşaat faaliyetlerinin İ.Ö 179 yılına tarihlenmesi, genellikle kabul edilmemiştir.[396]

İmparatorluğun Phrygia'daki mal varlığı tahmin edileceği gibi sadece mermer ocaklarından ibaret değildir. Aslında bölge idare merkezi olarak Dokimeion'un

[391] Bruzza. L, 1870, no.255;Dubois. Ch, 1908, no.225.
[392] Fant. J.C, 1989a, s. 7.
[393] Blake. M.E, 1947, s. 60.
[394] ibid, s. 151.
[395] Blake. M.E, 1947, s. 176.
[396] Gnoli. R, 1988, s.144, no.2.

değilde Synnada'nın seçilmiş olması yönetimin yegâne ilgi alanının ocaklar olmadığını göstermektedir. Mermer ocaklarının ayrıcalıklı bir konumda bulunduğu kabul edilse bile, o günün şartlarında tarımsal faaliyetlerin de önemli bir yerinin bulunduğuna ve ekim alanlarının da mermer ocaklarında olduğu gibi *procurator phrygiae* eliyle yönetildiğine şüphe yoktur. Burada mermer ocaklarının Roma için taşıdığı önem nedeniyle ocaklar sadece bu alandaki faaliyetleri yöneten bir *procurator marmorum'a* bağlanmak suretiyle, mermer konusuna bir ayrıcalık tanınmış olduğu söylenebilir.[397]

Ocak faaliyetlerinin aslında çok daha öncelere uzanmasına rağmen sürekli ve yerleşik bir yazıt sisteminin Flaviuslar döneminin sonlarına doğru, 92 yılından itibaren, başladığı görülüyor. Roma'nın 64 yılında geçirdiği büyük yangından sonra şehrin yeniden inşa edilmesi için uygulamaya konulan büyük inşa projelerinin ihtiyacını karşılamak üzere mermer üretim sürekli olarak artış göstermiş ve I.yüzyılın sonlarına doğru da imparatorluk idaresinin ocak işletmelerini yönetmeye başlamasıyla bloklar üzerindeki yazıtlardan anlaşıldığına göre ocaklarda kontrollü bir üretim dönemi başlamıştır. Aslında imparatorluk ocak yönetiminin en azından 20-30 yıl önceye gittiği tahmin ediliyor. Nitekim J.Röder tarafından 73 yılına tarihlenen bir yazıt, bunun bir kanıtı olarak kabul edilebilir.[398] Ocakların geçirdiği değişime paralel olarak yazıtların biçim ve içeriğinde de büyük değişimler meydana gelmiştir. Taşın kimliğini ve bir yerde imparatorluk mülkiyetinde olduğunu gösteren tek bir numaradan oluşan basit yazıt tipinden başlayıp sonunda taşın hangi ocaktan çıkarılıp, nerede işlendiği ve kimler tarafından kontrol edilerek ihraç edildiğini gösteren geniş kapsamlı yazıt tipine ulaşılmıştır.

Roma'nın bu büyük mermer talebini karşılamak amacıyla Dokimeion ocaklarının genişletilmesi ve yeniden organizasyonu yanında, Yukarı Porsuk Vadisi'nde Altıntaş, Çakırsaz ve Obruk Tepe gibi yeni ocaklar da açılmıştır. Bu yeni ocaklarda kullanılan yazıtlar da Dokimeion II.tip yazıtlarıyla aynı yapıda olup sadece onlara

[397] Ramsay. W.M, 1961, s.274, no.269; Strubbe. J.A, 1975, s. 244. no.60;Pflaum, H.G., Les Carrières Procuratoriennes Equestres , Paris, 1960, s.746, n.11.1
[398] Fant. J.C, 1989a, s. 9.

nazaran daha kompak ve bir anlamda kriptik bir forma sahiptir.[399] Ancak bu ocaklar ne donanım ne de üretim kapasitesi itibariyle Dokimeion'daki en mütevazı bir ocakla dahi kıyaslanmayacak kadar küçük kalmıştır. Aslında Dokimeion ocağındaki reorganizasyon faaliyetlerinin sadece talep artışına bağlanması da doğru olmaz. Nitekim büyük talep artışlarının görüldüğü Domitian ve Trajan dönemlerinden çok daha önceki tarihlerde de ocaklarda yenileme yoluna gidilmiş olduğu o döneme ait yazıtların incelenmesinden anlaşılmaktadır. Ocaklarda yaşanan bu gelişmelerin, geçmiş yıllarda kazanılan tecrübelerin sonucu olduğuna şüphe yoktur.

II.yüzyılın ortalarında Dokimeion üretiminde görülen azalma yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Antoninler devrinde binlerle ifade edilen *locus* sayılarının tek haneli rakamlara kadar gerilemesi ocaklardaki üretim düşüşünün bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak sadece yazıt sayısında ve dolayısıyla *locus* numaralarındaki bu gözle görülür azalmadan hareketle üretimin büyük ölçüde düştüğü sonucuna varmak da bir bakıma yanıltıcı olabilir. Roma'da bu dönemde inşa faaliyetlerinin devam ettiği dikkate alınırsa ; Roma'ya sıra dışı bir şekilde de olsa, yine önemli miktarda mermer ihraç edilmiş olması gerekir. Bu durumun fiilen üretimin azalmasından daha çok, imparatorluk idaresindeki etkinlik ve otoritenin azalması nedeniyle kontrol ve kayıtların eskiye kıyasla düzenli bir şekilde yürütülmemiş olmasından kaynaklandığı söylenebilir.[400]

Ancak III. yüzyılınsonlarına doğru geçmiş iki yüzyıllık zenginlik ve refah döneminin aksine, ekonomik açıdan bir durgunluk dönemine girildiğine şüphe yoktur. Phrygia mermer ocakları daha önceleri de bu tarzda birbirini izleyen bolluk ve daralma dönemleri geçirmiş olmalıdır. Nitekim IV.yüzyılın başında yeni bir refah dönemine girildiğinin işaretleri alınmaya başlanmıştır. 301 yılına ait Diocletian fiyat listesinde en pahalı taş halen *lithos dokimenos*'dur.[401] Böyle bir gelişmenin nedenleri şöyle sıralanabilir:

[399] Fant. J.C, 1989a, s. 9.
[400] ibid, s. 10.
[401] Erim. K, ve Reynolds. J, 1970, s. 133; Crawford. M, ve Reynolds. J, 1979, s. 178 vd.

1- IV.yüzyılın başlarında da Dokimeion ocaklarının faaliyetleri büyük çapta devam etmiş olmalıdır.[402]

2- Dokimeion mermerinin yüksek fiyatına rağmen Roma'ya ithalatının devam etmesi; Roma'da yaşanmakta olan refah ve zenginliğin bir işareti olduğuna şüphe yoktur. Bu nedenle Dokimeion mermeri hemen her dönemde en değerli taş olma vasfını korumuştur.

3- Synnada mermeri yerine Dokimeion mermeri olarak tanımlanması, imparatorluk idare merkezi Synnada'nın otoritesini büyük ölçüde kaybetmiş olduğunun bir göstergesidir.

Ancak; Synnada'nın, oteritesini ve idare merkezi olma vasfını kaybetmiş olmasını, imparatorluğun ocaklar üzerindeki mülkiyet hakkının sona ermesi şeklinde yorumlamamak gerekir. Burada sınırlı bir özel mülkiyetten bahsetmek daha doğru olacaktır. Nitekim D. Kehoe önceleri imparatorluk mülkiyeti kapsamına giren malların sonradan özel mülkiyete geçse de, imparatorluğun bu mallar üzerindeki hakimiyetinin sona ermediğini ve imparatorluk yasalarının halen yürürlükte olması nedeniyle, burada sınırlı bir hakimiyetin geçerli olduğuna işaret etmiştir.[403] Daha sonra imparatorluğun çıkardığı özel bir yasayla;müteahhit eliyle işletilen ocaklardaki imparatorluk alacak ve borçları tasfiye edilerek Dokimeion ve Troad gibi sayılı birkaç ocak hariç imparatorluğun ocaklar üzerindeki hakları da sona ermiştir.

[402] Röder. J, 1971, s. 254.
[403] Kehoe, D., Lease Regulations for Imperial Estates in North Africa.' *ZPE 56*, 1984, s.202-204 ve *ZPE 59*, 1985, s. 158-159.

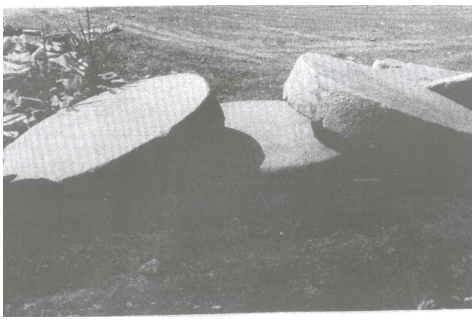
Dokimeion Yazıtları

No 01[404]

Bulunduğu Yer: Alimoğlu Mermer Ocağı sahası. (Levha XXIV, Resim 1 ve 2)

Ölçüler:. Çap: 142 cm, Yük.: 30 cm

Cinsi: Sütun tamburu

C(aesare) xvi cos 92

ii

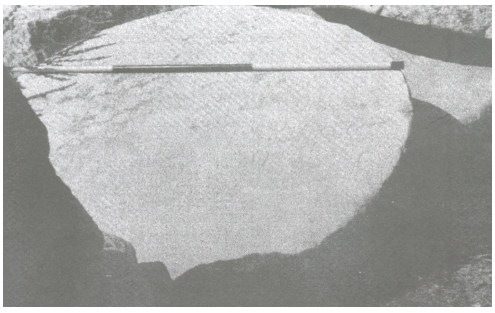
Dokimeion yazıtlarında Domitian adı '*C*' harfiyle gösterilmiştir. Bu parça 2, 3 ve olasılıkla 4 ve 5 numaralı parçalarla bir seri halinde üretilmiş olmalıdır. Bu nedenle bu seri üretime ait bir parçanın daha olması gerektiği söylenebilir. Ancak bugüne kadar bu parça bulunamamıştır. Böyle bir üretimin ne amaçla yapılmış olduğunu söylemeye imkân yoktur.

No 02[405]

Bulunduğu Yer: Alimoğlu Mermer Ocağı sahası.

Ölçüler: Çap: 151 cm, Yük.: 27,5 cm

Cinsi: Sütun tamburu

C(aesare) xvi cos 92

iii

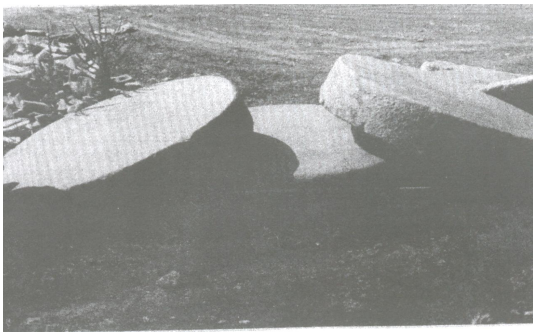
[404] Fant. J.C, 1989a, s.77. No:1
[405] ibid, s.77. No:2

No 03[406]

Bulunduğu Yer: Alimoğlu Mermer Ocağı sahası.

Ölçüler: Çap: 139 cm, Yük.: 30 cm

Cinsi: Sütun tamburu

C(aesare) xvi <cos> 92

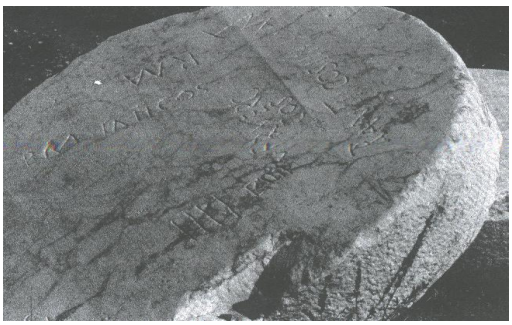
iiii

No 04[407]

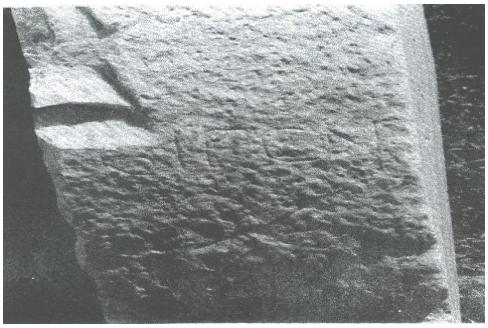
Bulunduğu Yer: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi

Ölçüler: Çap: 160 cm, Yük.: 26 cm

Cinsi: Sütun Tamburu (Levha XVI, Resim 2 ve 3)

a)	*iii b(racchio) iiii*	
b)	*C(aesare) xvi cos*	92
	viii	
c)	*RM [A] Pal (ma) ii cos*	109
d)	*RMA*	
f)	*Ant(oninus r(ecensuit)?)*	
g)	*Traian(o) iii cos iiii*	100
h)	*VFR Verg(iliano)*	
	cos	115
i)	*GI(gamma) CN(gamma)*	

[406] Fant. J.C, 1989a, s.77, No:3

[407] ibid, s.78, No:4

b) Yazıttaki dört değişik tarihli textin en eski olanıdır. Bu nedenle büyük olasılıkla yazıttaki ilk orijinal text olup, tarihten sonra gelen VIII sayısı ile 5 numaralı bloktaki VIIII sayısının ardaşık sayılar olmaları yanında, her iki bloğun da aynı fiziksel yapıya sahip oldukları göz önüne alınarak bunların aynı bir sütunun parçaları olduğu söylenebilir.

c) Yazıcı M ile kaynaştırılarak yazılacak olan *A* harfini yazmayı unutmuş olmalıdır.

h) Konsül Vergiliano, Trajan'la giriştiği mücadele sonunda 115 yılında öldürülmüştür. (Lepper F., 1948, *Trajan's Parthian War*, London. s.84vd.)

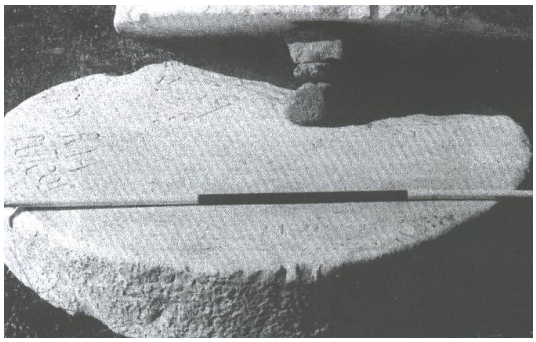
No 05[408]

Bulunduğu Yer: Afyonkarahisar Arkeoloji Müz.

Ölçüler: Çap: 160 cm, Yük.: 30cm

Cinsi: Sütun Tamburu

(Levha XVI, Resim1)

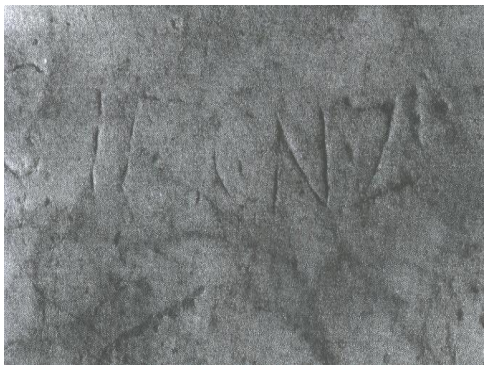

a)	*GI (gamma) CNZ*	
b	*r(ecensitum)*	
c)	*RMA*	
	Pal(ma) ii cos	109
d)	*Çizgi şeklinde bir insan figürü*	
e)	*b(racchio) quart(o)*	
f)	*C(aesare) xvi cos*	
	viiii	92
g)	*loco vi*	
h)	*Traian(o) iii cos*	100
i)	*b(racchio) iiii*	
j)	*VFR Verg(iliano) cos*	115
k)	*Ant(oninus) r(ecensuit)?)*	

[408] Fant. J.C, 1989a, s.78, No:5

b) ~~*R*~~ şeklindeki R nin *r(ecognitum)* değil *r(ecensitum)* şeklinde anlaşılması gerektiği. Rodriquez A., 1984, *Il Monte Testaccio Rome*, s.235vd. inandırıcı bir şekilde açıklanmıştır.

f) Blok üzerindeki en eski tarihli yazıt olup, büyük olasılıkla ilk ve orijinal satırdır. Blok fiziki yapısı ve tarihten sonra gelen seri numarası veya envanter numarasının yazılış şekli itibarıyla aynı yazıcı elinden çıktığı ve bu bloğun da 4 numaralı blokla birlikte aynı sütunun parçaları olduğu söylenebilir.

No 06[409]

Bulunduğu Yer: Bacakale. (Levha XXIV Resim 3 ve 4)

Ölçüler: 162 x 50 x 52 cm

Cinsi: Sütun

a)	*C(aesare) xvi cos xviiii*	92
b)	*MA*	
c)	*GII [--] (pi?) (delta?) Traian(o) iii cos*	100

[409] Fant. J.C, 1989a, s.81, No:8

a) *Domitian*'ın ' *C*' yani *C(aesare)* şeklinde tanımlanması *Dokimeion*'a has bir özelliktir. Bazı örneklerde '*C'* nin *'G'* biçiminde yazılmış olduğu görülüyor. (No: 4-5)

b) *RMA* formülasyonu *MA*'nın yazıtlarda en çok rastlanan biçimidir. Bu nedenle ilk bakışta *MA*'nın başındaki *R*'nin unutulmuş olduğu söylenebilse de 12 ve 14 numaralı yazıtlarda da olduğu gibi *RMA* formülasyonunun *MAR* biçiminde de düzenlendiği dikkate alınırsa, aslında *MA*'nın başlı başına bir sözcük veya bir terim olduğu söylenebilir. Eğer bu texteki *MA*, *RMA*'daki *MA*'yı temsil ediyorsa; bu formülasyonun *r(eprobatio) ma(rmorum)* veya *r(atio) ma(rmorum)* sözcüklerindeki *ma(rmor)*'u tanımladığına şüphe yoktur.

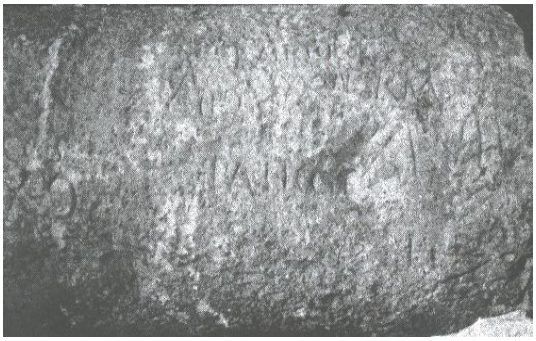
c) Burada alt alta duran iki satır her ne kadar tek bir text içinde gösterilmişse de aslında bunların aynı bir texti oluşturduğunu söylemeye imkân yoktur. Harflerin kare ve üçgene benzer işaretlerle tanımlanmasından hareketle *pi* ve *delta* olarak yorumlanmıştır. İlk iki harfle son üç harf kaynaşmış oluğuna göre sözcük Tr a ian (o) şeklinde yazılmış olmalıdır. Sütun boyunun kısa oluşundan hareketle bu parçanın aslında daha uzun bir sütunun kırılması sonucu iki ucunun yeniden düzeltilerek, ileride bir ihtiyaca cevap verebileceği düşüncesiyle bir kenara ayrıldığı tahmin ediliyor.

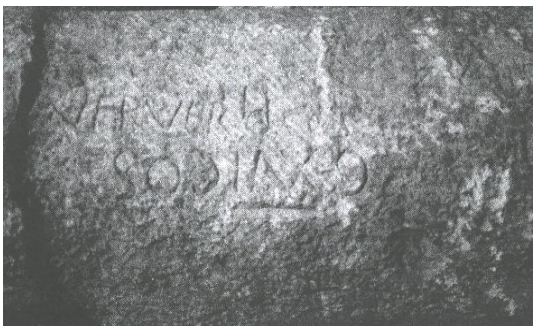
No 07[410]

Bulunduğu Yer: Alimoğlu Mermer Firması

Ölçüler: Çap 79-82 cm, Uz.: 193 cm

Cinsi: Sütun

a)	*VFR Verg(iliano) cos*	115
b)	*C(aesare) xvi cos*	92
c)	*Traian(o) iii cos xxxvii*	100
d)	*Pal(ma) ii cos*	109
e)	*GII [.] XZ*	
f)	*RMA*	

[410] Fant. J.C, 1989a, s.82, No:9

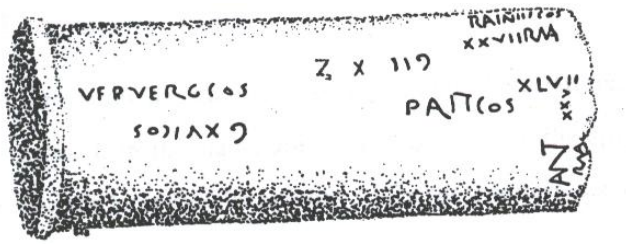
g) *xlvii*

h) *ANT(oninus recensuit?)*

i) *xxv*

j) *RMA*

c) Tarih formülasyonunu takip eden veya bu örnekte görüldüğü gibi hemen onun altında yer alan, yani bir anlamda tarihle ilişkilendirilen sayılar, o tarihte yapılan ocak genel sayımındaki envanter numarasını göstermektedir. Bu yazım biçimi II.tip yazıtların karakteristik özelliği olup III.tip yazıtlarda görülmez.

d) *Pal(ma)* ismi Dokimeion'da daima *A* ve *L* harfleri kaynaştırılarak yazılmıştır.

e) Parantez içindeki harf olasılıkla yine bir I 'dır.

h) *ANT* olasılıkla kontrolör *Ant(oninus)* 'un imzası olabilir. İmza 10 numaralı yazıtta da yer almış olup, formülasyon; *r(ecognovit) Ant(oninus)* veya *r(ecensuit) Ant(oninus)* şeklinde okunabilir.

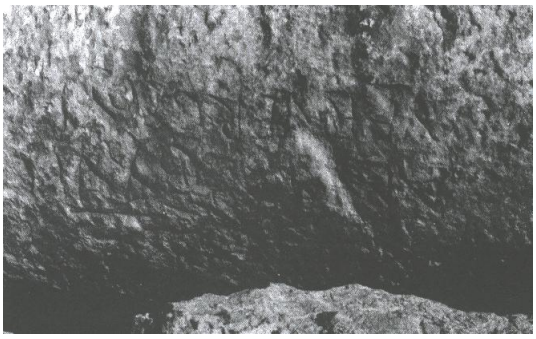
g-i) Bu sayıların herhangi bir tarihle ilişkilendirilmedikleri dikkate alınarak, bunların envanter sayıları olmadığı düşünülebilirse de buradaki fonksiyonları ve mahiyetleri hakkında kesin bir şey söylemeye imkan yoktur.

No 08[411]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: Çap:88-92, Uz.:212 cm

Cinsi: Sütun

a)	*VFR Verg(iliano) cos*	115
b)	*AAlx C(aesare) xvi cos*	92
	v	
c)	*Traian(o) iii cos*	100
d)	*I r(ecensitum)*	

[411] Fant. J.C, 1989a, s.83, No:10

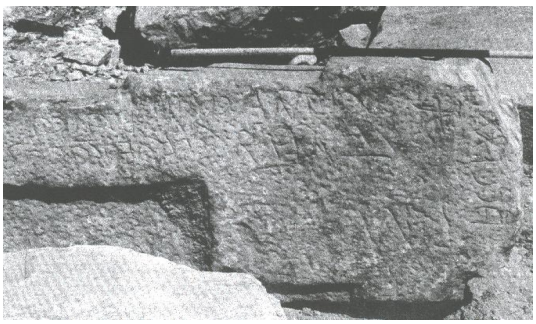
b) *v* sayısı her ne kadar yıllık seri numarası karakterinde görünüyorsa da kesin bir şey söylemeye imkan olmadığı anlaşılıyor.

No 09[412]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 158 x 78 x 19 cm

Cinsi: Blok

a)	*Ant?(onino) iii cos*	140
	[.] c [.] x	
b)	*clviiii*	
c)	*Ant(onino) iii <cos> xx*	140
d)	*dcclxxii*	
e)	*r(ecensitum)*	
f)	*[.] GIE*	
g)	*RMA*	
h)	*RMA*	
i)	*C(aesare) xvi cos*	92
j)	*Pal(ma) ii c<o>s*	109
k)	*VFR Verg(iliano) cos*	115
l)	*Dom(itiano?) ii cos*	73 ?
	xx	

a) Antoninus Pius'un üçüncü konsüllük yılı 140 tarihine karşılık gelmektedir. *Antoninus Pius Dokimeion*'da bulunan yazıtlarda genellikle *Imp* (No 112 ve 114) veya *Aug (*No 111) şeklinde, az miktarlardaki örneklerde *Imp* ve *Aug* ikili ünvanıyla (No 113) tanımlanmıştır. (Levha XXXII)

l) Burada söz konusu olan konsülün; birinci konsüllük tarihi 73 yılına karşılık gelen *Domitian* olduğu kabul edilecek olursa, bu yazıt *Dokimeion*'da bugüne kadar bulunan en eski tarihli yazıt olacaktır. Ancak konsülün *C.Domitius Dexter II* veya *L.Valerius Messalla Thrasea Priscus* temsil etmesi halinde ise bu tarih 73 değil, 196 olacaktır.

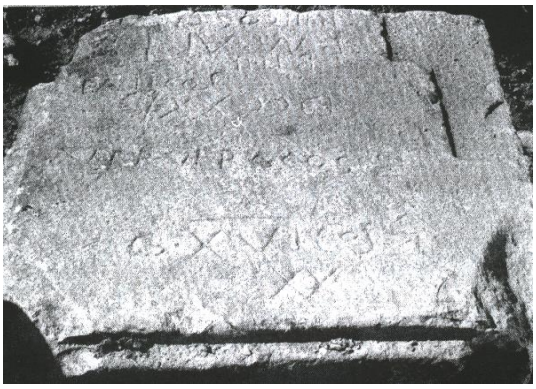
[412] Fant. J.C, 1989a, s.84, No:11

No 10[413]

Bulunduğu Yer: Bacakale ocağı

Ölçüler: 127 x 29 x 143 cm

Cinsi: Blok

a)	*[T?] r (aiano) iii cos c[- - -]*	100
b)	*RMA Ant(oninus?)*	
c)	*b(racchio) iiii*	
d)	*Pal(ma) ii cos*	109
e)	*dccxxi*	
f)	*VFR Verg(iliano) cos*	115
g)	*C(aesare) xvi cos*	92
	xx	
h)	*b(racchio) quar[t(o)]*	
i)	*GIIP (lampda) (gamma)*	

a) *Trajan* adının genellikle *TRAI* veya *TRAIAN* şeklindeki monogramlarla ifade edilmesi nedeniyle burada sadece '*r*' harfinin bulunması sebebiyle konsülün tanımlanmasında kesinlik yoktur. Ancak bu dönemde üçüncü konsüllük yılını yaşayan *Nerva III*'nın *Dokimeion* yazıtlarında hiç yer almaması *Sura III*'ün (Numara 21-24-25a-26-33b) ve *Hadrian III*'ün (Numara 27-43-44) farklı monogramlarla ifade edilmesi nedeniyle buradaki isim büyük ihtimalle *Trajan* olmalıdır.

[413] Fant. J.C, 1989a, s.85-87, No:12

No 11[414]

Bulunduğu Yer: Bacakale ocağı batı yakası atık malzeme yığını

Ölçüler: 189 x 59 x 68 cm

Cinsi: Blok

a)	*VFR Verg(iliano) cos dcclxiii*	115
b)	*GI(gamma)(gamma) NE?*	
c)	*b(racchio) <u>te</u>rt(io)*	
d)	*xxxxv*	
e)	*<u>RMA</u> P<u>a</u>l(ma) ii cos*	109
f)	*dcclxvii*	
g)	*C(aesare) xvi cos*	92
h)	*Sura iii cos, <u>HER</u> cccxii, b(racchio) ter(tio)*	107

a) 115 yılında bir envanter sayımı daha yapılıyor. Envanter numarası satırın devamında değil, bir alt satırda verilmiş.

c) Taşın ocağın üçüncü bölgesinde üretilmiş olduğu anlaşılıyor. *Bracchium* numarası aynı şekilde bir kere satır (h)'de verilmiştir. Ancak burada ilginç bir durumla karşılaşıyoruz. Zira taş, 92 yılında üretilmiş olduğu halde 107 yılında yapılan envanter sayımında *HER.*. adındaki şahıs tarafından 312. taş olarak belirlenen blok, büyük olasılıkla aradan geçen 15 yıl içinde üretilmiş olduğu üçüncü bölgeden başka bir yere taşınmamış büyük olasılıkla üretildiği ana kaya yakınında bir yerde bırakılmış olmalıdır.

g) Yazıtta en küçük tarihli text olduğuna göre orijinal text olmalıdır. Dolayısyla bu text içinde yer alan sayı taşın kimlik numarası olan *locus* sayısıdır. 92 yılında üretiliyor.

h) Önce 107 yılında HER tarafından yapılan envanter sayımında 312. taş olduğu ve 3. bölgede bulunduğu anlaşılıyor.

e) 109 yılında bir envanter sayımı daha yapılıyor. Sadece envanter numarası (f) de verilmiş. Alışılmış yöntemlerin aksine böyle bir uygulama ile de karşılaşılabiliyoruz.

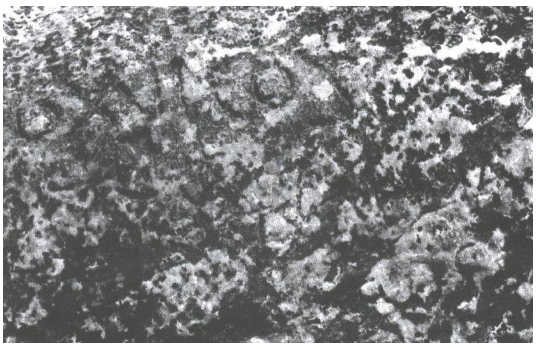
[414] Fant. J.C, 1989a, s.87 No:9

No 12[415]

Bulunduğu Yer: Altıntaş mermer ocağı.

Ölçüler: Çap:96 Uz.:189 cm

Cinsi: Sütun

C(aesare) xvi cos

92

I

xx

r(ecensitum) Aelia[n(o)]

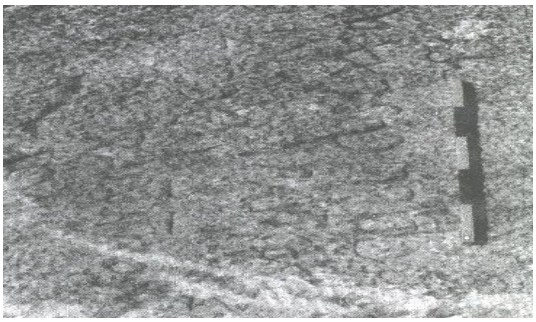
cos 116

No 13[416]

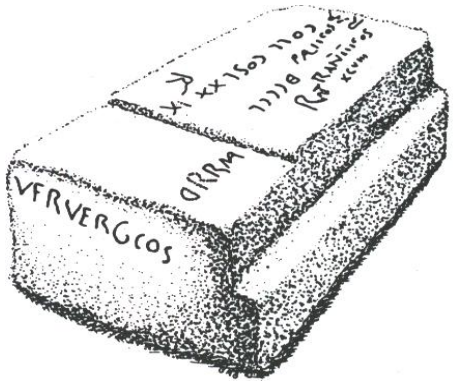
Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 146 x 87 x 62 cm

Cinsi: Blok

a)	*r(ecensitum)*	
b)	*Coll(ega) cos lxxix*	93
c)	*Pal(ma) ii cos*	109
d)	*Trai(ano) n(ostro) iii cos xcviii*	100
e)	*dcccl*	
f)	*r(ecensuit) Ant(oninus?)*	
g)	*RMA*	
h)	*CR RMA*	
i)	*VFR Verg(iliano) cos*	115

a) *R* el yazısı formunda yazılmış olmasına rağmen *R* olarak kabul edilmiştir.

[415] Fant. J.C, 1989a, s.83, No:10
[416] ibid, s.88-89, No:16

d) *N* nin üzerindeki çizgi yanlışlıkla konulmamış olup, Dokimeion'da konsüllük tarihi belirlenirken Trajan'ın ismiyle birlikte (*servile* veya *noster*) sözcükleri kullanılmıştır.

f) *R* oldukça silik olmasına rağmen belirgindir.

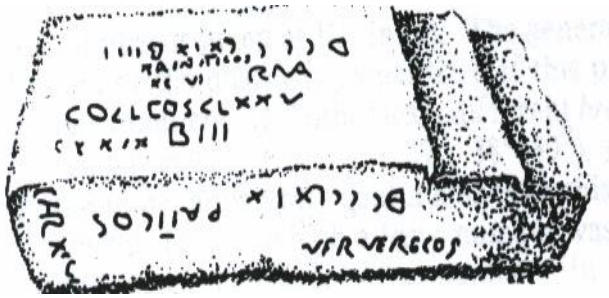
Açıkça görülmese de '*A' NT* ile kaynaştırılarak yazılmıştır. *T* oldukça silik olmasına rağmen belirgindir.

No 14[417]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 180 x 87 x 44 cm

Cinsi: Blok

a)	*dccclxix b(racchio) iiii*	
b)	*Trai (ano) n(ostro) iii cos xcvi*	100
c)	*RMA*	
d)	*Coll(ega) cos clxxv b(racchio) iii*	93
e)	*clxix*	
f)	*CHR xcvi*	
g)	*Pal(ma) ii cos*	109
h)	*dccclxix*	
i)	*VFR Verg(iliano) cos*	115

a) Bu bölüm büyük olasılıkla yazıttaki orijinal text olup, tarihsiz bir seri numarası ve *bracchium* numarası verilmiştir.Aynı seri numarası (h) de bir kez daha yazılmıştır. (e) deki sayı hariç diğer textler kontrol işaretleridir.

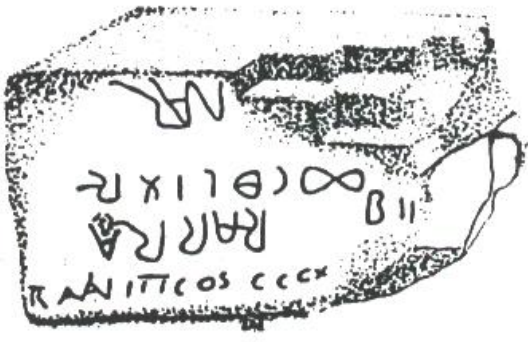
b) *N* üzerindeki çizgi yanlışlıkla konulmamış olup, *Dokimeion* yazıtlarında (No:10 ve 11) *Trajan*'ın ismi belirtilirken kullanılmıştır.

[417] Fant. J.C, 1989a, s.90-91, No:17

d) *Bracchium* numarası (a) 'da (*iiii*) ve (d)'de (*iii*) şeklinde verilmiştir. Bir an için bu iki farklı *bracchium* numarasının yazılmasında herhangi bir yanlışlığın bulunmadığı kabul edilecek olursa, aynı bir bloğun ocağın farklı iki bölgesinden çıkarılmış olması gibi mantıken kabul edilemeyecek bir durumla karşılaşılacaktır. Bacakale ocağında *bracchium* ayrımıyla dört ana üretim bölgesinin tespit edilmiş olduğu görülüyor.*Bracchium*'un söz konusu bu tanımında herhangi bir hata olmadığı kabul edilecek olursa (ki ben bu kanıdayım) aynı blok üzerinde farklı *bracchium* numaralarının yer almasına imkan olmadığından, burada kesinlikle bir yazılım hatası vardır .

Aslında incelemeye alınan yaklaşık 120 adet örneğin çoğunda çelişkili *bracchium* numaralarına rastlanmıştır. Tarih formülasyonlarıyla ilişkilendirilmemiş, seri numaralı yazıtların genelde III numaralı *bracchium*'dan geldiği göz önüne alınarak, bu örnekteki doğru *bracchium* numarasının (III) olduğu söylenebilir.
16-18-47-51-52-55-56-57-58-59-71-95-116 numaralı bloklarda ise *bracchium* numaraları arasında bir çelişki olmayıp, aynı *bracchium* numarası çoğu defa yazıyla ve rakamla olmak üzere iki veya üç kere tekrarlanmıştır.
h) (a) daki sayının tekrarı olup, *d* harfinin yazılış şeklinden yazıtın farklı yazıcılar tarafından yazılmış olduğu anlaşılıyor.

No 15[418]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 80 x 51 x 34 cm
Cinsi: Blok

a) *MAR*
b) *(mille) cdlix r(ecensitum)*
c) *b(racchio) ii [---]*
d) *RARRA*
e) *Traian(o) iii cos cccx[---]*

100

[418] Fant. J.C, 1989a, s.92-93, No:20

a) Text *MAR* şeklinde yazılmış olmasına rağmen, her üç harfin de birbiriyle kaynaşmış olduğu dikkate alınarak halinde formülasyonun *MAR* şeklinde olması gerektiği söylenebilir.

b) Bu text büyük olasılıkla orjinal textdir. Dokimeion yazıtlarında 1000 sayısal büyüklüğünü belirten *M* (Mille) harfi yerine burada olduğu gibi matematiksel bir karakter olan sonsuz (∞) işareti kullanılmıştır.

e) İsmin ilk iki ve son üç harfi kaynaşık olarak *Tr a ian (o)* şeklinde yazılmıştır.

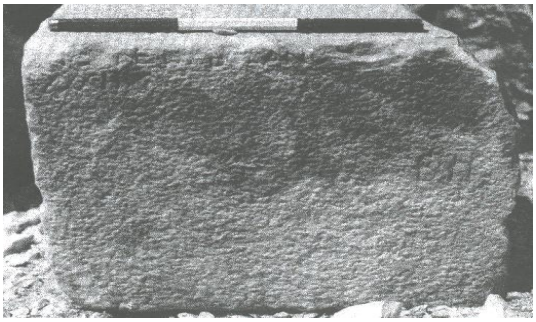
No 16[419]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 97x 72 x 80 cm

Cinsi: Blok

a)	*[P]isione et Bolano[cos]*	*111*
	xxxiix	
b)	*b(racchio) ii*	
c)	*(mille) dcclxi b(racchio) iii*	
d)	*b(racchio) ter(io)*	
e)	*Tr(aiano) [i] ii et F [ro] n [tino]*	*100*
	[i] ii cos	

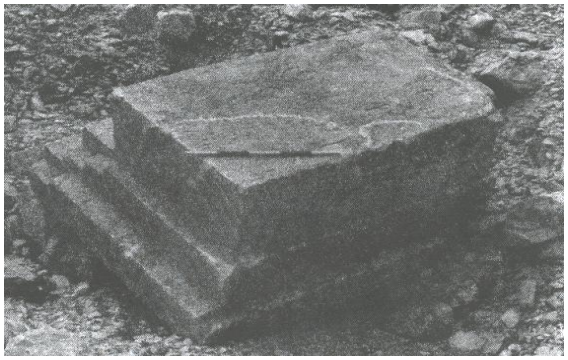

b-d) Bloğun ocağın farklı iki bölgesinden çıkarılmış olmasına imkan olmadığından *bracchium* numaralarından birisi hatalı yazılmıştır:

e) Nerva'nın konsüllük dönemi 96-98, Trajan'ın konsüllük dönemi ise 98-117 yıllarını kapsadığı biliniyor. Trajan ilk defa, 98 yılında Nerva ile birlikte, Nerva'nın 98 yılında ölümünden sonra da Frontinus ile birlikte konsül olmuştur. Bu nedenle epigrafik tamlamaların tutarlı olduğu söylenebilir. Trajan 98 yılında konsül olduğuna göre 100 yılına gelindiğinde Frontinus ile birlikte üçüncü konsüllük yılını yaşıyor demektir. Bu durumda [i]ii işareti doğrudur.

[419] Fant. J.C, 1989a, s.93, No:21; Levha XIX

No 17[420]

Bulunduğu Yer: III numaralı ocağın güneyinde, atık döküm sahasında, daha sonra İscehisar'da köprü ayağında kullanılmış.

Ölçüler: 143 x 75 x 126 cm

Cinsi: Blok

a) *x*
cxxi

b) *dxc*

c) *r(ecensitum)*

d) *VFR Verg(iliano)*
cos

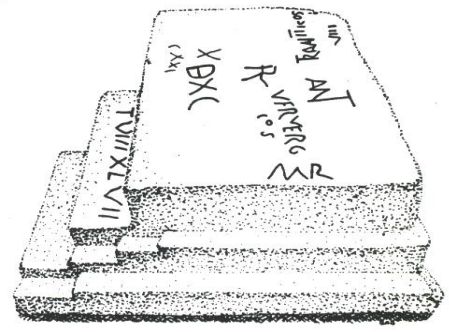
e) *MAR*

f) *Traian(o) iii cos* 100
viii

g) *Ant(oninus recensuit?)*

h) *T[.] xlvii*

a) x elemanı, aynı satırda *dxc* grubunun başında yer almış olmasına rağmen, bu sayı *xdxc* şeklinde olamayacağından (d'ye 10 ekleyip, 10 çıkarmak anlamsız olacaktır) x alttaki satırda yer alan text grubuna ait olmalıdır.

Bu nedenle Text (b)'de *x* formundadır.
cxxi

e) Fant tarafından text MAR şeklinde okunmuşsa da yazıtın dikkatle incelenmesi halinde bunun *MAR* değil, *MAR* şeklinde tanımlanması daha doğru olacaktır. Öte yandan *MAR* formülasyonunun yazıtlarda çoğunlukla yer alan biçimi *RMA* olup, *MAR* ; *RMA*'nın istisnai bir uygulama şeklidir.

[420] Fant. J.C, 1989a, s.94-95, No:23

No 18[421]

Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 102 x 62 x 55 cm
Cinsi:Blok

a)	*xxxiv*	
b)	*dlxiii b(racchio) tert(io)*	
c)	*RMA Pal(ma) ii cos*	109
d)	*VFR Vop(isco) cos ccxl iiii*	114
e)	*b(racchio) iii*	
f)	*Cand(ido) ii cos, HE dlxiii*	105
g)	*Trai(ano) v cos, HE x*	103

b) Bu satırdaki sayı 105 yılında yazılmış olduğu anlaşılan (f) satırında tekrar edildiğine göre, bu satırın da (f) ile aynı tarihte yani 105 yılında yazılmış olması gerekir.

g) Bu taş 103 yılında müteahhit *HE*…tarafından üretilen onuncu taş olup, (f) textinden görüleceği gibi 105 yılında yapılan bir envanter sayımında taş 563 envanter numarasıyla tanımlanmıştır. 105 yılında gerçekleştirilen bu envanter sayımını yapan kişi taşı üreten *HE*… veya *HE*…ile başlayan herhangi bir imparatorluk görevlisi olabilir. Söz konusu bu envanter numarası (b) satırında taşın *bracchium* numarasıyla birlikte ele alınarak, taşın *locus* numarası gibi değerlendirilmiş olduğu görülüyor.

f) Burada söz konusu edilen konsül *Iulius Candidus Marius Celsus* olmalıdır. *HE* formülasyonu olasılıkla, taş üretimi nedeniyle hesabına gelir kaydedilen *Herennius* veya *Herakles* adındaki bir müteahhidi gösteriyor olabilir.

[421] Fant. J.C, 1989a, s.95-96, No:24

No 19[422]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: Çap:53-56 cm, Uz.: 213 cm

Cinsi: Sütun

a) *Ca<u>nd</u>(ido) [ii] cos xlii* *105*

b) *R<u>MA</u>*

c) *R viiii*

c) *R*'nin *r(ecensitum)*'u gösterip göstermediği konusunda kesin bir şey söylenemez.

No 20[423]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: Çap:108-120, Uz.:720

Cinsi: Sütun

a) *R<u>MA</u>*

b) *C[a<u>nd</u>(ido) ii] cos xliii* *105*

b) Textte tarih formülasyonundan sonra gelen sayı , *xliii*, aynı tarih formülasyonuna sahip (No 19a) bloktaki sayıyla, *xlii*, ardaşık sayılar olduğuna göre iki durum söz konusu olabilir:

- Bu numaralar envanter numaraları olup, taşlar ardarda sayıldıkları için ardışık sayılar oluşmuştur.
- Bu numaralar taşların kimliğini belirleyen *locus* numaralarıdır.

[422] Fant. J.C, 1989a, s.97, No:26
[423] ibid, s.97, No:27

No 21[424]

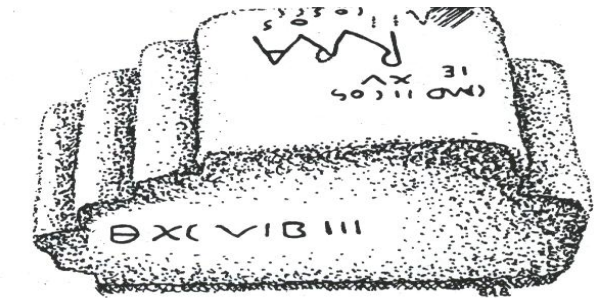
Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 143 x 53 x 123 cm

Cinsi: Blok

a)	*Cand(ido) ii cos HE*	
	105	
	ccl xxv	
b)	*r(ecensitum)*	
c)	*VFR Verg(iliano) cos*	*115*
	dcccix	
d)	*Sur(a) ii cos*	*107*
	HE ccclxxxiv	
e)	*RMA Pal(ma) ii cos*	*109*
f)	*dcclv*	

No 22[425]

Bulunduğu Yer: III numaralı ocağın güneyinde, atık döküm sahasında, daha sonra İscehisar'da köprü ayağında kullanılmış.

Ölçüler: 135 x 69 x 72 cm

Cinsi: Blok

a)	*[--] o cos cc*	?
b)	*[P] a [lma)] ii cos*	109
c)	*RMP?A*	
d)	*Cand(ido) ii cos*	105
	IE xv	

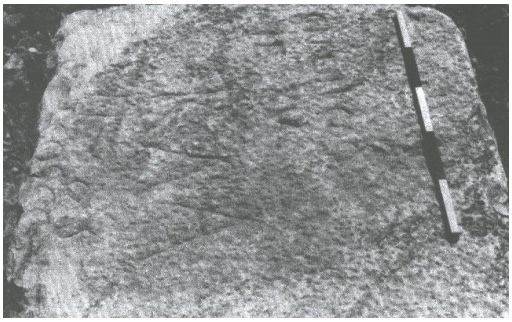
[424] Fant. J.C, 1989a, s.98, No:28
[425] ibid, s.99-100, No:29

e) *dxcvi b(racchio) iii*

b) Blok *A* harfinin alt bölümünden itibaren kırılmıştır. *A* ile ii elemanı arasında bir harf sığacak kadar bir boşluk bulunmaması, dikkate alınacak olursa ; A'nın sağ diyagonal kenar ucunun *Dokimeion*'da yerleşik bir uygulama haline gelen (*A+L*) kombinasyonunu oluşturacak tarzda, sağa doğru hafifçe kıvrılmış olduğu düşünülebilir.

Öte yandan ; *A* harfinden önce sadece bir harf, en fazla iki harf sığacak kadar boşluk bulunması nedeniyle bu yazılış kompozisyonuna en uygun ismin *Cornelius Palma* olduğu söylenebilir. Bu durumda text aşağıdaki gibi olmalıdır.

[P] al [(ma)] ii [cos] 109

c) M'nin tepe bölümünde bir yarım dairenin yer alması nedeniyle M ile kaynaşık bir *R* veya *P* yazılmış olabilir. Buna göre text şeklinde değil; *RMRA*, *RRMA* veya *RPMA* şeklinde olmalıdır. Ancak okunuş biçimi ne olursa olsun, bu formülasyon ile neyin belirtilmek istendiği belli değildir.

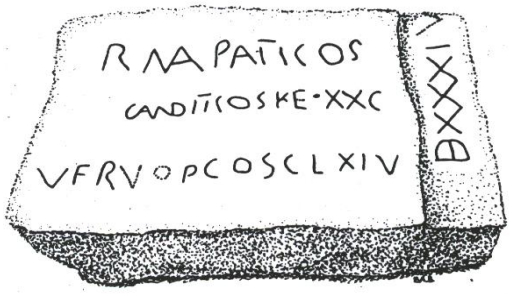
d) Yunancadaki notasyonda *IE,* Latin notasyonundaki *XV* nin karşılığıdır. Eğer texteki *IE* 'nin bu formülasyona uygun olarak XV sayısının kodlanmış bir şekli olarak yazıta girmiş ise, aynı bir sayının yan yana iki kere yazılması gibi anlamsız bir durum ortaya çıkacaktır. Bu nedenle *IE* burada 15 sayısının kodlanmış hali değil, büyük olasılıkla *Hiero…* ile başlayan herhangi bir şahsı belirtiyor olabilir.

No 23[426]

Bulunduğu Yer: Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi (Env.No. E 9523)

Ölçüler: 109 x 67 x 28cm

Cinsi: Blok

a)	*RMA Pal (ma) ii cos*	109
b)	*Cand (ido) ii cos KE xxc*	105
c)	*VFR Vop(isco) cos clxiv*	114
d)	*dxxxiv*	

a) *A* harfinin sağ diyagonal kenarının alt taraftan hafifçe sağa doğru bükülerek kaynaşık formda (A+L) oluşturulması *Palma* adının yazılışında karakteristik bir özelliktir. Bu hususun Christol ve Drew-Bear [(1986) No:10] tarafından dikkate alınmaması nedeniyle konsüllük yılı hatalı yorumlanmıştır.

b) Bu textte C ve A birleştirilmiş (el yazısı gibi) N ve D ise kaynaştırılmıştır. Textin son bölümü Christol ve Drew-Bear tarafından birinci ve üçüncü harflerin belirsiz olduğu belirterek *HEC XXC* şeklinde tanımlanmış, ancak bu formülasyonun ne anlama geldiği hususunda hiçbir açıklama getirilememiştir. Kanımca textin bu bölümünün *KE XXC* şeklinde okunması doğru olacaktır. Eğer *KE* Yunanca bir sayı belirtmek amacıyla yazılmışsa, söz konusu bu sayı Latin notasyonunda *XXV*'ye karşılık gelecektir. Bu durumda aynen No: 22 (d)'ye benzer bir durum ortaya çıkacağından *KE ve XXC'nin* bağdaştırılması mümkün değildir. Bu nedenle *KE*'nin kodlanmış bir sayıyı değil *Kerdus* veya *Keladus* gibi bir ismi ve büyük olasılıkla bir müteahhidi belirtiyor olması gerekir. Bu yargının doğru olduğu kabul edilecek olursa; textin '*Müteahhit KE hesabına 105 yılında kaydedilen 80'ninci blok*' şeklinde anlaşılması doğru olacaktır.

[426] Fant. J.C, 1989a, s.100 No:30

No 24[427]

Bulunduğu Yer: Alimoğlu Mermer Firması

Blok Boyutları: 109 x 140 x 62 cm

Cinsi: Blok

a) *Sur(a) iii cos, HE ccxxii* 107

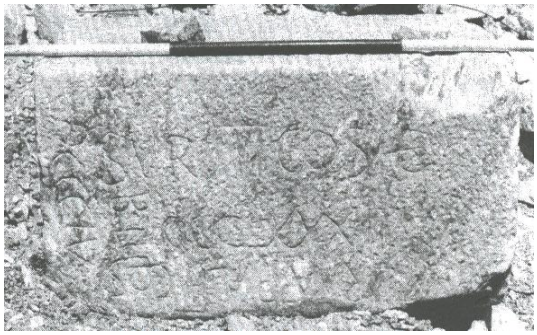
b) *RMA Pal(ma) ii cos* 109

No 25[428]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 104 x 58 x 65 cm

Cinsi: Blok

a) *Sur(a) iii cos HE*
107

b) *ccclxxxiii*

c) *RMA Pal(ma) ii cos* 109

d) *dccciv*

e) *b(racchio) iii*

No 26[429]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 101 x 80 x 69 cm

Cinsi: Blok

a) *VFR Verg(iliano) cos* 115

b) *dccliii*

c) *Sur(a) iii cos* 107

[427] Fant. J.C, 1989a, s.101, No:31
[428] ibid, s.101, No:32
[429] ibid, s.102, No:33

d) *HE cccxxc*

e) *RMA Pal(ma) ii cos* 109

f) *dccii r(ecensitum)*

No 27[430]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 208 x 98 x 60 cm

Cinsi:Blok

a) *RMA Ant(oninus?)*

b) *Ant(oninus?) clx*

c) *RMA*

d) *VFR Verg(iliano) cos* 115

e) *Pal(ma) ii cos* 109

f) *dccxxc r(ecensitum)*

No 28[431]

Bulunduğu Yer: Bacakale

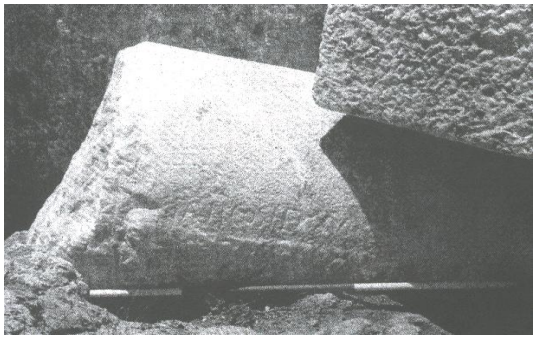
Ölçüler: 147 x 25 x 93 cm

Cinsi: Blok

a) *RMA Pal(ma) ii cos* 109

b) *dcclvii*

No 29[432]

Bulunduğu Yer: Alimoğlu mermer ocağı

Ölçüler: Sütun; Çap: 95- 32 cm Uz.:138 cm

Pal(ma) ii cos, HE xxvi

109

[430] Fant. J.C, 1989a, s.103, No:34
[431] ibid, s.103-104, No:35
[432] ibid, s. 104, No:36

HE xxvi formülasyonu bloğun 109 yılında *HE*… adındaki müteahhit hesabına kaydedilen 26. ürün olduğu belirtilmektedir.

No 30[433]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 166 x 116 x 65 cm (Beyaz Mermer)
Cinsi: Blok

a)	*Pa1 (ma) ii cos*	109
	HE cclix	
b)	*VFR Verg(iliano) cos*	115
	dccccxi	

HE cclix formülasyonu ile bloğun; 109 yılında *HE* adındaki müteahhit hesabına kaydedilen 259. ürün olduğu belirtilmiştir.

No 31[434]
Bulunduğu Yer: Bacakale Bekir Urey Firması
Ölçüler: 113 x 39 x 30 cm
Cinsi:Blok

a)	*VFR Verg(iliano) cos*	115
b)	*(mille) ci*	
c)	*cdxi b(racchio) ii*	
d)	*b(racchio) secund(o)*	
	Orf(ito) cos	110
	[-] xviii	

c) Bu satırın ilk yazılan satır olduğu söylenebilir.

[433] Fant. J.C, 1989a, s.104, No:37
[434] ibid, s.104-105, No:38

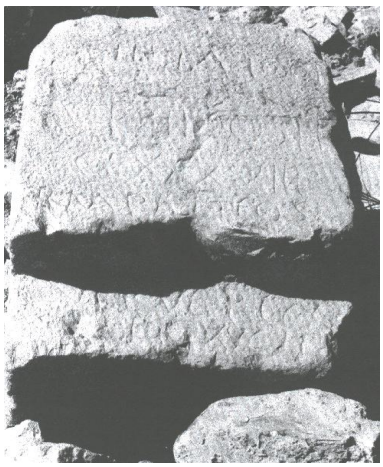
d) II.yüzyıl içinde *Orfitus* adını taşıyan diğer üç konsül; *M.Gavius Orfitus* (165), *Scipio Orfitus* (172), *Cornelius Scipio Orfitus* (178)' dur. Ancak söz konusu bu kişilerin konsüllük dönemlerinde, yukarıdaki gibi çok tarihli ve çeşitli kontrol işaretleri taşıyan II.yazıt tipi çoktan terk edildiğinden, yazıtta geçen konsülün söz konusu bu üç kişiden biri olmasına imkân yoktur.

No 32[435]
Bulunduğu Yer: Alimoğlu Mermer Sanayi
Ölçüler: 296 x 71 x 64 cm (Beyaz Mermer)
Cinsi: Blok

a) *dcccxxvii r(ecensitum)*
b) *r(ecensitum) Verg(iliano) cos* 115
c) *clxiix*

~~R~~ üzerinde çizgi bulunması sebebiyle bunun *r(ecensitum)* anlamına geldiğine şüphe yoktur. Yazının orijinal şekli: *~~R~~ VERG, COS* olup bunun *r(ecensitum) Verg(iliano) cos* şeklinde okunması gerekecektir. Bu yazıt *Verg(inius)* adının başında *VFR* formülasyonunun olmadığı iki texten biridir. *VFR*'nin fonksiyonu ve anlamı bilinmemesine rağmen bu formülasyonun bugün mahiyeti bilinmeyen özel bir tip işlemi gösterdiğine şüphe yoktur .

No 33[436]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Blok Boyutları: 96 x 71 x 69 cm (Beyaz Mermer)
Cinsi: Blok

a) *loco iv, b(racchio) iii*
b) *Sur(a) iii cos ii* 107
ccxxviii

[435] Fant. J.C, 1989a, s.105, No:39
[436] ibid, s.106, No:40

c) *RMA Pal(ma) ii cos* 109

d) *VFR Vop(isco) cos* 114

e) *b(racchio) tert(io)*

c) *RMA*'nın anlamı ve fonksiyonu hakkında kesin bir şey söylemeye imkan yoktur. Ancak, kapsam dışı bırakılacak birkaç yazıt dışında çoğunlukla 109 yılında Konsül isminin başında yer almıştır.

No 34[437]

Bulunduğu Yer: Alimoğlu Mermer Ocağı sahası.

Ölçüler: 112 x 67 x 57 cm

Cinsi: Blok

a) *b(racchio) ter(io) xxxv*

b) *Cand(ido) ii cos [---]* 105

c) *V[FR] V[-] R cos*

(b) tarih formülasyonundan sonra gelen sayısal değer okunamamıştır.

(c) '*R*' ile ' *cos*' arasında bir harfin girebileceği kadar boşluk bulunmaması nedeniyle tarih formülasyonunun 7a; 8b; ve 13 numaralı yazıtlarda olduğu gibi *Verg(iliano) cos* şeklinde okunmasına olanak yoktur. Bu nedenle 'R'nin yazıcı tarafından 'P' yerine hatalı olarak yazıldığı söylenebilir. Bu durumda text *VFR V[O]P(isco) cos* şeklinde okunabilirse de bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

No 35[438]

Bulunduğu Yer: Alimoğlu Mermer Ocağı sahası.

Ölçüler: 173 x 93 x 49 cm

Cinsi: Blok

a) *P[a]l(ma) ii cos HE ccxviiii* 109

b) *Brad(ua) cos* 108

[437] Fant. J.C, 1989a, s.106-107, No:41

[438] ibid, s. 107, No:42

HE xiii

(a) *P*'den sonra gelen '*A*' ile, '*A*' nın sağ diyagonal çizgisiyle kaynaşık bir tarzda yazılan 'L'nin alt kısımları yoktur. (Örnek No 22b)
(b) Diocletian döneminden önce konsül olan dört Bradua vardır. Bunların konsüllük yılları aşağıda verilmiştir.

M.Atilius Metilius Bradua	108
App.Annius Atilius Bradua	160
T.Claudius M.Appius Atilus Bradua Regilus Atticus	185
M.Valerius Bradua Mauricus	191

I.yüzyılın ilk çeyreğinden sonra çoklu tarih formülasyonlu textler, yazıtlarda yer almadığından yukarıdaki yazıtta adı geçen Bradua'nın 108 yılında konsül olan *Atilius Metilius Bradua* olduğuna kesin gözüyle bakılabilir. Bu taşın ilki 108, diğeri 109 yılında iki envanter numarası almış olduğu görülüyor. Sayım yapan görevlinin ismi *HE* şeklinde belirtilmiş olup her iki sayımın da aynı kişi tarafından gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılıyor. Taşın 108 yılındaki envanter numarası 13 iken 109 yılındaki sayımda aldığı numara 218'tir. Envanter numaraları arasındaki (218-13=205) farktan hareket ederek taşın 109 yılında yapılan envanter sayımında bulunduğu yerden 500-600 metre uzağa nakledilmiş olduğu söylenebilir. İki sayım arasında yaklaşık 200 blokluk bir mesafe olduğu ve blokların 2-3 metre aralıklarla sıralandığı düşünülecek olursa iki sayım noktası arasında yukarıda belirtildiği gibi 500-600 metrelik bir mesafe ortaya çıkmış olabilir.

No 36[439]
Bulunduğu Yer: Alimoğlu Mermer Ocak sahası.
Ölçüler: 107x 43x 154 cm
Cinsi: Blok

Brad(ua) cos 108

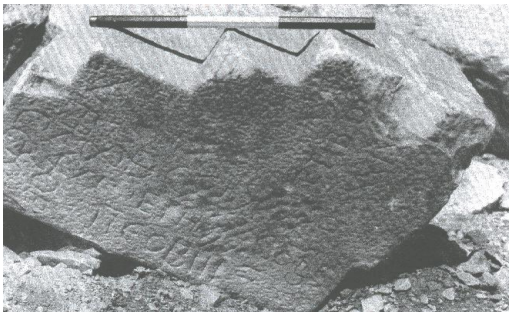
[439] Fant. J.C, 1989a, s.107-108, No:43

No 37[440]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 92 x 66 x 60 cm

Cinsi:Blok

a)	*VFR Vop(isco)*	*114*
	cos	
b)	*(mille) dc[c]lxv*	
c)	*[---]E?[---] Cels(o)*	113
	ii cos dcxxxix	
d)	*b(racchio) iii*	
e)	*Pi[sone] et Bol(ano)*	111
	cos	

a) Bu yazıt *VFR*'nin 109 yılı dışında kullanıldığını gösteren yegane örneklerden birisidir. *VFR*'nin anlamı ve fonksiyonu hakkında bugüne kadar belirli bir noktaya ulaşılamamıştır.

c) Bloğun (a) ve (e)' den görüleceği gibi 110-120 dönemine ait olduğu anlaşılıyor. Bu durumda konsül *Celsus* 113 yılında ikinci kez konsül olan *L.Publius Celsus* olmalıdır. Her ne kadar söz konusu *Celsus*'un 105 yılında ikinci konsüllük yılını yaşayan *T.Iulius Candidus Marius Celsus, (cos ii* 105) olabileceği ileri sürülebilirse de bu yargının doğru olduğu söylenemez. Çünkü söz konusu bu konsül yazıtlarda (No 18 ve 19) daima ilk adıyla; *Cand(ido)* şeklinde tanımlanmıştır.

e) *PI* ve *Cos* , gerek yazı karakteri, gerekse harf büyüklüğü itibariyle aynı bir yazıcıya ait olmamasına rağmen, sadece bu yazılım biçim ve karakterindeki farklılıklardan hareketle bunların aynı bir textin elemanları olamayacağını ileri sürmek son derece yanlıştır. Gerçekten burada genellikle karşılaşılan bir uygulamaya paralel olarak yıpranan yazıtın yeni bir yazıcı tarafından bir kere daha yeniden

[440] Fant. J.C, 1989a, s. 111, No:51

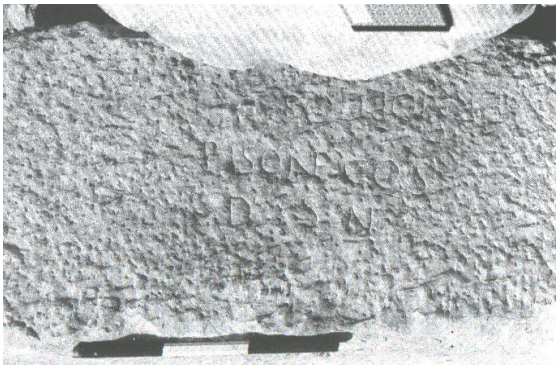
yazılması yerine, textin tamir edildiği ve yazı karakterlerindeki farklılığın da buradan kaynaklandığı söylenebilir.

No 38[441]

Bulunduğu Yer: Bacakale.

Ölçüler: 236 x 85 x 74 cm

Cinsi: Blok

a) *Pisone cos* 111
D S N

b) *VFR Vop(isco) cos* 114

a) Buradaki *Piso*; 111 yılında konsül olan *M.Vettius Bolanus* ile birlikte yer alan *C.Calpurnius Piso* olmalıdır. Zira, ikinci bir *Piso* olan *L.Calpirnus Piso*'nun konsüllük tarihi 57'dir. Söz konusu bu ikili grup Numara 16 ve 37 numaralı yazıtlarda da yer almıştır.

b) Her ne kadar *VFR*'nin anlam ve fonksiyonu hakkında kesin bir şey söylenemezse de, konsül adının başında yer alan bu formülasyonun özel bir işlemi belirttiğine şüphe yoktur. Ayrıca bu text, *VFR*'nin 109 yılı dışında kullanıldığını gösteren çok az sayıdaki örnekten birisidir.

No 39[442]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 121 x 81 x 75 cm

Cinsi: Blok

a) *Vopisco<co>s* 114
dlxxxvii

b) *Vop(isco) cos dlxxxvii* 114

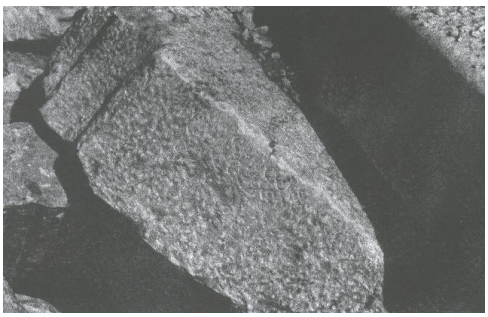
[441] Fant. J.C, 1989a, s. 112, No:52
[442] ibid, s. 112-113, No:54

a) Tarih formülasyonunun standart bir elemanı olan *COS* burada yazıcı tarafından ihmal edilmiştir.
b) a'da isim tam olarak *Vopisco* şeklinde yazılmış olmasına rağmen burada *Vop* şeklinde verilmiştir.

No 40[443]
Bulunduğu Yer: Alimoğlu Mermer Ocağı
Ölçüler: 80 x 126 x 47 cm
Cinsi: Blok

a) *Verg(iliano) cos, dccxxxiv* 115
r(ecensitum)
b) *dc[c?]xxxiv*

No 41[444]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 134 x 46 x 107 cm
Cinsi: Blok

Hadri(iano) iii cos 119
(mille) cccclxiiii

Gerek text gerek mermer yapısı itibarıyla No 42'nin benzeridir.

No 42[445]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 88 x 42 x 162 cm
Cinsi: Blok

Hadri(iano) iii [cos] 119
(mille) cccclxx[---]

[443] Fant. J.C, 1989a, s. 113, No:55
[444] ibid, s. 113, No:56
[445] ibid, s. 114, No:57

No 43[446]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: Çap:106-98 cm, Uz.:276cm

Cinsi: Sütun

a) *Hadr(iano) iii cos* 119
xiiii
r(ecensitum)

No 44[447]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 37 x 122 x 98 cm

Cinsi: Blok

a) *Hadr(iano) iii cos* 119
de xiv
b) *xxix r(ecentisum)*

(a) *locus* numarası olduğu anlaşılan *xiv* sayısının Dokimeion yazıtlarında alışılagelmiş *(loco xıv)* formunda değil de *(de xiv)* şeklinde yazılmış olduğu görülüyor. No 44 ve 45; ayrıca 54 numaralı örnekte '*de'* ve '*loco*' sözcüklerinin birlikte kullanılmış olması '*de'* ile '*loco'* arasında bugün kesin olarak bilemediğimiz bir bağıntının bulunduğunu göstermektedir. Ancak; sözcükler arasında nasıl bir ilişki olduğu bilinmediği için '*de'* nin '*loco'* nun anlamını değiştiren ona yeni bazı özellikler katan bir sözcük olup olmadığını söylemeye imkan yoktur. '*de'* nin bu textte olduğu gibi tek başına bulunmasından hareketle, zaman zaman '*loco'* sözcüğü yerine kullanılmış olduğu da söylenebilir.

[446] Fant. J.C, 1989a, s. 114, No:58
[447] ibid, s. 114-115, No:59

No 45[448]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 83 x 60 x 78 cm

Cinsi: Blok

Hadr(iano) iii cos, de liv 119

No 46[449]

Bulunduğu Yer: Beton bir taban içine gömülmüş sütun parçası. Şu anda İstanbul Arkeoloji Müzesinde Env.No.136, Büyük ihtimalle Bacakale'de bulunmuş olmalıdır.

Ölçüler: Çap:57-51, Uz::340

Cinsi: Sütun

a) *Asiatico ii cos* 125
xxvi

b) *vii r(ecentisum)*

c) *x*

a) Aynı isimde bir diğer konsül *D.Valerius Asiaticus*'un konsüllük döneminin 46 olması ve Phrygia'daki yazıtların en erken 92 yılına tarihlenmesi nedeniyle texteki tarihin doğru değerlendirilmiş olduğuna şüphe yoktur.

No 47[450]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 108 x 68 x 37 cm

Cinsi:Blok

a) *br(acchio) quart(o)*

b) *clxii*

[448] Fant. J.C, 1989a, s. 115, No:60
[449] ibid, s. 115, No:61
[450] ibid, s. 116, No:62

b(racchio) iiii

c) *Ver(o) iii cos cccxxx* 126

a) *Bracchium* numaraları burada olduğu gibi bir çok yazıtta iki defa hem rakamla, hem de harfle belirtilmiştir.

b) *Bracchium* numarasının üstünde yer alan sayı olasılıkla bir *locus* numarası işlevine sahip olmalıdır. Her ne kadar Fant tarafından bu numarayla dördüncü ana üretim bölgesindeki belirli bir yerin tanımlandığı ifade edilmişse de, kanımca bu sayı taşın çıkarıldığı yeri değil, doğrudan doğruya taşı belirleyen bir kimlik numarasıdır. *Locus* numarasına ilişkin karakteristik özellikler kısaca şöyle sıralanabilir:

a- Bir yıl içinde aynı bir locus sayısı ikinci defa kullanılamaz.
b- Her bir bracchium için ayrı bir locus numaralama sistemi yoktur.
c- Numaralama işlemi bütün ocağı kapsayacak şekilde yapılmaktadır.

Locus numarasının taşın çıkarıldığı yeri mi, yoksa taşın kendisini mi belirlediği yolundaki iki görüşten sadece yer belirleme özelliği göz önüne alınacak olursa, ocaklarda *locus*'un uygulama esaslarını gösteren yukarıdaki kurallar çerçevesinde ocağın belli bir yerinden bir yıl içinde sadece bir tane taş çıkarılması gibi işletmecilik yönünden kabulü mümkün olmayan bir durumla karşılaşılacaktır. Ayrıca, ocağın dört ana üretim bölgesinden her biri için ayrı bir *locus* numaralama sistemi bulunmadığına göre, *locus* numarasının ne ocağın belirli bir üretim bölgesini ne de bu bölge içindeki spesifik bir üretim yerini tanımladığını söylemeye pratikman imkân yoktur. Sonuç olarak; *locus* numaralarının taşın çıkarıldığı yere bağlı olarak taşı belirleyen bir karakteristik olmadığı ancak, taşı çıkaran *caesura* ekibinin çalışmakta olduğu belirli bir yeri tanımlayıcı ve taşların zaman içindeki üretim sıralamasını gösteren kimlik numaraları olduğu söylenebilir. Burada; *locus* sözcüğünün doğrudan doğruya bir topografya üzerindeki belirli bir noktayı belirtiyor olmasıyla; taşı çıkartmakta olan *caesura* ekibinin çalışmakta olduğu sahanın dolaylı bir şekilde tanımlanması arasındaki incelikli ayrımın gözden kaçırılmaması gerekir.

c)Konsül *M.Annius Verus; Marcus Aurelius'un* büyük babası ve *Hadrianus*'un varisi *T.Aurelius Fulvus Boionius Arrius Antoninus (Antoninus Pius)*'un kayın pederidir.

Tarih formülasyonunu takiben verilen sayı birinci yüzyılın sonu ve ikinci yüzyılın başlarındaki taş varlığının belirlenmesine yönelik olarak yapılan bir dizi sayım kapsamında 126 yılında yapılan sayımda 48 numaralı yazıtta tarih+sayısal büyüklük formülasyonuna uygun olarak *Ver(o) iii cos cccxcvi* şeklindeki satırda yer alan 396 (*cccxcvi*) sayısı da aynen 47 numaralı yazıtta olduğu gibi bir envanter değeridir. 47 ve 48 numaralı yazıtlara ait *locus, bracchium* ve envanter sayım değerleri aşağıdaki tabloda topluca verilmiştir.

Blok No	*Locus*	*Env.Sayısı*	*Bracchium No.*	*Tarih*
47	162	330	IIII	126
48	159	396	III	126

Burada blokların *locus* numaralarının birbirine yakın olması, blokların birbirlerine yakın yerlerden çıkarıldıklarının değil, Fant'ın görüşünün aksine[451] sadece birbirlerine yakın zamanda çıkarıldığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında locus numaralarının yakınlığından hareketle *iii* ve *iiii* numaralı *bracchiumlar*'ın da birbirlerine yakın olması gerektiği sonucuna ulaşılmasına imkan yoktur. Sadece; sayım yapıldığında taşların topluca bir yerde depolanması gibi bir nedenle, çıkarıldıkları yerlerden uzaklaştırılmadıkları varsayılacak olursa, *envanter numaraları* arasındaki farkın büyüklüğünden hareketle, taşların birbirlerinden oldukça uzak noktalarda üretilmiş oldukları söylenebilir.

[451] Fant. J.C, 1989a, s.116, No:62c; *'..Note that although the (locus) numbers are close in series, the census numbers are much farther apart, suggesting that time had elapsed and the blocks had goten seperated, probably set a side for storage in different areas..'*

No 48[452]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 125 x 56 x 24 cm

Cinsi:Blok

a) *clix*
b(racchio) iii

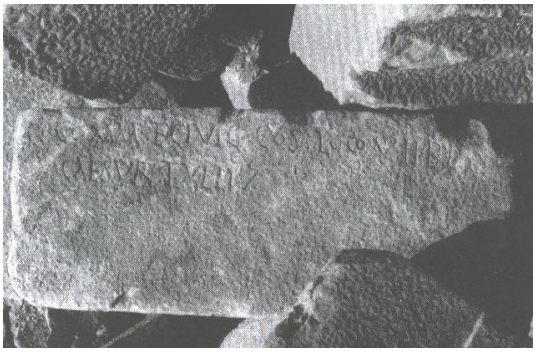
b) *Ver(o) iii cos cccxcvi* *126*

No 49[453]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 127 x 49 x 75 cm

Cinsi: Blok

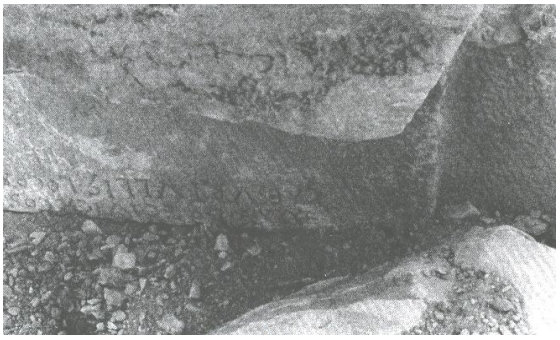
a) *Comm(odo) et Civic(a) cos, loco vii, b(racchio) iii* *136*
caesura(a) Tulli (centurionis)

a) Burada adı geçen konsüllerin 136 yılında birlikte konsül olan *L.Ceiolus Commodus* ile *Hadrianus*'un kendisine halef kabül ettiği *Vetullenus Civica Pompeianus* olması gerekir. Zira her ne kadar söz konusu kişilerin babaları da (*L.Ceionius Commodus ve Vettulenus Civica Cerialis*) 106 yılında birlikte konsül olmuşlarsa da, '*caesura*' kurumunun bu tarihlerde yazıtlarda yer alması nedeniyle yazıtın 106 yılına ait olamıyacağı sonucuna varılmaktadır.

b) Adı geçen *Tullius'un Legion XXII Primigenia* bölüğünden *centurion*, *Tullius Saturninus* olduğu anlaşılıyor. Bu blok ile diğer iki (Numara 50 ve 51) bloğun aynı yazıcı tarafından son derece itina ile yazılmış olduğu görülüyor. Harf kanalları üzerinde bol miktarda boya kalıntısına rastlanması bu blokların yazım işleminin tamamlanmasından sonra uzun süre açık hava şartlarına maruz kalmadan gömüldüğü, ve bu nedenle boyalarda aşınma olmadığı anlaşılıyor. Yoksa harf

[452] Fant. J.C, 1989a, s. 116-117 No:63
[453] ibid, s. 117-118 No: No:66

kanallarının boyanması standart bir işlem olup, bazı yazıtlarda boyanın ya hiç görülmemesi , ya da pek az görülmesi bloğun erken bir tarihli olmasından değil, doğa şartlarına uzun süre maruz kalmasından kaynaklanmaktadır.

No 50[454]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 154 x 60 x 80 cm
Cinsi: Blok

Commodo et Civic(a) cos 136
caesur(a) Tulli (centurionis), loco xv
b(racchio) iii

(centurionis) yazıttaki '*centurio*' tanımlanmasının karşılığı olarak kullanılmıştır. *Bracchio* numarası sonradan ilave edilmiş olup, harf kanalları sığ ve boyasızdır.

No 51[455]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 101 x 52 x 81 cm
Cinsi: Blok

a) *Comm(odo) et Civic(a) cos, b(racchio) iii* 136
loco xxv, Tul(li)
b) *b(racchio) iii*
c) *b(racchio) tert(io)*

a) Textte adı geçen ocak mühendisi *Tullius*'un 49 ve 50 numaralı bloklarda yer alan *centurion Tullius (Saturninus)* olduğu tahmin ediliyor. Burada yer alan *Tul(li)* formülasyonu, aslında *caes(ura) Tul(li)* anlamına geldiğinden, taş üstüne sadece *Tul(li)* yazılması taşın *Caesura Tul(li)* ve ekibi anlamına geldiğinden, taşın bu ekip tarafından çıkarılmış olduğu anlaşılıyor.

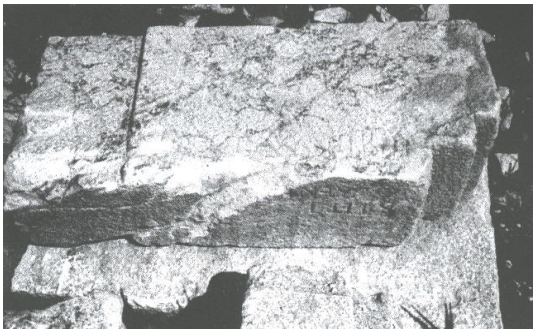
[454] Fant. J.C, 1989a, s. 118, No:67
[455] ibid, s. 118-119, No:68

No 52[456]

Bulunduğu Yer: Alimoğlu Mermer Firması

Ölçüler: 174 x 54 x 80cm

Cinsi: Blok

a) *loco cxxxvii, b(racchio) iii*

b) *b(racchio) tert(io)*

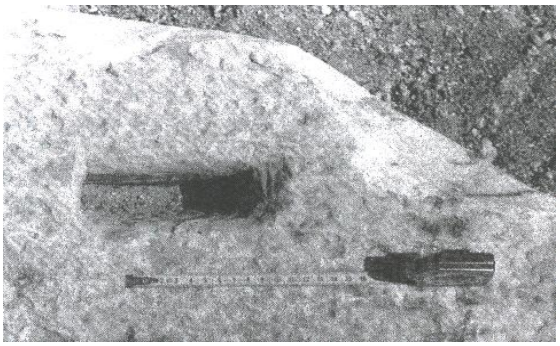
Cam(erino) et Nig[(ro) cos] 138

No 53[457]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 188 x 109 x 71 cm

Cinsi: Blok

a) *Camer(ino) cos*

138

loco xxviiii

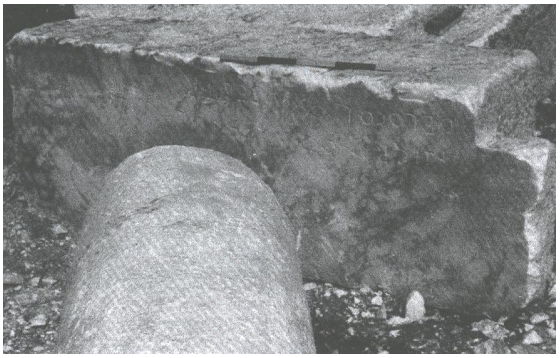
b) *VE[- - -]*

No 54[458]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 155 x 62 x 48 cm

Cinsi: Blok

a)Nigr{in}o et Camer(ino) <cos> 138

de loco lxxxxv, de br(acchio) ter(tio)

[456] Fant, J.C, 1989a, s. 119-120, No:70

[457] ibid, s. 120, No:72; Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s. 84, No: 4 Büyük olasılıkla aynı blok fakat locus numarası iki araştırmacı tarafından farklı okunmuş olabilir.

[458] ibid, s. 120-121, No:73

Nigr{in}o şeklinde tanımlanan konsül ismi yazıcının belirtmek istediği gibi *'Nigrunus'* değil, *Kanus Iunius Niger* olması gerekir. Birlikte yer aldığı diğer konsül 56 numaralı yazıtta da yer alan *C. Pomponius Camerinus*'dur. '*de*' son olarak 119 yılında 45 numaralı yazıtta kullanılmıştır. Bu nedenle '*de*'nin 138 yılına ait bu textte yer alması ayrıcalıklı bir durumdur. Fant tarafından[459] '*de*' nin *locus* ve *bracchium* kelimelerinin başında kullanılmış olması halinde *'locus ve bracchium'* un taşın çıkarıldığı yeri belirttiği şeklinde yorumlanmış ve bunun her zaman böyle anlaşılması gerektiği özellikle vurgulanmıştır. Ancak Fant'ın bu kesin yorumuna rağmen *de loco* sözcüğünün taşın orijinini gösterdiği yolundaki varsayımın doğruluğu konusunda ciddi şüpheler vardır.

No 55[460]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 128 x 82 x 58 cm
Cinsi: Blok

a) *Cam(erino) et Nig(ro) <cos>, loc(o) cxii* 138
b(racchio) iiii
b) *b(racchio) quart(o)*

No 56[461]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 72 x 45 x 91 cm
Cinsi: Blok

Cam(erino) et Nig(ro) <cos>, loco [- - -] 138
b(racchio) iii, b(racchio) tert(io)

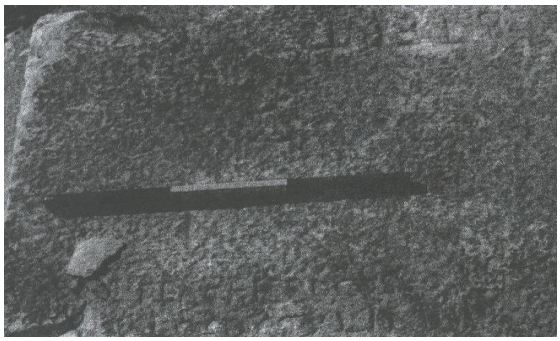
[459] Fant. J.C, 1989a, s.121, No:73
[460] ibid, s. 121, No:74
[461] ibid, s. 122, No:77

No 57[462]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 125 x 109 x 62 cm

Cinsi: Blok

a) Flac(co) et Hero(de) cos 143

loco ccxlix, b(racchio) iii

b) b(racchio) tert(io)

Burada adı geçen konsül 124 yılında konsül olan *C.Bellicus Flaccus Tebanianus* olmayıp; 143 yılında *Claudianus Atticus Herodes* ile birlikte ikinci kez konsül olan oğul *C.Bellicius Flaccus Torquatus*' tur.

No 58[463]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 88 x 85 x 82 cm

Cinsi: Blok

Flacco et Herod(e) cos 143

loco cxxii, b(racchio) iii

b(racchio) tert(io)

Bracchium numarası 56 No'lu yazıtta olduğu gibi bir kere harflerle, bir kere de rakamlarla tekrar edilmiştir.

[462] Fant. J.C, 1989a, s. 122-123, No:80

[463] ibid, s. 123, No:81; Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s.84 No: 8 Yazıt çok benzer fakat ölçüler farklı.

No 59[464]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 69 x 71x 54 cm

Cinsi: Blok

a) *b(racchio) tert(io)*

b) *Flacco et Herod(e) cos* 143

loco cxxii, b(racchio) iii

No 60[465]

Bulunduğu Yer:

Ölçüler: 118 x 54x 164 cm

Cinsi: Blok

Clar(o) ii et Sever(o) cos 146

loco cccx

b(racchio) tert(io)

off(icina) Pelag(onii)

Bu yazıtta adı geçen *officina Pelagon(ii)*'nin 145-175 dönemindeki Dokimeion yazıtlarında yer aldığı görülüyor. 30 yıllık aktif bir çalışma hayatı bir taş işletmecisi için imkansız değilse bile çok uzun bir zaman dilimi olarak görülmektedir. Her ne kadar atölye mühendisi pozisyonunda bulunan *officina*'nın elde aletlerle güneş altında, toz toprak içinde fiilen çalışmamış olsa da, çalışma şartlarının güçlüğü nedeniyle, bir kişinin bu işi 30 yıl süreyle yürütemeyeceğine şüphe yoktur. Burada atölyenin *officina Pelagon(ii)*'nin ölümü veya emekli olmasından sonra onun adıyla devam etmiş olduğu söylenebilir.

[464] Fant. J.C, 1989a, s. 123, No:82
[465] ibid, s. 124, No:84

No 61[466]

Bulunduğu Yer: Alimoğlu ocağında bulunmuş olup, Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi E 9521 envanter numarasıyla yer almaktadır.

Ölçüler: 75 x 52 x 54 cm

Cinsi: Blok

Largo et Messall(ino) cos 147
loco xvi b(racchio) secund(o)
off(icina) Papia

Papia adının '*papos*' lakabından kaynaklandığı tahmin ediliyor.[467]

No 62[468]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 268 x 80 x 47 cm

Cinsi: Blok

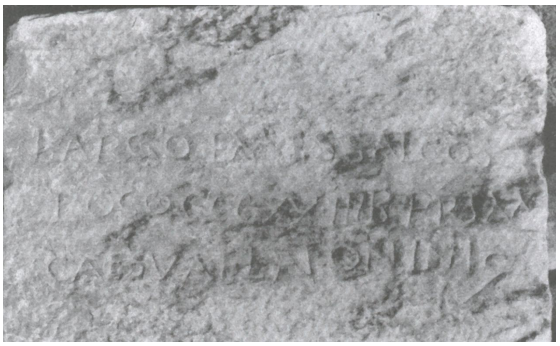
Largo et Messall(ino) cos 147
loco ccxcvi b(racchio) secund(o) off(icina) Pelag(onii)

No 63[469]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 63 x 68 x 24 cm

Cinsi: Blok

Largo et Messall(ino) cos 147
loco cccxxiii b(racchio) prim(o)
caesu(ra) Ael(ii) (centurionis)

[466] Fant. J.C, 1989a, s. 124-125 No:85
[467] Vatikan Müzesi'nde sergilenen iki yazıtta aynı isim '*pap*' ve '*papi*'şeklinde yer almıştır.
[468] Fant. J.C, 1989a, s. 125 No:86; Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s. 86, No: 14
[469] ibid, s. 125, No:87; s.86, No: 14-16, caesura belirtilmemiş.

Caesu(ra) formundaki kısaltma 64, 65 ve 66 numaralı yazıtlarda da aynen tekrarlanmış olup, bu yazıtların aynı yazıcı elinden çıktığı anlaşılıyor. *Aelius Antoninus*, Dokimeion'da *caesura* olarak görev yapan asker kimliğindeki ikinci şahıstır. Daha önce belirtildiği gibi bu göreve getirilen ilk şahıs 136-137 yılları arasında çalışmış olan (*centurio*) *Tullius Saturninus*'tur.

No 64[470]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Cinsi: Blok
Ölçü: Belirlenememiş

Largo et Messall(ino) cos 147
loco ccc[-]xiv b(racchio) secund(o)
caesu(ra) [Ael(ii) Ant]onini (centurionis)

Yazıtın bazı bölümleri kırıldığı için *locus* numarası kesin olarak belirlenememiştir. Bu sayı 324, 364 veya 414 olabilir. *Locus* numarasının 324 olması halinde bu yazıtın 323 locus numaralı 63 numaralı bloğu takiben ele alındığı sonucuna varılacaktır. *Locus* sayısının 414 olması halinde ise 429 *locus* numaralı 65 numaralı blokla buna benzer bir yakınlık kurulacaktır. *Centurion Aelius Antoninus*'un kimliği 63 numaralı yazıtta belirtilmiştir.

No 65[471]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 98 x 29x 77 cm
Cinsi: Blok

Largo et Messal(lino) cos 147
loco ccccxxix, b(racchio) secund(o)
caesu(ra) Ael(ii) [A]ntonini (centurionis)

[470] Fant. J.C, 1989a, s. 125-126, No:88; Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s.86, No: 14-16 caesura belirtilmemiş.
[471] ibid, s. 126, No:89; s.86, No: 14-16 caesura belirtilmemiş.

Fant, bir çok defa örneğin 47 ve 48 numaralı bloklarda olduğu gibi locus karakterinin taşın ana kayadan sökülüp çıkarıldığı yeri tanımladığı yolundaki görüşünü [472] '*…blocs which appear to be numbered in sequence and contributes to the impression that locus numbers were issued in strict chronological order regardless of location'* demek suretiyle değiştiriyor ve özellikle 65 numaralı yazıtla, aynı tarihi taşıyan 66 numaralı yazıta ait *locus* numaralarının sırasıyla 429 ve 433 gibi birbirine yakın iki sayı olmasına rağmen, taşların üretilmiş oldukları ocak bölgelerinin (*bracchium*) farklı olmasından hareketle, *locus* unsurunun üretim yerini değil, üretimdeki kronolojik sıralamayı belirttiğini kabul etmiştir. Üstelik 47 ve 48 numaralı bloklardaki yazıtlarla ilgili olarakta *'…similar case of Nos* 47 *ve* 48 *where locus numbers are very close but the annual census numbers diverge…*' demek suretiyle bu yaklaşımını bir kez daha teyit etmiş olmaktadır.[473]

Halbuki bu iki yazıtla ilgili olarak daha önce ' *They are from diffrent bracchia but received (locus) in close succession suggest strongly that the bracchia were not treated distincly and that they were not physically for from each other…*' demek suretiyle *locus* unsurunu coğrafi bir karakteristik kabul ederek *locus* numaralarının yakınlığından hareketle bu taşların içinde yer aldığı *bracchiumların* da birbirine çok yakın olması gerektiği sonucuna ulaşmış olduğu görülüyor.

Bu durumda *locus* sayılarının yer değil, zaman boyutunda bir sıralamayı gösterdiği yolundaki görüş kanımca mantıken zorunlu bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Röder tarafından da belirtildiği gibi *bracchium*'lar birbirlerinden çok uzak olmayabilir ama bunun göstergesi elbette *locus* numaraları arasındaki yakınlık değildir. Envanter sayıları arasındaki farkın büyük veya küçük oluşunun da, bu taşların sayım tarihinde bulundukları yerlerin birbirlerine uzak veya yakın olduğunu göstermenin dışında başka bir anlamı yoktur.

[472] Fant. J.C, 1989a, s.126, No:89
[473] ibid, s.116, No. 62b '…*locus number of identifying a unique site within a bracchium*.'

Yazıt No	*65*	*66*
Locus	429	433
Bracchium	II	IV

	No 47	*No 48*	*Fark*
Locus Numarası	162	159	3
Envanter Numarası	330	396	35
Bracchium Numarası	4	3	-

Her ikisi de 147 yılında üretilmiş olan 65 numaralı yazıtla, 66 numaralı yazıttaki *locus* sayılarının (429-433) yakınlığı sadece bu blokların üretim zamanlarının birbirine yakın olduğunu göstermektedir. Diğer yandan bu iki yazıttaki *bracchium* numaralarının farklı oluşu da (2 ve 4) *locus* sayılarının taşın çıkarıldığı bölge veya yer belirlemekten ziyade zaman boyutunda bir karakteristik unsur olduğunu gösteren önemli bir kanıttır. Zira *locus* sayılarının bir an için coğrafi yer gösteren unsurlar olarak kabul edilmesi halinde, aşağıda ifade edildiği gibi mantıken kabul edilmez bir durum ortaya çıkacaktır: *Locus*'un coğrafi bir yeri gösteriyor olması halinde söz konusu 65 ve 66 numaralı bloklar arasında sadece 430,431 ve 432 *locus* numaralı üç blok bulunduğuna göre ve bu iki taş arasında ki mesafenin en fazla 9-10 metre civarında olması beklenirdi. Halbuki; II ve IV numaralı bracchiumlar arasında kesin olmamakla birlikte en azından 200-300 m.lik bir açıklık bulunduğu göz önüne alınacak olursa, 65 ve 66 numaralı blokların arasındaki uzaklık aynı zamanda hem 9-10 metre hem de 200-300 metre olamayacağından, bir anlamda matematiksel bir kesinlikle, *locus*'un yerel boyutta değil, zaman boyutunda bir karakteristik unsur olduğu sonucuna ulaşılacaktır.

	No 47	*No 48*	*Fark*
Locus Numarası	162	159	3
Envanter Numarası	330	396	35
Bracchium Numarası	4	3	-

Burada, *locus* sayıları arasındaki yakınlık taşların çıkarıldıkları yerlerin yakınlığını değil, zaman itibariyle birbirlerine yakın süreler içinde üretilmiş olduklarını göstermektedir. Envanter numaraları arasında oldukça büyük fark bulunması ise (330-396) envanter sayımının yapıldığı tarihte taşlar arasındaki uzaklığın bir ölçüsü olarak kabul edilebilir. Burada locus numaralarına bakarak taşların çıkarıldıkları yerler arasındaki mesafe hakkında bir şey söyleme olanağı yoktur. Sadece envanter numaraları arasındaki farkın büyük olmasından hareketle (35) sayım tarihinde blokların birbirlerinden uzak yerlerde bulundukları sonucuna varılabilir. Bu nedenle eğer ana kayadan söküldükleri yerler arasında başlangıçta büyük bir uzaklık vardıysa genel sayım tarihinde taşların olasılıkla çıkarıldıkları yerler civarında kalmış oldukları söylenebilir.

Sonuç olarak *locus* numaralarının zaman boyutunda karakteristik unsurlar olduğu göz önüne alınarak, *locus* sayıları arasındaki farka bakarak, taşların üretim tarihlerinin yakınlığı belirlenebilirken, yerel yakınlıkları hakkında herhangi bir yargıya varmak mümkün değildir. Aynı şekilde envanter numaraları arasındaki farkın büyük veya küçük oluşu da taşların üretim yerlerinden bağımsız olarak sadece taşların sayım tarihlerinde bulundukları yerlerin birbirine olan uzaklığını belirtecektir.

No 66[474]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 78 x 102x 36 cm
Cinsi: Blok

Largo et Messal(lino) cos 147
loco ccccxxxiii, b(racchio) quart(o)
Caesu(ra) Ael(ii) Ant(onini)
(centurionis?)

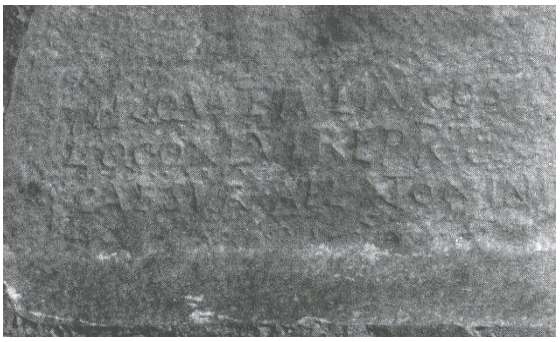
[474] Fant. J.C, 1989a, s. 126, No:90; Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s.86, No: 14-16 caesura belirtilmemiş

63-71, 73 ve 74 numaralı yazıtlarda ismi geçen caesura *Aelius Antoninus*, *Dokimeion*'da görev yapan ikinci *centurion*'dur.

No 67[475]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 122 x 85 x 86 cm
Cinsi: Blok

Torqua(to) et Iul[ian(o) cos] 148
loco xvii
caesur(a) Ael(ii) [Ant(onini) centurionis]

Taş yüzeyinde *loco* sayısını belirten bölümden bir parçanın kopmuş olması nedeniyle *locus* sayısının *xviii* olabileceği düşünülebilirse de 68 numaralı yazıttan görüleceği gibi 18 sayısının *xiix* şeklinde yazılmış olmasından hareketle, burada 17 sayısının doğru olduğu sonucuna varılacaktır.

No 68[476]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Cinsi: Blok

a) *Torqua(to) et Iul[ian(o) cos]* 148
loco xiix b(racchio) quart(o)
caesur(a) Ael(ii) Ant(onini) (centurionis)
b) *theta nigrum*

Yazıt yüzeyinin sağ yanında harf büyüklüğü 5 cm olan (*theta nigrum*) işlenmiştir. Bugüne kadar elde edilen yazıtların sadece sekiz tanesinde

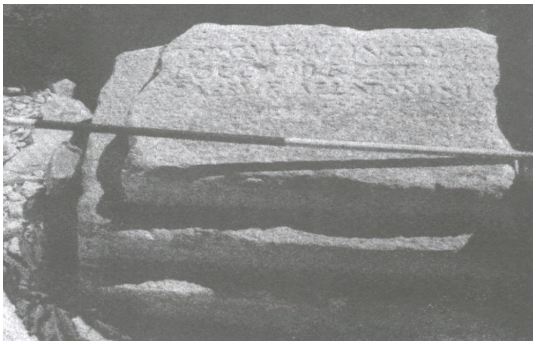
[475] Fant. J.C, 1989a, s. 126-127, No:91
[476] ibid, s. 127, No:92; Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s. No: 21 yazıt aynı.

aynı formun yer aldığı görülüyor. Anlamı hakkında kesin bir şey söylenemese de taşın üretimi safhasında taş söküm ekibinden veya atölye grubundan bir işçinin ölmüş olduğunu gösteren bir işaret olduğu tahmin ediliyor.

No 69[477]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 112 x 26x 63cm
Cinsi: Blok

a) Torqua(to) et Iulian(o) cos 148
loco xlvi, repr(obatum)
caesur(a) Ael(ii) Antonini (centurionis)
b) (theta nigrum)

a) Bu yazıtta ve diğer üç yazıtta (No 75, 76 ve 97) *'repr'* formülasyonunun kullanılması taşın reddedildiğini göstermektedir.
b) *(theta nigrum)* formülasyonu, *caesura* veya *officiane* gruplarından bir kişinin taşın çıkarılması veya işlenmesi esnasında öldüğünü göstermektedir.

No 70[478]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 94 x 69 x 96 cm
Cinsi: Blok

Torqua(to) et Iulian(o) cos
148
loco liii b(racchio) terti(o)
caesur(a) Ael(ii) Antonini (centurionis)

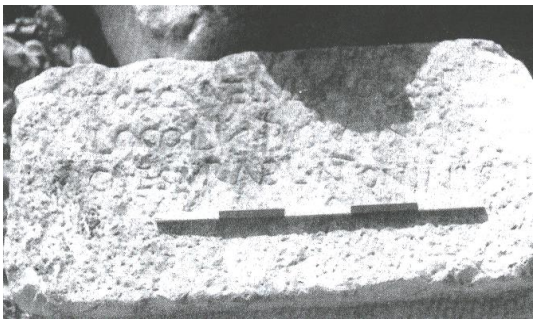
[477] Fant, J.C, 1989a, s. 127-128, No:93; Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s.87, No: 23 aynı yazıt.
[478] ibid, s. 128, No:94; s.87, No: 24 aynı yazıt.

No 71[479]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Blok Boyutları: 87 x 35x 64 cm

Cinsi: Blok

a) Torqua(to) et Iulian(o) cos
148
loco lv, b(racchio) quart(o)
caesur(a) Ael(ii) Antonini (centurionis)
b) (theta nigrum)

No 72[480]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Blok Boyutları: 128 x 44 x 78cm

Cinsi: Blok

Torqua(to) et Iulian(o) cos 148
loco lxi b(racchio) tert(io)

İkinci satırdaki *loco* ve *bracchium* numaraları arasında dikkati çekecek kadar büyük bir boşluk bırakılmış olmasının nedenini tutarlı bir şeklide açıklamaya olanak yoktur.

No 73[481]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 46 x 57 cm

Cinsi: Blok

br(acchio) quart(o)
Torqua(to) et Iulian(o) cos 148

[479] Fant. J.C, 1989a, s. 128, No:95
[480] ibid, s. 129, No:96
[481] ibid, s. 129, No:98

Loco xciii

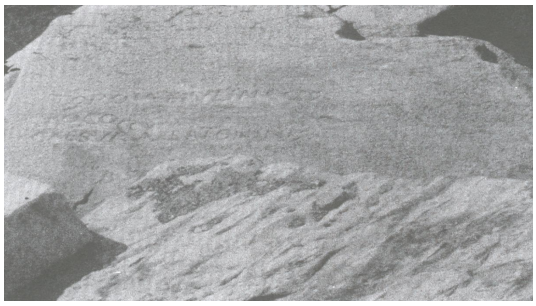
caesur(a) Ael(ii) Antoni(ni) (centurionis)

No 74[482]

Bulunduğu Yer: Alimoğlu Mermer Sanayi

Ölçüler: 189 x 112 x 74 cm

Cinsi: Blok

Torqua(to) et Iulian(o) cos

148

loco ccxiix

caesur(a) A[e]l(ii) Antonini (centurionis)

b(racchio) secund(o)

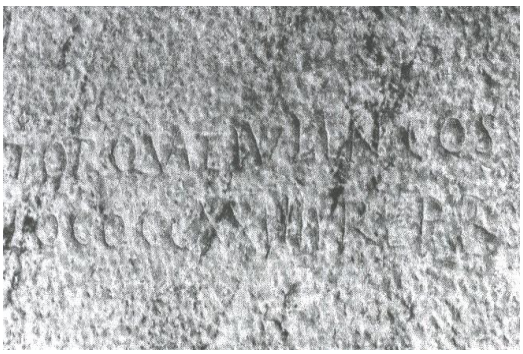
Rakamlar *loco* sözcüğünden sonra yarım satır alta yazılmıştır. Bunların aynı yazıcı tarafından sonradan ilave edildiği düşünülmektedir. Özellikle rakamlardaki düşey çizgiler son derece yüzeysel işlenmiş olup, sayıda kesinlik yoktur. Ana metinden üç satır altta yer alan *bracchium* numarasının da yine aynı yazıcı tarafından daha sonra işlenmiş olduğu anlaşılıyor.

No 75[483]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 116 x 71 x 38 cm

Cinsi: Blok

Torqua(to) et Iulian(o) cos

148

loco ccxxiiii repr(obatum)

[482] Fant. J.C, 1989a, s. 130-131, No:102; Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s.87 No: 27 aynı yazıt fakat Fant tarafından bracchium *secundo* olarak belirtilmiş.

[483] ibid, s. 131, No:103; s.87, No: 30 locus numaraları farklı fakat *REPR* benzerliği var.

76 numaralı yazıtta olduğu gibi taşın reddedilmiş olması nedeniyle, taşı çıkaran caesura grubuyla, taşı işleyen *officina* grubuna ait herhangi bir isim vermeye gerek duyulmamış olduğu anlaşılıyor.

No 76[484]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 98 x 90x 26 cm
Cinsi: Blok

Torqua(to) et Iulian(o) cos 148
loco ccxxcix
repr(obatum)

No 77[485]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 98 x 70 x 62 cm
Cinsi: Blok

a) Orfito et Prisco cos 149
loco xii b(racchio) ii
caes(ura) PER CLDAED ?
b) xii

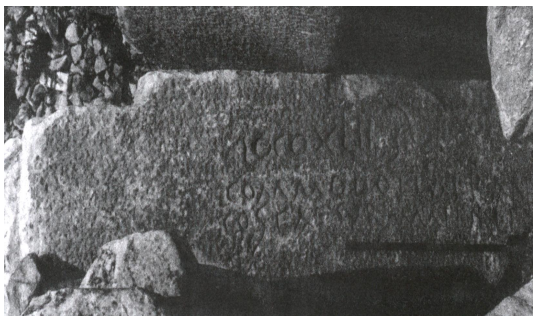
No 78[486]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 139 x 86 x 59 cm
Cinsi: Blok
Commodo et Laterano

[484] Fant. J.C, 1989a, s. 133, No:110; Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s.87 No: 30, locus numaraları farklı fakar *REPR* benzerliği var.
[485] ibid, s. 134-135, No:114; s.88 No: 31 yazıtlar birbirine çok benziyor fakat Fant tarafından *bracchium ii* , Drew-Bear tarfından *iii* olarak okunmuş.
[486] ibid, s. 136, No:118

cos caes(ura) Zosimi 154
loco xxxiii br(acchio) ii

Yazıtta yer alan konsüller *L.Aelius Aurelius Commodus (Lucius Verus)* ve *T.Sextius Lateranus*'dur

No 79[487]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 122 x 45 x 35 cm
Cinsi: Blok

loco xlii r(ecensitum)
Commodo et Laterano 154
cos caesur(a) man(lii) Alex(andri)

Rakam boyları yaklaşık 8 cm olduğu halde, 'kuşaklı R'nin (*R*) boyu 11 cm'dir. İsmi belirleyen harflerdeki izler çok siliktir. *MA*'dan sonra gelen iki düşey çizgi belirsiz bir diyagonal çizgiyle birleştirilerek *N* oluşturulmuştur. *Alex…*'de *A* dan sonra gelen *L A* ile kaynaşık şekilde (*AL*) yazılmış olmalıdır. Bu yazıttaki *caesura*, 80 numaralı yazıttaki *Manl(ius) Alexand(er)* ile aynı kişi olmalıdır. Dokimeion'da 158-160 döneminde *Alexander* adında bir ocak mühendisinin bir çok yazıtta yer alması nedeniyle söz konusu dönemin çok kısa olmasından hareketle aynı isimli iki kişinin çalışmış olma olasılığı çok zayıftır. *Manlius Alexander* bir tek kişinin ismi değil, aynen *Ostillius-Helpidephorus* ortaklığında olduğu gibi, *Manlius* ve *Alexander* ikilisinden oluşan bir ortaklık adı da olabilir.

[487] Fant. J.C, 1989a, s. 137, No:119

No 80[488]

Bulunduğu Yer: Alimoğlu Mermer Sanayi firması
Ölçüler: 142 x 92 x 79 cm
Cinsi: Blok

Commodi et Laterani cos 154
caes(ura) Man(lii) Alexand(ri)
loco lv b(racchio) iiii

Dokimeion'da 158-160 yılları arasında *Alexander* adında bir ocak mühendisinin çok faal bir çalışma yaptığı görülüyor. Sürenin çok kısa olması nedeniyle burada 79 numaralı yazıtta belirtildiği gibi birbiri peşi sıra gelen iki ayrı kişinin görev almış olma ihtimali oldukça zayıftır.

No 81[489]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 63 x 143 x 101 cm
Cinsi: Blok

loco v, b(racchio) secu(ndo)
Silvano et Au-
gurino cos, ex off(icina) 156
Asiatici, ex cae(sura)
Zosim(i)

Bu yazıtın bazı özellikleri bakımından ilk ve tek örnek olması gibi bir ayrıcalığı vardır. Şöyle ki: III.tip yazıtların karakteristik unsurları olan *tarih-locus* ve *bracchium* numaraları –*caesura* ve *officina* isimleri tam olarak ilk defa bu yazıtta yer almıştır. Bu yazıt *officina* adının kısaltma olmadan tam ve açık bir şekilde yazıldığı tek örnektir.

[488] Fant. J.C, 1989a, s. 137, No:120
[489] ibid, s. 138, No:122

No 82[490]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 109 x 53 x 69 cm

Cinsi: Blok

loco vacat b(racchio) vacat
Barbaro et Regulo cos 157
Ex of(f)i(cina) Andae ex cae(sura) Alex(andri)

Locus ve *bracchium* sayıları yazılmamıştır. '*De*' ve '*Ex*' sözcükleri az sayıdaki yazıtta yer almıştır. '*Ex*' ise '*De*' ye nazaran daha çok kullanılmıştır. *Officina Andae* ve *Caesura Alexandri* ikilisinin altı yazıtta yer aldığı görülüyor.

No 83[491]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 96 x 46 x 139 cm

Cinsi: Blok

a) *loco iiii b(racchio) iii*
Barbaro et Regulo cos ex off(icina) Pela(gonii) 157
ex caes(sura) Zosi(mi)

b) *Pal(ma ii cos?)* 109

157 yılında ocakta eskiden kalan blokların yeniden değerlendirilmesi faaliyetinin yürütüldüğü anlaşılıyor. 109 yılında üretilmiş blok üretim tarihinden 48 yıl sonra bir kere daha incelenerek uygun bir kullanım yerinin bulunup bulunmadığı araştırılmış olmalıdır.

[490] Fant. J.C, 1989a, s. 138-139, No:123; Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s.89, No: 36 aynı yazıt.
[491] ibid, s. 139, No:124

No 84[492]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 66 x 95 x 70cm

Cinsi: Blok

[lo]co xi b(racchio) qu[a(rto)]
[Ba]rbaro <u>et</u> Reg(ulo) <cos> 157
ex of(ficina) <u>And</u>(ae)
[c]ae[s(ura)] Alex(andri)

Aslında yazıtlarda '*de*' ve '*Ex'* gibi edat türünden sözcüklerin kullanılması nadirdir. '*De'* I. yüzyılın başlarındaki birkaç yazıtta yer almıştır. *Ex*'in ocak mühendisi *Alexander* ile atölye mühendisi *Andae* (*Andius*) ikilisinin yer aldığı hemen hemen tüm (Örnek No 83-86-88) yazıtlarda kullanılmış olduğu görülüyor.

Buradaki *officina* adını kesin olarakbilmeye imkan yoktur. İsim *Volcacia Andia* gibi, bir takma isim veya *Andia Melissa* gibi etnik kökenli bir isim de olabilir. Ancak Dokimeion'da yönetim kademesinde yöreden bir kişinin görev olma ihtimalinin zayıf olduğu göz önüne alınacak olursa bu *officina* adının Psidia Antiocheia'da yerleşik bir ailenin adı olduğu söylenebilir. Bir diğer olasılık ise *bu* ismin taş işçilerinin koruyucu tanrıçası olan Kybele'nin yöresel adı olmasıdır.

No 85[493]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 151 x 60 x 107 cm

Cinsi: Blok

[492] Fant. J.C, 1989a, s. 139-140, No:125
[493] ibid, s. 140, No:126

a) *Tertullo et Sacerdote cos* 158
ex off(icina) Pelagon(ii) caes(ura)
Zosim(i) loco iiii b(racchio) quart(o)
b) *vli*

Pelagon adı ilk defa bu yazıtta tam olarak yer almıştır. İsmin orijinali *Pelagonius* olmalıdır. 145-175 yılları arasında 30 yıl görevde kaldığı anlaşılıyor. Bir taş işçisi için 30 yıllık aktif bir çalışma dönemi oldukça uzun bir süre olacağından, adı geçen şahsın ölümü veya emekli olmasından sonra da atölyenin aynı isimle devam etmiş olması ihtimal dahilindedir.

No 86[494]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 104 x 43 x 93 cm
Cinsi: Blok

Quintillo et Prisco cos 159
ex off(icina) Andae caesur(a)
Alex(andri) loco xviii b(racchio) tert(io)

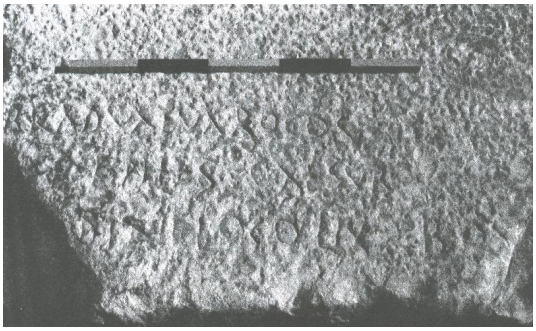

No 87[495]
Bulunduğu Yer: Bacakale.
Ölçüler: Çap 51-50, Uz.:89
Cinsi: Sütun

Quintillo et
Prisco cos 159
loco xvii
caes(ura) Alex(andri)
b(racchio) quar(to)

[494] Fant. J.C, 1989a, s. 141, No:129
[495] ibid, s. 142, No:130

No 88[496]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 92 x 56 x 40 cm

Cinsi: Blok

Quintillo et Prisco cos

159

ex off(icina) Andae caes(ura) Alex(andri)

loco ccclxxiiii

b(racchio) secun(do)

No 89[497]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 102 x 45 x 118 cm

Cinsi: Blok

Bradua et Varo cos 160

[o]ff(icina) Ephes(iana), caesur(a)

[Clau]diani, loco lix, b(racchio) qu[ar(to)]

Ephesos'u çağrıştıran *Officina Ephesiana* veya *Efes(iana)* bir kişi adı değil ancak bir kuruluşun adı olabilir. Bu ismin ocakta yer almasının belli başlı iki sebebi olabilir. Birincisi bu dönemde Belevi yöresinde büyük çapta mermer ocaklarının işletilmekte olduğu düşünülecek olursa yörede yetişmiş tecrübeli taş işçilerinin *Dokimeion*'a gelmiş olmasıdır. Bir diğer olasılık ise adı geçen yöreden *Dokimeion*'a tecrübeli işçi transferiyle ilgili olmaksızın, *Artemis* Kültünün Ephesos ve civarında yaygın olması yanında *Ephesos*'un yaygın bir şöhrete sahip olması nedeniyle *Ephesos*'a karşı duyulan derin hayranlık olabilir. Gerçekten'de III.yüzyıl içinde Dokimeion Ephesos ile bir ittifak yapmış olup, sikkeler üzerindeki *Ephesion Dokimeion Homonoia* lejantı *Dokimeion*'a hakim olan atmosferi gösteren ilginç bir örnektir. Sonuç olarak;

[496] Fant. J.C, 1989a, s. 145, No:139
[497] ibid, s. 147, No:144

Ephesos adının, Dokimeion ocaklarında yer almasının bu yöreye karşı duyulan hayranlıktan kaynaklanmış olduğu söylenebilir.

No 90[498]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 144x 36 x 70 cm
Cinsi: Blok

Bradua et Varo cos 160
off(icina) Andae, caesu(ra) Alex(andri)
loco lx, (kappa)
r(ecensitum)

No 91[499]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 135 x 63 x 62 cm
Cinsi: Blok

Bradua et Varo cos 160
off(icina) Pelag(onii), caesur(a)
Claudian(i)
loco lxvi b(racchio) quar(to)

No 92[500]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Cinsi: Blok

a) [I]mp(eratore) Antonino n(ostro) iii [e]t I[mp (eratore)]
Vero n(ostro) ii cos, off(icina) Anda(e) 161
caes(ura) fabi, loco x
b) r(ecensitum)

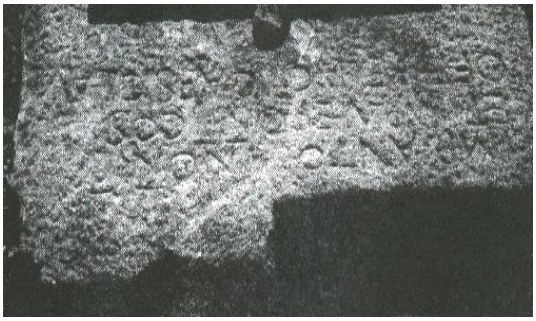
[498] Fant. J.C, 1989a, s. 148, No:145
[499] ibid, s. 148, No:146
[500] ibid, s. 149, No:148; Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s.92, No: 52 yazıtlar aynı.

No 93[501]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 87 x 80 x 76 cm

Cinsi: Blok

a) Imp(eratore) Antonino n(ostro) iii
et Imp(eratore) Vero n(ostro) ii cos 161
off(icina) Pelag(onii) caes(ura) Claud(iani)
b) r(ecensitum)
c) loco xxxx[…..]

No 94[502]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 121 x 65 x 210 cm

Cinsi: Blok

a) *Rustico ii et Aquiliono cos* 162
off(icina) And(ae), caes(ura) Dom(estici)
b(racchio) iiii, loco cvi

b) *An(dae?)*
~~*loco lxxxxi*~~
~~*b(racchio) quar(to)*~~

b) Yazıcı tarafından *locus ve bracchium* numarasının hatalı yazılmış olduğu anlaşıldığından son iki satır harflerin ortasından geçen çizgi ile iptal edilmiştir.

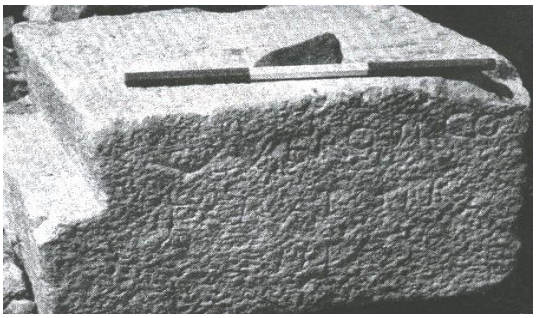
[501] Fant. J.C, 1989a, s. 150-151, No:151; s.92, No: 51 yazıtlar aynı.
[502] ibid, s. 151-152, No:153; Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s.92, No: 54 yazıtlar aynı.

No 95[503]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 86 x 59 x 71 cm

Cinsi: Blok

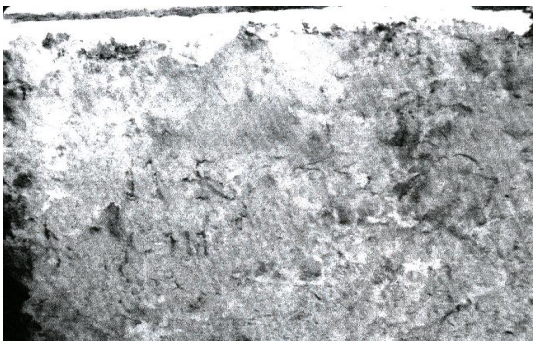
Severo ii cos *173*
ex rat(ione) Syr(i)
iii

No 96[504]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 152 x 73 x 99 cm

Cinsi: Blok

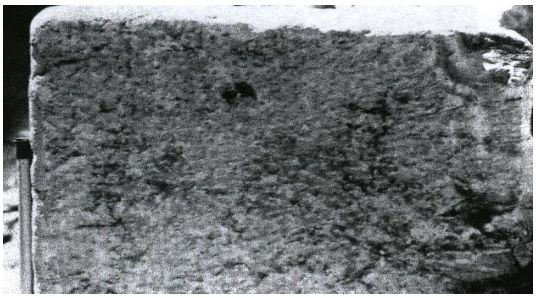

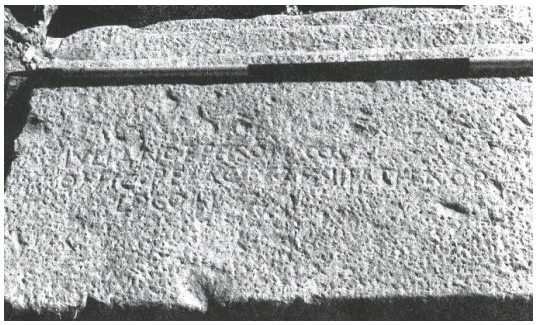
a) *ii r(ecentisum)*
ciii

b) *Iviii MS*

c) *A II*

d) *Iuliano et Peisone cos* *175*
offic(ina) Pelag(onii), caes(ura) iii
Athenob(i)
loco ii

b) *MS* harfleri son derece net bir şekilde yazılmıştır. Ne anlama geldiği belli değildir.

c) Bu textin ne amaçla yazıldığı belli değildir.

d) *Athenobius* adı az rastlanılan bir isimdir. Özgürlüğünü kazanmış bir köle olduğu tahmin edilen ve aynı adı taşıyan *C.Acilius Athenobius* adında bir kişi daha vardır. *Caesura* ve bir

[503] Fant. J.C, 1989a, s. 153-154, No:158
[504] ibid, s. 154-155, No:160

sayıdan oluşan formülasyon ilk defa bu isimle birlikte yer almıştır. Ne anlama geldiğini kesin olarak söylemek mümkün değilse de bu numaranın, alışılmış işletme şartlarının dışında, aynı adı taşıyan iki veya daha fazla sayıda *caesuranın*, aynı dönem içinde birlikte çalışmakta olduklarının bir işareti olabilir. Bu anlamda *caesuraları* birbirinden ayırmak için burada görüldüğü gibi, her birine ayrı bir sıra numarası verilmiş olmalıdır.

No 97[505]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 199 x 86 x 65 cm
Cinsi: Blok

a) *iussu Aur(elii) [.]r[..]n*
FRANS
b) *D*
c) *repr(obatum*)

a) *Iussu* ifadesinden sonra yetkili bir kişinin örneğin *Synnada* üst yönetimindeki bir *procurator* adının yer alması gerekmektedir. Bu nedenle yazıtta yer alan kişi 170'li yıllarda önce *procurator marmorum*, görevini üstlenen daha sonra da *procurator phrygiae* olarak görev yapan *Aur(elii) Marcion(is)* olabilir. Burada önemli olan husus bu textin tümüyle gönderileceği yeri gösteren bir adres formunda olmasıdır. Bu şekilde, gönderim adresi içeren yazıtların sayısı çok azdır.
c) Burada dikkati çeken bir diğer husus *repr(obatum*) sözcüğünün 140'lı yılların dışında nadiren kullanılmış olmasıdır.

[505] Fant. J.C, 1989a, s. 156, No:163

No 98[506]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 110 x 45 x 80 cm

Cinsi: Blok

of(f)ic(ina) Ve[..]a, caes(ura) Tit[i],
Comodo dom(ino) n(ostro) et Qu-
loc(o) ii, r(ecensitum)
intillo cos 177

No 99[507]

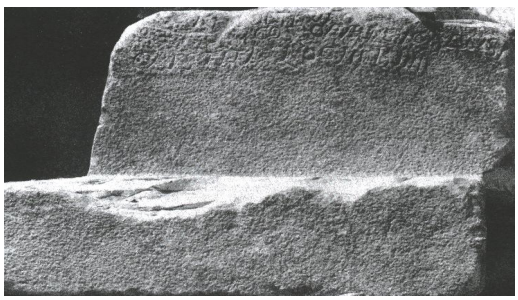
Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 118 x 60 x 80 cm

Cinsi: Blok

C[o]modo [dom(ino) n(ostro)] et Q[u] intillo
cos, off(icina) Comodiae, caes(ura) Titi 177
loc(o) xi, r(ecensitum)

No 100[508]

Bulunduğu Yer: Bacakale

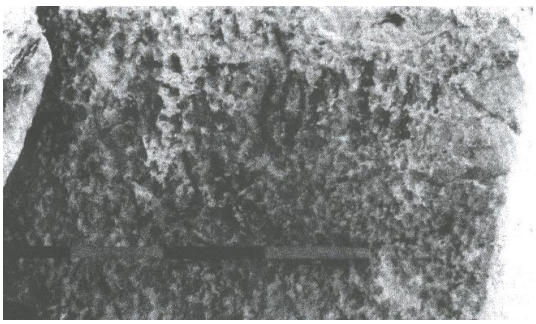
Ölçüler: 94 x 104 x 56 cm

Cinsi: Blok

a) *Orf[it]o et Rufo*
b) *cos, off(icina) AE?* 178
caes(ura) Titi, loc(o) iii, b(racchio) iii

[506] Fant. J.C, 1989a, s. 158, No:167
[507] ibid, s. 158-159, No:169
[508] ibid, 1989a, s. 159, No:170; Christol M. ve Drew-Bear T., 1987, s.94, No: 64

No 101[509]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Blok Boyutları: 143 x 70 x 48 cm

Cinsi: Blok

a) Orfito <u>et</u> Rufo cos, off(icina) Comm(odiana)
178
c<u>ae</u>s(ura) Titi, loc(o) iii, b(racchio) quar(to)

b) c(aesura?) Ant(onini?), loc(o) iiii
<u>ANT</u> [.]o[.]

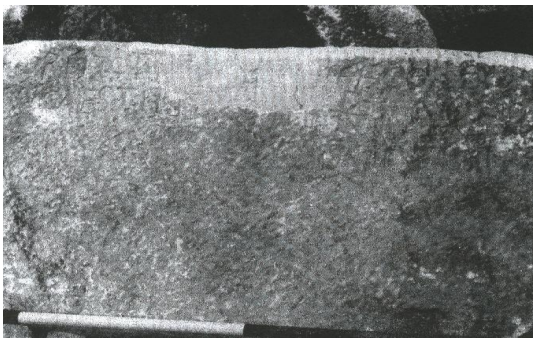
c) (epsilon) (phi)

a) *Officina* adı tamamlanırken 102 numaralı yazıttaki *officina Commodian(a)* isminden yararlanılmıştır. 100 numaralı blok ile birlikte aynı *caesura* tarafından aynı tarihte çıkarılmış olmasına rağmen bu yazıtın ona nazaran daha titizlikle işlenmiş olduğu görülüyor. *loco* numarası III olarak verilirken b'de IV. olarak verilmiştir. Aynı yıl içinde (178) üretilmiş olan 100 numaralı yazıtta da *loco* numarası III'dür. Ancak aynı bir yıl içinde, iki ayrı blok üzerinde aynı *loco* numarası yer alamayacağından ve (b)'de *locus* numarasının IV olarak verildiği dikkate alınarak, a'da yer alan *loco* numarasının (III) yanlış yazıldığı sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan konu sadece yazıcının III ve IIII rakamlarını yanlış yazmasıyla açıklanamaz. Şüphesiz III ve IIII rakamlarının yazılmasıyla bir yerde kolaylıkla hataya düşülebilirse de, taşı çıkaran veya çıkarmakla görevli olan kişinin yazılmasında kolaylıkla hata yapılamaz. *Caesura Titi* yerine, yanlışlıkla *Antoninus* yazılması mümkün gözükmemektedir. Kanımca burada bir yazım hatası değil, bir prensip hatası vardır. Bir bilgi eksikliği veya yanlışlığı bulunmalıdır. Aslında III ve IIII doğru olarak yazılmıştır. *Titi* 178 yılının hemen başında iş başı yaptırdığı ekibinin üçüncü bloğu çıkaracağını görür. Bu 100 No'lu bloktur. Yarısı hemen hemen eş zamanlı olarak sökülmeye başlanan 101 No'lu bloğun da kendisine ait olduğunu düşünüp, taşın III.taş olduğu bilgisine dayanarak taşa *Titi* ve *loco iii* yazılır. Aslında bu taş *Antoninus* ekibince çıkarılmaktadır ve *Titi*'nin III.taşından sonraki ürün olarak

[509] Fant. J.C, 1989a, s. 159-160, No:171; ibid, s.94, No: 64

loco iiii numarası alır. Sonuç olarak yanlışlık sadece iii rakamı değil, (*Titi + iii*) dür ve hatadan dönülmüştür.

b) *ANT* ikinci kere yanlışlıkla yazılmış olup, üstteki satırın tekrarıdır.

No 102[510]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 147 x 100 x 65 cm

Cinsi: Blok

Orfito et R[ufo cos, o] ff(icina) Comodian[a] 178
Caes(ura) Titi, loc(o) [---] i [-], r(ecensitum) ix
ADN, ex k(alendario) nov(o)

38 numaralı yazıttaki *DSN*'de olduğu gibi bu yazıttaki *ADN* rumuzunun anlamı belli değildir. Olasılıkla 105ve 106 numaralı yazıtlarda yer aldığı şekliyle *ad nomen*, olabilir. Nomen, hem özel hem de kamu hukukunda, alacak/borç hesabı anlamına gelmektedir. Bu durumda taş sorumluluğu bir kişi veya kuruluşa geçerken, söz konusu kişi ve kuruluşlar arasında taşın devri ile birlikte, bir hesap transferi yapılmış olduğu anlaşılıyor.

No 103[511]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 105 x 36 x 105 cm

Cinsi:

Commodo dom(ino) n(ostro)] n(ostro)ii et Martio Ver[o]
ii cos off(icina) Lucilli caes(ura) Titi loc(o) ii 179
b(racchio) tert(io)

[510] Fant. J.C, 1989a, s. 160, No:172; Christol M. ve Drew-Bear T., 1987, s.94 No: 64
[511] ibid, s. 161, No:174; Christol M. ve Drew-Bear T., 1987, s.95, No: 66 olasılıkla tamamen aynı.

No 104[512]

Bulunduğu Yer: Bacakale

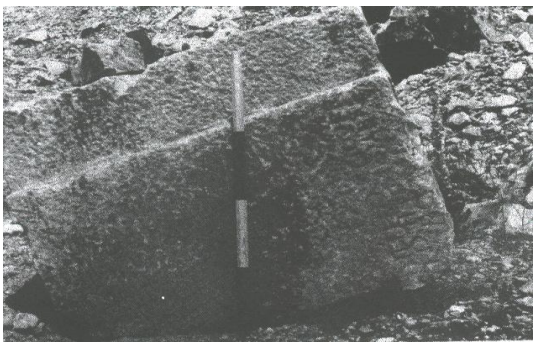
Ölçüler: Çap: 84 cm, Yük.:31 cm

Cinsi: Sütun Tamburu

Commodo dom(ino) n(ostro) ii
et Martio Vero ii cos, off(icina) *179*
Com [o] d (iana), caes (ura) Titi, loc(o) i, b(racchio) quarto

104, 105 ve 106 numaralı yazıtların üçünün de aynı bir kişi tarafından yazıldığı, yazılara hakim olan stil ve karakteristik unsurlardan anlaşılmasına rağmen; her üç yazıtta da adı geçen *Caesura Titus* belirlenirken neden *(Titus, Titi, Tito)* gibi farklı isimler kullanıldığını anlamak mümkün değildir.

No 105[513]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 111 x 89 x 78 cm

Cinsi: Blok

[Commodo dom(ino)] n(ostro) ii et Martio Ver(o)
[ii cos, recep]ti a Tito nomene 179
[- - -] *b(racchio) quar(to)*

Not: 106 numaralı yazıtta yer alan *receper(at) …Titus,* Titus'dan ;*recepti a Tito,* Tito tarafından alınmıştır şeklinde anlaşılmalıdır.

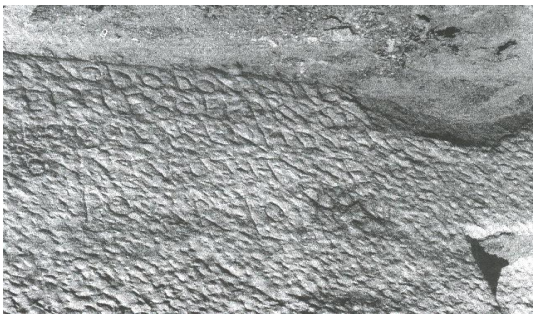
[512] Fant. J.C, 1989a, s. 161-162, No:175
[513] ibid, s. 161, No:176

No 106[514]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 117 x 68 x 143 cm

Cinsi: Blok

Commodo dom(ino) n(ostro) ii et [Martio Vero cos ii] 179

Recepti ex off(icina) Prusa[---]

İn locqum lapidum quos receper(at)

Promutuo Titus ex caesu(ra) VEERI?

b(racchio) quar(to), loco xxv

Bu yazıt ifade edilmek istenen amacın, tam bir cümle bütünlüğü içinde verildiği yegane örnek olup, *Dokimeion* dahil bugüne kadar hiçbir imparatorluk ocağında bir benzerine rastlanmamıştır. Yazıtın olası anlamı şöyle ifade edilebilir:

(Bu blok) off(icina) Prusa[---]'dan Titus'un caesura VEERI'ye olan borcuna karşılık olarak alınmıştır.

Burada bir gelir veya kâr payının, alacak-borç ilişkisi içinde ocak yönetimince nasıl düzenlendiği ve mali ilişkilerin en ince detaylara varıncaya kadar, idarece nasıl takip ve kontrol edildiği görülüyor. Durum aşağıda belirtildiği gibi basite indirgenerek daha rahat anlaşılabilir hale getirilmiştir.

a- *Caesura Titus*, *caesura VEERI*'ye borçludur.
b- *Titus, VEERI*'ye olan borcunu, doğrudan ona ödemek yerine, onun adına *officina Prusa*'ya bloğu transfer etmek suretiyle ödeme yolunu seçiyor.
c- Ocak yönetimi de bu bloğu *officina Prusa*'dan teslim alırken, taşla ilgili üretim payını caesura *VEERI* 'i hesabına transfer ediyor.

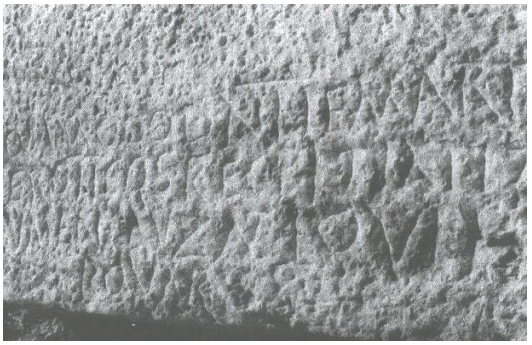
[514] ibid, s. 162-163, No:177

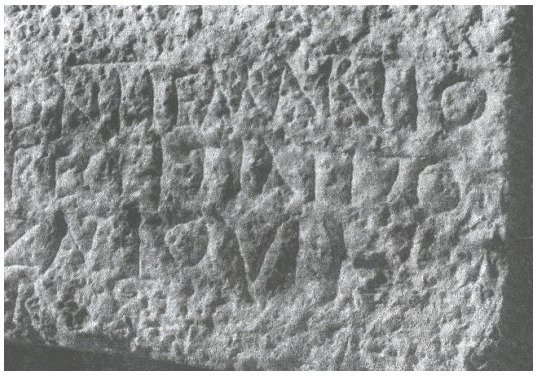
No 107[515]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 84 x 19 x 77 cm

Cinsi: Blok

Commodo d(omino) n(ostro) ii et Martio

Vero ii cos, recepti a Tito 179

n [o] men [e] ZNT IOVI [.]

[…..] br(acchio) quarto

106 numaralı yazıtta olduğu gibi *recepti a Tito; Tito* tarafından alınmıştır , şeklinde anlaşılmalıdır. Yani burada *Tito* veren değil, alan kişidir.

No 108[516]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 106 x 79 x 165cm

Cinsi: Blok

[l]oc(o) iii, b(racchio) ter(tio)

Laterano et Ru-

Fino cos, off(icina) Pers(is) 197

caes(ura) Neophyti

officina adı, *Contra Pers(is)* veya *Iuxta Pers(is)*

[515] Fant. J.C, 1989a, s. 163, No:178

[516] ibid, s. 163, No:179

No 109[517]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 207 x 54 x 72cm

Cinsi: Blok

loco ii b(racchio) [---] Saturnino
et Gallo cos ex off(icina) He<r>culi(ana?) 198
caes(sura) Ostill(i) Elpide-
pho(ri)

Yazıtta *bracchium* numarası yazılmamıştır. *Officina* adı burada tam olarak yazıldığına göre '*Herculi*' '*Herculius*' isminin 'in' hali olarak değerlendirilemez. Yani *Herculi*, *Herculius*'un ekibi şeklinde anlaşılmamalıdır. Bu nedenle bu dönemde yer alan *Comodiana, Urania, Sever(iana)* gibi isimlere benzer şekilde *Herculi(ana)* şeklinde tamamlanmıştır.

No 110[518]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 92 x 65 x 106 cm

Cinsi: Blok

loc(o) vi, [b(racchio)…]
Albino et [Aemi]liano <cos> 206
off(icina) Contra Persis, caes(ura)
Herculan(ii)

No 111[519]

Bulunduğu Yer: Bacakale

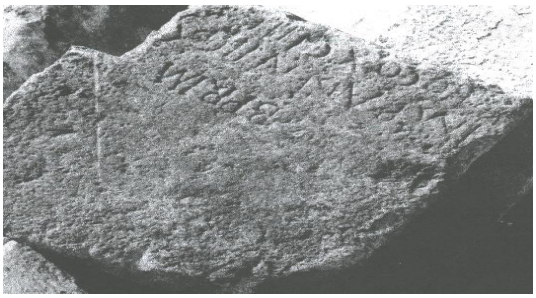
Ölçüler: 134 x 73 x 126 cm

Cinsi: Blok

[517] Fant. J.C, 1989a, s. 164, No:182
[518] ibid, s. 168, No:193
[519] ibid, s. 172-173, No:207

loc(o) xxvii, b(racchio) quar(to), COM i
Antonino Aug. et Adveno cos 218
off(icina) luxta Persidem
caes(ura) Phoenicem

218 yılında *Macrinus*'un Suriye'de öldürülmesinden sonra *Elagabalus*, imparator olmuş ve yazıtların çoğunda tek başına yer alarak, *Imp.Antoninus Aug.* veya *Imp.Antoninus n(oster)* şeklinde belirlenmiştir. (No 112). Diğer *Antoninus* ise 220 yılında imparator olmuş ve textlerde *Imp.Ant[o]nino Aug. iii* şeklinde yazılmıştır.(No 113)

No 112[520]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 94 x 85 x 56 cm
Cinsi: Blok

b(racchio) prim(o)
Imp(eratore) Ant(onino) n(ostro) ii cos 219
loco xciiii

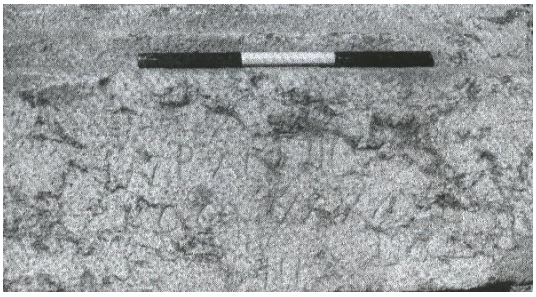

No 113[521]
Bulunduğu Yer: Bacakale
Ölçüler: 209x 66x 179 cm
Cinsi: Blok

loc(o) xcii, b(racchio) quar(to)
Imp.Ant[o]nino Aug.iii
et Comaz[o]n(e) cos 220
off(icina) lux(ta) P[er]s(is), cae(sura) Phoenic(is)

[520] Fant. J.C, 1989a, s. 174, No:211
[521] ibid, s. 175, No:214

No 114[522]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 175 x 61 x 31 cm

Cinsi: Blok

a) *Imp.Ant(onino) iii cos,* 220
loco xxxxvii,
b(racchio) iii

b) *b(racchio) tert(io)*

No 115[523]

Bulunduğu Yer: Bacakale

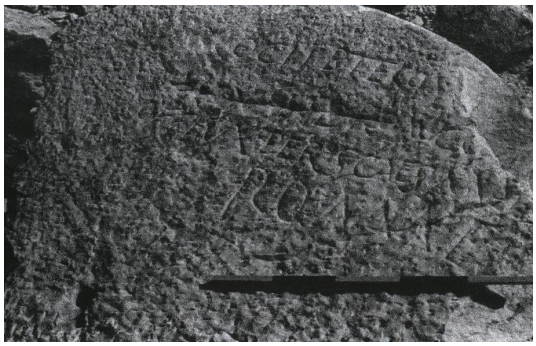
Ölçüler: Çap:143 cm, Uz.:94 cm

Cinsi: Sütun Tamburu

a) loc(o) ii, b(racchio) te(rtio), COM [i]

b) Alexandro Aug(usto) co[s] *222*

off(icina) lux(ta) Pers(is), caes(ura) Mar(yllini)
Romae

a) (*COM*) ibaresi bazı yazıtlarda *locus* veya *bracchium* numaralarından sonra daima *COM I* şeklinde yer almasına rağmen anlamı ve fonksiyonunun ne olduğu bilinmiyor.

b) *Romae*'nin sütunun gönderileceği son noktayı gösterdiği tahmin ediliyor. Taşın gönderileceği yeri belirten adres formundaki yazıtların çok az sayıda olduğu biliniyor.Aslında üretilen taşların büyük bölümünün Roma'ya gönderileceği düşünülecek olursa böyle bir adresin konulma nedenini anlamak zordur.

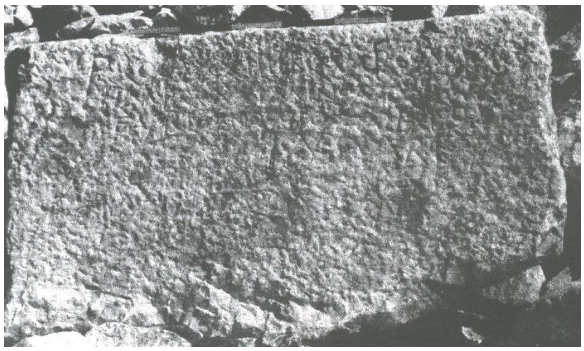
[522] Fant. J.C, 1989a, s. 175-176, No:216
[523] ibid, s.176, No:217

No 116[524]

Bulunduğu Yer: Bacakale

Ölçüler: 106 x 70 x 40 cm

Cinsi: Blok

P.loc(o) lxxiiii, b(racchio) quar(to), COM i
Imp.maximiano Aug(usto)
et Africano cos, off(icina) Alex(andrina) *236*
caes(ura) Vari

P'nin anlamı ve fonksiyonu belli değildir. Bu yazıtın en önemli özelliği ; *Dokimeion*'da ve Akdeniz havzasındaki imparatorluk ocaklarında bulunan en son tarihli örnek olmasıdır.

Vatikan' da Bulunan Dokimeion Ocak Yazıtları

Roma'da *Via Marmorata*'da bulunan Dokimeion menşeli iki *pavonazetto* sütun, Dokimeion yazıtları içinde önemli bir yere sahiptir. Bu sütunlarda yer alan yazıtların önemi III.yazıt tipini karakterize eden *caesura* ve *officina* adıyla belirlenen imparatorluk görevlilerinin ilk defa bu yazıtlarda yer almış olmasıdır. Daha önce belirtildiği gibi *caesura* ocakta taşı ana kayadan çıkaran ocak mühendisi konumundaki bir kişidir. O*fficina* ise taşın işlenmesinden sorumlu atölyeyi veya bu atölyeyi yönetmekle görevli atölye mühendisi tanımlanmaktadır. Bu nedenle *officina* sözcüğü yerine göre bir kişi adı olabileceği gibi, bir şehir adı da olabilir.Ocakta sadece bir tane değil, sayıları beşe kadar ulaşan *caesura*'nın, aynı zaman dilimi içinde görev aldığı ve her bir *caesura*'nın ocağın sadece belirli bir bölgesinde değil, ocağın tamamını kapsayan alanda çalışmış olduğu anlaşılıyor.

[524] Fant. J.C, 1989a, s. 178, No:222

Via Marmorata'da elde edilen söz konusu bu iki sütun sergilenmek üzere o sırada açılan *Museo Lateranense*'ye nakledilmiştir. Henzen yazıtları burada Bartolomeo Borghesi'nin de yardımıyla okuyarak ilk defa 1844 yılında literatüre geçirmiştir. Daha sonra yazıtlar muhtelif yazarlarca defalarca incelenmiştir. Sütunların alt ve üst yüzeylerinde yer alan yazıtların bulunduğu bölümler 1870 yılında 10-30 cm kalınlığında tamburlar halinde kesilip ayrılıyor. Daha sonra kırılıp bazı parçaları kaybolan bu tamburları Hirchfeld'in[525] bizzat görüp, yazıtların okunuşunda bazı düzeltmeler yaptığı anlaşılıyor. Daha sonra yazıtlar Dubois[526] koleksiyonuna alınmıştır. Lateran Müzesi'nin kapanmasından sonra da yazıtların bulunduğu tamburlar Vatikan'da *Museo ex-Lateranense*'ye nakledilmiştir. Tamburların fiziksel özellikleri ve boyutları hakkında hiçbir yayında bilgi verilmediği dikkate alınarak, tamburların boyutları ve fotoğrafları ilk defa C. Fant tarafından 1989 yılında yayınlanmıştır. Yazıtların aşağıda verilen okunuşları; sonradan Hirschfeld tarafından, üzerinde bazı küçük düzeltmeler yapılan Henzen'in orijinal metnine uygundur.

No 117[527]
Ölçüler: Çap: 68 cm, Yük.:12 cm
Cinsi: Sütun Tamburu

L.Aelio
[C]aesare n(ostro) iii et Bal-
bino cos rationi 136
urbicae su cur(a) Irenaei
Aug(usti) lib(erti) proc(uratoris) caesura Tulli
Saturnini (centurionis) Leg(ionis) xxii Prim(igeniae)

Dokimeion yazıt sisteminde '*et*' '*et*' şeklinde kaynaşık formda yazılmasına rağmen bu yazıtta, farklı bir biçimde harfler ayrı ayrı işlenmiştir. Henzen ve büyük olasılıkla Borghesi ve Bruza üçüncü satırın sonunda yer alan sözcüğü '*rationis*' şeklinde okumuştur. Halbuki söz konusu sözcüğünün yer aldığı bölümde ilave bir harf

[525] Hirscfeld. O, 1905, s.177, no:2
[526] Dubois. Ch, 1908, s.90, nos.199 ve 200
[527] Fant. J.C, 1989a, s. 251-252

konulmak istenmiş olması halinde yeteri kadar boşluk bulunduğu ve buraya bir 's' harfinin rahatlıkla yerleştirilebileceği görülüyor. Buna rağmen buraya herhangi bir harfin konulmayıp boş bırakılmış olması nedeniyle sözcüğün doğru okunuş biçiminin '*rationis*' değil, '*rationi'* olduğu söylenebilir. 5. ve 6. satırlarda ismi geçen *centurion Tullius Saturninus* 136 yılından başlayarak bir çok yazıtta *caesura* olarak yer almıştır.

Kayıp olduğu belirtilen üst tamburdaki yazıt Henzen'e göre;

No 118[528]

Off(icina) Pa(pia)
n(umero) lxxvi

şeklindedir.136 yılına tarihlenen bu yazıtta *caesura* ve *officina* birlikte yer almış olmalarına rağmen, 156 yılına gelinceye kadar ocağın *caesura* veya *officina* adı altında tek bir mühendis tarafından yönetilmiş olduğu görülüyor. 156 yılına tarihlenen 81 numaralı yazıttan görüleceği gibi *caesura Zosim(i)* ve *officina Asiatici* ile başlayan yeni ocak organizasyon modeli bu tarihten sonra yerleşik bir yapı kazanmıştır. Bu organizasyon modelini içeren son yazıt ise 236 yılına tarihlenmiştir.

No 119[529]

Ölçüler: Çap: 68 cm, Yük.:25-28

Cinsi: Sütun Tamburu

a) *A[elio]*
Tu[lli]

b) *L.Aelio Caesare n(ostro) iii dot L*
et Balbino cos r<a>tioni 136
urbicae sub cur(a) Iren-
[a]ei Aug(usti) lib(erto) proc(uratoris) caesura
[Tu]lli Saturnini (centurionis) leg(ionis)
xxii Prim(igeniae)

[528] Fant. J.C, 1989a, s. 251-252
[529] ibid, s. 253-254

(b) 1. satır: ilk harf hafifçe bozulmuş olup, L'nin alt yatay çizgisi yoktur.

2.satır: 117 No'lu yazıtta belirtildiği gibi '*et*' nin kaynaşık şekilde yazılmış olması

Dokimeion yazıt literatüründe istisnai bir durumdur.

No 120[530]
Ölçüler: Çap: 58-59 cm, Yük.:25-30
Cinsi: Sütun Tamburu
119 numaralı Vatikan sütununun parçasıdır.

off(icina) Papi(a)
n(umero) Xciv
loco xx

Vatikan'daki bu dört yazıt yukarıdaki açıklandığı şekilde '*et*' sözcüğünün yazılış biçiminde olduğu gibi; yazılım özellikleri ve içerik yönünden, Dokimeion yazıt literatüründen bazı farklı özellikler taşımaktadır. II. ve III.tip yazıtlarda ana karakteristik unsurlar *locus* ve *bracchium* notasyonaları olmasına rağmen yukarıda verilen dört yazıtın hiç birinde taşın ocakta üretildiği bölgeyi gösteren *bracchium* numarası yer almazken, locus numarası sadece birinde vardır. Aslında *locus*'un bulunduğu bölümün orijinal metne sonradan ilave edildiği tahmin ediliyor. Dokimeion yazıtlarında yerleşik uygulamada taş üzerine gideceği adres veya alıcının kimliğiyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemesine rağmen burada taşın alıcısı *ratio urbica* şeklinde belirlenmiştir.

[530] Fant. J.C, 1989a, s. 253-254

Prokonnesos (Marmara Adası)

Saraylar liman kasabası Marmara Adası'nın kuzeyinde antik Prokonnesos yerleşimi üzerine kurulmuştur. Mermer yatakları kasabanın çevresinde 40 km^2'lik bir alanı kapsamakta olup, gerek antik, gerekse modern mermer ocaklarının tümü bu bölgeye dağılmış durumdadır. Aslında modern işletmeler antik ocakların bir devamı gibidir. Ocakların büyük bölümü kasabanın kuzeyinde deniz seviyesinden 100-200 metre yükseklikte doğu-batı yönünde Silinte ile Mandıra arasındaki yaklaşık dört kilometre uzunluğundaki 'bereketli kuşak' üzerinde bulunmaktadır.[531] *Proconnesian* mermerinin, beyaz Dokimeion mermeri kadar ince kristalli bir yapısı yoktur. Işık geçirgenliği ve cila tutma kapasitesinin de Dokimeion mermeri kadar yüksek olduğu söylenemez. Üstelik mermer katmanları yatay düzlemde genellikle gri, nadiren de mavimsi gri renkteki bantlarla bozulmaktadır. (Levha XXXI, Plan 1)

Prokonnesos mermerleri genellikle bir *gnays zonu* üzerinde yer almakta olup, kristal büyüklüğü, renk ve yapı itibarıyla çok küçük bir alanda, hatta aynı bir ocak içinde bile büyük değişiklikler göstermektedir. Mermer genellikle iri kristalli olup açık mavi veya süt beyaz renkte oluşumlara sahiptir. Renklerde homojenlik yoktur. Özellikle yatay düzlemde gri şeritler halindeki bantlar mermer yapısındaki homojenliği ve sürekliliği bozan önemli bir unsurdur. Bu şeritlerle yapıdaki sürekliliğin bozulması yüzünden; mermerin yatay düzlemdeki gerilmelere direncinde büyük ölçüde azalma meydana gelmektedir. Bu farklı yapıdan dolayı mermerin kesme kuvvetine direnci büyük ölçüde azalmaktadır. Yüklerin ayrılma yüzeyine dik olması durumunda ise gerilmelere dayanma gücünde herhangi bir azalma olmayacaktır. Düşey doğrultudaki mermer katman yüksekliğinin büyük boyutlu ürünlerin üretilmesine imkan vermeyecek kadar küçük olması[532] nedeniyle üretim genellikle sütun gibi monoblok büyük parçalar şeklinde değil, sütun tamburu, sütun kaidesi gibi küçük boyutlu parçalar şeklinde yapılmıştır.

[531] Asgari, N., ve Drew-Bear, T., 'The Quarry Inscriptions of Prokonnesos,' . Herrmann, N. Herz and R. Newman (ed.) içinde, *ASMOSIA 5, Interdisciplinary Studies on Ancient Stone – Proceedings of the Fifth International Conference of the Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity, Museum of Fine Arts, Boston, June 1998*, 2002, s. 1
[532] ibid, s.1

Monoblok sütun gibi uzun parçalar ancak yatay düzlemde kesilerek çıkarılmaktadır. Söz konusu bu imalat şekli nedeniyle sütunlarda zorlama gerilmeleri bantların ayrılma yüzeylerine paralelel doğrultudadır. Yapıda homojenitenin bozulduğu yüzeylerin kesme kuvvetine dayanımı azaldığından, sütunların yük taşıma kapasiteleri bu nedenle büyük ölçüde düşmektedir. [533]

Proconnesian ocaklarının imparator Hadrian döneminde imparatorluk mülkiyetine geçirildiği tahmin edliyor. Bugün elimize ulaşabilen hukuki metinlerde imparatorluk idaresinin taş ocaklarının yönetimine ilişkin bazı bilgilere rastlanıyorsa da, bunların gerçek durumu yansıttığı şüphelidir.[534] Örneğin Diokletian'ın fiyat listelerinde *(edictum de pretiis)* belirlenen işletmelerin tümünün imparatorluk mülkiyetinde olup olmadığı veya imparatorluk idaresince yönetilen ocakların sadece listede yer alan ocaklarla mı sınırlı kaldığı kesin olarak belli değildir.

Prokonnesos ocaklarında çalışan işçilerin statüsü de diğer imparatorluk maden ve mermer ocaklarında çalışanlardan farklı değildir. Burada da çalışma şartlarının çok ağır olmasından dolayı[535]

---

[533] Asgari. N, ve Drew-Bear. T, 2002, s.1

[534] Sodini, J.P, 'Marble and Stoneworking in Byzantium, Seventh-Fifteenth Centuries,', *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fidteenth Century*, Ed.Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, 2002, s.133

[535] Orman, A., Ünlü, M., Cirit, M., Yücel, A., 'Mermer İşçilerinde Solunum Fonksiyon Testleri, Solunum Semptomları ve Akciğer Grafisi Bulguları' *Toraks Dergisi 2*, 2002, s.188-193, İnorganik toz maruziyeti ile ortaya çıkan klasik hastalık formu pnömokonyozlar olmakla birlikte, maruziyet sonucunda pnömokonyoz olmaksızın öksürük, balgam çıkarma gibi semptomlar, akciğer fonksiyonlarında bozulma ve obstrüktif akciğer hastalıkları da görülebilmektedir. Birbirini takibeden 2 yıl ve yılda en az 3 ay öksürük ve balgam çıkarma yakınması olanlarda kronik bronşit olduğu kabul edilmiştir. Çalışma ortamlarının toz analizinde, SiO_2 çok düşük yüzdelerde saptanmış olup, solunabilir toz miktarları açısından gruplar karşılaştırıldığında en tozlu ortamın atölye grubunda, daha sonra sırası ile fabrika ve ocak grubunda olduğu görülmüştür. Çalışma grupları solunumsal yakınmalar açısından karşılaştırıldığında, öksürük yakınmasının, her 3 çalışma grubunda da memur, teknisyen grubuna göre anlamlı olarak fazla olduğu, balgamın ise ocak ve fabrika grubunda, atölye ve memur-teknisyen grubuna göre anlamlı düzeyde yüksek saptandığı görülmüştür. Çalışmada mermer tozuna maruziyetin kronik akciğer semptomlarına yol açabileceği saptanmıştır. Gruplar solunumsal yakınmaları açısından karşılaştırıldığında öksürüğün ocak, atölye ve fabrika grubunda memur-teknisyen grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fazla olduğu ,balgamın ise ocak ve fabrika grubunda diğer gruplara göre daha fazla görüldüğü saptanmıştır. Memur-teknisyen grubunun işyeri ortamı ve iş özellikleri dolayısıyla toza maruz kaldıkları fakat bu oranın diğer gruplar kadar olmadığı görülmüştür. Grupların sigara kullanma oranları arasında anlamlı fark olmaması semptomlardaki bu farklılığın toz maruziyetine bağlı olduğunu düşündürmektedir. Afyonkarahisar mermerinin kimyasal analizinde, içindeki slika oranının %0.24 ile %4.20 gibi düşük yüzdelerde olduğu bildirilmektedir. Bununla birlikte İzmir-Seferihisar civarında çıkarılan mermerde SiO_2 oranları %30.66 olarak saptanmıştır.

esirlerden ve mahkumlardan[536] (*domnati ad metalla*) oluştuğu anlaşılıyor.[537] '*Passio Quattuor Coronatorum*' gibi bir kutsal metinde '*Fuska-Gara'* porfir ocaklarında mahkumların çalıştırılıyor olması kınanıyorsa da, bunun yaygın bir uygulama olduğu söylenemez. Nitekim '*Acta Sanati Clementis'* de de Inkerman ocaklarında sayısız '*domnati ad metalla*' çalıştırılmakta olduğu belirtilmiştir. Ne var ki; ocaklarda çalışan esirlerin ocaktan sorumlu üretici-müteahhit konumuna kadar ulaşabildikleri ve bu anlamda içinde bulundukları hukuki statülerinin bir ölçüde biliniyor olmasına rağmen, mahkumların ne işgücü içindeki konumları, ne de hukuki statüleri hakkında detaylı bilgiler son derece azdır.[538]

Ocakların müteahhitler eliyle işletilmeye başlamasından sonra iş gücü yapısında bazı değişimler yaşandığına şüphe yoktur. Nitekim III.yüzyıldan sonra ocak çevrelerinde düzeni sağlayan askeri bir örgütlenme bulunduğunu gösteren bulgulara rastlanılması da bu yönde meydana gelen gelişmelerin kanıtı olarak kabul edilebilir. Ancak; Aliki

---

Yani mermer türleri içinde de slika oranları büyük değişiklik göstermekte ve bazı durumlarda silika mermer yapısının büyük yüzdesini oluşturabilmektedir. Mermer sektörü çalışanları çalıştıkları mermer türüne göre değişik oranlarda slikaya maruz kalabilmektedirler. Bu yüzden mermer tozuna maruz kalanlarda silikozis gelişme riski memerin içerdiği silika oranına bağlı olarak değişmektedir. Sonuç olarak mermer tozu, bu sahada çalışan işçilerde kronik solunum semptomlarına yol açmaktadır. Ayrıca içerdiği silika oranına göre silikozis riskini de beraberinde getirmektedir.

[536] Humphrey. W.J, Oleson. P.J, Sherwood. N.A, 1999, s.184, 5.18; Esir ve mahkumları hemen her dönemde ve her yerde çok zor koşullar altında çalıştırılmış olduğu anlaşılıyor. İ.Ö. I.yüzyılda Mısır'da altın madenlerinde özel mülkiyete tabi esirlerin sahiplerince bir ölçüde korunup kollandıkları kabul edilse bile devletin bu konuda çok daha acımasız olduğu ve esirlerin insanlık dışı şartlarda ölünceye kadar çalıştırılmış olduklarını görülüyor. (Sicilyalı Diodorus, *History*, 3.12-13.1)'*…Mısır Altın madenlerinde çalıştırılan savaş esirleri ile ağır cezalı mahkumların bazen şahsen, bazen de tüm akrabaları ile birlikte mahkum edildikleri ve çalışma şartlarının inanılmaz ölçüde güç olduğu anlaşılıyor… Öyle ki çoğu yerde bunlar hiç ara vermeden hiç dinlenmeden sürekli çalıştırılmışlardır.*

[537] Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s.102 işçi olarak çıkarma işinin çok ağır olması nedeniyle idam mahkumlarının çalıştırıldığı belirtilmektedir.

[538] Humphrey. W.J, Oleson. P.J, Sherwood. N.A, 1999, s.182, 5.14 ; Maden ve taş ocakları gibi, özellikle antik dönemde son derece sağlıksız şartlarda işletilen sahalarda genellikle esirlerin çalıştırıldığı anlaşılıyor. Özel mülkiyet konusu ocaklarda esir işçiler esir statüsündeki işçiler belirli bir ücret karşılığı esir sahiplerinden satın alınmış veya kiralanmışlardır. Kamu mülkiyetindeki ocaklarda ise idarece esirler yanında mahkumlarda çalıştırılmıştır. Çoğu durumda esirlerin satın alınması yerine kiralama yoluna gidildiği anlaşılyor: Xenophon, *Ways and Means*, 4.14-17), Nitekim Xenophon *bir girişimci ona Sosias'ın gümüş madenlerinde çalıştırdığı 1000 esir için kişi başına günlüğü 1 obol (drachminin 1/6) bedelle kiraladığını bir diğer girişimcinin ise 600 esir için günlük bir mina (100 drachmi) kira ödediğini belirttikten sonra esir statüsünde işçi çalıştırma düzeni ile ilgili olarak esirler üzerinden kişisel yararlar sağlanması yerine her bir Atinalı başına azami 3 esir hesabıyla esirlerin devlet tarafından organize edilerek kamu yararına çalıştırılmasının daha uygun olacağını belirtmiştir.*

ocağı çevresinde yer alan binaların bir askeri birliğe ait olmadığı; buralarda ziraatla uğraşan çiftçilerin mermer ocaklarında çalışan işçilerle birlikte oturmuş oldukları anlaşılıyor.[539]

Prokonnesos ocaklarının deniz ulaşım imkanına sahip olması, karayolu ulaşımına gerek duyulmaması nedeniyle ürün maliyetleri her zaman çok düşük seviyede kalmıştır. Fiyatlarda kara nakliye girdisinin deniz ulaşımına kıyasla 50 misli fazla olması, Prokonnesos beyaz mermerinin rakip ocak konumundaki Dokimeion ocak fiyatının 1/5'i seviyesinde kalmasını sağlamıştır. Blok mermer ihracı yanında, ihracatın büyük bölümünü yarı veya tam işlenmiş ürünler oluşturmuştur. Leptis Magna gibi yeni şehirlerin kurulmasında kullanılan çeşitli mimari elemanlarla girland tipi lahit üretimi II.yüzyılın ikinci yarısıyla III.yüzyılın ilk yarısı arasında büyük boyutlara ulaşmıştır.[540]

Standart ölçülerde üretilen sütun gövdeleri, taban ve başlıklar Prokonnesos ürünleri içinde önemli yer tutar. Özellikle Korinth Başlıkları'nın toplam üretim içindeki payı büyüktür. Altar masaları, yuvarlak veya at nalı şeklindeki masalar gibi küçük boyutlu ürünler de bu kapsamda yer almıştır. İmparatorluk tarafından yürütülen büyük projelerle ilgili her türlü malzeme doğrudan ihtiyaç yerine gönderilirken, standart olarak üretilen lahit, sütun ve çeşitli mimari elemanlar özel mülkiyet kapsamındaki ocak ürünleriyle birlikte, imparatorluk idaresi tarafından kurulup yönetildiği tahmin edilen depo ve açık pazar konumundaki yerlerde pazarlanmıştır. Roma'daki Marmorata bu pazarların en tanınmış olanıdır. Antiokheia, Alexandria ve Karthaca gibi merkezlerde de büyük ölçekli depo ve pazar alanları kurulmuş olduğu biliniyor.

Bölgede arkeolojik incelemeler ve kazılar N.Asgari tarafından yürütülmektedir. Hemen bütün antik mermer ocaklarında olduğu gibi incelemeler, arkeolojik kazılar yapılarak değil, modern işletmelerde atık malzeme temizleme operasyonları sırasında elde edilen antik malzemenin işletmeciler tarafından bir kenara ayrılıp, muhafaza

[539] Sodini. J.P, 2002, s.133; Kozelj, T., ve Wurch-Kozelj, M., 'The Military Protection of the Quarries of The Aliki Area during the Byzantine Period,' *Ancient Stones: Quarrying, Trade and Provenance*, Waelkens M., Herz N, Moens L., (ed.) içinde (Leuven, 1992), *ActaALov 4,* 1992, s.43-57

[540] Sodini J.P., 2002, s.129

edilmesi yoluyla sağlanmaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzesi ilgililerinin ve N.Asgari'nin işletmecileri aydınlatma ve bilgilendirme girişimleri ve yönlendirmeleri sayesinde Saraylar'da 400'den fazla parçadan oluşan altı tane açık hava müzesi meydana getirilmiştir.[541]

Beyaz mermer üreten (Paros ocağı hariç) bütün imparatorluk mermer ocaklarında olduğu gibi Prokonnesos'ta sistematik bir yazılımın mevcut olmadığı görülüyor. Elde edilen yazıtlar da ocakta yürürlükte olan organizasyon biçimi ve işletme sistemiyle ilgili olmayıp, taşın işlenme biçimini veya kontrol eden kişinin kimliğini belirleyen ve çoğu kere birkaç harf kümesinden oluşan rumuzlar halindedir.[542] Aslında beyaz mermer üreten ve işleyen bütün imparatorluk ocaklarında aynı durumla karşılaşılmaktadır. Bunun yegane istisnası beyaz *Parian* mermeridir. Bugün, bu uygulamanın nedenlerini tutarlı bir biçimde açıklamaya imkan olmadığı anlaşılıyor. Özellikle Dokimeion gibi 200 metre arayla renkli ve beyaz mermeri birlikte üreten bir ocakta renkli mermer (*pavonazetto*) üzerinde; taşın ana kayadan sökülmesinden Roma'ya sevkıyatına varıncaya kadar, taşın geçirdiği bütün evreler belirlenirken; ne beyaz mermer bloklarda ne de bu mermerden üretilen lahit, büst ve çeşitli mimari elemanlar gibi ürünlerde sistematik bir yazılıma neden yer verilmemiş olduğunu anlamak mümkün değildir.

Prokonnesos'ta yazıtların büyük bir bölümü ürünler üzerinde yer alırken (ürünlerin yaklaşık %10'u yazıtlıdır) ayrıca ocak alınlarına işlenmiş 10 adet yazıt tespit edilmiştir. Ocak alınlarına işlenmiş olan bu yazıtların sadece birisi latince diğerleri yunancadır. Latince metin hariç (no 121) diğerleri boyayla değil, kazınarak işlenmiştir. Söz konusu bu yazıtlar doğuda Silinte'den başlayarak '*Bereketli Kuşak*' boyunca batıda Mandıra'ya kadar uzanan yaklaşık dört kilometrelik bir alan üzerine yayılmış durumdadır. Ürünlerdeki yazıtların bir kısmı kazıma yoluyla, büyük çoğunluğu boya ile yazılmıştır. Kırmızı boyalı yazıtlarda yunanca ve latince kullanılırken, kazınarak işlenen yazıtların tümünün latince olduğu görülüyor.

---

[541] Asgari. N., 'Observations on two types of quarry-items from Proconnesus:column-shafts and columns bases,' *Ancient Stones: Quarrying, Trade and Provenance*, Waelkens M., Herz N.,.Moens L., (ed.) içinde Leuven. *ActaALov 4,* 1992, s.123-129

[542] Sodini. J.P, 2002, s.134

Boyayla işlenen yazıtlar, üzerlerindeki örtü tabakasının kalkmasından sonra, atmosferik şartlardan etkilenerek kısa zamanda bozulup okunmaz hale gelmektedir. Diğer yandan yazıtların ham veya kabaca işlenmiş yüzeylere el yazısı formunda yazılmış olması da metinlerin okunmasını güçleştiren bir diğer faktördür. Toplam yazıtlar içinde miktar itibariyle önemli bir yer tutan boya işlemeli metinleri bulundukları yerler itibariyle Silinte grubu, Doğu Çamlık grubu ve Köyüstü-Abruüstü grubu şeklinde üç kategoriye ayırmak mümkündür.

Silinte ocakları, Saraylar kasabasına göre en doğuda yer alır. Ocaklar yaklaşık 200 metre ve daha yüksek kotlarda bulunmaktadır. Bölgede en yüksek potansiyele sahip olan ve en kaliteli mermeri üreten bu ocaklar bugün olduğu gibi antik dönemde de büyük ölçüde işletilmiştir. Silinte'nin batısında yer alan Çamlık sahası ocakları, Silinte ocakları kadar yoğun bir şekilde işletilmemiş olsa da, mermer kalitesinin mükemmelliği ve limana yakınlığı nedeniyle her zaman önemini korumuştur.

Köyüstü ocakları ise limana en yakın konumda olmasına ve diğer ocaklara nazaran daha alçak kotta yer almış olmasına rağmen, mermer kalitesinin düşüklüğü nedeniyle bu bölgedeki üretim diğer ocaklara kıyasla hemen her dönemde sınırlı kalmıştır. Doğu Çamlık grubu yazıtlarının tümü aynı bir ocağın döküm sahası içinde bulunmuştur. Objeler işleme sitili itibariyle Theodosius dönemine tarihlenmektedir. Bu geç antik döneme ait yazıtların tümü kırmızı boya kullanılarak yunan harfleriyle yazılmıştır.

Doğu Çamlık bölgesindeki yazıtlar, üzerlerinde yer aldıkları eserlerin işlenme durumlarına göre iki ayrı tip oluşturmaktadır. Ham veya yarı işlenmiş durumdaki eserler üzerindeki yazıtlar, taşın ileri safhalarda işlenmesine kadar sadece geçici bir süre için yer alırken; taşın işlenmesi tamamlandıktan sonra yer alan yazıtlar ise özellikle taştan silinip atılmadığı sürece varlığını korumuştur. Söz konusu bu iki yazıt tipinin farklı işlevleri olduğuna şüphe yoktur. Birinci tip yazıt taşın işlenmesiyle ilgili unsurları içerirken kalıcı olan ikinci tip yazıtlar ise taşın kimliğiyle birlikte üretimden sorumlu olan kişi veya grubu belirtiyor olmalıdır.

Köyüstü-Abruüstü objeleri Doğu Çamlık bölgesine nazaran daha alçak kotta yer alan, eski limanın yakınındaki bölgede yoğunlaşmıştır. Bu bölgede bulunan ürünler de aynen Doğu Çamlık objeleri gibi Theodosius dönemine tarihlenmektedir. Silinte bölgesi yazıtlarında, çoğunluğu latince olmak üzere, hem latince hem yunanca kullanılmışken, Doğu Çamlık ve Köyüstü-Abruüstü yazıtlarında sadece Yunanca kullanılmış olmasından hareketle; Silinte ocaklarının imparatorluk döneminde, diğer iki yörenin ise geç antik dönemde işletilmiş olduğu söylenebilir.

Beyaz mermer üreten diğer imparatorluk ocaklarının aksine Prokonnesos'ta elde edilen yazıt miktarının oldukça büyük sayılara ulaştığı görülüyor. Ancak yazıtların, objelerin en fazla %10 üzerinde bulunması yanında yazıtların yerleşik bir yazım sisteminin doğal sonucu değil, kısa vadeli geçici bir takım yönetsel nedenlerden kaynaklanmış olduğu anlaşılıyor. Bu durum Dokimeion yazıtlarıyla tam bir tezat oluşturmaktadır. Her ne kadar Fant, Dokimeion'daki bu yazıt bolluğunu[543] '*Flaviuslar dönemini takiben 220 yılından başlayarak Dokimeion'da yüzeyleri düzeltilmiş her taşın üstüne yazıt işlenmiştir.*' şeklinde belirtmişse de ocak sahasında üzerinde yazıt bulunmayan çok sayıda blok, sütun gibi çeşitli parçaların bulunduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır.[544]

Aslında Dokimeion yazıt sisteminin sadece renkli *pavonazetto* mermerlerini kapsadığı ve beyaz mermerler için böyle bir uygulamanın bulunmadığı biliniyor. En az Prokonnesos mermeri kadar tanınan ve aranan yüksek kaliteli bir mermer cinsi olmasına rağmen, Dokimeion beyaz mermerinin sistematik bir yazılım sisteminin dışında dışında bırakılmış olmasını, daha önce değinildiği gibi, tutarlı bir şekilde açıklamaya imkan yoktur. Örneğin Afyonkarahisar şekeri adıyla bilinen ince kristalli, ışık geçirgenliği yüksek, homojen yapılı heykel ve lahit üretiminin esas malzemesi olan beyaz mermer söz konusu yazıt sisteminin dışında kalmıştır. Mısır'ın kırmızı porfiri gibi Dokimeion'un pavonazettosunun da öncelikle kamusal tüketim malzemesi olarak kullanılması bu gelişmenin bir nedeni olarak[545] ileri sürülmüşse de, bu yaklaşımın konuyu yeterince açıklayabildiğini söylemek mümkün değildir.

[543] Fant. J. C, 1993, s.60-161
[544] Asgari. N, ve Drew-Bear. T, 2002, s.19
[545] ibid, s.17

Yazıtlar çoğunlukla Korinth başlıkları üzerine işlenmiştir. Başlıklar Prokonnesos ürünleri içinde önemli bir yere sahiptir. Sütun kaideleri yazıtlı ürünler içinde ikinci sırayı almaktadır. Prokonnesos'ta bol miktarda üretilmiş olduğu bilinen arşitrav, lahit gibi mimari elemanlar üzerinde bugüne kadar hiç bir yazıta rastlanmamış olması da son derece ilginç bir durum yaratmaktadır. Gerek arkeolojik unsurlardan gerekse epigrafik karakterlerden Prokonnesos ocaklarının imparatorluk idaresince işletildiği ve geç antik dönemde de bu işletme şeklinin aynen devam etmiş olduğu anlaşılıyor. Bu durumda Prokonnesos ocaklarının II.yüzyılın ortalarından, VI.yüzyılın ortalarına kadar geçen 400 yıllık süre içinde çok yoğun bir şekilde işletilmiş olduğu söylenebilir.

Geç Antik dönem veya erken Hıristiyanlık döneminde Prokonnesos ocaklarının, imparatorluk döneminin aksine Roma için değil İstanbul için üretim yapmış olduğu anlaşılıyor. Bu dönemde İstanbul'a yarı işlenmiş veya Beyazıt Meydanındaki Theodosius Kemeri gibi tamaman işlenmiş ürünler gönderilmiştir. Yazıtlarda zamanla yunancanın latincenin yerini aldığı görülüyorsa da, bu durumu imparatorluk idaresinin bir zaafı şeklinde değil, ocak yönetimine yöresel katılımın artması şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır. Nitekim bu döneme ait olan ve aşağıda verilen yazıttan görüleceği gibi, Prokonnesos ocaklarında imparatorluk idaresinin mutlak hakim durumda olduğu anlaşılıyor.[546]

Prokonnesos Ebediyen Yaşasın
Kutsal birliğimiz[547] *ebediyen yaşasın*
Yaşasın eşsiz Procurator Thalasos

Söz konusu imparatorluk *Procurator*'u *Thalassos* Asya Eyaletindeki mermer ocaklarının yönetiminden sorumlu olan ve bu kapsamda çeşitli görevler üstlenen bir kişi olup, Prokonnesos mermer ticaretinin geliştirilmesinde etkin bir rol oynamıştır.[548]

[546] Robert L., *Hellenica 11*-12;25-7. Paris Maison Neuve, 1960
[547] Olasılıkla 'Sendika' gibi bir kuruluş olmalı.
[548] Asgari . N, ve Drew-Bear. T, 2002, s.18

Yazıtlardaki işleme ve kontrol işaretlerinin en belirgin örnekleri *IMR* ve *AT* formülasyonlarıdır. Ancak bügüne kadar elde edilen yaklaşık 150 adet Korinth başlığı'nın sadece dört tanesinde *IMR* rumuzu vardır. Bu durumda *IMR* rumuzunun;

- bir çeşit işletme işareti olduğu
- yazıtlarda yaygın olarak kullanılmadığı
- sadece belirli bir ocakta, hatta bu ocak içinde belirli bir kişi veya ekip tarafından kullanılmış olduğu
- anlamı tam olarak bilinmeyen bu rumuzun sadece ihraç edilmeyecek olan parçalar üzerine işlenmiş olduğu söylenebilir.

126 numaralı yazıtta *ANT* rumuzu tek başına yer alırken, 124,125,127 ve 128 numaralı yazıtlarda *IMR* ve *ANT* rumuzlarının birlikte yer aldığını görüyoruz. 126 ve 128 numaralı yazıtlara yukarıda belirtilen işleme ve kontrol işaretlerine ilave olarak bir *P* harfinin eklendiği 129 numaralı yazıtta ise *P*'nin tek başına yer almış olduğu görülüyor. Söz konusu bu harf gruplarının anlam ve fonkisyonlarını kesin olarak bilmeye imkan yoksa da, Dokimeion'daki sistematik yazıtlara kıyasla bir değerlendirme yapılması halinde bunların;

- taşın işlenmesi ile ilgili uygulamaları
- taşın depolanma veya sevkıyat durumunu
- taşın kim veya kimler tarafından üretildiğini ve/veya kontrol edildiğini

belirten işaretler olduğu söylenebilir.

Prokonnesos yazıtlarında rastlanılan kontrol işaretlerinden *R* ve ~~R~~ Dokimeion dahil bir çok ocakta kullanılırken, *INR* ve *NYN* rumuzları sadece Prokonnesos'ta kullanılmıştır. Bunların anlam ve fonksiyonlarını da bugün bilmeye olanak yoktur.

Aynı durum Dokimeion ocaklarında rastlanılan ve sayıları Prokonnesos yazıtlarındakilere kıyasla çok daha fazla olan *RMA, VFR, CHR, HEC* ve *REPR* gibi rumuzlar için de söz konusudur.[549] Sınırlı sayıda da olsa bu kontrol formülasyonları,

[549] Christol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s. 104-105

Prokonnesos ocaklarının tıpkı Dokimeion ocaklarında olduğu gibi imparatorluk idaresince yönetildiğini göstermesi bakımından son derece önemlidir.[550]

Yazıtlarda yunanca yazılmış *ANTωN* rumuzu üç adet Korint başlığında (numara 132,137 ve olasılıkla 139) ve bir sütun tamburunda yer almıştır. Bu rumuz *Antoninus* veya *Antonius* gibi bir ismi belirtiyor olmalıdır. İsim, yüksek yönetim kademelerini çağrıştıran bir takı veya ek almadan verildiğine göre bu ismin imparator Antoninus Pius veya Caracalla'yı temsil etmesi düşünülemez. Burada söz konusu olan şahıs ocaktaki imparatorluk idari kademesinde görevli bir kişi olmalıdır. 136 numaralı yazıtta *ANTωN* isminin önünde Dokimeion yazıtlarında da yer alan ~~R~~ harfi vardır. Kesin olmamakla beraber 137 numaralı yazıtta *ANTωN* rumuzundan önce ~~*R*~~ benzeri bir harfin bulunduğu söylenebilir. Aynı durum 132 numaralı yazıt için de geçerlidir. Yunan harfleriyle yazılmış olan söz konusu bu dört yazıtta da *Anton (...)* adının önünde bir latin harfi (~~*R*~~) konulmuştur.

132 numaralı yazıtta yukarıda belirtildiği gibi, *ANTωN* adının önünde yer alan kırmızı boyayla yazılmış ~~*R*~~ harfinden farklı olarak kazılarak işlenmiş bir *R* harfi vardır. Prokonnesos yazıtlarında kuşaksız *R* harfi, üzerinde yer aldığı taşın kabul edilebilir olduğunu gösteren bir işaret şeklinde yorumlanmıştır. 130, 131 ve 132 numaralı yazıtlarda yer alan *R* diğer imparatorluk ocaklarında genellikle taşın reddedildiği anlamında yorumlanmışsa da, Prokonnesos yazıtlarında durumun böyle olmadığı, *R*'nin taşlara muhtelif işleme kademelerinde konulabildiği ve bunun taşın reddi anlamına gelmediği görülüyor.[551] Nitekim 132 numaralı yazıtta olduğu gibi taş henüz ham haldeyken üzerine kuşaksız *R* harfi konulmak suretiyle, taşın atölyede daha ileri seviyelerde şekillendirilmesinin istendiği anlaşılıyor.

Ancak burada çözümlenmesi gereken bir problemin bulunduğuna şüphe yoktur. ~~*R*~~ ile *R* harflerinden birinin boyayla, diğerinin ise kazılarak yazılmış olmasından hareketle bu iki kontrol işaretinin farklı amaçları belirtecek şekilde kullanılmış olduğu söylenebilir. Kuşaksız *R* harfi '*kabul edilebilir'* anlamında yorumlandığına göre

[550] Drew-Bear, T., 'Nouvelles inscriptions de Dokimeion, *Melanges de l'Ecole Française de Rome*: *Antiquité,* 1994, 106.2:843 vd.
[551] Chiristol. M, ve Drew-Bear. T, 1986, s.79-80; Chiristol. M, ve Drew-Bear. T, 1987, s.104-6

kuşaklı ~~*R*~~ harfi taşın reddi anlamını taşıyor olabilir. Bu durumda 132 numaralı bloğun; başlangıçta kabul edilerek, atölyede işlenmiş olmasına rağmen, sonradan işlemenin ileri bir safhasında bugün bilemeyeceğimiz bir nedenle *Anton(...)* tarafından reddedilmiş olduğu söylenebilir. Böyle bir yaklaşımın da mutlak doğru olduğunu söylemeye imkân yoktur. Nitekim kuşaklı ~~*R*~~ notasyonunun Dokimeion'daki yazıtlarda *r(ecensitum) kabul edilebilir* anlamında kullanılmış olduğu biliniyor.

Prokonnesos yazıtlarında dikkati çeken bir diğer önemli nokta imparatorluk üst yönetiminde görevli kişi adının yunan harf karakterleri ile yazılmasına karşılık, kontrol işaretlerinin latin harfleriyle yazılmış olmasıdır. Yönetimde görevli bir kişi isminin latince değil de, yunanca yazılmış olması, bu kişilerin yöre halkından geldiğini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Dokimeion ocaklarında üst yönetim kademelerinde yöre halkından insanlara hiç yer verilmezken, Prokonnesos'ta yöre insanıyla Roma kökenli menşeli kişilerin bir arada görev almaları; imparatorluk üst yönetimine hakim olan merkeziyetçi ve aristokrat anlayışın burada bir ölçüde terk edilmiş olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir.

138 numaralı yazıt ile 137 numaralı yazıtta yer alan ikinci harf grubunun okunmasında güçlükle karşılaşılmıştır. Boyayla yazılmış olan bu latin harf grupları 124-128 numaralı yazıtlarda kazınılarak işlenmiş latin harflerinden yararlanılarak bir çözüme ulaşılmaya çalışılmıştır. 138 numaralı yazıttaki dördüncü ve beşinci harfler kaynaşık şekilde yazılmış *AN* olmalıdır. *N*'yi takiben bir *T* harfi gelmiştir. Bu durumda 137 numaralı yazıttaki ikinci grup latin harflerinin okunuşu *IMRANTO* şeklinde olacaktır. Son dört harf *ANTO(n...)* olduğuna göre aynı blok üzerinde *Anton(...)* adı biri yunan, diğeri de latin harfleriyle olmak üzere iki kere tekrarlanmış oluyor. 138 numaralı yazıtta da benzer bir durum vardır: *IMRANTRPT* Burada boyayla yazılan *P* harfi 126,128 ve 129 numaralı yazıtlarda kazıma yoluyla yazılmıştır. Grubun ilk üç harfini oluşturan *IMR* rumuzu ise 124,125,127 ve 128 numaralı yazıtlarda da yer almıştır.

Yukarıda belirlenen özellikler çerçevesinde doğuda Silinte, batıda Köyüstü ile Yalancı Palatya arasındaki vadide yer alan ocakların aynı organizasyon tarafından yönetilmiş olduğuna şüphe yoktur. Bu husus ürünlerin işleniş biçimlerinden ve yazıtlarda yer alan unsurların kullanış biçimlerinden gözlenilebilmektedir. Ancak bu durum yazıtlar arasında tam bir uyum ve benzerlik bulunduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Bu iki grup arasında bazı farklılıklar vardır: Birbirine sadece 4 km uzaklıkta bulunan bu iki bölge yazıtları arasında en göze çarpan farklılık, doğu bölgesindeki yazıtlarda boya kullanıldığı halde (132, 133, 137, 138 ve 139 numaralı yazıtlar) batı bölgesindeki yazıtların tümünün kazınarak işlenmiş olmasıdır. (124,125,126,127,128 ve 129 numaralı yazıtlar)

Söz konusu iki bölge yazıtları arasındaki bir diğer önemli fark yazıtlarda kullanılan harf karakterleriyle ilgilidir.; batı bölgesindeki yazıtların hepsinde sadece latin harfleri kullanılırken, doğu bölgesindeki yazıtlarda ise yunan ve latin harfleri birlikte kullanılmıştır. Örneğin ocak yönetim kademesinde görevli olduğu anlaşılan *Anton(....)* rumuzuyla belirlenen kişi adı doğu bölgesindeki ocaklarda yunanca (132 ve 136 numaralı yazıtlar) veya yunanca ve latince (137 numaralı yazıt) ve latin harfleriyle (138 ve 139 numaralı yazıtlar) yazılırken; batı yöresi ocaklarının tümünde latin harfleri kullanılmıştır. (124-128 numaralı yazıtlar) Silinte bölgesinde elde edilen boyayla işlenmiş olan yazıtların büyük bölümü Korinth başlıklarının üzerinde, az sayıda sütun kaideleri üzerinde ve bir tanesi de sütun gövdesinde yer almıştır. Kırmızı boyayla işlenmiş yazıtların tümünün II.ve III.yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır. Roma imparatorluk yönetiminin doğal bir uygulaması olarak yazıtlarda büyük çoğunlukla latin harfleri kullanılmıştır. Az sayıda da olsa yunan harflerinin kullanılmış olması ve özellikle bir yazıtta hem yunan, hem latin harflerinin yer almış olması ocak yönetiminde yöre insanına yer verildiğini gösteren önemli bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

Prokonnesos Yazıtları

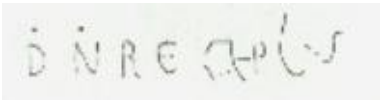

No 121[552]

Bulunduğu Yer: Yalancı Palatya, Altıntaş ocağı

Ölçüler: Uz:215 cm, Gen: 115 cm, Yük:95 cm, Harf boyu: 2,5-6 cm

Yazıt latincedir. Koyu kırmızı renkte boyayla yazılmış olup, ocak alnına boyayla işlenen yegane yazıttır.

Yazıtın başlagıcındaki harfler son derece okunaklıdır. Bunlar *D* ve *N* harfleridir. *DN* rumuzunun ne anlama geldiği tam olarak belli değildir. Bu iki harfi takiben bir sayısal büyüklük gelmediğinden *DN* '*de numero*' şeklinde yorumlanamayacağı gibi, *DN*'den sonra bir ismin yer almaması ve bir başka yazıtta (135 numaralı yazıt) *DN*'nin tek başına herhangi bir harf grubuyla ilişkilendirilmeden kullanılması nedeniyle de '*Dominus Noster*' şeklinde de yorumlanamayacaktır. *RE* ile başlayan kısım muhtemelen *receptu(m)* olabilir.

No 122[553]

Bulunduğu Yer: Mandıra Filiz mermer ocağı.

Ölçüler: Harf Uz: 19 cm

Yazıt doğu-batı yönüne uzanan kayalık sırt üzerinde yer almıştır. Bu bölgenin hiç kullanılmamış olması sayesinde yazıt günümüze kadar gelebilmiştir.

[552] Asgari. N, ve Drew-Bear. T, 2002, s.1, no.1
[553] ibid, 2002, s.5, no.8

ΑΥΦ

Burada bir latin adı olan

Αὐφί(διος) nın belirtildiğine

şüphe yoktur.

No 123[554]

Bulundoğu yer: Filiz Mermer ocağı

Ocak Mandıra'nın güneybatı kısmında yer almaktadır.

Ölçüler: Harf Uz: 10 cm

(Apollodoros'un)

Ἀπολλοδώρου

No 124[555]

Bulunduğu yer: Köyüstü-Ahlatbayırı, Köyüstü Tepesinin kuzey batı yamacı

Ölçüler: Yük: 87 cm, Çap: 82 cm, Harf Uz: 6-7 cm

Cinsi:Korinth Başlığı

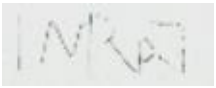
[554] Asgari. N, ve Drew-Bear. T, 2002, s.5, no.9

[555] ibid, s.6, no.11

No 125[556]

Bulunduğu yer: Köyüstü-Ahlatbayırı, Köyüstü Tepesinin kuzey batı yamacındaki Öztürk Ocağı.
Ölçüler: Yük: 64 cm, Çap: 63 cm, Harf Uz: 4,5-6 cm
Cinsi: Korinth Başlığı

No 126[557]

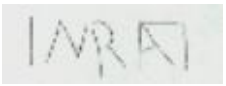
Bulunduğu yer: Köyüstü-Ahlatbayırı,
Ölçüler: Yük: 74 cm, Çap: 80 cm (kazılmış kanallarda boya izleri vardır.) Harf Uz: 7 cm
Cinsi: Korinth Başlığı

No 127[558]

Bulunduğu yer: Yalancı Palatya, Altıntaş ocağı
Ölçüler: Yük: 57 cm, Çap: 136 cm, Kaide: 154 x 154 cm, Harf Uz: 5-6 cm
Cinsi: Sütun Kaidesi

[556] Asgari. N, ve Drew-Bear. T, 2002, s.7, no.12
[557] ibid, 2002, s.7, no.13
[558] ibid, s.7, no.14

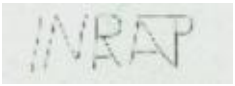
No 128[559]

Bulunduğu yer: Yalancı Palatya, Altıntaş ocağı

Ölçüler: Yük: 101 cm, Çap: 90 cm, Harf Uz: 6 cm

Cinsi:Korinth Başlığı

No 129[560]

Bulunduğu yer: Köyüstü-Ahlatbayırı, Altıntaş ocağı

Ölçüler: Alt ve üst tamburunda taşımaya hazır olduğunu belirten bilezikler vardır. Yük: 227 cm, Çap: 195 cm, Harf Uz. 15 cm

Cinsi: Sütun

P

Bu harfin *R* değil *P* olduğu kesindir. Diğer ürünler üzerindeki kazıma yoluyla işlenmiş tüm yazıtların latince olmasından hareketle bu harfinde yunanca 'rho' harfi değil, latince *P* harfi olduğuna şüphe yoktur.

No 130[561]

Bulunduğu yer: Mandıra, Filiz Mermer ocağı

Ölçüler: Yük:47 cm, Çap: 106 cm Kaide ölçüleri 127 x 127 cm Harf Uz: 11,5 cm

Sütun tabanı üzerinde harf boyu 11,5 cm olan 'R' harfi yazılmıştır.Harf kanalı kırmızı boya ile boyanmıştır.

Cinsi: Sütun Kaidesi

[559] Asgari. N, ve Drew-Bear. T, 2002, s.7, no.15
[560] ibid, s.8, no.16
[561] ibid, s.8, no.17

No 131[562]

Bulunduğu yer: Silinte, Çukurtaş batı bölgesi. İlik ocak sahası

Ölçüler:.Yük: 58 cm, Çap: 110 cm Kaide ölçüleri 140 x 140 cm , Harf uz: 10 cm

Sütun tabanı üzerinde harf boyu 10 cm olan bir '*R*' harfi vardır. Harf kanalı kırmızı boya ile boyanmıştır.

Cinsi: Sütun Kaidesi

No 132[563]

Bulunduğu yer: Silinte, İlik ocak sahası

Ölçüler: Yük: 73 cm, Çap: 65 cm Harf Uz: 8 cm

Cinsi: Korint Başlığı

11 cm boyunda '*R*' harfi. Kazıma kanalında boya izlerine rastlanmıştır. Alt silindirik parça üzerinde boyayla yazılmış 8 cm boyunda harf kümeleri vardır. *A*'dan önce gelen harf (136 numaralı yazıtta olduğu gibi) *R* olabilir.

[562] Asgari. N, ve Drew-Bear. T, 2002, s.9, no.18
[563] ibid, s.9, no.19

No 133[564]

Bulunduğu yer: Silinte, İlik ocak sahası

Ölçüler: Yük: 173 cm, Çap: 77 -80 cm İşaret Uz: 18 cm

Cinsi: Sütun Parçası

No 134[565]

Bulunduğu yer: Silinte-İlik ocak sahası

Ölçüler: Yük: 176 cm, Çap: 77 cm İşaret Yük: 11 cm

Cinsi: Sütun parçası

Aynı ocak sahasında iki sütun parçası üzerinde aynı işaretin bulunması, bunların aynı bir sevkıyat grubunda yer alan ürünler olduğunu ve muhtemelen de aynı sütunun parçaları olduğunu gösteriyor olabilir.

[564] Asgari. N, ve Drew-Bear. T, 2002, s.9, no.20

[565] ibid, s.10, no.21

No 135[566]

Bulunduğu yer: Silinte-Çukurtaş doğu yakası, İlik ocak sahası

Cinsi: Sütun kaidesi

D N

Büyük boyutlu bir sütun kaidesinin silindirik bölümü üzerine DN yazılmıştır. Harfler tek başına yer aldığına göre bunların ne *d(e) n(umero)* ne de *D(ominus) N(oster)* şeklinde yorumlanmasına imkan yoktur. Aynı harflerin bu ocakta alın üzerine işlenmiş olduğu dikkate alınarak, anlamı bilinmeyen bu rumuzun hem ocakta hem de atölyelerde müştereken kullanılmış olduğu anlaşılıyor.

No 136[567]

Bulunduğu yer: Silinte-İlik ocak sahası

Ölçüler: Yük: 26 cm, Çap: 71 cm ; Kaide: 88 X 92 cm Harf Yük: 62 cm

Cinsi: Sütun kaidesi

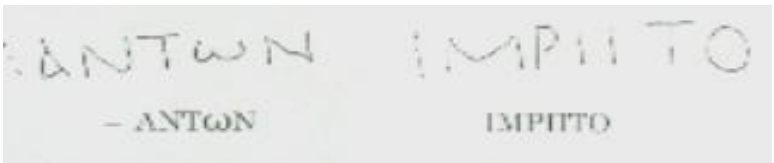
~~*R*~~ *ANTWN*

No 137[568]

Bulunduğu yer: Silinte-İlik ocak sahası

Ölçüler: Yük: 72 cm, Alt çap: 62 cm

Cinsi: Korinth Başlığı

[566] Asgari. N, ve Drew-Bear. T, 2002, s.10, no.22
[567] ibid, s.10, no.23
[568] ibid, 2002, s.10, no.24

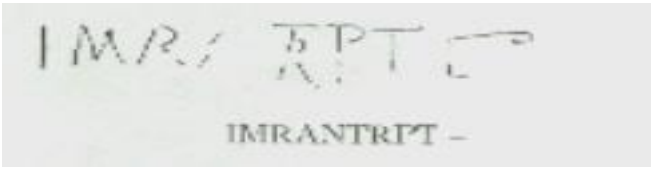
İhraç edilebilir düzeyde işlenmiş olan başlığın alt silindirik parçası üzerinde karşılıklı olarak işlenmiş iki grup harf kümesi vardır. Bunlardan birincisi yunanca, diğeri latincedir.

No 138[569]

Bulunduğu yer: Silinte-İlik ocak sahası

Ölçüler: 70 cm, Alt çap: 61 cm Harf Yük: 6-7 cm

Cinsi: Korinth Başlığı

İhraç edilebilir düzeyde işlenmiş olan başlığın alt silindirik parçası üzerinde karşılıklı olarak işlenmiş iki grup harf kümesi vardır. Bunlardan birincisi yunanca, diğeri latincedir.

No 139[570]

Bulunduğu yer: Silinte-İlik ocak sahası

Cinsi: Korinth Başlığı

İşlenmesi henüz bitirilmemiştir. Alt silindirik bölümü üzerinde silik üç harften oluşan bir harf grubu vardır. Bu yazıt 19,23 ve 25 ten oluşan grup içinde yer alması nedeniyle yazıtın latince mi yoksa yunanca mı olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir.

[569] Asgari N. ve Drew-Bear T., 2002., s.10, no.25
[570] ibid, 2002, s.10-11, no.26

No 140[571]

Bulunduğu yer: Silinte-İlik ocak sahası

Ölçüler: Yük:45 cm, Çap: 78 cm

Cinsi: Sütun Kaidesi

--A-O

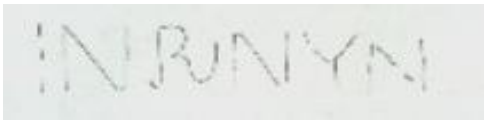
Kaide üzerinde üçüncü ve beşinci harflerin *A* ve *O* olduğu anlaşılıyor. İsim büyük ihtimalle *Anton(...)* olmalıdır ve latin harfleriyle yazılmıştır.

No 141[572]

Bulunduğu yer: Silinte-İlik ocak sahası

Ölçüler: Yük: 73 cm, Alt çap: 63 cm

Cinsi: Korinth Başlığı

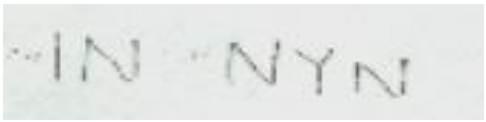
Yazıt bir çok yazıtta yer alan IMR formülasyonuyla başlamış ve net bir şekilde okunabilen *NYN* grubuyla son bulmuştur.

No 142[573]

Bulunduğu yer: Silinte-İlik ocak sahası

Ölçüler: Yük: 63 cm, Alt çap: 57 cm Harf Yük: 6 cm

Cinsi: Korinth Başlığı

Silindirik alt bölümü üzerinde 6 cm boyunda harflerden oluşan bir grup bulunmaktadır. Yazıtın büyük olasılıkla 28 numaralı yazıt gibi *IMRNYN* şeklinde olduğu söylenebilir.

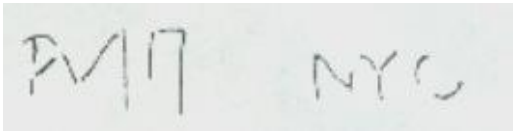
[571] Asgari N. ve Drew-Bear T, 2002, s.11, no.27
[572] ibid, s.11, no.28
[573] ibid, s.12, no.29

No 143[574]

Bulunduğu yer: Silinte-İlik ocak sahası

Ölçüler: Yük: 49 cm, Çap: 92 cm

Cinsi: Sütun Kaidesi

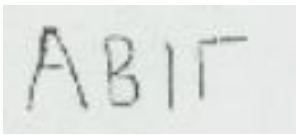
Sütun kaidesinin silindirik bölümü üzerine birbirinden iki-üç harf genişliği kadar ayrılmış iki harf grubu vardır. Yapısı itibariyle 28 ve 29 numaralı yazıtları andırmaktadır.

No 144[575]

Bulunduğu yer: Silinte-İlik ocak sahası

Ölçüler: Yük: 64 cm, Alt çap: 57 cm

Cinsi: Korinth Başlığı

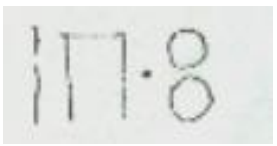
Başlıkta iki harf grubu yer almaktadır. Bunlardan silindirik bölüm üzerindeki harfler rahatlıkla okunabilirken, abakus'un bir bölümünde yer alan yunanca harflerden oluşan formülasyonu çözümlemek mümkün olmamıştır.

No 145[576]

Bulunduğu yer: Silinte-İlik ocak sahası

Ölçüler: Yük: 109 cm, Alt çap: 92 cm

Cinsi: Korinth başlığı

[574] Asgari N. ve Drew-Bear T, 2002, s.12, no.30
[575] ibid, s.12, no.31
[576] ibid, s.12, no.32

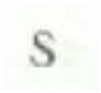
Başlığın işlenmesi henüz tamamlanmamıştır. Bu yazıtta yer alan şekillerin bir benzerine daha rastlanmamış olup, işaretlerin anlam ve fonksiyonlarını bilmeye olanak yoktur.

No 146[577]

Bulunduğu yer: Silinte-İlik ocak sahası

Ölçüler: Yük: 79 cm, Alt çap: 80 cm, Harf Yük: 6 cm

Cinsi: Korinth başlığı

Üç ayrı yerde kırmızı boyayla işlenmiştir. Alt silindirik parça üzerindeki iki grup son derece siliktir. Bunlara göre zıt tarafta yer alan ve tek harften oluşan ikinci bir bölüm vardır.

No 147[578]

Bulunduğu yer: Silinte-İlik ocak sahası

Ölçüler: Yük: 72 cm, Alt çap: 69 cm , İşaret Yük: 22 cm

Cinsi: Korinth Başlığı

Kırmızı boyayla parçanın alt taban üzerine işlenen şeklin boyutları 14 X 22 cm'dir. Bu işaretin taşa ocakta değil, atölyede işlenmiş olduğu ve taşın işlenme yöntemiyle ilgili bir işaret olduğu tahmin ediliyor.

No 148[579]

Bulunduğu yer: Doğu Çamlık, Aksoy ocak sahası

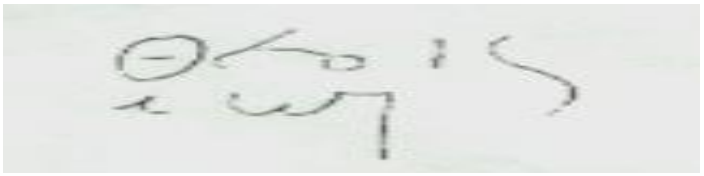
Ölçüler: Yük: 36 cm, Alt çap: 96 cm Kaide : 120 X 120 cm.

Cinsi: Sütun Kaidesi

[577] Asgari N. ve Drew-Bear T, 2002, s.12, no.33
[578] ibid, s.12, no.34
[579] ibid, s.13, no.35

Harf Yük: 6,5 cm olan bir sütun kaidesi üzerinde kırmızı boya ile işlenmiş, el yazısı formunda iki satır.

Birinci satır dört grek harfinden sonra gelen bir rumuz işaretiyle son buluyor. İkincisatırda sadece iki harf vardır: *I W* Her bir satırın bir rumuz işaretiyle sonlanması ve harf gruplarının ayrı bir satır halinde yazılması mümkünken alt alta iki ayrı satır halinde yazılmış olması nedeniyle burada iki ayrı ismin bulunduğu söylenebilir.

Theo(...) ve Io(annes)

No 149[580]

Bulunduğu yer: Doğu Çamlık, Aksoy Ocak sahası

Ölçüler: Yük: 53 cm, Taban boyutları: 56 X 76 cm olan işlenmesi tamamlanmış çan şeklinde ikiz başlık. Harf Yük: 4-5 cm

Cinsi: Sütun Başlığı

Üzerinde el yazısı formunda kırmızı boyayla yazılmış iki satır bulunmakatadır. 35 numaralı yazıtın benzeri olup ilk iki harf (*teta ve epsilon*) aynı kişi tarafından yazılmış olabilir. Sadece burada omikron unutulmuştur. Düşey doğrultuda yer alan çizgi bir '*w*' (omega) harfiyle birleşiyor.

[580]Asgari. N, ve Drew-Bear. T, 2002, s.13, no.36

No 150[581]

Bulunduğu yer: Doğu Çamlık, Aksoy Ocak sahası

Ölçüler:. Yük.: 36 cm, Çap: 69 cm , Kaide boyutları: 84 X 88 cm.

Harf Yük.: 3cm olan işlenmesi tamamlanmış sütun tabanının silindirik bölümü üzerinde kırmızı boyayla işlenmiş tek satır halinde dört yunanca harften oluşan bir harf grubu vardır.

Cinsi: Sütun Kaidesi

MAPT

Burada belirlenen isim, *Martinos, Martianos, Martianos veya Martialis* gibi herhangi bir latince isim olabilir.

[581] Asgari. N, ve Drew-Bear. T, 2002, s.13, no.37

Teos (Seferihisar-Sığacık)

Teos İzmir'in güney batısında kuş uçumu 40 km uzaklıktadır. (Levha XXXI, Plan 2) Ocaklar ve çevrede yer alan işleme atölyeleri ise antik yerleşimin 3 km kuzeydoğusunda yaklaşık 100 metre çapında dairesel bir gölün çevresinde göle 100-200 metre uzaklıkta bir saha üzerinde bulunmaktadır. Karagöl'ün su seviyesi bir metre civarında alçalıp yükseldiği için yörede su altında kalan alanlar sürekli olarak değişmiştir. Göl kıyıdan itibaren birdenbire derinleşmektedir. En derin yer 19-20 metre civarındadır. Gölün bu yapısı ve konumu nedeniyle bir dönem taş ocağı olarak kullanılmış olduğu anlaşılıyor.[582] Ocaklar kuzebatı ve güney yönünde gölü üç taraftan çevrelemektedir.[583] (Levha XXXI, Plan 2 ve Levha XXXIV-XXXV)

Burada en fazla dikkati çeken husus ocak alanlarının arazi seviyesinin altında yer almış olmasıdır. Aslında bu durum gerek taşın ana kayadan koparılması gerekse nakliyenin güç olması nedeniyle, Romalılar tarafından benimsenen bir işletme metodu olmamasına rağmen, yoğun talepleri karşılamak amacıyla zorunlu olarak bu yola gidilmiş olmalıdır. Romalıların siyah ana yapı üzerinde beyaz ve kırmızı damarlı görünüme sahip olan bu mermere gösterdikleri yüksek talebin bütünüyle karşılanamadığı anlaşılıyor. Buna rağmen Aemelia Bazilikası ve Augustus Forumu gibi Roma'daki birçok önemli yapıda Teos mermerinin kullanılmış olduğu görülüyor. Üstelik bu mermerin kullanılmış olduğu alanlar Roma ile sınırlı kalmamış, hemen hemen bütün yerleşim yerlerindeki kamusal yapılarda büyük çapta kullanılmıştır.[584]

Yazıtlardan Karagöl ocaklarının üç *bracchium*'a ayrılmış olduğu ve ocaklar için bir odak noktası konumundaki göl alanı dahil çevrede üretim yapılmış olması muhtemel sahalar göz önüne alındığında toplam ocak alanının en fazla 25.000 m^2 mertebesinde kaldığı anlaşılıyor. Roma için son derece önemsenen bu mermerin böylesine küçük bir alandan çıkarılmış olması ilk bakışta bir çelişki olarak görülse de şu andaki

[582] Fant, J.C., '*Poikiloi lithoi*: the anomalous economics of the Roman imperial marble quarry at Teos,' in *The Greek Renaissance in the Roman empire. Papers from the Xth British Museum Classical Collequium* (BICS Suppl. 55), London, 1989b, s.212-214
[583] Fant, J.C., 'Preliminary Report of the Teos/Karagöl,' *V.Araştırma Sonuçları* Toplantısı, Ankara, 1997, s.400
[584] Fant. J.C, 1989b, s.207

topağrafik yapılanma itibariyle ocağın durumu böyledir. Teos mermerinin Anadolu'da kullanılmamış olmasının nedeni de böylece daha iyi anlaşılacaktır. Kanımca bunun yegane nedeni sınırlı miktarda üretim yapılmış olmasıdır.

Kapsadığı ocak alanı ve Roma'daki çeşitli depo merkezlerinde yer alan blok ve sütun miktarlarından hareketle bulunan yüksek üretim miktarı beklentilerine rağmen Teos ocaklarının imparatorluk ocaklarının en küçüğü olduğu görülüyor. Ocaklarda yüksek kalitede siyah renkte *africano* mermeri yanında en azından üretim faaliyetlerinin sonlarına doğru, yani II.yüzyılın üçüncü çeyreğinde büyük miktarlarda kuvars ve demir oksit damarlı gri renkli mermer üretilmiş olmalıdır. Nitekim ocaklarda ve döküm sahaları civarında terkedilmiş blok ve sütunlardan bu dönemdeki üretimin en fazla 1/5'inin africano olduğu söylenebilir. Ancak bu değerlendirmenin, işletme faaliyetlerinin son dönemlerini yansıttığı gözden uzak tutulmamalıdır.[585]

Yüksek kaliteli Teos mermer potansiyeli çok daha önceden büyük ölçüde azalmış olmasına rağmen, üretimi azaltılması yoluna gidilmemiş ve uzun yıllar düşük kaliteli kuvars damarlı gri mermer üretimine devam edilmiştir. Bugüne kadar elde edilen yazıtlardan, tarih unsuru içeren 14 bloktan çoğunluğu 163-166 yıllarına tarihlenmektedir. Bu durumda üretimin en geç 170 yılında kesin olarak son bulduğu söylenebilir. Burada üretimin tedricen azaltılması yoluna gitmek yerine, yaklaşık iki yüzyıl boyunca büyük bir hızla tüketilen *africano* tipinin tükenmesi nedeniyle üretim faaliyetlerine son verilmiş olmalıdır. Gri renkteki mermer içinde yer alan kuvars damarlarının işlenme güçlüğünün böyle bir yola gidilmesinde önemli bir payının bulunduğuna şüphe yoktur.[586]

Karagöl ocak alanının küçüklüğü göz önüne alındığında üretimin tümünün bu ocaklardan yapılıp yapılmadığı konusunu bugün için eldeki bilgiler çerçevesinde kesin bir şekilde cevaplandırmaya imkân yoktur. Ocağın kapsamlı bir şekilde araştırılıp incelenmemiş olması nedeniyle, halihazırda görünür ocakların dışında, yakın çevrede bazı ocakların da bulunduğu düşünülebilir. Nitekim Karagöl'ün 15 km kuzey

[585] Fant. J.C, 1989b, s.213
[586] ibid, s.213

doğusunda Beylerköy'ü civarında yeni bir *africano* mermer ocağının bulunduğu tespit edilmiştir.[587] Aslında antik dönemde hangi cins mermerin Teos mermeri olarak tanımlandığı konusu da oldukça tartışmalıdır. Plinius'un Doğa tarihi kitabında[588] Teos mermerleriyle ilgili olarak yaptığı tanımlama, Teos mermerlerinin belirtilmesinde bir ölçüde güçlük yaratmıştır. Plinius mermerin çıkarıldığı yeri bir ada olarak tanımlarken mermerin de masif siyah yapıda olduğunu belirtmiştir. '*Post hunc Lepidum quadriennio L. Lucullus consul fuit, qui nomen, ut ex re apparet, Luculleo marmori dedit, admodum delectatus illo, primusque Romam invexit, atrum alioqui, cum cetera maculis aut coloribus commendentur. Nascitur autem in {Chio} <Teo> insula, solumque paene hoc marmor ab amatore nomen accepit'* Plinius'un bu ifadesi yaklaşık olarak şu şekilde çözümlenebilir: *Lepidus'un dört yıllık konsüllük döneminden sonra gelişmelerden görüleceği gibi Lucullean mermerine adını veren Lucius Lucullus gelmiştir. Diğer mermerler yapısal özellikleri veya renkleri nedeniyle ilgi çekerken o genellikle siyah renkli bu mermerden çok hoşlanmış ve onu Roma'ya tanıtmıştır. Teo adasında bulunmakta olup, adını hayranından alan yegane mermerdir.*

Ancak Plinius'un Teos mermerini '*genellikle siyah'* şeklinde belirtmesi bu mermeri tanımlamaktan daha çok genelde beyaz mermerlerle renkli mermerler arasındaki farkı vurgulamak amacıyla yapılmış olduğu tahmin ediliyor. Bu nedenle Plinius'un ifadesindeki *commendetur; commendentur* şeklinde düzeltilecek olursa yukarıdaki tanımlamadaki ana fikir: '*Mermer yapı itibariyle siyah renkli olmasına rağmen (bu yapısal karakteristiğinin dışındaki) renkli benek ve damarlar gibi diğer özellikleri itibariyle dikkati çekmiştir.'* şeklinde ifade edilebilir. Teos'un bir ada olarak tanımlanmasına gelince; bunun Plinius'un hatalı bir tespiti olduğuna şüphe yoktur. Zira deniz seviyesinin o dönemde bugünkünden bir metre daha düşük seviyede olduğu göz önüne alınacak olursa, Teos'un bir ada olarak tanımlanmasına imkan olmadığı sonucuna varılacaktır.[589]

[587] Fant. J.C, 1989b, s.213
[588] ibid, s.213 ve Plinius Natural History, 36.49-50
[589] ibid, s.209

Diğer yandan *africano* (*luculleum*) mermeri Roma'da çok yüksek bir fiyatla pazarlanmış olmasına rağmen[590] elde edilen bu gelirden Teos'un yeterli ölçüde yararlanabildiği söylenemez.[591] Ancak yine de yerleşim yerinde bir odeon yapılması, gymnasion ve tiyatronun genişletilip, revize edilmesi Dionysos tapınağının restore edilmesi gibi çeşitli imar faaliyetlerinin hep devlet eliyle gerçekleştirilmiş olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.[592] Mermerin heykel yapımına uygun olmasına rağmen bölgede ne sanat atölyeleri, ne de taş ticaretiyle uğraşan tacirler vardır. Mermerin tümünün Roma'ya tahsis edilmiş olması ve yörede mermerle ilgili herhangi bir faaliyetin bulunmaması nedeniyle ocakların yöre insanına herhangi bir ekonomik yarar sağlamadığı söylenebilir.

Ocaklarda çalışan işçilerin çoğunun imparatorluk esiri olması (*damnati ad metala*) mühendis ve ustabaşı gibi yönetim kadrosundaki kişilerin de tamamen imparatorluk personelinden oluşması nedeniyle, ocakların Teos yerleşiminden tamamen kopuk, içine kapalı bir düzen içinde işletilmiş olduğu anlaşılıyor. Bu sebeple Teos ocakları bir bakıma yöreden izole edilmiş durumdadır. Ocağın yakın çevreyle yegane ekonomik ilişkisi yiyecek alışverişinden öteye gitmemiştir. Ocak personeli için gerekli gıda harcamalarının yöreye önemli bir katkı sağlayacağı düşünülürse de J.Reynolds tarafından belirtildiği gibi[593] imparatorluk idaresinin baskısıyla gıda maddeleri fiyatları da aşağı seviyelerde tutulduğundan Teos'un bu yolla elde ettiği kazanç da çok sınırlı kalmış olmalıdır.

Sonuç olarak ocakların çevreden tamamen izole edilmiş kapalı bir ekonomi düzeninde işletilmiş olması nedeniyle yöre insanına hemen hemen hiçbir ekonomik yarar sağlamadığı söylenebilir. O kadar ki; burada üretilen mermer adının bile yöreyle herhangi bir ilgisi yoktur. Nitekim Teos mermerinin adı ocakta çalışan işçilere izafen *africano* veya onu Roma'ya tanıtan kişiye izafen *Luculleum*'dur.

---

[590] Fant. J.C, 1989b, s.397

[591] Erim. K, ve Reynolds. J, 1970, s.120-141. 301 tarihli fiyat listelerinde en yüksek bedel 200 denarius iken luculleum mermerinin 0.30 metre fiyatı 150 denarius'tur. Ocakların limanın hemen yanı başında olduğu göz önüne alınacak olursa mermerin ne kadar değerli olduğu daha kolay anlaşılacaktır

[592] Fant. J.C, 1997, s.391

[593] Erim. K, ve Reynolds. J, 1970, s.120-141; Fant. J.C, 1997, s.397

Renkli mermer üreten bütün imparatorluk ocaklarında olduğu gibi üretimin taşlar üzerindeki yazıtlar vasıtasıyla kontrol edildiği anlaşılmaktadır. Genellikle bütün imparatorluk ocaklarında elde edilen yazıtlarda iki tip nümerik unsur olduğu görülüyor; Bunlardan *Locus* sözcüğünden sonra gelen sayısal değer, taşın belirli bir yıl içinde üretilen kaçıncı blok olduğunu belirtirken, *N(umero)* unsuruyla karakterize edilen nümerik değer ise bloğun Roma'ya sevkedilmesi uygun görülen kaçıncı taş olduğunu belirtmektir. [594]

Bu yazım biçimi Teos mermeri için de geçerlidir. Farklı zamanlarda, farklı şekilde yorumlanmış olan *locus* sözcüğüne Teos yazıtları kapsamında Fant'ın kesin bir tanımlama getirmiş olduğu görülüyor:[595] *' The Loco number was assigned when work began and each piece and so the number began by designating the site and came to designate the individual piece of marble'*

Böylece *locus* taşın öncelikle çıkarıldığı yeri belirtirken, aynı zamanda taşı tanımlayan bir kimlik numarası özelliği kazanmış, *N* rumuzu ile gösterilen seri numarası ise taşın Roma'ya sevkıyatına müsaade edilmiş olduğunu gösteren bir unsur olma vasfını kazanmıştır Ancak Teos ocağındaki bloklar üzerinde *locus* ve *N* sayıları birlikte yer alırken, Dokimeion ocağındaki bloklarda sadece *locus* sayıları vardır. Bunun da sebebi blokların Roma'ya sevk edilmesine Dokimeion ocaklarında değil, buradan 40 kilometre uzaklıktaki Synnada'da karar verilmiş olmasıdır. Dokimeion ocaklarında neden böyle bir yol izlenmiş olduğunu bugün anlamaya olanak yoksa da fiili durum budur. Ancak *N(umero)* karaktersitiğinin '*bu parça sevk edilebilir*' şeklindeki anlamına rağmen üzerlerinde bu tip bir yazıt bulunan bazı blokların ocakta kalmasını Fant ideal işletmecilik ile uygulama arasındaki çelişkiyle izah etmektedir:[596] *'Strictly speaking, Those blocs ought not to be there if N(umero) means (ship this piece). But their presence probably attests only the usual gap between ideal and actual practice that characterizes quarries eveywhere'*

[594] Fant. J.C, 1989b, s.214
[595] ibid, s.214
[596] ibid, s.214

Seri numaralarının Roma'ya sevk edilen mermer sayısını gösterdiği dikkate alınarak Teos ocağında bulunan yazıtlardaki seri numaralarının da Roma'ya sevk edilen parça sayısını ve dolayısıyla üretim miktarını karakterize ettiği söylenebilir. Tablo 20'de 12 tanesi tarihli yedi tanesi de Nero dönemi sonu Flaviuslar dönemi başlarına tarihlenen yazıtlar dikkate alınarak düzenlenmiştir.

Tablo 20[597]

Yıl	Bulunduğu Yer	N(umero)	Referans
64	Marmorata	33	Bruzza No: 138
64	Marmorata	51	Bruzza No: 139
67	Marmorata	60	Bruzza No: 140
68	Marmorata	22	Bruzza No: 141
75	Marmorata	85	Bruzza No: 147
77	Marmorata	73	Bruzza No: 153 ve CIL,XIV 2016
77	Marmorata	18	Bruzza No: 138 ve CIL, XIV 2016
80	Marmorata	19	Bruzza No: 159
135	Roma, S.Paolo	39	Bruzza No: 182
100	Fiumicino	39	Baccini No: 3
162	Fiumicino	15	Baccini No: 10
163	Karagöl	26	Teos Yüzey Araştırması 83-7
60-70	Karagöl	15	Teos Yüzey Araştırması 83-8
60-70	Marmorata	68	Bruzza No: 169
60-70	Marmorata	5	Bruzza No:160
60-70	Marmorata	14	Bruzza No: 161
60-70	Marmorata	59	Bruzza No: 162
60-70	Marmorata	8	Bruzza No: 164
60-70	Marmorata	80	Bruzza No: 166

Tablodan görüldüğü gibi sevkıyat numaraları genellikle çok yüksek değildir. Yani Teos ocağının diğer imparatorluk ocaklarına nazaran sadece ocak boyutları itibariyle değil, üretim miktarı itibariyle de küçük kaldığı görülüyor. Diğer ocaklarla mukayese

[597] Fant. J.C, 1989b, s.215

etmek bakımından bugüne kadar benzer ocaklarda elde edilen yazıtlar içinde en yüksek seri numaralı beş tanesi dikkate alınarak Tablo 21 düzenlenmiştir.

Tablo 21[598]

Ocak	N(umero)	Yıl	Referans
Teos	*140*		Teos Yüzey Araş. 83-1
Teos	*85*	*75*	Bruzza No: 148
Teos	*80*	*75-80*	Bruzza No: 166
Teos	*159*		Bruzza No: 186
Teos	*139*	*160*	Teos Yüzey Araş. 83-4
Chemtou	283	Domitian	Baccini No: 76
Chemtou	613	107	CIL VIII 14560
Chemtou	606	149	CIL VIII 14578
Chemtou	517	150	CIL VIII 14580
Chemtou	305	183	CIL VIII 14588
Dokimeion	*434*	*Domitian*	Bruzza No: 302
Dokimeion	*144*	*96*	Baccini No. 35
Dokimeion	*228*	*99*	Baccini No: 36
Dokimeion	*421*	*Kayıp*	Bruzza No: 262
Dokimeion	*135*	*146*	Ostia Museum No: 39920
Karystos	242		Baccini No: 52
Karystos	330		Baccini No: 23
Karystos	341		Baccini No: 42
Karystos	250		Baccini No: 63
Karystos	347		Baccini No: 127
Chios	*250*		Bruzza No: 191
Chios	*166*		Bruzza No: 203
Chios	*168*		Bruzza No: 204
Chios	*142*		Bruzza No: 206
Chios	*149*		Bruzza No: 209

[598] Fant. J.C, 1989b, s.215

Tablodan görüleceği gibi beş imparatorluk ocağından Roma'ya yapılan sevkıyatın ortalama değerleri sırasıyla *Teos -120; Chios-175; Dokimeion-272;Karystos-302; Chemtou-465*'dir. Burada en küçük pay Teos ocağına ait olduğuna göre beklenenin aksine *africano* mermerinin Roma'da diğer renkli mermerlere nazaran daha az miktarlarda kullanılmış olduğu söylenebilir. 19.yüzyılın başında bir avukat olan Faustino Corsi tarafından sadece Roma'daki sütunlar göz önüne alınmak suretiyle yapılan bir sayıma göre mermer cinsleri itibariyle dağılım Tablo 22'de verilmiştir. Burada granit sütunların diğer mermerlerden üretilmiş olan sütunlara nazaran toplam üretimin yarısını oluşturduğu görülüyor. Ancak granit sütunların toplam sütun miktarı içinde bu ölçüde yüksek bir paya sahip olmasında granitin dayanıklılığının etkisi olduğu kabul edilse bile esas nedenin kireç imalinde kullanılmamış olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 22[599]

Mermer Tipleri	Yüzde %
Renkli Mermerler	29.2
Granitler	44.8
Gri ve Siyah Mermerler	12.1
Beyaz Mermerler	13.9

İmparatorluk ocaklarında üretilen renkli mermer cinsleri itibariyle Roma'da tespit edilen sütunların toplam miktar içindeki payları ise Tablo 23'de verilmiştir. Mukayesede sadece sütunların göz önüne alınmış olması nedeniyle tablonun üretim miktarlarını karakterize edemeyeceği düşünülse bile, Teos ocağının hemen her bazda yapılan mukayesede diğer imparatorluk ocaklarına nazaran geri kaldığı, satış miktarında ve dolayısıyla üretim kapasitesinde en küçük paya sahip olduğuna şüphe yoktur.

[599] Fant. J.C, 1989b, s.216

Tablo 23[600]

Mermer Cinsleri	Yüzde Ağırlık %
Africano-Luculleum (Teos)	9
Cipollino-Karysteum (Euboia)	43
Giallo antico-Numidicum (K.Afrika)	14
Pavonazetto-Phrygium (Phrygia)	18
Portasanta-Chium (Kios)	16

[600] Fant. J.C, 1989b, s.216

No 151[601]

Bulunduğu yer: Sığacık-Karagöl

Ölçüler: 147 x 126 x 97 cm

ZNXIV
EXRCOR
LOCO

Z/n(umero) XIV
ex r(atione) Cor(inthiani ?) /loco

No 152[602]

Bulunduğu yer: Sığacık-Karagöl

Ölçüler: 195 x 104 x 163cm

HNXXXIX
EXRCORBIII
LOCO
Θ

LAELIANOEPAST
ORECOSAV
PCORNER

167

H n(umero) XXXIX/H/n(umero)XV/ex r(atione) Cor(inthiani?) b(racchium III)/loco/ Θ/Laeliano e(t) Past/ore co(n)s(ulibus) Aur(elii?) Corne(liano)r

No 153[603]

Bulunduğu yer: Sığacık-Karagöl

Ölçüler: 300 x 186 x 160 cm

LOCO XVI

locoXVI

[601] Pensabene, P., ve Lazzarini, L., 'Il problema del bigio antico e del bigio morato:contributo allo studio delle cave di Teos e di Chios', Pensabene P., (ed.), içinde, 1998, s. 147, no.1
[602] ibid, s.147, No:2
[603] ibid, s.148, No:3

No 154[604]

Bulunduğu yer: Sığacık-Karagöl

Ölçüler:340 x 152 x 126 cm

ANOEPASTORECA 163

RCORNEP

EXR COR BII

LOCO

IX

[Laeli]ano e(t) Pastore C(on)[s(ulibus)]/[Au]r(elii?) Corne(liano?)/ex r(atione) Cor(inthiani?) b(racchium) II[I]/loco/IX

No 155[605]

Bulunduğu yer: Sığacık-Karagöl

Ölçüler:210 x 262 x 210 cm

XIII

Loco XIII

No 156[606]

Bulunduğu yer: Sığacık-Karagöl

Ölçüler:192 x 290 x 186 cm

LOCO XLVIII

Loco XLVIII

[604] Pensabene. P, ve Lazzarini. L, 1998, s.148, no.4
[605] ibid, s.148, No:5
[606] ibid, s.148, No:6

No 157[607]

Bulunduğu yer: Sığacık-Karagöl

Ölçüler:110 x 800 X 270 cm

H NXIX

N XXVI

EXRCORBIII

LOCO

H n(umero) XIX/ N(umero) XXVI/ex r(atione) Cor(inthiani?) b(racchium)III/loco

No 158[608]

Bulunduğu yer: Sığacık-Karagöl

Ölçüler: 150 x79 x 54 cm

KH

EX R COR X III

H NXXIII

N CXXXI

K H/ex r(atione) Cor(intihiani) b(racchium) III/

H n(umero) XXIII/n(umero) CXXXI

No 159[609]

Bulunduğu yer: Sığacık-Karagöl

Ölçüler:162 x 91 x 57 cm

N CXXXX

K

EXRCORBII

LOCO K Θ

N(umero) CXXXX/ex r(atione) Cor(inthiani) b(racchium)III/loco K Θ

[607] Pensabene. P, ve Lazzarini. L, 1998, s.149, No:9
[608] ibid, s.149, No:20
[609] ibid, s.150, No:33

No 160[610]

Bulunduğu yer: Sığacık-Karagöl

Ölçüler:249 x 235 x 169 cm

LOCO XXVII

Loco XXVII

No 161[611]

Bulunduğu yer: Sığacık-Karagöl

Ölçüler: 207 x 166 x 140 cm

CELCOS
LOCO
H CII

[Macrino et] Cel(so) Co(n)s(ulibus)/loco/H CII

No 162[612]

Bulunduğu yer: Sığacık-Karagöl

Ölçüler:164 x 149 x 145 cm

EX R CORBIII
LOCO

Ex r(atione) Cor(inthiani?) b(racchium)III/Loco

[610] Pensabene. P, ve Lazzarini. L, 1998, s.150, No:38
[611] ibid, s.150, No:48
[612] ibid, s.150, No:50

No 163[613]

Bulunduğu yer: Sığacık-Karagöl

Ölçüler:194 x 94 x 81 cm

N XIIIG

[613] Pensabene. P, ve Lazzarini. L, 1998, s.151, no.76

BÖLÜM IX

Sonuç

İ.Ö. II.yüzyılın başlarında Anadolu küçük krallıklar arasında paylaşılmış durumdadır. Batıda Pergamon ile, kuzeybatıda Bhtynia Krallığı, kuzeyde Karadeniz kıyılarında Pontus, orta Anadolu'da Kapadokya ve güneyde Seleukos Krallığı yer almıştır. Bu tabloyu tamamlamak için doğu sınırındaki Kommagene ve Armenia krallıklarıyla Karia Bölgesi'nde küçük bir bölüm kapsayan Rodos Krallığı ile güneybatıda Lykia şehir federasyonunun da göz önüne alınması gerekecektir.

Roma imparatorluğu Anadolu'da büyük bir güç olarak bu dönemde kendini göstermeye başlamıştır. Akdenizi çevreleyen ülkelerle, önceleri ticari alanda başlayan ilişkiler, özellikle İ.Ö. 197 tarihinde Makedonya Krallığı'na karşı kazanılan zaferden sonra, şekil değiştirerek baskın bir güç karakteri kazanmıştır. Anadolu ile Roma arasında siyasal ilişkilerin aslında bu savaş ile başladığı söylenebilir. Zira bu dönemde Pergamon kralı Attalos'un Roma'ya arka çıkarak, Anadolu'da Roma'nın ilk destekleyicisi ve bağlaşığı olduğunu görüyoruz. Daha sonra Attalos'un oğlu Eumenes babasının Roma ile kurduğu bu ittifaktan yararlanarak Magnesia savaşında (İ.Ö.190) Seleukos krallığına karşı mutlak bir zafer kazanarak ülkesinin sınırlarını Phrygia ve Likya'nın bazı bölümleriyle Pisidia'nın büyük bir bölümünü kapsayacak şekilde Bhtynia sınırından Büyük Menderes nehrine kadar genişletmiştir.

İ.Ö.II.yüzyılın ortalarında Roma'nın Anadolu'da mutlak hakim bir güç haline geldiği anlaşılıyor. Bu gelişme Anadolu topraklarının Roma hakimiyetine geçmesi şeklinde değilse bile, Anadolu'nun siyasal yapılanmasında Romanın nihai karar verici konumunu kazanması şeklinde olmuştur. Öyle ki Anadolu'da krallıklar arasındaki anlaşmazlıklarda karar organı Roma senatosudur.

Bu dönemde Roma'nın Anadolu'daki ilk bağlaşılığı durumundaki Pergamon krallığının da ayrıcalıklı bir yeri olduğuna şüphe yoktur. İmparatorlukla aralarındaki bu sıcak ilişkiyi devam ettirmek ve daha da güçlendirmek amacıyla kendisinden sonra tahta geçecek bir varisi olmayan III.Attalos, krallığını Roma'ya bırakmakta

tereddüt etmemiştir.(İ.Ö.133)[614] Bu şekilde davranmak suretiyle Attalos ülke içinde ölümünden sonra çıkabilecek kargaşaları ve diğer krallıkların ülkesine karşı girişimlerini önlemek istemiş olmalıdır. Batıda mutlak güç olarak çevresine hakimiyetini kabul ettirmiş olan Roma'nın bu dönemde Anadolu'da güttüğü siyaset prensip olarak statükonun korunmasından ibarettir. Krallıklar arasındaki anlaşmazlıklarda ağırlığını koyarak hiç birinin diğerlerinin aleyhine gelişmesine izin vermemiş ve böylece kendine karşı koyabilecek bir gücün oluşmasını daha işin başında önlemiştir.

Roma ile Anadolu arasındaki bu yakın ilişkiler nedeniyle Cumhuriyet yönetimi döneminde Roma'da yaşanan[615] iç savaşların Anadolu'da yarattığı olumsuzluklar da en az Roma'da yaşananlar kadar yıkıcı olmuştur. Aslında Anadolu krallıkları kendilerine tamamen yabancı olan bu mücadelelerde herhangi bir tarafı benimsememiş olmalarına rağmen, yerine göre savaşın yakınlarına kadar gelmiş olması nedeniyle ağır faturalar ödemek zorunda kalmış, yerine göre Roma birliklerine barınak gıda, silah ve asker vermek suretiyle tarafsızlıklarını korumaya çalışmışlardır. Bu nedenle Augustus'un Roma'da hakimiyeti ele geçirerek barışı yeniden sağlamasıyla (*pax romana*) Anadolu halkının uzun süre devam eden mücadelelerden sonra rahat bir nefes alma imkanına kavuştuğu söylenebilir.

Roma'da Cumhuriyet rejiminin son bulup, İmparatorluk idaresinin kurulması Anadolu'da Roma hakimiyetinin tesisine kadar geçen dönemde yer alan gelişmeler özetle şöyle belirlenebilir: İ.Ö. 133 yılında Pergamon krallığı Roma hakimiyetini tanıyarak Roma'nın Anadolu'daki ilk eyaleti konumuna gelmiştir. İ.Ö. 80 yılında ise Kilikya Bölgesi (Suriye ile birlikte), Pompey tarafından Roma egemenliğine bağlanmıştır. Bithynia eyaleti ise İ.Ö. 74 yılında kral Nikomedes'ten veraset yoluyla Roma egemenliğine katılmıştır. Kapadokya krallığının Tiberius döneminde (17) Kelt kabilelerinin yaşadığı bölgenin de Augustus tarafından ele geçirilerek (25) Galatia

[614] Magie. D, 1950, s.31-32; Sherwin-White. A.N, 1977, s.62-75.
[615] Caesar ile Popmey arasındaki çatışmalar (İ.Ö.48-56);Caesar'ın öldürülmesi ile neticelenen İkinci *Triumvirate* yönetimindeki mücadeleler İ.Ö.43-42; Octavius ile Marcus Antonius arasındaki savaş İ.Ö. 32-31

eyaleti adıyla imparatorluk sınırlarına katıldığını görüyoruz. 43 yılında ise Likya federasyonu, Likya-Pamphylia adıyla imparatorluğa bağlanmıştır.

Burada üzerinde dikkatle durulması gereken husus, Anadolu krallıklarının Roma'ya savaş ve işgal yoluyla değil, daha çok karşılıklı andlaşmalarla bağlanmış olmalarıdır. Bu nedenle Roma hakimiyetini kabul eden eyaletlerin hemen tümünün Roma'ya barış yoluyla katılmış olmaları nedeniyle imparatorluk idaresinin bir bölgesel kuruluşu hüviyeti kazandığı söylenebilir. Roma'da Augustus'la başlayan imparatorluk idaresince oluşturulan uzun süreli sulh ve huzur dönemi (*pax romana*) ekonomik, sosyal ve kültürel kazanımlar elde edilmesinde önemli bir etken olmuştur: (İ.Ö. 31- İ.S. 68) Augustus ve Iulio-Claudius'lar döneminde zorlu savaş yıllarının izleri silinirken, Flaviuslar ve Antoninler döneminde (68-192) ekonomik refahla birlikte Roma ve Anadolu kültürlerinin karşılıklı etkileşimleriyle yeni bir yaşam, kültür ve sanat anlayışının geliştiği görülüyor.

Aslında sosyal ve kültürel yapıdaki bu olumlu gelişmelerde Romanın payı bir bakıma sınırlı kalmış olmasına rağmen, yerleşik bir barış ve huzur ortamının sağlanmış olması başlı başına önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir. Sonuç itibariyle İ.Ö. I.yüzyıldan başlayarak Anadolu'da sosyal yapı ve ekonomik hayatının gittikçe zenginleşip büyük bir gelişme gösterdiği söylenebilir.

Bu gelişmede rol oynayan belli başlı etkenden birincisi pax romana, ikincisi de değer yargılarındaki büyük değişim olmuştur. *Pax Romana* sayesinde kaynakların refah ve sosyal gelişime yöneltilmesi mümkün olmuş ve yaşam standardı büyük ölçüde yükselmiştir. Bu gelişmelerin doğal sonucu olarak yeni bir yaşam biçimi ve yeni değer yargıları şekillenmiş olup, antik Yunan kültüründen kaynaklanan değer yargılarının bu dönemde yavaş yavaş terk edildiği görülüyor. Örneğin antik Yunan kültüründe bir Spartalı için ticaret yasaklanmış olup, Platon tarafından idealize edilen devlet düzenin de ise; içinde yurttaşların ticaret ve zanaaatla uğraşmasına kesinlikle izin verilmemiştir.[616]

[616] Coulton. J.J,1976, s.174.

Ancak bu köhne değer yargılarının zihinlerden atılmasından sonra ekonomide meydana gelen canlanma sayesinde ülkede topyekün bir kalkınma gerçekleştirilmiş ve yaşam standartının yükselmesi sağlanmıştır. Bütün bu olumlu gelişmelerde, imparatorluğun en önemli katkısı daha önce ifade edildiği gibi uzun süreli bir barış ortamının sağlanmış olmasıdır. Yoksa doğu eyaletlerinin, Roma medeniyetinin etkisiyle bu kazanımları elde ettiği söylenemez. Aslında bu etkilenmede;en azından başlangıç döneminde Horace'nin deyimine uygun olarak daha çok ters yönde bir gelişme olduğu da söylenebilir. (*Graecia capta ferum victorem cepit*)[617] Nitekim batıda latince resmi dil olarak kabul edilirken, imparatorluğun doğu sınırlarında yunanca resmi dil olarak kalmaya devam etmiştir. Yunan kültürünün etkisi o kadar etkili olmuştur ki; Roma'da asiller sınıfına mensup kişilerle, varlıklı aile fertleri yunanca öğrenmek ihtiyacı duymuşlar ve sonuçta gerekçe Roma'da ikinci dil olma vasfını kazanmıştır.

Aslında Romalıların da kendilerine has kültür ve medeniyeti empoze etmek yerine, Yunan medeniyetinin Anadolu'nun her yanına yerleşmesi için özel bir çaba gösterdikleri söylenebilir. Yeni kurulan şehirler, Yunan yaşam biçimine ve standartlarına uygun olarak tesis edilmiş, tiyatrolar, stadyumlar, gymnasionlar yaşamın özgün unsurları olmuştur. Doğu eyaletlerinde, yunanca ordu hariç bütün resmi kuruluşlarda kullanılan dil olduğundan, Roma'dan doğuya gönderilecek görevliler de yunanca diline vakıf, tahsilli kişilerin arasından seçilmiş, hatta imparatorların doğuyla irtibatlarını sağlamak amacıyla Roma'da özel bir büro (*ab epistolis Graecis*) kurulmuştur.[618]

Roma, Helen kültürünün orta ve doğu Anadolu'da da etkin bir şekilde yerleşmesi için büyük bir çaba göstermişse de, bu alanda başarılı olduğu söylenemez. Özellikle kırsal kesimde yaşayan insanlar arasında yunanca hemen hiç bir dönemde geçerli bir dil olmamıştır. Anadolu'nun kendine özgü dil ve kültürü baskın bir unsur olarak yaşamı biçimlendirmiştir.[619] Böylece Prokonnesos mermer ocaklarında, üst kademedeki kişiler arasında yunanca isimler yer alırken, bir orta Anadolu mermer

[617] Jones. A.H.M, 1963, s.3.
[618] ibid, s. 4
[619] Rostovtzeff. M, 1964, s.29.

ocağı olan Dokimeion'da ise üst yönetim kadrolarında yöre insanına hiç yer verilmemiştir.

İmparatorluktaki bu Helen hayranlığı nedeniyle Roma hukuku yerine yöresel hukuk Anadolu'da uzun süre uygulamada kalmıştır. Hatta bazı durumlarda Roma yurttaşlarına bile yöre hukukuna uyma zorunluluğu getirilmiştir. Bu durum, Hadrian tarafından 212 yılında bütün Roma uyruklarına, yurttaşlık statüsü, *constitutio Antoniana*, tanınıncaya kadar devam etmiş ve ancak bu tarihten sonra bütün Roma uyrukları yurttaşlık hukukuna , *ius civile*, tabi kılınarak ülkede hukuk birliği sağlanabilmiştir.

Ancak 212 yılında itibaren yürürlüğe giren Roma yurttaşlık hukukunun, bütün yurttaşlara veya uyruklara aynı şartlarla uygulandığı zannedilmemelidir. Nitekim zenginliğin toplumda dengesiz dağılımı sonucunda büyük servetleri ellerinde tutan seçkinler sınıfının her alanda imtiyazlı konumları vardır: Bütün üst görevler bu sınıf fertlerine tahsis edilirken, bunların yargılanmaları bile Roma eyalet valileri tarafından değil, doğrudan imparator tarafından yapılmıştır.[620] Ancak Seçkinler sınıfının bu ayrıcalıklı statülerine karşılık resmen olmasa bile, sahip oldukları konumlarını korumak adına bazı fedakarlıklara katlanmaları gerekmiştir. Bu nedenle söz konusu bu seçkinler sınıfı tarafından gösterişli kamusal binalar yaptırılmış, yaşamı zenginleştirmek adına sanatsal faaliyetler desteklenmiş, festivaller düzenlemiştir. Ancak bu türlü harcamalar yapmanın bir diğer önemli nedeni de ulusal kimlik bilincinin kaybedilmemiş olmasıdır. Nitekim, kendilerini daha sonraları Romalı (*Romaioi*) olarak tanımlamalarına rağmen, konuştukları dil her zaman yunanca olmuş, latince ne günlük yaşamda ne de resmi işlemlerde yer almamıştır. Bu bakımdan Roma hükümdarlığının baskın olduğu bölgelerde, örneğin Dokimeion ocaklarındaki yazıtlarda kullanılan dil latince iken, Prokonnesos ocaklarında latince yanında, yunancanın da geçerli bir dil olduğu buradaki yazıtlardan anlaşılıyor.

Özetle belirtmek gerekirse, sadece hukuk veya yeni bir kültür ve yaşam üslubunun zenginleşmesi kapsamında değil, I.yüzyıldan itibaren Anadolu'da başlayan imar

[620] Jones. A.H.M, 1971, s.182.

faaliyetlerinde de imparatorluk idaresinin büyük payı olduğuna şüphe yoktur. Bu doğrudan bir para veya malzeme yardımı şeklinde değil, çoğu zaman bir alt yapı projesinin gerçekleştirilmesi şeklinde olmuştur. Örneğin Smyrna'daki tiyatronun restorasyonu Claudius; Ephesos'taki hamamlar ise Domitian tarafından finanse edilirken Ephesos Artemision'un frizleri ise Augustus tarafından temin edilmiştir. Ancak büyük ölçekteki imparatorluk yardımları, doğal afetlerden sonra yer alan kurtarma faaliyetleri ile gösterişli bir yanı bulunmayan ancak önemli yaşamsal işlevleri olan alt yapı donanımlarının gerçekleştirilmesi şeklinde olmuştur.

Bütün bu olumlu gelişmelerde şüphesiz en önemli etken; Augustus tarafından imparatorluk birliğinin sağlanması ve *pax romana*'nın tesis edilmiş olmasıdır.[621] İmparatorluk idaresinin mermer üretimini kalite ve çeşit olarak kontrol altına alarak modern anlamda optimum ekonomik şartları sağlayacak şekilde ocaklar arasında işbölümüne gittiği anlaşılıyor. Örneğin Prokonnesos'da daha çok Karadeniz kıyılarıyla, Doğu Akdeniz bölgesi için belirli bir tip lahit üretilirken[622], Dokimeion ocaklarında ise lahit üretimi daha kaliteli mermer kullanılarak çok daha ince işçilikle yapılmıştır. Dokimeion lahitlerinin en önemli alıcıları Roma'nın zengin elit tabakasına ait kişilerdir. Bu kişiler için kalite yanında fiyatın yüksekliği tüketimi sınırlayıcı bir unsur olmadığından Dokimeion ürünü lahitler Roma'da hemen her dönemde çok yüksek fiyatlarla alıcı bulmuştur.

Ocaklar arasındaki iş bölümü sayesinde ihtisaslaşma gelişmiş, üretimde standartizasyon sağlanmış ve ocaklarda seri üretime geçilmesi sonucunda üretim artmış, fiyatlar düşmüş tüketici ihtiyaç duyduğu malzemeyi doğrudan ocağa sipariş etmek yerine, kendine yakın bir depodan anında temin etme imkanına kavuşmuştur. Roma'da *Marmorata,* Mısır'da *Aleksandria* açık depo sahaları (pazarları) bu amaçla kurulmuş yerlerdir. İmparatorluk mülkiyetinde olduğu düşünülen Ephesos mermer pazarının ise daha çok iç tüketime yönelik pazarlama yaptığı anlaşılıyor.[623]

[621] Ward-Perkins. J.B, ve Boethius. A, 1970 , s. 403
[622] Asgari. N, 1978, s.478-479.
[623] Dodge. H. 1991, s.34.

Anadolu dışındaki bölgelerde kalifiye işçi ihtiyacı ise genelde bu işi eskiden beri yapan ocak ve atölyelerden yararlanarak pazarlamacı kuruluşlar tarafından karşılanmıştır. Örneğin Altıntaş ve Dokimeion atölyeleri kalifiye elaman yönünden çok zengin kuruluşlardır.[624] Ancak kalifiye işçi temini konusunun her parti mal ile birlikte bir grup taş ustasının tüketim yerlerine gönderilmesi şeklinde anlaşılmaması gerekir. Böyle bir uygulamanın son derece istisnai haller için geçerli olduğu söylenebilir. Aksi halde üretim merkezlerinin kısa zamanda üretim yapamayacak bir duruma geleceklerine şüphe yoktur.

Taş işçiliğinin gelişmesi ve devamında mermer ocakları çevresinde yer alan işleme atölyeleriyle, işçilerin kurduğu işçi birlikleri (*collegia* adı verilen lonca benzeri kuruluşlar) bir okul gibi çalışarak çok önemli roller üstlenmişleridir. Örneğin Bithynian işçi birliği Hadrian döneminden, III. Yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir.[625] Ünü Anadolu sınırlarını aşıp Roma'ya kadar uzanan bir diğer okul İ.Ö. I.yüzyılda Aphrodisias'ta kurulmuş olan heykel okuludur. Bu okul benzer tesisler içinde en uzun ömürlü olanıdır. Plastik sanatlarda belirgin bir gerilemenin yaşandığı VI.yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiştir.[626] Ayrıca J.İnan tarafından[627] Side'de bir diğer heykel okulunun bulunduğu ileri sürülmüştür. Dokimeion ocaklarında ve yakın çevresinde gelişmiş işleme ve sanat atölyelerinin bulunduğu konusu özel olarak ele alınıp belgelere dayanarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Değişen siyasal ve ekonomik şartlara bağlı olarak mermer üretim ve tüketiminde zaman zaman bir azalma olmuşsa da; imparatorluğun sağladığı *pax romana* sayesinde özellikle Yunanistan ve Anadolu gibi doğu eyaletlerinde bir mermer bolluğu yaşandığına şüphe yoktur. Mermerin yeni tip bir malzeme olarak mimari de ve plastik sanatlarda yer almaya başlamasından sonra yeni bir üslubun bir mermer üslubu ve tekniğinin şekillenmeye başladığı söylenebilir. Aslında Anadolu'da kökleri Tunç Çağı'na kadar uzanan ve yılların deneyimiyle zenginleşmiş bir mimari üslup vardır. Bu üslubun en belirgin özelliği de yaratıcı bir karaktere sahip olmasıdır. Örneğin bilinen klasik mimari elemanlar alışılmışın dışında değişik şekillerde

[624] Dodge H., s.39
[625] Ward-Perkins J.B., 1980b, s.334
[626] Erim K., 1986, s.133-151
[627] İnan J., Rosenbaum E., 1966, s.76-78

kullanılmak suretiyle abidevi ve gösterişli yapılar üretilmiştir.[628] Tuğla duvarların mermerle kaplanması tekniğinin de ilk defa Anadolu'da uygulandığı ve geliştirildiği anlaşılıyor.[629] Anadolu'daki bu mermer kullanım biçimi süslü ve gösterişli yapısı nedeniyle, prensip olarak barok üslup şeklinde tanımlanabilir.

Anadolu mimarisinin Roma mimarisine kıyasla çok daha eski bir maziye dayanması ve gelişmiş bir düzeye sahip olması nedeniyle Roma bu konuda verici değil daha çok alıcı konumunda kalmıştır. Nitekim imparator Trajan'ın kendisinden Bithynia'ya bir mimar göndermesi talebine karşılık Plinius'a verdiği cevap bu durumu açıkça ortaya koyan bir belge mahiyetindedir[630]: *iyi mimarlar konusunda sıkıntı içinde olduğunuzu sanmıyorum. Aslında ülkenizden Roma'ya gelmiş olan bir mimarı tekrar oraya geri göndermek bizim için kolay olmayacaktır.* Bu nedenle batının en gelişmiş yapı örneklerinden biri olan bazilikanın bile Anadolu'ya girmesi uzunca bir zaman almıştır. Nitekim bazilikanın Anadolu'daki ilk örneği olan Smyrna'daki yapı II.yüzyıla tarihlenmektedir.[631] Aynı şekilde Roma'nın kendine özgü bir ürünü olan amphitiyatronun da Anadolu'da geniş kapsamlı bir uygulama alanı bulduğu söylenemez. Nitekim, Ward Perkins[632] bu konuda sadece üç amfitiyatroyu göz önüne alırken[633], Maggie[634]; Pergamon ve Antiocheia'daki yapıları ön palana çıkarmakla yetinmiştir. Xanthos tiyatrosu ise Roma döneminde tiyatroların, amfitiyatroya dönüştürülmesini simgeleyen bir örnek olarak değerlendirilebilir.[635]

Roma dünyasında günlük yaşamda önemli bir işleve sahip olan hamamlar ise Anadolu'da Miletos ve Sardes Gymnasion komplekslerinde olduğu gibi gymnasionların tamamlayıcısı ve ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Şehir planlamasında üstü örtülü veya açık iki yanı dükkanlarla çevrelenmiş, geniş sütunlu yolların ağırlık kazandığı görülüyor. Bu sütunlu yollar bir çeşme veya anıtsal yapı ile sonlanabildiği gibi her iki yönde de açık olabiliyordu. Bu yollar özenli ve gösterişli

[628] Ward Perkins J.B, 1970, s.405
[629] Hanfmann G.M.A, 1975, s. 51
[630] Pliny X, 40
[631] Ward-Perkins J.B.,1988, s. 154
[632] Ward Perkins J.B., 1970, s.397
[633] Pergamon, Cyzicus ve Anazarbos
[634] Maggie D., 1950, s.655
[635] Wheeler M., 1964, s.117

tasarımlarıyla şehre zenginlik katarken forum, gymansion gibi sosyal aktivite merkezlerini birbirine bağlayan ve şehir yapısına bütünlük kazandıran ana arterler konumundadır.[636] Ancak Roma'nın Anadolu'nun imarındaki en önemli katkıları daha önce vurgulandığı gibi liman, yol ve köprülerle su ve kanalizasyon sistemlerinin inşası gibi mühendislik alanlarını kapsamıştır. Bu nedenle Hadrian'ın doğu eyaletlerini ziyareti esnasında kendisine mimar ve mühendislerden oluşan bir teknik heyetin eşlik etmiş olması da bu yaklaşımın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.[637]

Roma mimarisinde ihtişamlı binaların Anadolu mimarisinin aksine büyük bir ağırlığa sahip olmadığı görülüyor. Roma için önemli olan binaların dış görünümleri değil, iç yapılarıdır. Günlük yaşamı kolaylaştıran zengin ve geniş hacimli iç mekanlar her dönemde birinci derecede önem kazanmıştır. Roma mimarisinde bir şehrin genel yapısı itibariyle sahip olduğu formasyon, tekil yapılardan çok daha önemli olduğundan, şehri oluşturan yapılar arasındaki uyum birinci derecede öneme sahiptir. Bu yüzden binaların dış görünümlerinin sadece şehrin genel dokusuyla uyum içinde olmaları yönünden bir önem ve değeri vardır. Diğer yandan Roma mimarisindeki söz konusu bu uyum, sadece biçimsel unsurlarla sınırlı kalmamış şehir dokusunda genel bir uyum sağlamak amacıyla yapılarda aynı cins yapı malzemelerinin kullanılmasına da ayrıca özen gösterilmiştir.

Üretimin artıp, fiyatların düşmesinden sonra toplumun her kesimince rahatlıkla ulaşılabilen bir malzeme konumuna gelmesinden sonra mermer gerek kamusal yapıların, gerekse özel binaların inşasında rakipsiz bir malzeme olmuştur. Yüksek yük taşıma kapasitesi, dış etkenlere karşı dayanım gücü ve estetik mükemmelliği dikkate alındığında mermer ile kıyaslanabilecek bir başka doğal malzeme türünün bulunduğu söylenemez.

Arkaik dönemde Kıta Yunanistan'daki taş işleme yöntemlerinin Mısır'dan alınmış olduğu genellikle kabul edilmektedir.[638] Mısır'da taş ocaklarının yaklaşık olarak

[636] Coulton J.J., 1976, s.177
[637] Hanfmann G.M.A.,1975, s.46
[638] Ward Perkins J.B., 1971, s 137-158

İ.Ö.3000 yıllarına kadar uzandığı göz önüne alınacak olursa, bu durumu doğal karşılamak gerekecektir. Ancak daha sonraları Yunanistan'da taş işleme tekniklerinin sürekli bir gelişme göstererek, bakır ve bronz aletler yerine demir aletlerin kullanılmaya başlanmasıyla Mısır taş işçiliğinin çok daha ilerisine geçtiği anlaşılıyor. Bu gelişme ya Yunanistan ya da Anadolu'da filizlenmiş olmalıdır. Genellikle söz konusu gelişmelerin Anadolu kökenli olduğu tahmin ediliyor. Hititler, anıtsal mimari örnekleriyle süslenen gelişmiş uygarlıklarını ve bu arada taş işleme tekniklerini de doğrudan veya dolaylı yoldan Yunanistan'a iletmiş olmalıdır. Taş işleme sanatının kaynağı neresi olursa olsun, sonuç itibariyle İ.Ö.VI.yüzyılda bütünüyle mermerden oluşan yapıların inşa edilmeye başlandığı ve özellikle İonia Bölgesi'nde mermer mimarisinin monolitik ve megalitik bir karakter kazandığı görülüyor.

Bu dönemde Anadolu'da Ephesos yakınlarındaki Belevi, Latmos ad Meandrum'daki Herakleia, Prokonnesos ve Doryleion gibi ocaklar artan mermer ihtiyacını karşılamak üzere faaliyete geçmiştir.[639] Yukarı Porsuk ovasında bulunan bir stelin Dokimeion cinsi mermerinden yapıldığının anlaşılmasından sonra, ocakların en geç İ.Ö.V.yüzyılın sonlarına doğru işletilmeye başlamış olduğu tahmin ediliyorsa da, elde yeterli kanıt olmadığı için bu sav bir varsayım olmaktan ileri gitmemiştir. Dokimeion ocaklarının coğrafi konumu, limanlara olan uzaklığı ve kara taşımacılığındaki zorluklar nedeniyle ilk zamanlarda ocaklarda geniş kapsamlı bir üretim yapılmamış olduğu düşünülüyor. Ancak zamanla üretim tekniklerindeki gelişmeler ile yeni ulaşım olanakları ve iyi bir organizasyon sayesinde büyük miktarlarda üretim ve satış gerçekleştirilmiştir.[640] Bu gelişmede yöre mermerindeki yüksek kalitenin de büyük etkisi olduğuna şüphe yoktur.

Roma imparatorluk idaresinin I.yüzyıl boyunca mermer ocaklarının müteahhit eliyle işletilmesi yolunu tercih etmiş olduğu anlaşılıyor. Bu işletme biçiminde taşın, yönetimce kabul edilmesi aşamasına gelinceye kadar, ocaktaki bütün faaliyetlerden müteahhit sorumludur. Ancak burada müteahhidin büyük yetkilerle donatıldığı

[639] Dworakowska A., 1975, s.88; Alzinger W., 1966-1967, s.61-72, Martin R., 1966, s.142 ve 139-40; Vitruvius, 1990, X,2,15;. Monna D. ve Pensabene P., 1977, s.131-137, Walker S., 1985, s.57-68
[640] Walker S., 1985, s. 117

zannedilmemelidir. Çıkarılacak taşın cins ve boyutundan taşın işlenme biçimine varıncaya kadar taşla ilgili bütün unsurlar daima idare tarafından saptanıp kontrol edilmiştir. O kadar ki, müteahhidin teslim edeceği taşın fiyatını bile belirleyemediği anlaşılıyor. Her ne kadar bu konuda kesin bir ayrım bulunmasa da taşın kabulü veya ret edilmesi gibi taşın geleceği konusunda kesin karar verme yetkisine sahip olan bir yöneticinin, doğrudan değilse bile dolaylı yoldan fiyatı belirlediğine şüphe yoktur.

I.yüzyılın sonlarına doğru imparatorluk ocaklarının müteahhit aracılığıyla işletilmesi geleneği zamanla terk edilerek, idarenin üretimdeki kontrol ve inisiyatifinin arttığı görülüyor. Bu gelişmenin ilginç yanı, ocak işletme biçiminin yüzyıla varan bir işletme deneyimine dayanarak yavaş yavaş şekillenmiş olmasıdır. Geliştirilen bu yeni organizasyonlar sayesinde üretimde hedeflenen büyük artışlara ulaşılmış olduğu anlaşılıyor. Bloklar üzerindeki yazıtlardan yararlanılarak, ocak organizasyonu ve iş akışı konusunda oldukça detaylı bilgiler elde edilmiş olmasına rağmen, ocakta çalışan işçilerin sayısı, çalışma süreleri gibi teknik konularda somut veriler elde edilememiştir. Ocak alanının büyüklüğü, birim alana düşen işçi sayısı, üretim miktarı, aynı zaman birimi içinde çalışan ocakların sayısı gibi konularda tamamen varsayımlara dayanan verilerden hareketle varılacak sonuçların aşırı zorlama nedeniyle güvenilir olamayacağına şüphe yoktur. Diğer yandan ocaklardan çoğunun antik dönemlerden günümüze kadar uzanan bir süreç içinde çeşitli tekniklerle işletilmiş olması nedeniyle, geçmişle olan bağlar her gün biraz daha kopmakta ve geçmişe ışık tutabilecek verilere ulaşmak imkansız hale gelmektedir.

Anadolu'da Roma egemenliğinin kurulmasından sonra imparatorluk merkezi Roma ile Anadolu ve Yunanistan gibi eyaletlerde yeni kültür ve yaşam biçiminden kaynaklanan gelişmeye paralel olarak artan mermer ihtiyacını karşılamak amacıyla eski ocaklar genişletilip, yeniden organize edilirken bir yandan da yeni ocakların açılması yoluna gidilmiş, portre, heykel ve lahit üretimi de mermer tüketiminin artmasında önemli rol oynamıştır.[641] Mermer tüketimindeki büyük artışın nereden kaynaklandığını anlayabilmek için Roma imparatorluğunun o dönemdeki büyüklük ve gücünün dikkate alınması gerekir Bunun için o dönemde imparatorluğun

[641] Ersal Y., 1966, s.8-13

kapsadığı topraklarda bugün yaklaşık otuz devletin yer aldığını göz önüne getirmek yeterli olacaktır. Kuzey Afrika'dan, İngiltere'ye Atlantik kıyılarından Kızıldeniz'e kadar uzanan geniş bir alanda altmış milyon insanın yaşadığı imparatorluğun nüfusu o dönemdeki dünya nüfusunun 1/5'i kadardır. Geniş topraklar ve yüksek nüfus imparatorluğun güç ve zenginliğinin bir ölçüsü olarak değerlendirilebilir. İ.Ö.225 - İ.S.25 yıllarını kapsayan zaman diliminde imparatorluk nüfusu dört milyondan, altmış milyona yükselerek on beş misli bir artış göstermiştir. İmparatorluğun gelirlerindeki artış ise çok daha çarpıcıdır; aynı dönemde imparatorluğun gelirlerindeki artış aynı para birimine göre 100 misline ulaşmıştır. Yeni ülkelerin ele geçirilmesi, yeni gelir kaynaklarının elde edilmesi yoluyla imparatorluğun her geçen gün güçlenip zenginleşmesi Suetonius tarafından ilk imparator Augustus'a izafen *'Altın oltayla balık tutma'* şeklinde ifade edilmiştir.[642]

Başlangıçta 'taşralı' olarak nitelenen ve küçümsenen eyaletlerin sanat ve kültür değerleriyle yaşam biçimleri, zamanla karşılıklı etkileşim sonucu gerek Roma'da, gerekse eyaletlerde yeni bir yaşam biçiminin ve sanat anlayışının doğmasına sebep olmuş ve Roma'nın mermeri tanıması da bu yolla gerçekleşmiştir. Grek ve Anadolulu mermer ustaları sayesinde, Roma'da çeşitli heykel atölyeleri kurulurken, başta Roma olmak üzere imparatorluk genelinde bol miktarda mermer kullanılarak çok değişik tipte yapılar inşa edilmiştir. İmparatorluğun bu dönemde ulaşmış olduğu güç ve zenginliğin bir göstergesi olarak sadece Roma'nın İ.Ö.I.yüzyıl sonundaki nüfusunu göz önüne almak yeterli olacaktır. Roma'nın bu tarihteki nüfusu bir milyondur, bu bir dönem dünyanın en büyük şehri olarak kabul edilen Londra'nın 19. yüzyıldaki nüfusuna eşittir.[643]

Anadolu'daki mermer üretimi ile imparatorluğun mermer tüketimi arasında doğrusal bir bağıntı olduğu görülüyor. Anadolu mermer ocaklarının özellikle orta ve batı Anadolu bölgelerindeki ocakların faaliyetlerinde zaman zaman duraksamalar olsa bile, hemen her dönemde işletildikleri söylenebilir. Ancak ocaklar, Anadolu dışına taşan bir üretim potansiyelini ilk defa imparatorluk döneminde kazanmıştır. Bir

[642]Hopkins K., 1980, s.101-125 ve http://www.stanford.edu/group/sshi/empires/hopkins.pdf; Suetonius, Divius Augustus 28.3,
[643] Hopkins K., 1980, s.101-125

yandan yeni mermer sahaları imparatorluk mülkiyetine geçirilirken, diğer yandan işletmelerde köklü reformlar gerçekleştirilmiş, ocaklar Roma'nın ihtiyacını karşılayacak üretim seviyelerine çıkarılmışdır. Sonuç olarak I.yüzyılın son çeyreği ile III.yüzyılın son çeyreği arasındaki iki yüz yıllık zaman dilimi içinde orta ve batı Anadolu mermer ocaklarının üretim potansiyelinin büyük ölçüde Roma'nın ihtiyacına göre şekillendiği söylenebilir. Ancak imparatorluğun o güne gelinceye kadar alışılagelmiş klasik yapı malzemelerini terk ederek mermer kullanmaya başlaması birdenbire olmamış, zaman almıştır. Bu bakımdan Augustus'un Roma'dan bahsederken '*Urbem Latericium Invenit, Marmoream Reliquit',* (Tuğladan Bir Şehir Buldum, Mermerden Bir şehir Bırakıyorum) sözü yeni yaşam biçimine hakim olan zenginlik ve estetik anlayışının bir ifadesi olarak kabul edilebilir.[644] Augustus'un Roma'yı imparatorluğun büyüklüğü ve unvanına yakışmayacak ölçüde bakımsız, sönük ve donanımsız bulduğu ve şehrin onarımı ve güzelleştirilmesini kendisine amaç edindiği anlaşılıyor.[645] Bununla beraber Roma'da mermer kullanımının ilk defa Augustus döneminde değil, daha önce Iulius Caesar tarafından Luna (*Carrara*) ocaklarının açılmasıyla başladığı söylenebilir. Caesar'dan bir yüzyıl öncesinde mermer denilince sadece Pentelik mermeri akla gelirken gerek yüksek kalitesi, gerekse bolluğu yanında ulaşım imkanlarının Pentelik mermeriyle kıyaslanmayacak ölçüde kolay olması nedeniyle tüketimde Luna mermeri önceliği almıştır.

Genelde ister bloklar halinde ham şekilde, isterse işlenmiş veya yarı işlenmiş durumda ihraç edilsin, Anadolu mermerinin Roma'daki fiyatı diğer mermer fiyatlarına göre her zaman yüksek olmuştur.[646] Dokimeion ve Teos mermer kalitesinin yüksek oluşu, fiyatlardaki yüksekliğin esas nedeni olsa da, ikinci bir neden de ulaşım masraflarının büyüklüğüdür. Düşünülenin aksine zorlu bir karayolu ve uzun bir denizyolu ulaşımının gerektirdiği masrafları karşılamak ve ulaşımdaki riskleri üstlenerek mermer ticareti yapmak o dönemin şartlarında özel işletmelerin kolaylıkla üstlenebilecekleri bir organizasyon değildi. Bu nedenle Ward-Perkins tarafından belirtildiği gibi, ancak mermer ticaretinin imparatorluk idaresince ele

[644] Suetonius, *Divius Augustus* , 28.3
[645] Zanker P., 1988, s.45-65; Gros P., 1973, s.137vd; Kellum B., 1990, s.276-279
[646] Mermer fiyatı için http://www.imperiumromanum.com/wirtschaft/wert/preisedikt_luxus_03.htm

alınıp düzenlenmesinden sonra Roma'da mermer tüketiminde büyük bir artış meydana gelmiştir.[647]

Mermer talebini karşılamak amacıyla Augustus ve Tiberius, Anadolu'da bir çok ocağı imparatorluk mülkiyetine geçirmiş ve buralarda uygulamaya konulan bir anlamda modern işletme teknolojisiyle üretimin büyük ölçüde artması sağlanmıştır.[648] Iulio-Cladiuslar döneminde üretimin düştüğü, sadece Roma'nın ihtiyacını karşılayacak seviyelere gerilediği görülüyor. Ancak; Flaviuslar döneminde ocaklar yeniden organize edilerek üretim ve ticaret kontrol altına alınarak üretim miktarının düşmesi önlenmiştir. Üretimdeki bu artışa paralel olarak, taşlar üzerinde yazıtların görülmeye başlaması da bu döneme rastlar.

Ocak işletmelerinin ve mermer ticaretinin imparatorluk idaresince ele alınıp düzenlenmeye başlandığı tarihten itibaren Roma'da mermer organizasyonunu yürütmekle görevli merkezi otoriteye bağlı ayrı bir teşkilatın kurulduğu tahmin ediliyor. Görev kapsamı ve yetki sınırları kesin olarak bilinmemekle beraber, bu kuruluşun gerek üretim gerekse tüketimin yönlendirilmesinde önemli bir rol oynadığı anlaşılıyor.[649] Orijinal adı bilinmeyen söz konusu bu kuruluş, bugün literatürde 'Mermer Bürosu' (*ratio marmorum*-marble bureau) adıyla tanınmaktadır.[650]

Hirschfeld bu organizasyonu *'tabularius a rationibus marmorum'*[651] şeklinde tanımlamıştır. Aslında burada bir kuruluşun yaptığı işe göre tanımlandığını görüyoruz. Gerçekten de *Tabularii* sözcüğünün sayım, döküm gibi muhasebe işlerini belirttiği göz önüne alınacak olursa, söz konusu büronun mermerle ilgili işleri düzenleyen bir teşkilat olması gerektiği sonucuna varılacaktır.

Bir çok yerde, bu kuruluşa bağlı olduğu düşünülen çeşitli alt birimlerle ilgili bilgilere rastlanılmaktadır. Örneğin bazı yazıtlarda *'ratio urbica'* adının yer aldığı görülüyor.

---

[647] Ward-Perkins J.B. ,1975, , s.39; Ward-Perkins J.B., 1958, s.459
[648] Ward-Perkins J.B., 1980, s. 25
[649] Dodge H., 1991, s.28-54
[650] Christol M. ve Drew-Bear T., 1987, s.105, ocaklarda rastlanılan *R* 'nin ratio marmorum olabileceğini belirtmektedir.
[651] Hirschfeld O., 1975, s. 177

İnşaat faaliyetlerini yürütmekle görevli olduğu sanılan bu kuruluşun görev ve yetki sınırları belli değildir. Dokimeion ocaklarından Roma'ya yapılan sevkıyatta taşlara üretimle ilgili bilgilerin yazılması normal bir işlem iken, iki blok üzerinde bu bilgilere ilave olarak Roma'da ulaşacağı adresin *ratio urbica* şeklinde özellikle belirtilmiş olduğu görülüyor. Bu adres bölümü Dokimeion ocağında değil, son kontrol merkezi konumundaki Synnada'da yazılmış olmalıdır.[652]

Bloklara bu şekilde adres yazılması bir kural olmamasına rağmen sadece iki blok üzerinde bu tarz bir yazıta rastlanmış olsa bile, Roma'da *ratio urbica* adındaki kuruluşla imparatorluğun Anadolu'daki idare merkezi arasında bir irtibatın bulunduğuna şüphe yoktur. *Ratio urbica* ile Synnada arasındaki bu bağlantının işleyiş mekanizması bilinmemesine rağmen, bu yazıtlardan hareketle üzerinde bu şekilde açık adres bulunmayan blokların da Roma'da hangi kuruluş tarafından kontrol edilip, tüketimin yönlendirilmiş olduğunu tahmin etmek zannedildiği kadar spekülatif bir yaklaşım olmayacaktır. Dubois konuya daha farklı bir şekilde yaklaşarak, Roma'da *statio marmorum* adında bir merkezi kuruluşla, ona bağlı olduğu tahmin edilen iki ayrı kuruluştan bahsetmektedir. Bu kuruluşlardan *ratio marmorum*, Roma'daki kamu binalarının inşası ve bakımıyla ilgilenirken *'Domus Augusti'* aynı işi imparatorluk sarayları kapsamında yapmaktadır.

Aslında uygulamaya dönük bazı ip uçları vermekle beraber, yeterli ve güvenilir kanıtlara dayanmayan bütün bu varsayımların gerçeği ne ölçüde yansıttığını söylemeye imkan yoktur. Bu nedenle Mermer Bürosu'nun merkezi otorite sıfatıyla, düzenleyici mahiyette bir çok işi yürüttüğü kabul edilse bile, mermer konusunun mutlak olarak büronun koyduğu kurallar içinde cereyan ettiği söylenemez. Gerçekten de ekonominin ana motoru durumundaki arz-talep-fiyat formülasyonu zaman zaman ağırlığı azalsa da ticari faaliyetlerde çoğu zaman etkinliğini sürdürmeye devam etmiştir.

Fiyat unsuruna gelince; fiyat faktörünün Roma'da mermer tüketimini düzenlemekte iki türlü etkisi olduğundan bahsedilebilir. Bunlardan birincisi toplam tüketime olan

[652] Fant J.C., 1989b, s.251-54

etkisi, ikincisi de tüketimin toplum katmanları arasındaki dağılımına olan etkisidir. Fiyatla talep arasındaki bağıntı herhangi bir açıklamayı gerektirmeyecek ölçüde her zaman ve her yerde geçerliliğini korumuş olan bir ekonomik kuraldır. Burada incelenen konu yönünden önemli olan fiyatın ikinci tür etkisidir. Nitekim fiyatın yüksek olması halinde, mermer sadece varlıklı kişiler tarafından tüketilebilen bir malzeme konumuna gelmiş[653] ve bu yüzden hemen her dönemde mermer tüketimi toplumda bir prestij ve ayrıcalık sembolü olmuştur. Varlıklı kişilerin, daha doğrusu asiller ve aristokratları kapsayan elit tabakanın bu imkândan sonuna kadar yararlanmış olduğuna şüphe yoktur. Örneğin bu kişilerin anıt mezar görünümündeki ihtişamlı lahitlere gömülmesi bir gelenek haline gelmiştir. Lahit fiyatı ne kadar yüksek olursa olsun, en azından ailenin geride kalanlarının ayrıcalıklarının korunması hatırına bu masrafı göze almak gerekmiştir.

I.yüzyılın ortalarından, III.yüzyılın ortalarına kadar geçen iki yüz yıllık dönem içinde üretim ve tüketimin tamamen imparatorluk mermer bürosunca yönlendirildiği ve yönetildiği anlaşılıyor. İnşaatlarda mermer ağırlıklı yapı teknolojisi esas alınmış ve standart hale getirilen birçok mimari eleman ocaklarda fabrikasyon olarak üretilmiştir. Örneğin birbirine rakip durumdaki iki büyük lahit üretim merkeziden Prokonnesos ile Dokimeion'da üretimin ve Pazar paylarının son derece incelikle ayrılıp planlanması da bu sayede mümkün olmuştur.[654]

Prokonnesos zengin mermer yatakları ve açık deniz limanlarıyla büyük bir doğal zenginliğe sahipken, Dokimeion bu imkanlara sahip değildir. Bu nedenle Prokonnesos'ta işçilik asgari düzeyde tutulmak suretiyle fiyatın minimum seviyede kalması sağlanmıştır. Dokimeion atölyelerinde ise yoğun bir işçilik girdisiyle önceleri girland daha sonra da sütunlu tip lahit (sidemera) üretimiyle zengin bir alıcı kütlesi hedeflenmiştir. Bu merkezi planlama sayesinde optimum üretim şartları

[653] Çok nadir bulunan kırmızı ve yeşil porfirin birim değeri 250 denarius iken; Phrygian 200 denarius, Numidian 200 denarius, Lucullan ise 150 denarius olarak fiyatlanmıştır. Laufer S., 1971, s.120-141; Crawford M. ve Reynolds J., 1979, s.163-210

[654] Dokimeion ocaklarından limanlara uzun ve zahmetli bir karayolu ile ulaşılması ve karayolu taşımacılığının çok pahalı olması nedeniyle, Dokimeion ürünlerinin Roma'da Prokonnesos ürünleriyle rekabet edebilmesi ancak Dokimeion ürünlerindeki yüksek malzeme kalitesi ve yüksek işçilik standartı sayesinde mümkün olmuştur. Dokimeion ürünleri Roma'da fiyatı ikinci planda tutan, tükettikleri malda, kalite ve gösteriş arayan zengin elit tabakaya pazarlanmak suretiyle, Prokonnesos ürünleriyle rekabet edebilmiştir. Fant J.C., 1993, s.162

sağlanmış ve bu iki önemli üretim merkezi arasındaki pazar payları en ekonomik şekilde paylaştırılmıştır.

Daha önce belirtildiği gibi Augustus'un Roma'yı en önemli şehir, *Pro Maiestate Imperii Ornato,* yapma girişimi nedeniyle öncelikle kamu binaları ile başlayan mermer tüketimi hızla yayılarak villaları ve konutları kapsar hale gelmiştir. Ancak işin ilginç yanı, Roma'daki aşırı mermer tüketim merakının kısa sürede Roma şehir sınırlarını aşıp, çevreye yayılmamış olmasıdır.[655]

Örneğin İ.Ö. 25 yılına gelindiğinde bir mermer dağıtım merkezi konumundaki Ostia'da bile, değil ithal renkli mermer, beyaz Luna mermeri bile yoktur. Mermer Roma dışında ise, sadece tecrübe mahiyetinde kullanılmaktadır.[656] 79 yılına gelindiğinde mermer tüketimiyle ilgili bu tablonun bir ölçüde değişmiş olduğu görülüyor. Bu dönemde mermer Vesuvius şehirlerinde kamu binaları için rakipsiz bir malzeme olma özelliğini kazanmış olmasına rağmen[657] mermer henüz Roma dışındaki özel mülkiyet yapıları için söz konusu değildir. Sadece zenginlere ait villalarda, bazı odalar ve salonlar mermer ile döşenebilmiştir. En yaygın ve revaçta olan mermer kullanım biçimi ise yerli taşlardan yapılan siyah- beyaz mozaiklerdir.[658]

Nitekim, C.Moss tarafından[659] Pompei'deki bir mermer atölyesinde elde edilen bulgulardan da bu yıllarda bile Roma dışında mermer kullanımının küçük boyutlarda kaldığını ve atölye üretiminin bazı küçük eşya üretiminden ileri gitmediği görülüyor. Ancak II.yüzyılın başlarından itibaren durumun tamamen değiştiği *Numidian*, *Phrygian* ve *Lucullan* cinsi mermer tüketiminin kamu binalarından, özel villa inşasına kadar yayıldığı, hatta mermerin orta İtalya'daki dağ kasabalarına kadar ulaştığı anlaşılıyor.

---

[655] Whittaker C.R., 1985, s.58
[656] Pavolini C., 1983, s.170
[657] Neuberg N., 1965, s.96-117
[658] Donderer M., 1982, s.231 (Morricone Matini, M.L.,1967, *Mosaici antichi in Italia. Regione prima Roma: Reg.X Palatium*, Roma
[659] Moss C.E.,1988, s.229-238

Bu hızlı gelişmede Flaviuslar döneminde ocakların yeni baştan organize olmasıyla üretimdeki artışın büyük payı olduğuna şüphe yoktur. Ancak; bu hızlı tüketim furyasında, üst yönetim kadrolarının katkılarını da gözardı etmemek gerekir. İmparatorluğun mermer tüketimini her şeyden önce bir prestij konusu haline getirmiş olması, toplumun üst basamağını oluşturan asiller sınıfıyla (*nobiliter*s) zengin orta sınıfın da bu modaya uyması sonucunda mermer tüketiminin ekonomik sınırları zorlayan bir gelişme gösterdiği söylenebilir.

Ocak faaliyetleriyle ilgili olarak geçmişe ışık tutan en önemli kaynaklar şüphesiz yazıtlardır. Bu yazıtlar sayesinde bir taşın üretim tarihi, hangi ocaktan üretildiği üretim ve kontrol işlemlerinin kimler tarafından gerçekleştirildiği, ocakların organizasyonu ve işleyişleriyle ilgili bilgiler elde edilebilmektedir. Ancak detaylı bilgileri içeren bu tür kapsamlı yazıtlar idealize edilmiş bir ocak işletmesi için söz konusu olabilir. Nitekim çoğu ocakta hiçbir yazıta rastlanmazken, elde edilen sınırlı sayıdaki yazıtlarda da bu bilgilerin sistemli bir şekilde işlendiği söylenemez. Ayrıca yazıtların biçim ve içeriğinde yönetim otoritesinin zayıflaması, ocak mülkiyetinin el değiştirmesi, yönetim biçiminde değişiklikler olması, üretimin artması veya azalması gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanan önemli değişiklikler de olmuştur.

Bazı ocaklarda yazıtlara hiç rastlanmazken bazılarında ise sistematik bir şekilde yazıt üretilmiş olmasını belirli birkaç nedene bağlayarak durumu açıklamak her ne kadar yeterli değilse de, bazı temel hareket noktalarının bulunabileceğine de şüphe yoktur. Örneğin bugüne kadar elde edilen veriler ışığında, ocağın mülkiyet durumuyla yazıtlar arasında bir bağıntının bulunduğu söylenebilir: Örneğin özel mülkiyet, kapsamında işletilen ocakların çok büyük bir bölümünde yazıtlara hemen hemen hiç yer verilmemiştir. Bu durum işletmecinin kendinden başka hiç kimseye karşı sorumlu olmamasıyla açıklanabilir. Çoğu kere işletmeci sıfatıyla hareket eden mal sahibinin ocak içinde bir nevi otokontrol düzeni kurmuş olması nedeniyle taş üzerine işlenecek bilgiye ihtiyaç duymadığı söylenebilir. Sınırlı sayıdaki bazı yazıtlar ise kriptik kodlar veya monogramlar şeklindedir. Bu kriptik kodların ocak dışında kimseyi ilgilendirmemesi nedeniyle, kodlar ocak içinde kendi işletme anlayışlarına uygun olarak hiçbir kurala bağlı kalmaksızın rahatça kullanılmış olmalıdır.

Bu yazıtların çoğunun bugün de okunması ve yorumlanması mümkün olmamıştır. Yazıtların prensip olarak imparatorluk mülkiyetinde bulunan veya işletmenin imparatorluk idaresi tarafından yönetilip kontrol edildiği ocaklarda yer aldığı görülüyor.[660] Ancak bu durumun genel bir kural şeklinde anlaşılmaması gerekir. Nitekim imparatorluk ocaklarının tamamında yazıtlara yer verilmediği gibi, sistematik bir şekilde yazıt kullanılan ocaklarda bile 200 metre arayla işletilen ocaklardan her birinde farklı sistemlerin uygulanmış olduğu görülüyor. Örneğin Dokimeion ocağı imparatorluk ocakları içinde sistemli yazıt üreten bir ocak olarak yer almasına rağmen, *pavonazetto* renkli mermer bloklarında yazıta yer verilirken, lahit ve heykel üretiminde kullanılan yüksek kaliteli beyaz mermerde hiçbir yazıta rastlanmamıştır. Bu durumda yazıtların sadece renkli mermerlerde kullanıldığı, beyaz mermerlerde yazıt bulunmadığı söylenebilirse de *marmorum phrygium* (*pavonazetto*), *Luculleum (africano*), *Numidicum (giallo antico)*, *Chium (porta santa)*, *Carystium (cipollino)* gibi renkli mermerler arasında beyaz *Parium (parian)*[661] mermerinin yer alması nedeniyle bu hipotezin de geçerliliğinden bahsedilemeyecektir. Beyaz Parian mermerinin olağanüstü yüksek kalitesi göz önüne alınarak, bir bakıma yüksek kaliteli ve değerli mermerlerde yazıtlara yer verildiği söylenilecek olursa, bu durumda yüksek kaliteli Dokimeion beyaz mermerinin bu sistem içinde yer almama nedenini açıklamak zorlaşacaktır. Her şeye rağmen eksik yanları bulunsa da, bu konuda bugüne kadar kaliteli ve değerli mermerler ile yazıtların örtüştüğü yolundaki görüşten daha tutarlı bir yaklaşım yoktur.

Bir yerde taşın cins ve kalitesi dışında, tüketici için yazıtlarda yer alan bilgilerin hiçbir değeri yoktur: taşın ocağın hangi bölgesinden kimler tarafından çıkarıldığı ve kimler tarafından işlenmiş olduğu tüketiciyi ilgilendirmeyecektir. Aynı şekilde ocağın üretim kapasitesi, kontrol düzeni veya alacak-borç ilişkileri de tüketiciyi ilgilendiren konular değildir. Sonuç olarak, yazıtların sadece yerel ocak yönetimiyle, Roma mermer bürosu için bir anlam ve önemi olduğu söylenebilir. Bu nedenle Roma'ya ihraç edilmeyen ve yerel kullanıma ayrılan beyaz mermer bloklar üzerinde

[660] Yazıtsız üretim yapan ocaklar; Luna, Prokonnesos, Dokimeion Beyaz, Thasos, Mısır Graniti, Troad Graniti; Sistematik yazıt uygulayan ocaklar; Chian, Lucullan, Phrygian, Numidian, Syrian, Parian, Alabastro Cotognino; Christol M. ve Drew-Bear T., 1987,s. 99
[661] Hirchfeld 1905, s.162vd.

yazıt bulunmamasını bir bakıma doğal kabul etmek gerekecektir.[662] Üzerlerinde herhangi bir yazıt bulunmasa da beyaz Dokimeion mermerinin Anadolu'da heykel ve lahit üretiminde bol miktarlarda kullanılmış olduğuna şüphe yoktur.[663]

Prokonnesos'ta N.Asgari tarafından sınırlı sayıda Latince yazıtlar elde edilmişse de bunların sistematik bir uygulamayla ilgisi olmayan münferit örnekler olduğu tahmin edilmektedir.[664] Aynı şekilde *Luna (carrara)* mermerinde sınırlı sayıda epigrafik unsurun da beyaz mermerin yazıtsız olduğu şeklindeki fiili durumu değiştirmeye yeterli değildir.[665]

İmparatorluk ocaklarında herhangi bir epigrafik unsurun yer almadığı Augustus-Vespasian dönemini takiben, Flaviuslar Döneminden itibaren yazıtlar sistematik bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu gelişmenin en önemli nedeni daha önce değinildiği gibi ocakların yeniden organize olmaya başlamasıdır. Dokimeion ocağında 96 yılına tarihlenen bir yazıtta ocakların imparatorluk kontrolü altında müteahhitlerce işletilmekte olduğu anlaşılıyor. Bu döneme ait yazıtlar son derece basit bir yapıdadır. Bu yazıtlar ana karakteristikleri itibariyle; Müteahhit adı, üretim tarihi ve taşın bir bakıma kimliği durumundaki bir numaradan oluşmaktadır. Ancak bu temel yapının dışında; sadece müteahhit adının veya sadece bir numaranın yer aldığı daha basit yazıt örneklerine de rastlanılmıştır.

Ocakların müteahhitler yanında ve onlarla birlikte, doğrudan imparatorluk yönetimince işletilmeye başlanmasıyla, yazıtların biçim ve içeriğinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Müteahhit eliyle işletme sisteminde taşın çıkarılmasından, imparatorluk idaresine teslimine kadar uzanan bütün operasyonlardan tek başına müteahhit sorumlu iken, imparatorluk idaresinin üretim faaliyetlerine doğrudan katılmasıyla, sorumlu kişi sayısında artış olmuş, taşın çıkarılması, işlenmesi ve kontrolü farklı kişiler tarafından yapılmıştır.

---

[662] Fant J.C.,1985, *s.* 665-672
[663] Waelkens M. ve Hall A., 1982, s.151-55; Fant J.C., 1985, s.655-662; Fant J.C., 1989a,s.206-218
[664] Fant J.C., 1989a, s. 12
[665] Dolci E., 1980, s.93

Ocakların üretim teknolojisinde, jeolojik şartlardan kaynaklanan bir takım küçük farklılıklar bulunsa da genelde tüm imparatorluk ocaklarında organizasyonun aynı biçimde şekillendiği imparatorluk yönetimince üretim denetim ve sevkıyatın bütün mermer ocakları için benzer bir çerçeve içinde düzenlenmiş olduğu anlaşılıyor. Ancak imparatorluğun maden ocaklarında, mermer üretiminde olduğu gibi, *caesura* veya *officina* gibi organların bulunmasını şüpheyle karşılamak gerekecektir. Bu sebeple P.Pensabene'nin[666] Vipasca meden ocaklarını örnek alarak, buradaki şartların mermer ocaklarında da uygulandığı yolundaki görüşüne katılmak mümkün değildir. Örneğin söz konusu maden ocağında geçerli olan üretimin *'pars dimidia to procurator'* ve *'pars possesoris to contractor'* şeklindeki paylaşım biçimini bir mermer ocağında uygulamaya olanak yoktur. Üstelik böyle bir paylaşım biçiminin bir mermer ocağında uygulanmasının pratik bir yararı da olmayacaktır. Zira, maden filizinin ağırlık, veya hacim olarak bölünüp paylaşılması mümkün olduğu halde aynı işi bir mermer ocağında benzer şekilde yapmaya çalışmak sadece yeni sorunların doğmasına neden olacaktır. Aslında maden ve mermer ocaklarının işletme şartları arasında benzerliklerden daha çok, farklılıklar bulunduğuna şüphe yokur. Eğer mermer ocaklarının işletme stratejisiyle, maden ocaklarının işletme stratejisi arasında bir yakınlık bulunmuş olsaydı, bugün Anadolu'da bol miktarda *pavonazetto,* Kuzey Afrika'da Mısır graniti ve Numidian mermerinin yer alması gerekirdi. Bugün elde edilen veriler gerçek durumun böyle olmadığını göstermektedir.

Ocak işletme organizasyon biçimi ile yazıt tipleri arasında bir bağıntının kurulup kurulamayacağına gelince; en eski ve asli üretim biçimi olan müteahhit eliyle üretim biçimi I.yazıt tipi; imparatorluk idaresinin üretim faaliyetlerinde yapmış olduğu değişikleri içeren yazıtlar II.yazıt tipi; işletme ve organizasyon yapısında ulaşılan nihai durum da III.yazıt tipi ile karakterize edilmiştir. Böylece her bir yazıt tipi ile belirli bir üretim biçimi ve organizasyon yapısı belirlenmiştir. Bu durumda yazıtlar başlangıçta imparatorluk yönetimince işletilen ocaklarda yer almış, daha sonra müteahhit eliyle üretim yapılan ocaklara uygulanmış olmalıdır. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta, yazıt numaralarının kronolojik bir sıralamayı göstermiyor olmasıdır. Örneğin II.tip yazıtlar I.tip yazıtlar sona erdiği için

[666] Pensabene P., 1989,s.46

veya I.tip yazıtların yerine konulmak amacıyla üretilmemiştir. Nitekim II.tip yazıtların başlangıç tarihi 92 iken, I.tip yazıtların ilk örneği 96 yılına tarihlendirilmektedir. Ayrıca bu yazıtların temsil ettikleri farklı üretim biçimlerinin aynı bir ocak içinde aynı zaman dilimi çerçevesinde birlikte yer aldıkları hususu gözden uzak tutulmamalıdır. Nitekim müteahhit eliyle işletme organizasyonunu temsil eden I.tip yazıtlar 96-173 dönemini kapsarken, II.tip yazıtların 92-156 yılları arasında yer aldığı görülüyor. Bir değişim ve gelişme dönemini karakterize eden II.tip yazıtlar ve dolayısıyla bu yazıt tipinin temsil ettiği işletme ve organizasyon biçimi son ve kesin şeklini 156 yılında almış olup, bu tarihten sonra uygulamada yer alan yazıtlar III.tip yazıt şeklinde tanımlanmıştır.

İmparatorluk idaresinin ocaklardaki iş verimliliğini, üretim miktarını ve ürün kalitesini sürekli kontrol altında tutmak amacıyla bu tip bir uygulamayı başlattığına şüphe yoktur. Daha önce belirtildiği gibi imparatorluk yönetimi dışında kalan ocaklarda böyle bir uygulamanın yer almamış olması da bu savı kuvvetlendirmektedir. Anadolu'daki imparatorluk ocaklarının 92 yılından çok önceleri de işletiliyor olmasına rağmen yazıtların bu tarihten itibaren başlaması, yazıtların bu tarihten sonra uygulamaya konulduğunu göstermektedir. Her ne kadar elimizde 73 yılına tarihlenen bir yazıt varsa da, bu tarihin tartışmalı olması nedeniyle Dokimeion yazıtlarının 92 yılında, Flaviuslar Dönemiyle başladığını kabul etmek doğru olacaktır.

Daha önce belirtildiği gibi yazıtlar ocaklardaki işletme rejimi ve üretim biçiminin kısaca ocak organizasyonunun değişimine paralel olarak zaman içinde gerek şekil, gerekse içerik yönünden büyük ölçüde değişime uğramıştır. En eski üretim biçimi olan müteahhit eliyle üretim rejimi (*ex ratione*), I.tip yazıtlarda müteahhit adı, tarih ve bir kimlik numarası gibi üç ana unsurla kayıt altına alınırken, imparatorluk idaresinin üretici kimliği altında devreye girmesiyle I.yazıt tipindeki bu asli unsurlara ilaveten taşın çıkarıldığı coğrafi bölgeyi gösteren bir sözcük (*bracchium*) taşın ocakta çıkarıldığı yeri belirten ve aynı zamanda taşın kimlik numarası yerine geçen bir diğer sözcüğü (*locus*) kapsayan ve II.tip şeklinde tanımlanan yazıtlar devreye girmiştir.

İmparatorluk idaresinin üretici sıfatıyla oluşturduğu işletme organizasyonunu gösteren söz konusu bu II.tip yazıtlar, 136 yılında ilk ocak mühendisinin (*caesura*) ve 156 yılında da ilk atölye mühendisinin (*officina*) organizasyon içinde yer almasıyla gelişimini tamamlamış ve son şeklini alan işletme organizasyonunu formüle edecek bir yapı kazanmıştır. III.tip yazıtlarla belirlenen bu yeni üretim rejiminde taş üzerine; taşın çıkarıldığı yeri gösteren ve aynı zamanda bir kimlik numarası olan bir sayı (*locus*); taşın çıkarıldığı topografya (*bracchium*); ve son olarak üretim tarihi yazılmak suretiyle üretim bütün yönleriyle kontrol altına alınmıştır.

Böylece taş üretim sorumluluğunun *caesura*'dan başlayarak *officina*'ya; officina'dan taşın bir yerde kaderini belirleyecek olan imparatorluk yetkilisine (*probator*) devredilmesi üretimde yer alan bütün aşamaların son derece titizlikle takip edilmiş olduğunu gösteriyor. Hatta bazı durumlarda alışılmışın dışına çıkılarak, iş akışına açıklık getirmek amacıyla kodlanmış sözcük ve kısaltmalar kullanılmadan yazım ve ifade bütünlüğü içinde detaylı bilgi verildiği görülüyor. Örneğin 105[667] ve 107[668] numaralı yazıtlarda kriptik kodlu yazım biçimi dışına çıkılarak taşın bir elden diğerine geçişi bu yazıtlarda sırasıyla '*[…recep]ti a tito nomene'* ve *'recepti a tito n[o]men[e]'* yani *'Tito tarafından alınmıştır'* denmek suretiyle net bir şekilde ifade edilmiştir.

Her iki yazıtta da yer alan (*nomene*) sözcüğü bir alacak transferi veya bir kredi ödemesiyle ilgili bir terim olup burada taşın *Tito* tarafından adı belirtilmemiş olan bir kişi nam ve hesabına alındığını göstermektedir.

Bir diğer yazıtta ise[669] (No 106) *'recepti ex off[icina] Prus[…] in locqum lapidum quos receper[at] promutuo Titus ex caesu[ra] veeri'* denilerek üretim sorumluluğunun devri yanında mevcut bir alacak-borç hesap transferi hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Bu yazıt bir borcun ödenmesiyle ilgili olarak, hesap transfer işleminin tam bir anlam bütünlüğü içinde aktarıldığı yegane örnek olup, bugüne

[667] Fant J.C., 1989a, s.161, No:176
[668] ibid, s.163, No:178
[669] ibid, s. 162-163, No:177

kadar hiçbir imparatorluk ocağında bir benzerine daha rastlanmamıştır. Bu yazıttaki önemli karakteristik özellikler şu şekilde belirtilebilir:

a- Yazıtta ilk dikkati çeken husus mermer blokların borç alma-verme işlemimde para transferi yerine kullanılmış olmasıdır.
b- Taşın değerinin belirlenmesi ve bu parasal tutarın bir kişi adına alacak olarak kaydedilmesi imparatorluk üst yönetimince gerçekleştirilmiştir.
c- Gözden kaçmaması gereken çok önemli bir diğer nokta ise imparatorluk üst yönetiminin işlerin takip ve kontrolündeki etkinliğidir. Şöyle ki;
   Ex ratione rejiminde üst yönetimce taşın müteahhit tarafından idareye teslim anına gelinceye kadar herhangi bir iş takip ve kontrolü yapılmadan, sadece son bir kontrol ve değerlendirme ile taşın kabül veya reddine karar verilirken, bu yazıttan da görüldüğü gibi *caesura-officina* rejiminde işin her safhasında etkin bir kontrol mekanizması uygulanmıştır.

Durum ilk bakışta biraz karışık görünse de zincirleme borç ödeme işlemi şu şekilde gelişmiş olmalıdır: *Caesura Veeri*'nin, büyük olasılıkla yine bir caesura olduğu tahmin edilen *Titus*'dan bir alacağı, officina *Prusa*'ya ise borcu vardır. *Caesura Titus* ocakta üretmiş olduğu bu blok sayesinde elde ettiği kazancını *caesura* Veeri'ye olan borcunu ödemek amacıyla doğrudan bu şahsa transfer etmek yerine; caesura *Veeri*'nin officina *Prusa*'ya olan borcunu ödemek üzere, Veeri'nin nam ve hesabına officina *Prusa*'ya transfer etmiş ve belli miktardaki bu para *officina Prusa* adına alacak kaydedilmiştir.

İmparatorluk yönetimi, ister *caesura* ve *officina* gibi resmi görevli, isterse bağımsız çalışan bir müteahhit olsun, kişilerin ocaklarda tahakkuk eden alacaklarını idarece tesis edilmiş olan bir kasadan ödemektedir. *K(alendario)* denen bu kasanın alacaklıların alacaklarını ödemek amacıyla oluşturulmuş bir kredi veya bir fon müessesi olarak hizmet verdiği anlaşılıyor. Nitekim 102 numaralı[670] yazıtta daha önce hiçbir yazıtta sözü edilmeyen bu mali kuruluşa temas edilerek, mermerin çıkarılması ve işlenmesi dolayısıyla *'[o]ff(icina) comodian[a]'* ve *'caes(ura) Titi'*

[670] Fant J.C., 1989a, s. 160, No:172; Christol M. ve Drew-Bear T., 1987, s.94 No: 64

nin elde ettiği kazançların *'Ex k(alendario) novo'* yani '*yeni fon kasasından'* adı geçen şahısların hesaplarına geçirildiği belirtilmektedir.

Gerek ocaklarda, gerekse İtalya'da varış limanlarında, ürünün son kontrol ve değerlendirilmesi buralarda görevlendirilen imparatorluk yönetiminin temsilcisi hüviyetindeki *probator*'ların yetkisi dahilindedir. Bugüne kadar elde edilen yazıtların hiç birinde ne müteahhitin ne de imparatorluk adına üretim yapan *caesura* ve *officina*'ların *probator*'un bu yetkisini sınırlandıracak bir hakka sahip olduklarını gösteren herhangi bir kanıta rastlanmamıştır. Aksine; ocakta çalışan tüm elemanların birbirleriyle olan kişisel bazdaki alacak-borç ilişkileri dahi 102, 105[671] ve 106[672] numaralı yazıtlardan anlaşıldığı gibi idare tarafından takip edilerek kayıtlara geçirilmiş ve bu şahısların üretime katkıları ölçüsünde adlarına belirli miktarlarda alacak hesabı tahakkuk ettirilmiş olduğu görülüyor.

Sonuç olarak ister bir müteahhit, isterse *officina* gibi bir imparatorluk görevlisi olsun, üretime katılan kişiler yönünden bütün alacak-borç hesapların ocak çerçevesinde karara bağlanıp sonuçlandırılmış olduğu anlaşılıyor. Bu nedenle J.C.Fant'ın[673] ürünlerin İtalya'da bir varış limanına ulaştıktan sonra buradaki bir kayıt memuru veya bir muhasebeci durumundaki *tabularii* tarafından taş üzerindeki yazıtta yer alan müteahhit adına bir hesap tahakkuk ettirildiği şeklindeki yorumuna katılmaya imkan yoktur. Zira; kişisel bazdaki parasal konular ocak bünyesinde çözümlenmiş olduğuna göre burada söz konusu alacağın kişisel bazda değil, söz konusu kişinin çalışmakta olduğu ocak bazında tahakkuk ettirilmiş olması gerekir. Aslında özel mülkiyet ocaklarıyla Teos, Dokimeion, Paros, Numidian, Euboea gibi sayılı birkaç imparatorluk ocağı hariç hiçbir ocakta sistemli bir şekilde yazıt kullanılmadığına göre, varış limanlarındaki bu alacak hesapları kimin veya kimlerin adına açılacaktır. Üstelik yazıtların prensip olarak sadece renkli mermerlerde kullanılmış olduğu hususu gözden uzak tutulmamalıdır. Bu durumda geçerli bir sonuca ulaşmak için bir takım soyut varsayımlardan hareket etmek yerine uygulamada yer alan işlemlerin bir bütün halinde değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Şöyle ki;

[671] Fant J.C., 1989a s. 161, No:176
[672] ibid, s. 162-163 No:177
[673] Fant J.C., 2001, s.171

a- Kişisel bazdaki bütün borç ve alacaklar, ocak kapsamında takip edilerek, kayda geçirilmiştir.
b- Bir yazıtta bir kişi adının kaydedilmiş olması bu kişi adına bir hesap tahakkuk ettirildiğini göstermektedir.
c- Ancak taş üzerinde müteahhit veya *officina* adının yer almaması veya taş üzerinde hiçbir yazıtın bulunmaması halinde, bloğun üretiminden elde edilen kazancın kim veya kimlerin hesabına geçirileceği hususu fiili durumdan hareketle zaman geçirilmeden belirlenmiş olmalıdır.

Yukarıdaki üç önermenin birlikte değerlendirilmesi halinde taşların varış limanındaki imparatorluk yetkilisine teslim edilmesiyle kişisel bazda değil, taşın üretildiği ocak adına bir alacak hesabı tahakkuk ettirilmiş olması gerektiği sonucuna varılacaktır. Diğer yandan ocak organizasyonu sayesinde, ocaklarda iş akışının günü gününe, sürekli olarak takip ve kontrol edildiği, hatta yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi kişilerin alacak-borç ilişkilerine kadar inen detaylı bir kontrol mekanizmasının başarıyla yürütülmüş olduğu dikkate alındığında, kişisel bazdaki alacak-borç hesaplarının Roma'ya taşınmayarak ocak çerçevesinde çözümlenerek sonuçlandırılmış olduğuna kesin gözüyle bakılabilir.

İmparatorluk idaresinin *caesura-officina* rejimiyle doğrudan üretici sıfatıyla yer aldığı ocakların bir bölümünün de müteahhitler için ayrılarak ocakların bu iki farklı tip organizasyonla işletilmiş olduğu I. ve II. tip yazıtlardan anlaşılmaktadır. 96 yılından itibaren yazıtlarda yer alan ve 173 yılına kadar varlığını koruyacak olan bu en eski ve yerleşik işletme rejiminde üretim; ya İmparatorluk tarafından tayin edilen imparatorluk esirleri veya genellikle bağımsız müteahhitlerce gerçekleştirilmiştir.

Müteahhit, imparatorluk yönetimine karşı belli miktar ve kalitede taş üretmek üzere, imparatorluk mülkiyetindeki ocağın bir bölümünü kiralamış olan bir girişimci kimliğine sahip olup, yüklenici garantisi mahiyetinde idareye belli bir miktar teminat akçesi (*pignus*) yatırmıştır. Daha önce değinilidiği gibi müteahhit tarafından üretilmiş olan taşın imparatorluk yetkilisi (*probator)* tarafından kabulü veya reddi

aşamasına gelinceye kadar müteahhidin herhangi bir kontrole tabi olmaksızın tamamen hür iradesiyle hareket ettiği anlaşılıyor. Üretilen taşın kabulü durumunda adına bir miktar kar payı ayrılmakta, taşın reddi halinde ise teminat miktarından indirim yapılmaktadır. Ancak üretilen taşların sürekli olarak reddedilmesi veya yeterli miktarda üretim yapılamaması gibi nedenlerle müteahhidin işini yeterli düzeyde yapamadığının veya yapamayacağının anlaşılması halinde sözleşmenin iptali yoluna gidildiği anlaşılıyor. Böyle bir sözleşme iptali durumu Teos'ta bulunmuş olan bir yazıtta yer almıştır.[674] Söz konusu yazıtta *ex ratione* sözcüğünü takiben gelen müteahhit adı kazınıp silinerek, sözleşmenin bir başka girişimciye transfer edildiğini göstermek maksadıyla *redamptor* sözcüğü konulmuştur.

Ex ratio üretim biçimi uzun yıllar varlığını korumuş olmasına rağmen değişen şartlara adepte olamaması ve etkinliğini yitirmesi sebebiyle *caesura-officina* rejimine geçildiği anlaşılıyor. Ancak; yeni üretim biçimine Anadolu'da ve özellikle Dokimeion'da 92-156 dönemini kapsayan uzun bir dönüşüm ve değişim süreciyle geçildiği halde bazı ocaklarda söz konusu bu değişim çok daha kısa sürede gerçekleştirilmiştir. Örneğin *Chemtou* ocağında böyle hızlı bir dönüşüm sonucunda yazıtlarda *officina* sözcüğü yer almakla birlikte, bu sözcüğün bu ocaktaki anlamının Dokimeion'daki officina sözcüğünden farklı olduğu görülüyor. Zira, imparatorluk idaresince tayin edilen atölye mühendisi kimliğindeki *officina*'nın söz konusu bu ocakta ex ratio rejimini karakterize eden I.tip yazıtlarda yer almış olması[675] ilginç bir durum yaratmıştır. Dokimeion yazıtlarında, sorumluluk ve yetki sınırları içinde kendi hür iradesiyle hareket eden officinanın, Chemtou'da müteahhit emrinde çalışan bir kişi kimliğinde olduğu anlaşılıyor.

İmparatorluk idaresinin '*üretime doğrudan katılma'* rejimini karakterize eden II.tip ve III.tip yazıtlar İtalya'daki varış limanlarında ve ocaklarda bol miktarda bulunurken, I. yazıt tipine ocaklarda hiç rastlanmaması oldukça ilginç bir durum ortaya koymuştur. Bunun tek istisnası Dokimeion'da bulunan ve 173 yılına tarihlenen yazıt olup, Bu yazıt aynı zamanda I.yazıt tipinin son örneğidir. Bu tipe ait yazıtların tümü söz konusu bu örnek hariç Trajan liman bölgesi Portus'ta ve kanal

[674] Hirschfeld O.,1905, s.166, n. 1
[675] Dubois Ch., 1908, s. 71-72

bölgesinde bulunmuştur. Ocaklarda I.tip yazıta rastlanmamasının nedeni blokların son kontrollerinin Roma imparatorluk idare merkezi konumundaki Synnada'da yapılmış olmasıdır. Synnada'da üzerlerine bir sevk numarası yazılan bloklar bu merkez aracılığıyla başta Roma olmak üzere geniş bir pazara ihraç edilmiştir.

Ocaklarda 92-136 yılları arasında kullanılan ve 156 yılında tamamen uygulamadan kalkan II.tip yazıtların diğer iki yazıt tipine göre aşağıda özetle belirtildiği gibi çok daha farklı özelliklere sahip olduğu görülüyor. I.ve III.yazıt tipleri belirli bir yapı kazanmış olan üretim rejimlerini karakterize ederken, II.yazıt tipi belirli bir üretim rejiminden daha çok, ocaklardaki yapısal değişimi yansıtması nedeniyle gerek şekil, gerekse içerik yönünden onlardan çok farklı özelliklere sahiptir. Bu bakımdan Dokimeion ocağı dahil II.tip yazıtların etkin bir tarzda kullanılmış olduğu 92-156 tarihleri arasındaki dönemin üretim stratejisinin henüz net bir şekilde belirlenmediği kalıcı ve uzun vadeli uygulamalardan ziyade günün ihtiyaçlarına cevap vermeye dönük kısa vadeli tedbir ve uygulamaların hakim olduğu bir dönem şeklinde değerlendirmek doğru olacaktır.

Envanter sayımı ve taşların yeniden değerlendirilerek kategorize edilmesi gibi çeşitli faaliyetlerin 92 yılından itibaren Trajan döneminin ortalarına kadar geçen süre içinde her yıl değilse bile yaklaşık iki yılda bir yer aldığı görülüyor. Kimlikleri ve statüleri kesin olarak bilinmese de taşlar üzerindeki çoklu imzalardan taşların farklı kişilerce sık sık kontrol edilerek bunlara uygulanacak işlemlerin belirtildiğini anlıyoruz. Özellikle Domitian ve Trajan dönemlerinde artan ihtiyacı karşılamak amacıyla yoğun bir yeniden değerlendirme ve envanter sayımı faaliyeti yer almış olup, büyük olasılıkla 30-40 yıl öncesinde ıskartaya çıkarılarak bir kenara atılmış olan bir çok blok yeni ürünlerle birlikte ihtiyaç yerlerine gönderilmiş veya ocaktaki atölyelerde işlenerek çeşitli mimari elemanların üretiminde kullanılmış olmalıdır.

BÖLÜM X

Özet

Roma'da Augustus'la başlayan imparatorluk idaresince oluşturulan uzun süreli sulh ve huzur dönemi (*pax romana*) ekonomik, sosyal ve kültürel kazanımlar elde edilmesinde önemli bir etken olmuştur: (İ.Ö. 31- İ.S. 68) Augustus ve Iulio-Claudius'lar döneminde zorlu savaş yıllarının izleri silinirken, Flaviuslar ve Antoninler döneminde (68-192) ekonomik refahla birlikte Roma ve Anadolu kültürlerinin karşılıklı etkileşimleriyle yeni bir yaşam, kültür ve sanat anlayışının geliştiği görülüyor.

Anadolu'da Roma egemenliğinin kurulmasından sonra imparatorluk merkezi Roma ile Anadolu ve Yunanistan gibi eyaletlerde yeni kültür ve yaşam biçiminden kaynaklanan gelişmeye paralel olarak artan mermer ihtiyacını karşılamak amacıyla eski ocaklar genişletilip, yeniden organize edilirken bir yandan da yeni ocakların açılması yoluna gidilmiş, portre, heykel ve lahit üretimi de mermer tüketiminin artmasında önemli rol oynamıştır. Bu olumlu gelişmelerin en somut göstergesi mermer tüketimindeki artış olmuştur.

Roma imparatorluk idaresinin I.yüzyıl boyunca mermer ocaklarının müteahhit eliyle işletilmesi yolunu tercih etmiş olduğu anlaşılıyor. Bu işletme biçiminde taşın, yönetimce kabul edilmesi aşamasına gelinceye kadar, ocaktaki bütün faaliyetlerden müteahhit sorumludur. Ancak burada müteahhidin büyük yetkilerle donatıldığı zannedilmemelidir. Çıkarılacak taşın cins ve boyutundan taşın işlenme biçimine varıncaya kadar taşla ilgili bütün unsurlar daima idare tarafından saptanıp kontrol edilmiştir. O kadar ki, müteahhidin teslim edeceği taşın fiyatını bile belirleyemediği anlaşılıyor. Her ne kadar bu konuda kesin bir ayrım bulunmasa da taşın kabulü veya ret edilmesi gibi taşın geleceği konusunda kesin karar verme yetkisine sahip olan bir yöneticinin, doğrudan değilse bile dolaylı yoldan fiyatı belirlediğine şüphe yoktur.

I.yüzyılın sonlarına doğru imparatorluk ocaklarının müteahhit aracılığıyla işletilmesi geleneği zamanla terk edilerek, idarenin üretimdeki kontrol ve inisiyatifinin arttığı görülüyor. Bu gelişmenin ilginç yanı, ocak işletme biçiminin yüzyıla varan bir işletme deneyimine dayanarak yavaş yavaş şekillenmiş olmasıdır. Geliştirilen bu yeni organizasyonlar sayesinde üretimde hedeflenen büyük artışlara ulaşılmış olduğu anlaşılıyor. Bloklar üzerindeki yazıtlardan yararlanılarak, ocak organizasyonu ve iş akışı konusunda oldukça detaylı bilgiler elde edilmiş olmasına rağmen, ocakta çalışan işçilerin sayısı, çalışma süreleri gibi teknik konularda somut veriler elde edilememiştir. Ocak alanının büyüklüğü, birim alana düşen işçi sayısı, üretim miktarı, aynı zaman birimi içinde çalışan ocakların sayısı gibi konularda tamamen varsayımlara dayanan verilerden hareketle varılacak sonuçların aşırı zorlama nedeniyle güvenilir olamayacağına şüphe yoktur. Diğer yandan ocaklardan çoğunun antik dönemlerden günümüze kadar uzanan bir süreç içinde çeşitli tekniklerle işletilmiş olması nedeniyle, geçmişle olan bağlar her gün biraz daha kopmakta ve geçmişe ışık tutabilecek verilere ulaşmak imkansız hale gelmektedir.

Yazıtlar sayesinde bir taşın üretim tarihi, hangi ocaktan üretildiği üretim ve kontrol işlemlerinin kimler tarafından gerçekleştirildiği, ocakların organizasyonu ve işleyişleriyle ilgili bilgiler elde edilebilmektedir. Ancak detaylı bilgileri içeren bu tür kapsamlı yazıtlar idealize edilmiş bir ocak işletmesi için söz konusu olabilir. Nitekim çoğu ocakta hiçbir yazıta rastlanmazken, elde edilen sınırlı sayıdaki yazıtlarda da bu bilgilerin sistemli bir şekilde işlendiği söylenemez. Ayrıca yazıtların biçim ve içeriğinde yönetim otoritesinin zayıflaması, ocak mülkiyetinin el değiştirmesi, yönetim biçiminde değişiklikler olması, üretimin artması veya azalması gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanan önemli değişiklikler de olmuştur.

Bazı ocaklarda yazıtlara hiç rastlanmazken bazılarında ise sistematik bir şekilde yazıt üretilmiş olmasını belirli birkaç nedene bağlayarak durumu açıklamak her ne kadar yeterli değilse de, bazı temel hareket noktalarının bulunabileceğine de şüphe yoktur. Örneğin bugüne kadar elde edilen veriler ışığında, ocağın mülkiyet durumuyla yazıtlar arasında bir bağıntının bulunduğu söylenebilir: özel mülkiyet kapsamında işletilen ocakların çok büyük bir bölümünde yazıtlara hemen hemen hiç yer

verilmemiştir. Bu durum işletmecinin kendinden başka hiç kimseye karşı sorumlu olmamasıyla açıklanabilir. Çoğu kere işletmeci sıfatıyla hareket eden mal sahibinin ocak içinde bir nevi otokontrol düzeni kurmuş olması nedeniyle taş üzerine işlenecek bilgiye ihtiyaç duymadığına şüphe yoktur. Sınırlı sayıdaki bazı yazıtlar ise kriptik kodlar veya monogramlar şeklindedir. Bu kriptik kodların ocak dışında kimseyi ilgilendirmemesi nedeniyle, kodlar ocak içinde kendi işletme anlayışlarına uygun olarak hiçbir kurala bağlı kalmaksızın rahatça kullanılmış olmalıdır.

Bu yazıtların çoğunun bugün de okunması ve yorumlanması mümkün olmamıştır. Yazıtların prensip olarak imparatorluk mülkiyetinde bulunan veya işletmenin imparatorluk idaresi tarafından yönetilip kontrol edildiği ocaklarda yer aldığı görülüyor. Ancak bu durumun genel bir kural şeklinde anlaşılmaması gerekir. Nitekim imparatorluk ocaklarının tamamında yazıtlara yer verilmediği gibi, sistematik bir şekilde yazıt kullanılan ocaklarda bile 200 metre arayla işletilen ocaklardan her birinde farklı sistemlerin uygulanmış olduğu görülüyor. Örneğin Dokimeion ocağı imparatorluk ocakları içinde sistemli yazıt üreten bir ocak olarak yer almasına rağmen, *pavonazetto* renkli mermer bloklarında yazıta yer verilirken, lahit ve heykel üretiminde kullanılan yüksek kaliteli beyaz mermerde hiçbir yazıta rastlanmamıştır. Bu durumda yazıtların sadece renkli mermerlerde kullanıldığı, beyaz mermerlerde yazıt bulunmadığı söylenebilirse de *marmorum phrygium* (*pavonazetto*), *Luculleum (africano*), *Numidicum (giallo antico)*, *Chium (porta santa)*, *Carystium (cipollino)* gibi renkli mermerler arasında beyaz *Parium (parian)* mermerinin yer alması nedeniyle bu hipotezin de geçerliliğinden bahsedilemeyecektir. Beyaz Parian mermerinin olağanüstü yüksek kalitesi göz önüne alınarak, bir bakıma yüksek kaliteli ve değerli mermerlerde yazıtlara yer verildiği söylenilecek olursa, bu durumda yüksek kaliteli Dokimeion beyaz mermerinin bu sistem içinde yer almama nedenini açıklamak zorlaşacaktır. Her şeye rağmen eksik yanları bulunsa da, bu konuda bugüne kadar kaliteli ve değerli mermerler ile yazıtların örtüştüğü yolundaki görüşten daha tutarlı bir yaklaşım yoktur.

Prokonnesos'ta N.Asgari tarafından sınırlı sayıda Latince yazıtlar elde edilmişse de bunların sistematik bir uygulamayla ilgisi olmayan münferit örnekler olduğu tahmin

edilmektedir. Aynı şekilde *Luna (carrara)* mermerinde sınırlı sayıda epigrafik unsurun bulunması da, beyaz mermerlerin yazıtsız olduğu şeklindeki genel kanıyı değiştirmeye yeterli değildir.

İmparatorluk ocaklarında herhangi bir epigrafik unsurun yer almadığı Augustus-Vespasian dönemini takiben, Flaviuslar Döneminden itibaren yazıtlar sistematik bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu gelişmenin en önemli nedeni daha önce değinildiği gibi ocakların yeniden organize olmaya başlamasıdır. Dokimeion ocağında 96 yılına tarihlenen bir yazıttan ocakların imparatorluk kontrolü altında müteahhitlerce işletilmekte olduğu anlaşılıyor. Bu döneme ait yazıtlar son derece basit bir yapıdadır. Yazıtlar ana karakteristikleri itibariyle; müteahhit adı, üretim tarihi ve taşın bir bakıma kimliği durumundaki bir numaradan oluşmaktadır. Ancak bu temel yapının dışında; sadece müteahhit adının veya sadece bir numaranın yer aldığı daha basit yazıt örneklerine de rastlanılmıştır.

Ocakların müteahhitler yanında ve onlarla birlikte, doğrudan imparatorluk yönetimince işletilmeye başlanmasıyla, yazıtların biçim ve içeriğinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Müteahhit eliyle işletme sisteminde taşın çıkarılmasından, imparatorluk idaresine teslimine kadar uzanan bütün operasyonlardan tek başına müteahhit sorumlu iken, imparatorluk idaresinin üretim faaliyetlerine doğrudan katılmasıyla, sorumlu kişi sayısında artış olmuş, taşın çıkarılması, işlenmesi ve kontrolü farklı kişiler tarafından yapılmıştır. Ocakların üretim teknolojisinde, jeolojik şartlardan kaynaklanan bir takım küçük farklılıklar bulunsa da, genelde tüm imparatorluk ocaklarında organizasyonun aynı biçimde şekillendiği imparatorluk yönetimince üretim, denetim ve sevkıyatın bütün mermer ocakları için benzer bir çerçeve içinde düzenlenmiş olduğu anlaşılıyor.

Ocak işletme organizasyon biçimi ile yazıt tipleri arasında bir bağıntının kurulup kurulamayacağına gelince; en eski ve asli üretim biçimi olan müteahhit eliyle üretim biçimi I.yazıt tipi; imparatorluk idaresinin üretim faaliyetlerinde yapmış olduğu değişikleri içeren yazıtlar II.yazıt tipi; işletme ve organizasyon yapısında ulaşılan nihai durum da III.yazıt tipi ile karakterize edilmiştir. Böylece belirli bir yazıt tipi ile

belirli bir üretim biçimi ve organizasyon yapısı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu durumda yazıtlar başlangıçta imparatorluk yönetimince işletilen ocaklarda yer almış, daha sonra müteahhit eliyle üretim yapılan ocaklara uygulanmış olmalıdır. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta, yazıt numaralarının kronolojik bir sıralamayı göstermiyor olmasıdır. Örneğin II.tip yazıtlar I.tip yazıtlar sona erdiği için veya I.tip yazıtların yerine konulmak amacıyla üretilmemiştir. Nitekim II.tip yazıtların başlangıç tarihi 92 iken, I.tip yazıtların ilk örneği 96 yılına tarihlendirilmektedir. Ayrıca bu yazıtların temsil ettikleri farklı üretim biçimlerinin aynı bir ocak içinde aynı zaman dilimi çerçevesinde birlikte yer aldıkları hususu gözden uzak tutulmamalıdır. Nitekim müteahhit eliyle işletme organizasyonunu temsil eden I.tip yazıtlar 96-173 dönemini kapsarken, II.tip yazıtların 92-156 yılları arasında yer aldığı görülüyor. Bir değişim ve gelişme dönemini karakterize eden II.tip yazıtlar ve dolayısıyla bu yazıt tipinin temsil ettiği işletme ve organizasyon biçimi son ve kesin şeklini 156 yılında almış olup, bu tarihten sonra uygulamada yer alan yazıtlar III.tip yazıt şeklinde tanımlanmıştır.

İmparatorluk idaresinin ocaklardaki iş verimliliğini, üretim miktarını ve ürün kalitesini sürekli kontrol altında tutmak amacıyla bu tip bir uygulamayı başlattığına şüphe yoktur. Daha önce belirtildiği gibi imparatorluk yönetimi dışında kalan ocaklarda böyle bir uygulamanın yer almamış olması da bu savı kuvvetlendirmektedir. Anadolu'daki imparatorluk ocaklarının 92 yılından çok önceleri de işletiliyor olmasına rağmen yazıtların bu tarihten itibaren başlaması, yazıtların bu tarihten sonra uygulamaya konulduğunu göstermektedir. Her ne kadar elimizde 73 yılına tarihlenen bir yazıt varsa da, bu tarihin tartışmalı olması nedeniyle Dokimeion yazıtlarının 92 yılında, Flaviuslar Dönemiyle başladığını kabul etmek doğru olacaktır.

Yazıtlar ocaklardaki işletme rejimi ve üretim biçiminin kısaca ocak organizasyonunun değişimine paralel olarak zaman içinde gerek şekil, gerekse içerik yönünden büyük ölçüde değişime uğramıştır. En eski üretim biçimi olan müteahhit eliyle üretim rejimi (*ex ratione*), I.tip yazıtlarda müteahhit adı, tarih ve bir kimlik numarası gibi üç ana unsurla kayıt altına alınırken, imparatorluk idaresinin üretici

kimliği altında devreye girmesiyle I.yazıt tipindeki bu asli unsurlara ilaveten taşın çıkarıldığı coğrafi bölgeyi gösteren bir sözcük (*bracchium*) taşın ocakta çıkarıldığı yeri belirten ve aynı zamanda taşın kimlik numarası yerine geçen bir diğer sözcüğü (*locus*) kapsayan ve II.tip şeklinde tanımlanan yazıtlar devreye girmiştir.

İmparatorluk idaresinin üretici sıfatıyla oluşturduğu işletme organizasyonunu gösteren söz konusu bu II.tip yazıtlar, 136 yılında ilk ocak mühendisinin (*caesura*) ve 156 yılında da ilk atölye mühendisinin (*officina*) organizasyon içinde yer almasıyla gelişimini tamamlamış ve son şeklini alan işletme organizasyonunu formüle edecek bir yapı kazanmıştır. III.tip yazıtlarla belirlenen bu yeni üretim rejiminde taş üzerine; taşın çıkarıldığı yeri gösteren ve aynı zamanda bir kimlik numarası olan bir sayı (*locus*); taşın çıkarıldığı topografya (*bracchium*); son olarak üretim tarihi yazılmak suretiyle üretim bütün yönleriyle kontrol altına alınmıştır. Böylece taş üretim sorumluluğunun *caesura*'dan başlayarak *officina*'ya; *officina*'dan taşın bir yerde kaderini belirleyecek olan imparatorluk yetkilisine (*probator*) devredilmesi bütün üretim aşamalarının son derece titizlikle takip edilmiş olduğunu göstermektedir.

Summary

After the establishment of Roman peace (Pax Romana) The possibilities arised to recover the economical and cultural activities of Greece and Anatolia. In the period of Augustus and Iulio- Claudians (31 B.C.-68 A.D.) a gradual recovery was realised after a long time of great distress. Especialy the dynasties of Flavians and Antonines (68- 192 A.D.) created a widespread prosperity and expanded the Graeco-Roman culture. A clear improvement can be observed in the economy of Asia Minor like all the lands of the Empire, starting from the first century on. The peace within the borders of the Empire provided the opportunity for countries to use all their potential. The Empire created a world market that enlarged the limits of trade. From this date on, in a very short time, there developed a system of production and supply of marble. The System was enlarged and perfected and contunied until late antiquity with little change. Ephesus in Asia Minor and Alexandria in Egypt were the main open markets of the Roman World. Although the Ephesus was oen of the main open markets, it is thought teh main goal of Ephesus was to meet local needs not all outward countries.

The existence of quarry marks which were carved or painted on the quary blocs are the major evidence in resolving the system of organization. These marks had different functions. The more abbreviated marks pertained to some internal accounting or control system. Other marks showing the contractor's name, a kind of serial number, a consular date and some other information which varied according to the quarry or the period. The system was in complete practice before the end of the first century A.D. The term nationalization indicates state ownership of the major sources of supply which meant taking them under the imperial control.

Docimium has the most extensive epigraphical documentation of all the imperial quarries. Everyone of the great quarries has a distinctive character, and Docimium is the one of the more unsual. Although large operation with a variety of products in fine marble and far away from easy maritime transport, it embodies a number of extreme qualities among the Imperial quarries such as having one of the main centers

of fine arts in every respect.. *Pavonezetto* entered the architectural repertoire slightly later than some of the other well known polychrome marbles, but it immediately became one of the most prized.

On the other hand, there were several smaller quarries in Greece and Asia Minor which continued to be imperialy or privately owned local markets. As the marble, being a new material, spread all over the Empire by the Roman system; the need for skilled craftsman arose in the areas where was no previous tradition of skilled marble working. This problem solved with the availability of the specialized wokmen at some quarries. In many case, as inscriptions reveal, there was a tight control over the large part of the output of both monolithic blocs and carved architectural pieces and sarcophagi, to eliminate the unsatisfactory workmanship.

The general practice of inscribed marks on the quarry products outlined a linear progression from simple names of the Imperial slaves who were responsible to administer one or even two quarries in the same time; but why were marks used at all, and why in some Imperial quarries and not others ? The function of inscriptions depends on the content of the labels themselves. Most of the highly abbreviated and ligatured marks that still defy explanation must have been intended for use within the individual quarries, where maximum compression of words could be used without danger of obscurity. This may observed clearly now from an anlysis of the Type II marks from Docimium, which never left quarry, while blocs of the same period found Rome carry the normal Type I simple formula which has solely a consular date, the name of contractor or the name of a imperial slave, and a serial number. If the contractor was a slave, the name was not followed bu teh regular word '*Ex ratione*' These marks are particulary well attested in the quarries in S.Euboia as in the case occuring practically everywhere.

The more clear marks (Type I and III), as designated above, generally associate a name with a quarried block or column and frequently include what seems to be a unique serial number. The evident intention was to give proper credit to a contractor who had quarried and delivered the piece to the Imperial administrators. After that

point the indeliable marks could identify a piece of marble as it was passed along by private haulers and shippers from the quarry. At arrival point the material will be admitted by another Imperial functionary with a copy of the consignment lists for each quarry in hand.

But the fact should never overlooked that this is a picture of an ideal system ; what we have is much less clear and obviously more complex. The most striking complication arises as not all Imperial quarries used marks of this kind, or of any kind. The marks appear on the marbles of, Phrygium (*pavonazetto*), Numidicum (*giallo antico*), Chium (*portasanta*), Lucullum (*africano*), Cartstium (*cipollino*) and Parium (*parian*). On the other hand, they are absent on Proconnesus, at Luna (*Carrara*), in all the Egyptian quarries and the Troad an deven on the Docimium white marble. Since inscriptions are identifying Imperial quarries, a lot of number of blocs are probably sent as they haven't any marks showing some basic information about the stone. As in the case of the white marble of Docimium; Because of it was not inscribed, its great importance as a sculptural material had largely escaped notice until recently.

At the first sight the inscriptions seem to have been restricted to the famous polychrom marbles, with the addition of Parian white, the most highly esteemed and rarest of the sculptural white marbles, in other words , marbles of the highest value. If this observation is not itself deceptive oversimplication, then the function of inscriptions was to exercise a rigorous control over the transport and distribution of the precious and prestigous material. Such an extraordinary control goes beyond the boundaries of mere efficient administration since it was evidently not felt necessary even for the granites and so this complex practice may other valuable white marbles and suggests other aims, such as to secure Imperial monopoly.

The classical puzzle of the quarry inscriptions from Docimium has been the texts bearing several dates with coded numbers. It now seems clear that were entirely internal notations indicating several types of inventories of material on hand in a number of years which closly coincide with sustained building binge in Rome

begining from last decade of the first century. During this time, howewer, there was no great reorganization or change of management at the Phrygian quarries, since the inscriptions from the turn of the century continue to attest the *ex ratione* contractor system. The real reorganization did take place, after the time of peak demand had passed, in the last years of Hadrian.

After the reorganisation it is obviously very important that the newly prominant extraction engineers and dressing workshops named so carefully on thousands of blocs and columns each year identifies the pieces of marble for which they were responsible. Two considerations urge the conclusion that tighter control was exercised over the *caesura* and *officinae* teams than the constractors of the first century had been subjected to. First, there is the fact that the inscriptions continue to record the geographical source (*loco*) of each peace and assign what were interpreted as annual serial numbers. In fact l*ocus*, which was written on the surface of colored marble blocks in a coded form as '*Loco*' at the marble quarries in Anatolia by the Roman Imperial administration, has the meaning 'place', 'location,' "region." Despite the clear vocabulary meaning, the function of the production of blocks has been the discussion issue a long time among the scientist. What was the function and importance of *locus* number in the production process? Was it any ordinary number indicating the specific place from which it was produced or a designated identity number for the rock. It seems that these are not easy questions to be answered at the first glance. Indeed, the word '*Locus*' had been placed solely on the surface of colored marble blocs from the marble quarries at Teos (Sığacık) and Docimium (İscehisar) of the Anatolia, however Parian White (Paros) marble of Greece is the mere exception. Second; closer oversight and more direct administrative control was a development fully consistent with evolving tendencies in the Imperial bureaucracy on most levels and in most areas in the second century.

BÖLÜM XI

Referanslar

Adam 1994 — Adam, J.P., 1994, *Roman Building, Materials & Techniques*, London.

Alarcao 1989 — Alarcao de J., Tavares A., "A Roman Marble Quarry in Portugal", *Studia Pompeiana et Classica in honor of W.F. Jashemski,* New Rochelle 1989, II, 1-8.

Alpan 1969 — Alpan S. ,1969, *Türkiye'nin Yer Altı Serveti ve Potansiyeli*. Maden Mühendisleri Odası 1. Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik Kongresi No:2, Ankara.

Alzinger 1967 — Alzinger W., "Ritzzeichnungen in den Marmorbrüchen von Ephesos", *ÖJh,* 48, 1966-67, 61-72.

Ambrogi 1995 — Ambrogi A., *Vasche di età romana in marmi bianchi e colorati,* Roma 1995.

Anderson 1984 — Anderson J.C.,1984, *The Historical Topography of the Imperial Fora* ,Brussels.

Anderson 1989 — Anderson M. Nista L., (ed.), *Radiance in Stone. Sculptures in Coloured Marble from the Museo Nazionale Romano,* Roma 1989.

Andreoli 2002 — Andreoli A. Berti F. Lazzarini L. Pierobon Benoit R., 2002, 'New Contributions on Marmor Iassense', *ASMOSIA VI*, s.13-18 (Lazzarini L.,ed.)

Arnold 1914 — Arnold W.T., 1914, *The Roman System of Provincial Administration*, Oxford.

Arıkan 1968 — Arıkan M., 1968, *Mermer ve Mermercilik*. Ankara

Ashmole 1970 — Ashmole B., 1970, 'Aegean Marble: Science and common Sense', *BSA 65*, s.1-2

Asgari 1977 — Asgari N., 1977, 'Die halbfabrikate kleinasiatischen Girlandensarkophage und ihre Herkunft,' *AA 1977*, s.329-80

Asgari 1978 — Asgari N., 1978, 'Roman and Early Byzantine marble Quarries on Proconnesos.' in *Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology 1973*, Ankara, s. 467-480

Asgari 1978 — Asgari N., "Roman and Early Byzantine Marble Quarries of Proconnesos", *Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology,* (Ankara - Izmir, 1973), Ankara 1978, s.467-480.

Asgari 1988 — Asgari N., 1988, 'The stages of workmanship of the Corinthian capital in Proconnesus and its export form,' Herz ve Waelkens (ed.) içinde Herz N., Waelkens M., (ed) içinde, *Classical Marble: geochemistry, technology, trade*, Dordrechts, s.115-125

Asgari 1989 — Asgari N., "Zwei Werkstücke für Konstantinopel aus den prokonnesischen Steinbrücken, *IM,* 39, 1989, 49-83.

Asgari 1981 — Asgari N., 1981, 'Uşak Selçikler ve Çevresinden Roma Çağı Lahitleri ve Mermer Ocakları' *TAD XXV.2*, s.11-47

Asgari 1992 — Asgari N., 1992, 'Observations on two types of quarry-items from Proconnesus:column-shafts and columns bases,' *Ancient Stones: Quarrying, Trade and Provenance*, Waelkens M., Herz N.,.Moens L., (ed.) içinde (Leuven, 1992), *ActaALov 4,* s.123-129

Asgari 2002 — Asgari N. Drew-Bear T., 2002, 'The Quarry Inscriptions of Prokonnesos,' . Herrmann, N. Herz and R. Newman (ed.) içinde, *ASMOSIA 5, Interdisciplinary Studies on Ancient Stone – Proceedings of the Fifth International Conference of the Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity, Museum of Fine Arts, Boston, June 1998*, s. 1-19

Ashmole 1970 — Ashmole B., "Aegean Marble: Science and Common Sense", *BSA*, 65, 1970, 1-2.

Aslan 1989 — Aslan M., 1989, 'Anadolu Medeniyetleri Müzesinde bulunan Phrygia ve Galatia Şehir Sikkeleri.' *AMMY* (1989-1990), s.144-175

Aston 2000 — Aston B.G, Harrel J.A, Shaw I., "Stone", *Ancient Egyptian Materials and Technology,* Cambridge 2000.

Atalay 1987 — Atalay İ.,1987, 'Türkiye Jeomorfolojisine Giriş', *I İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fak.Yay. No: 9.*

Attanasio 2002 — Attanasio D , Pensabene P., "I marmi del teatro di Hierapolis", *Hierapolis IV: Saggi in onore di Paolo Verzone,* Roma 2002.

Attanasio 2003 — Attanasio D., *Ancient white marbles : analysis and identification by paramagnetic resonance spectroscopy,* Roma 2003.

Ayala 1992 — Ayala G., "L'origine de marbres aux IIe et IIIe siécles", *ArcheologiaParis,* 281, 1992, 40-47.

Ayiter 1971 — Ayiter K., Koschaker P., 1971, *Roma Hususi Hukukun Ana Hatları*, Ankara.

Bacakoğlu 1996 — Bacakoğlu F. Buzlu H.B.,1996, 'Türkiye Mermerleri', *T.M.M.O.B. JeolojiMühendisleri Odası 49. Türkiye Jeoloji Kurultayı*, s.61, Ankara.

Baccini 1979 — Baccini Leotardi P., 1979, *Marmi di cava rinvenuti ad Ostia e considerazioni sul commercio dei marmi in età romana* , (Scavi di Ostia), Roma.

Baccini 1989 — Baccini Leotardi P., 1989, *Nuove testimonianze sul commercio dei marmi in età imperiale*, Roma.

Ballance 1966 — Ballance M., 1966, 'The Origin of Africano', *BSR 34*, s.79-81

Basile 1988 — Basile A., 1988, 'A Roman Wreck with a Cargo Marble in the Bay of Giardini di Naxos (Sicily)', IJNA 17, s.133-142

Bauer 1988 — Bauer H., 1988, 'Basilica Aemilia', M. Hofter (ed) içinde., *Kaiser Augustus und die verlorene Republik*, Berlin & Leipzig, s.200-212

Barsanti 1989 — Barsanti C., "L'esportazione di marmi del Proconneso nelle Regioni Pontiche durante il IV-VI secolo", *RIASA*, 12, 1989, 91-220.

Bartelletti 2004 — Bartelletti A, Amorfini A, Tedeschi Grisanti G., "I marmi colorati della Toscana: problemi di identificazione e di reimpiego", *Ante et post Lunam. Splendore e ricchezza dei marmi apuani,*Marina di Carrara 2004, vol.I, 1-8.

Bedon 1984 — Bedon R., *Les carriéres et les carriers de la Gaule romaine,* Paris 1984.

Belli 1842 — Belli F., *Catalogo delle collezioni di pietre usate dagli antichi per costruire ed adornare le loro fabbriche ora posseduta dal conte S.Karolyi,* Roma 1842.

Bessac 1999 — Bessac J.C., "L'archéologie de la pierre de taille", *La construction en pierre*, Paris 1999, 9-49.

Bilgin 1972 — Bilgin A C., 1972, *Türkiye'de ve Dünyada Madencilik*, Ankara.

Bilgin 1988 — Bilgin M. Çakır E., 1998, *Mermer Araştırması,* İstanbul.

Bingen 1990 — Bingen J., 1990, 'Quatrième campagne de fouille au Mons Claudianus,' *BIFAO 90*, s.65-81

Bingöl 2004 — Bingöl O., 2004, *Arkeolojik Mimari'de Taş*, İstanbul.

Blake 1947 — Blake M.E., 1947, *Ancient Roman Construction in Italy from the Prehistoric Period to Augustus*, Washington.

Borghini 1989 — Borghini G., (ed.), *Marmi antichi,* (Materiali della cultura artistica, I), Roma 1989 (1992 II ed.).

Bowersock 1969 — Bowersock G.W., 1969, *Greek sophists in the Roman empire*, Oxford.

Broughton 1929 — Brougton T.R.S., 1929, *The Romanization of Africa Proconsularis*, Baltimore.

Broughton 1938 — Broughton T.R.S., 1938, *An Economic Survey of Ancient Rome IV: Roman Asia Minor*, Baltimore.

Bruno 1988 — Bruno M., 1998 'Su un blocco di 'brecchia dorata' dal canale di Fiumicino' Pensabene P.,ed. içinde) s.67-76

Bruno 2002 — Bruno M., 2002, 'Alabastro quarries near Hierapolis (Turkey)', *ASMOSIA VI*, s.19-24 (Lazzarini L.,ed. içinde)

Bruto 1990 — Bruto M.L, Vannicola C., "Strumenti e tecniche di lavorazione dei marmi antichi", *ACl,* 42, 1990, 287-324.

Bruzza 1870 — Bruzza L., 1870, 'Iscrizioni dei marmi grezzi', *AnnIst 42*, s.106-204

Bruzza 1884 — Bruzza L., 1884, 'Sui Marmi Lunensi', *DissPontAcc,* s.II

Bülow-Jacobsen 1988 — Bülow-Jacobsen A., "*Mons Claudianus*. Roman Granite-Quarry and Station on the Road to the Red Sea", *Acta Hyp,* 1, 1988, 159-165.

Carettoni 1988 — Carettoni G., 1988 'Die Bauten des Augustus auf dem Palatin,' M.Hofter (ed.) içinde, Kaiser Augustus und die verlorene Republik. Eine Ausstellung im Martin-Gropius-Bau 7 Juni -14.August 1988, Berlin&Leipzig, s.263-66

Charlesworth 1961 — Charlesworth W.B., 1961, *Trade-Routes and Commerce of the Roman Empire*, Hildesheim.

Christol 1986 — Christol M. ve Drew-Bear T., 1986, 'Documents latins de Phrygie,' *Tyche 1*, s.39-87

Cisneros Cunchillos 1989 — Cisneros Cunchillos M., *Marmoles hispanicos,* Zaragoza 1989.

Claridge 1990 — Claridge A., "Ancient Techniques of Making Joins in Marble Statuary", *Marble. Art Historical and Scientific Perspective on Ancient Sculpture,* Malibu 1990, 135-162.

Christol 1987 — Christol M. ve Drew-Bear T., 1987, 'Inscriptions de Dokimeion', *AnatAnt I*, s.83-111

Coarelli 1977 — Coarelli F., 1977, 'Public Building at Rome', *PBSR vol 45*, s.1-23

Coarelli 1997 — Coarelli F, 1997, *Roma*, Milano.

Cohon 1989 — Cohon R., 1989, 'An unpublished fragment of furniture from Augustan Rome,' *Boreas 12*, s.105-109

Coleman 1979 — Coleman M. ve Walker S., 1979, 'Stable Isotope Identification of Greek and Turkish Marbles.' *Archaeometry* 21, s.107-112

Cook 1973 — Cook J.M., 1973, *The Troad An Archaeological and Topographical Study*, Oxford.

Coulton 1976 — Coulton J.J., 1976, *The Architectural Development of the Greek Stoa*, Oxford

Cox 1924 — Cox C.W.M., 1928, 'Asia Minor 1924.V. Monuments from the Upper Tembris Valley.' *JRS* 18 s.22-23, nos.232-33

Corsi 1833 — Corsi F., *Delle Pietre Antiche,* Roma 1828 (1ª ed.), 1833 (2ª ed.), 1845 (3ª ed.).

Crawford 1979 — Crawford M. ve Reynolds J., 1979, 'The Aezani copy of the Prices Edict,' *ZPE 34*, s.163-210

Çetin 2003a — Çetin T., 2003a,'Türkiye Mermer Potansiyeli, Üretimi ve İhracatı' *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 23, Sayı 3,* s. 243-256

Çetin 2003b — Çetin T., 2003b, *Doğal Ortam-Ekonomik Faaliyet İlişkisine Bir Örnek:KozakYöresi(Bergama). Gazi Üniv. Gazi Eiğim Fakültesi Dergisi.* 23, (1), 23-46.

Çolak 2002 — Çolak M. ve Lazzarini L., 2002, 'Quarries and Characteriation of a Hitherto Unknown Alabaster and Marble From Thyatira (Akhisar, Turkey)', *ASMOSIA VI*, s.35-40 (Lazzarini L.,ed.içinde)

De Rossi 1868 — De Rossi G.B., 1868, 'Sulle cave antiche' *Bulletino dell'Archeologia Christiana* 1868, s.17vdd.

Degrassi 1952 — Degrassi A., 1952, *I Fasti consolari del impero romano* , Rome.

DİE 1998 — Devlet İstatistik Enstitüsü.,1998, *1997 Maden İstatistikler*i. Ankara.

Dinsmoor 1975 — Dinsmoor W.B., 1975, *The Architecture of Ancient Greece, An Account of Its Historic Development*, London.

Dodge 1984 — Dodge H., 1984, *Building materials and techniques in the eastern Mediterranean from the Hellenistic period to the end of the 4th century AD.* ,Newcastle.

Dolci 1987 — Dolci E., "I marmi lunensi. Tradizione, produzione, applicazione", *QuadStLun,* 10-12, 1985-87, 405-463.

Dodge 1988 — Dodge H., "Palmyra and the Roman Marble Trade", *Levant,* 20, 1988, 215-230.

Dolci 1989 — Dolci E., "I marmi della Colonna Traiana", *AttiMemModena,* 10, 1988, 29-54.(ed.), *Il marmo nella civiltà romana. La produzione e il commercio,* (Atti del Seminario), Carrara 1989.

Dodge 1991 — Dodge H., 1991, 'Ancient Marble Studies: recent research', *JRA* 4, s.28-50

Doğanay 2002 — Doğanay H., 2002, *Ekonomik Coğ rafya 1: Doğ al Kaynaklar (4. Baskı).* Erzurum.

Doğanay 1998 — Doğanay H.,1998, *Türkiye Ekonomik Coğrafyası (3. Baskı),* Erzurum.

Dolci 1980 — Dolci E., 1980, *Carrara cave antiche* ,Carrara.

Donderer 1982 — Donderer M., 1982, 'Review of Morricone 1967', *ArchClass 34*,s.230-234 (Morricone Matini, M.L.,1967, *Mosaici antichi in Italia. Regione prima Roma: Reg.X Palatium*, Roma)

DPT 2000 — Devlet Planlama Teşkilatı., 2000, *Madencilik. Özel İhtisas Komisyonu Rapor*u. Ankara. DPT Yayın No: 2518, Ö.I .K. Yay. No: 536.

Drew-Bear 1976 — Drew-Bear T.ve Eck W., 1976, 'Keiser-Militär-und Steinbruchinschriften aus Phrygien.' *Chiron* 6, s.312-313

Dubois 1908 — Dubois Ch., 1908, *Étude sur l'administration et exploitation des carrières de (marbre, porphyre, granit etc.) Dans le monde romain* , Paris.

Dworakowska 1975 — Dworakowska A., 1975, *Quarries in Ancient Greece*, Wroklaw.

Dworakowska 1983 — Dworakowska A., 1983, *Quarries in Roman Provinces*, Warsaw.

DTM 2001 — Dış Ticaret Müsteşarlığı., 2001, *Türkiye Doğ al Taş İhracat Miktarları*, Ankara.

Erim 1970 — Erim K. ve Reynolds J., 1970, 'The copy of Diocletian's Edict on Maximum Prices from Aphrodisas in Caria, with a note on marbles by M. Ballance,' *JRS 60*, s.120-141

Erim 1986 — Erim K., 1986, *Aphrodisias, City of Venus Aphrodite*, New York-Oxford.

Ersal 1966 — Ersal Y., 1966 , *Mimarlık ve Sanatta Anadolu Mermerleri*, İzmir.

Fant 1984a — Fant J.C., 1984, 'Seven unedited Quarry Inscriptions from Docimium (İscehisar, Turkey),' *ZPE 54,* s.171-182

Fant 1984b — Fant J.C., 1984, 'The Production of Marmor Luculleum (africano) in The Roman Empire, AJA 88', s.243

Fant 1985 — Fant J.C., 1985 'Four Unfinished Sarcophagus Lids in the Quarries at Docimium and the imperial quarry system in Phrygia,' *AJA 89,* s. 655-661

Fant 1986 — Fant J.C., 1986, 'Three Seasons of epigraphical Survey at the Roman Imperial Quarries at Docimium,' *IV Araştırma Sonuçları Toplantısı* I, s.127-132

Fant 1989a — Fant, J.C., 1989, *Cavum Antrum Phrygiae. The Organization and Operations of the Roman Imperial Marble Quarries in Phrygia*, BAR, S482, Oxford.

Fant 1989b — Fant J.C., 1989, '*Poikiloi lithoi*: the anomalous economics of the Roman imperial marble quarry at Teos,' in *The Greek Renaissance in the Roman empire. Papers from the Xth British Museum Classical Collequium* (BICS Suppl. 55,) London., s.206-218

Fant 1990 — Fant J.C., 1990, 'New Sculptural and Architectural Finds from Docimium,' *VII. Araştırma Sonucları Toplantısı. Antalya 18-23 Mayis 1989,* Ankara , s.111-118

Fant 1992 — Fant J.C., 1992, 'The Imperial marble yard at Portus,' Waelkens M.,.Herz N., Moens L., (ed) içinde, *Ancient stones:quarrying, trade and provenance*, *Acta Archaeologica Lovaniensia Monographia 4*, s.115-120

Fant 1993 — Fant J.C., 1993, 'The Inscribed Economy: production and distribution in the Roman Empire in the light of instrumentum domesticum'. W.V.Harris (ed.), Ann Arbor, Michigan, *JRA Supplementary Series 6*, s. 145-170

Fant 1995 — Fant J.C., 1995, Augustus and the city of Marble, *Archéomatériaux Marbres et autres roches*, *Asmosia IV*, s.277-280

Fant 1997 — Fant J.C., 1997, 'Preliminary Report of the Teos/Karagöl,' *V.Araştırma Sonuçları Toplantısı* ,Ankara, s. 389-401

Fant 2001 — Fant J.C., 2001, 'Roman Marble Yard' *JRA 14*, s.167-197

Ferrari 1966 — Ferrari G., 1966, *Il commercio dei sarcofagi asiatici*, Rome, s.87-93

Fıratlı 1975 — Fıratlı N., 1975, 'Uşak Selçikler Kazısı ve Çevre Araştırmaları 1966-1970', *TAD XIX-II*, s.109-160

Fischer 1996 — Fischer M.L., "Marble Imports and Marmorarii in Eretz Israel during the Roman and Byzantine Periods", *Classical Studies in Honor of David Sohlberg,* Ramat Gan 1996, 319-352.

Fischer 1998 — Fischer M.L., *Marble Studies. Roman Palestine and the Marble Trade,* (Xenia 40), Konstanz 1998.

Ganzert 1988 — Ganzert J. V. Kockel., 1988 'Augustusforum und Mars-Ultor Tempel' in M.Hofter (ed.) , içinde, Kaiser Augustus und die verlorene Republik. Eine Ausstellung im Martin-Gropius-Bau 7 Juni -14.August 1988, Berlin&Leipzig, s.149-199

German 1981 — German K. ve Peschlow-Bindokat A., 1981, 'Die Steinbrüche von Milet und Herakleia am Latmos', *JdI 96*, s.157-235

Gesche 1968 — Gesche H., 1968, *Die Vergöttung Caesars* , Kallmünz.

Glotz 1969 — Glotz G., 1969, *The Greek City and Its Institutions*, London.

Gnoli 1988 — Gnoli R., 1988, *Marmora Romana*, Roma.

Gros 1973 — Gros P., 1973, 'Hermodoros et Vitruve', *MEFRA vol 8,* s.137ff

Hall 1982 — Hall A. ve Waelkens M., 1982, 'Two Dokimeon Sculptors in Iconium,' *AnatSt* 32, s. 151-155

Hamilton 1842 — Hamilton W.J., 1842, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia* ,London.

Hanfmann 1975 — Hanfmann M.A, 1975, *Sardis from Prehistoric to Roman Times*, Cambridge.

Henzen 1843 — Henzen G., 1843, 'Ricerche topografiche sula città di Porto', *Annali dell'Istituto XX*, s.180 vdd.

Hermann 1977 — Hermann J.J, Sodini J.P., "Exportations de marbre thasien à l'époque paléochrétienne: le cas des chapiteaux ioniques", *BCH,* 101, 1977, 471-511.

Hermann 1993 — Hermann J.J, Barbin V., "The Exportation of Marble from the Aliki Quarries on Thasos: Cathodoluminescence of Samples from Turkey and Italy", *AJA*, 97, 1993

Hermann 2002 — Hermann J.J, Herz N, Newman R., (ed.), *ASMOSIA V. Interdisciplinary Studies on Ancient Stones,* (Boston, 1998), London 2002.

Herz 1981 — Herz N. ve Wenner D., 1981, 'Tracing the Origins of Marble.' *Archaeology* 34, s. 14-21

Herz 1988 — Herz N. ve Waelkens M., (ed.), *Classical Marble: Geochemistry, Technology, Trade,* (NATO ASI Series, 153), Dordrecht-London-Boston 1988.

Hirschfeld 1975 — Hirschfeld O., 1975, Die Kaiserlichen Verwaltungbeamten bis auf Diocletian, Berlin. (IV.Ed.)

Hirschfeld 1905 — Hirschfeld O., 1905, *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten*, Berlin.

Hofter 1988 — Hofter M., (ed.) 1988, *Kaiser Augustus und die verlorene Republik. Eine Ausstellung im Martin-Gropius-bau.* Berlin

Hopkins 1980 — Hopkins K., 1980, 'Taxes and Trade in the Roman Empire (200 B.C.-A.D. 400)', *Journal of Roman Studies* 70, s.101-125

Horn 1979 — Horn H.G., "Die antiken Steinbrüche von Chemtou/ Simitthu", *Die Numider. Reiter und Könige nördlich der Sahara,* K&omul;ln 1979, 173-180.

Humphrey 1999 — Humphrey W.J, Oleson P.J., Sherwood N.A., 1999, *Greek and Roman Technology: A Sourcebook*, New York-London.

İnan 1966 — İnan J. ve Rosenbaum E., 1966, *Roman and Early Byzantine Portraits Sculpture in Asia Minor*, London.

İzmirligil 1981 — İzmirligil Ü., 1981, 'Uşak –Selçikler Tümülüsleri', *TAD XXII-I*, s. 41-69

Jones 1963 — Jones, A.H.M., 1963, 'The Greeks Under Roman Empire,' *Dumbarton Oaks Papers Vol 1,* s.3-19

Jones 1971 — Jones A.H.M., 1971, *The Greek City, from Alexander to Justinian*, Oxford.

Jongste 1995 — Jongste P., 1995, *Het Gebruik van Marmer in de romeinse Samenleving* ,Leiden.

Karadeniz 2000 — Karadeniz-Çelebican Ö., 2000, *Roma Hukuku*, Ankara.

Karamut 1991 — Karamut İ., 1991, 'Dokimeion Heykelleri.' *Belleten* 55, s.605-611

Kehoe 1984 — Kehoe D., 1984, 'Lease Regulations for Imperial Estates in North Africa.' *ZPE 56* ,s.202-204

Kellum 1990 — Kellum B., 1990, 'The City Adorned: Programmatic Display at the Aedes Concordiae Augustae', Raaflaub K., ve Toher M., (ed.) içinde '*Between Pepublic and Empire: Interpretations of Augustus and his Principate,* Berkeley. s.276-279

Ketin 1984 — Ketin İ., 1984, *Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış* . İstanbul. İst. Tek. Üniv. Vakfı Yay. No:32.

Klein 1988 — Klein M.J., *Untersuchung zu den kaiserlichen Steinbrüchen an Mons Porphyrites und Mons Claudianus in der östlichen Ägyptens*, Bonn 1988.

Klemm 1993 — Klemm R, Klemm D., *Steine und Steinbrüche im Altem Aegypten,* Berlin 1993.

Kolendo 1976 — Kolendo J., 1976, *Le colonat afrique*, Paris

Korres 1995 — Korres M., *From Pentelicon to the Parthenon,* Athens 1995.

Kozelj 1988 — Kozelj T., 1988, 'Extraction of Blocs in Antiquity: Special Methods of Analysis,Clasical Marble: Geochemistry, Technology, Trade.' Herz.N.,M.Wealkens (ed.) içinde, NATO ASI Series Vol:153 Dordrecht/London/Boston , s.31- 39

Kozelj 1992 — Kozelj T. ve Wurch-Kozelj M., 1992, 'The Military Protection of the Quarries of The Aliki Area during the Byzantine Period,' *Ancient Stones: Quarrying, Trade and Provenance*, Waelkens M., Herz N.,.Moens L., (ed.) içinde (Leuven, 1992), *ActaALov 4,* s.43-57

Krauss 1993 — Krauss Th., 1993, 'Steinbruch und Blockinscriften' Rakob F., (ed.) içinde , *Simmithus I. Die Steinbruche und die antike Stadt* ,Mainz.

Langdon 1988 — Langdon M.K., "Hymettiana II: an Ancient Quarry on Mt. Hymettos", *AJA,* 92, 1988, 75-83.

Lazzarini 2002a — Lazzarini L., "*Marmor Taenarium* (Rosso Antico): fortuna e diffusione, cavatura e lavorazione, caratterizzazione scientifica e provenienza dei suoi manufatti", *Studi in onore di G.Traversari,* Roma 2002.

Lazzarini 2002b — Lazzarini L., (ed.), *Proceedings of ASMOSIA VI. Interdisciplinary Studies on Ancient Stones,* (Venezia, 2000), Padova 2002.

Laufer 1971 — Laufer S., 1971, *Diokletians Preisedikt,* Berlin.

Lepsius 1980 — Lepsius G.R., *Grieschische Marmorstudien,* Berlin 1980

Lugli 1946 — Lugli G., 1946, *Roma Antica.Il centro monumentale* , Rome

Mac Mullen 1959 — Mac Mullen R., 1959, 'Roman imperial building in the provinces,' *HSCP 64*, s.207-235

Maggie 1950 — Magie D., 1950, *Roman Rule in Asia Minor, to the end of the third century after Christ*, New Jersey.

Maischberger 1997 — Maischberger M., 1997, *Marmor in Rom. Anlieferung, Lagerund Werkpläze in der Kaiserzeit* ,(Palilia 1), s.51-54

Maischberger 1999 — Maischberger M., 1999, 'Some remarks on the topography and history of imperial Rome's marble imports', Schvoerer M.,(ed) içinde, *Archéomatériaux. Marbres et autres roches*, *ASMOSIA IV*, Bordeaux, s.325-334

Mandel — Mandel G., 1909,'Cataloque du Musèe de Brousse.' *BCH* 33, s.267

Manniatis 1995 — Manniatis Y, Herz N, Basiakos Y., (ed.), *The Study of Marble and Other Stones Used in Antiquity. III Meeting ASMOSIA*, (Athenes 1993), London 1995.

Maniatis 2003 — Maniatis Y., (ed.) *ASMOSIA VII - Proceedings,* (7th International Conference, Thassos, Greece, 2003), BCH suppl)., yayın aşamasında

Martin 1965 — Martin R., 1965, Manuel d' Architecture Grecque I, Paris.

Mayer 1998 — Mayer M, Rodá I., "The use of marble and decorative stone in Roman Baetica", *The Archaeology of Roman Baetica,* (JRA, suppl.29), Portsmouth 1998, 217-234.

Mellink 1975 — Mellink M.J., 1975, 'Archaeology in Asia Minor' *AJA* 79, s.201-222

Millar 1977 — Millar F., 1977, *The emperor in the Roman world*, London.

Mommsen 1974 — Mommsen T., 1974, *Provinces of the Roman Empire from Caesar to Diocletian*, Chicago.

Monna 1977 — Monna D. ve Pensabene P., 1977, *Marmi dell Asie Minore*, Roma.

Monna 1983 — Monna D, Pensabene P, Sodini J.P., L'identificazione dei marmi: necessità, metodi, limiti", *Marmo. Restauro. Situazione e prospettive,* (Carrara, 1983), Pisa 1983, 34-60.

Moss 1988 — Moss C.E., 1988, *Roman marble tables*, Princeton.

MTA 1994 — Maden Tetkik Arama Enstitüsü.,1994, *Geology and Mineral Resources Of Turkey*. Ankara.

MTA 1996 — Maden Tetkik Arama Enstitüsü.,1996, *Türkiye Mermer Envanteri*. Ankara.

Naumann 1979 — Naumann R.,1979, *Der Zeustempel zu Aizanoi*, Berlin.

Neuberg 1965 — Neuberg N., 1965, *L'architetettura delle fontane e dei ninfei nell' Italia antica*, Napoli.

Orlandos 1966 — Orlandos A.K., 1966, Les Matériaux de Construction I, Paris,.

Orlandos 1968 — Orlandos A.K., 1968, *Les Matériaux de Construction II* , Paris.

Orman 2002 — Orman A. Ünlü M. Cirit M. Yücel A., 2002, 'Mermer İşçilerinde Solunum Fonksiyon Testleri, Solunum Semptomları ve Akciğer Grafisi Bulguları' *Toraks Dergisi 2*, s.188-193

Ökten 1994 — Ökten M.,1994, Türkiye Mermer Potansiyeli ve İhracatı. *Metal Made*n. 4, (22), 57-58.

Pavolini 1983 — Pavolini C., 1983, *Ostia*, Roma-Bari.

Peacock 1988 — Peacock D.P.S., 1988, 'The Roman quarries at Mons Claudianus,' Herz N., Waelkens M., (ed) içinde, *Classical Marble: geochemistry, technology, trade*, Dordrechts, s.97-101

Peacock 1994 — Peacock D.P.S, Williams-Thorpe O, Thorpe R.S, Tindle A.G., "*Mons Claudianus* and the Problem of the 'granito del Foro'", *Antiquity,* 68, 1994, 209-230.

Peacock 1996 — Peacock D.P.S., "A Note on the Distribution of Porphyr and Other Rocks on Roman Sites in the Eastern Desert", *Archaeological Research in Roman Egypt,* (JRA suppl. 19), Ann Arbor, 1996, 20-22.

Pococke 1743 — Pococke R., 1743, *Description of the East* ,London.

Pellegrino 1990 — Pellegrino A., "Fiumicino loc. Isola Sacra. Ritrovamento di blocchi di marmi di cava", *Bollettino d'Archeologia,* 1-2, s.217-221.

Pensabene 1972 — Pensabene P., "Considerazioni sul trasporto di manufatti marmorei in età imperiale a Roma e in altri centri occidentali", *DdA*,, 6, 1972, 317-362.)

Pensabene 1977 — Pensabene P, Monna D., *I marmi dell'Asia Minore,* Roma 1977.

Pensabene 1973 — Pensabene, P., 1973, *Scavi di Ostia, VII, I, Capitelli*, Roma.

Pensabene 1974 — Pensabene P., "Sull'impiego del marmo di Cap de Gard. Condizioni giuridiche e significato economico delle cave in età imperiale", *Studi Miscellanei,* 22, 1974, 177-190.

Pensabene 1978 — Pensabene P., "A cargo of maarble shipxrecked at Punta Scifo, near Crotone", *IntJNautA,* 7, s.105-118.

Pensabene 1982 — Pensabene P., "Il marmo nell'impero romano", (Le Marbre. III Journées de l'Industrie Minérale, Bruxelles, 1981), *BullBruxelles,* 52, 1982, 21-31.

Pensabene 1994 — Pensabene P., 1994, *Le vie del marmo*, Roma.

Pensabene 1985 — Pensabene P., (ed.), *Marmi Antichi. Problemi di impiego, di restauro e di identificazione,* (Studi Miscellanei, 26), Roma 1985.

Pensabene 1989 — Pensabene, P., 1989 'Amministrazione dei marmi e sistema distributivo nel mundo romano,' Borghini (ed.) içinde *Marmi Antichi*, s.43-54

Pensabene 1998a — Pensabene P., (ed.), *Marmi Antichi. II. Cave e tecnica di lavorazione, provenienze e distribuzione,* (Studi Miscellanei, 31), Roma

Pensabene 1998b — Pensabene P. ve Lazzarini L., 1998, 'Il problema del bigio antico e del bigio morato:contributo allo studio delle cave di Teos e di Chios' Pensabene P., (ed.), içinde, s. 141-154

Pensabene 1998c — Pensabene P, Bruno M., *Il marmo e il colore. Guida fotografica. I marmi della collezione Podesti,* Roma 1998.

Pensabene 1999 — Pensabene P., "Le cave del *Mons Claudianus:* conduzione statale, appalti e distribuzione", *JRA*, 12, 1999, 721-736.

Pensabene 2002 — Pensabene P., Nuccio de M, Ungaro L, Lazzarini L, (ed.), *I marmi colorati della Roma imperiale,* (catalogo mostra), Venezia 2002.

Pensabene 2003 — Pensabene P., "Commercio e distribuzione del marmo all'epoca imperiale", *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de occidente*, Cartagena.

Pflaum 1960 — Pflaum H.G., 1960, *Les Carrières Procuratoriennes Equestres* , Paris.

Ponti 1995 — Ponti G., 1995, Marmor Troadense-Granite Quarries in The Troad. A Preminary Survey, *Studia Troica V,* s.291-320

Ponti 1996 — Ponti G., 1996, 'Ancient quarrying at Aphrodisias in the light of the geological configuration', *Aphrodisias Papers 3 (için.) JRA Suppl.n.20*, s.105-110

Pritchett 1953 — Pritchett K.W.H. ve Herz, N., 1953, 'Marble in Attic Epigraphy', *AJA* 57, s. 71-83

Pullen 1894 — Pullen H.V., *Handbook of ancient Roman Marbles,* London 1894.

Rakop 1979 — Rakop F., 1979, 'Numidische Königsarcitektur in Nordafrika,' in H.G. Horn ve C.B. Rüger (edd.), *Die Numider. Reiter und Könige nördlich der Sahara,*Rheinisches Landesmuseum Bonn, s. 119-171

Ramsay 1890 — Ramsay W.M., 1890, *The Historical Geography of Asia Minor*, London.

Ramsay 1961 — Ramsay W.M., 1961, *Social Basis of Romen Power in Asia Minor* , London.

Robert 1980 — Robert L., 1980, *A Travers l'Asie Mineure*, Paris.

Rockwell 1993 — Rockwell P., 1993, *The Art of Stoneworking. A Reference Guide*, Cambridge.

Rockwell 1996 — Rockwell P., 1996, 'The Marble Quarries: a preliminary survey', *Aphrodisias Papers 3 (için.) JRA Suppl.n.20*, s.81-104

Rostovtzeff 1964 — Rostovtzeff M., 1964, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford.

Röder 1965 — Röder J., 1965, 'Zur Steinbrüchgeschichte des Rosengranits von Assuan, *AA*, s. 467-552

Röder 1971 — Röder J., 1971, 'Marmor Phrygium; Die Antiken Marmorbrüche von İscehisar in Westanatolien.' *JdI* 86 , s. 253-312

Sayar 1962 — Sayar M. ve Ergumvanlı K., 1962, *Türkiye Mermerleri ve İnşaat Taşları*, İstanbul.

Schvoerer 1999 — Schvoerer M., (ed.), Archéomatériaux. Marbres et autres roches. Actes IVe Conférence ASMOSIA, (Bordeaux,1995), Bordeaux 1999.

Sear 1982 — Sear F., 1982, *Roman Architecture*, London.

Sherwin-White 1977 — Sherwin-White A.N., 1977, 'Roman Involvent in Anatolia, 167-88 B.C.,' *JRS 67*, 62-75

Sodini 2002 — Sodini J.P., 2002, 'Marble and Stoneworking in Byzantium, Seventh-Fifteenth Centuries,', *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fidteenth Century*, Ed.Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington.

Soykan 1996 — Soykan F. ve Mutluer M., 1996, Türkiye'de Madencilik ve Maden Yataklarının Coğrafi Dağılışı. *Ege Ü. Edebiyat Fak. Ege Coğrafya Dergisi. 8*, s.37-57.

Strabon — Strabon, (Pekman, A. Çev) *Antik Anadolu Coğrafyası* (Geographika XII – XIII,XIV), İstanbul, s.77

Strubbe 1975 — Strubbe J.A., 1975, Group of İmperial Estates in Central Phrygia, *Ancsoc* 6 s.230-231

Taylor 1931 — Taylor L.R., 1931, *The divinity of the Roman Emperor*, New Haven.

Umur 1967 — Umur Z., 1967, *Roma Hukuku, Tarihi Giriş ve Kaynaklar*, İstanbul

Vanhove 1996 — Vanhove D., *Roman Marble Quarries in the Southern Euboea and the Associated Road Systems,* Leiden 1996

Vitruvius — Vitruvius.,1990, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, (Çev.Suna Güven), Ankara.

Waelkens 1982a — Waelkens M., 1982a, *Dokimeion. Die Werkstatt der reprasentativen kleinasiatischen Sarkophage*., Berlin.

Waelkens 1982b — Waelkens M., "Carriéres de marbre en Phrygie (Turquie)", (Le Marbre. III Journées de l'Industrie Minérale, Bruxelles, 1981), *BullBruxelles,* 53.2, s.33-55.

Waelkens 1985a — Waelkens M., 1985a, 'Pisidian Antioch; Finds in The Museums of Konya, Afyonkarahisar and İstanbul.' *III.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 194

Waelkens 1985b — Waelkens M., 1985b 'From a Phrygian Quarry: the Provenance of the Statue of the Dacian Prisoners in Trajan Forum at Rome.' *AJA* 89, s. 641-653

Waelkens 1988 — Waelkens, M.,-P.de Paepe-L.Moens, 1988, 'Patterns of Extraction and Production in the White Marble Quarries of Mediterranean,' *Ancient Marble Quarrying and Trade BAR 453*

Waelkens 1992 — Waelkens M, Herz N, Moens L., (ed.), *Ancient Stones. Quarrying, Trade and Provenance. ASMOSIA Colloquium II,* (ActaALov, 4, 1992), Louvain 1992.

Walda 1984 — Walda H. ve Walker S., 1984, 'The Art and Architecture of Lepcis Manga: Marble Origins by Isotopic Analysis.' *Lbyan Studies* 15 ,s.83-86

Walker 1984 — Walker S., 1984, 'Marble Origins by Isotpic Analysis.' *World Archaeology* 16, s. 231-16

Walker 1985 — Walker, S., 1985, 'The Marble Quarries of Proconnesos : Isotopic Evidence for the Age of the Quarries and Lenos sarcophagi Carved at Rome,' *StMiscRo* 26, Rome, ,s.57-68

Ward –Perkins 1951 — Ward-Perkins J.B., 1951, 'Tripolitania and the marble trade,' *JRS 41* s.89-104

Ward –Perkins 1958 — Ward-Perkins J.B., 1958, 'Roman Girland Sarcophagi from the quarries of proconnesus (Marmara)', *SminthRep for 1957*, s.455-467

Ward Perkins 1966 — Ward Perkins J.B., "Marmo africano e lapis sarcophagus", *RendPontAcc,* 39, 1966-67, 127-133.

Ward –Perkins 1970 Ward-Perkins J.B. ve Boethius A., 1970, *Etruscan and Roman Architecture*, New York.

Ward –Perkins 1971 Ward Perkins J.B., 1971, 'Quarriying in Antiquity: Technology, Tradition and Social Change.' *ProdBrittAcad* 57 , s.137-158

Ward –Perkins 1975 Ward-Perkins J.B., 1975, 'Dalmatia and the marble trade', *Disputationes Salonitanae* ,Split, s.38-44

Ward –Perkins 1980a Ward-Perkins J.B., 1980a, 'The Marble Trade and its Organization:Evidence from Nicomedia.' *MemAmAcc 36*, s. 325-338

Ward –Perkins 1980b Ward-Perkins J.B., 1980, 'Nicomedia and the Marble trade', *PBSR 48*, s. 23-69

Ward –Perkins 1981 Ward-Perkins J.B., 1981, *Roman Imperial Architecture*, Harmondsworth.

Ward –Perkins 1988 Ward-Perkins J.B., 1988, *Roman Architecture*, London.

Wheeler 1964 Wheeler M., 1964, *Roman Art and Architecture*, New York.

Whittaker 1985 Whittaker C.R., 1985, 'Trade and the aristocracy in the Roman empire,' *Opus 4*, s.49-75

Wiegartz 1974 Wiegartz H., 1974, 'Marmorhandel. Sarkophagherstellung und die Lokalisierung der kleinasiatischen Säulensarkophage, *Melanges Mansel* 1, Ankara, s. 345-83

Wurch-Kozelj 1988 — Wurch-Kozelj M., 1988, 'Methods of Transporting Blocs in Antiquity, Clasical Marble:Geochemistry, Technology, Trade.' (*NATO ASI Series Vol:1*) Dordrecht/London/Boston. ,s.55-64

Young 2003 — Young S., 2003, 'Pamphylian Architectural Decoration in the Second Century AD: Purely Derivative or an Independent Tradiation?' *Adayla VI*, s. 171-185

Pliny — Pliny, 1990, *Epistles X, Correspondance with Trajan from Bithynia*, (Çev.) W.Williams, Wilthshire

Zanker 1988 — Zanker P., 1988, *The Power of Images in The Age og Augustus*, Ann Arborn.

Tedeschi Grisanti 2001 — Tedeschi Grisanti G., "L'uso dei marmi bianchi e colorati delle Apuane e dintorni durante l'età romana imperiale, *Studi versiliesi,*13, 2001,1-8.

LEVHA I

Resim 1 (Perge)

Resim 2 (Perge)

Resim 3 (Perge)

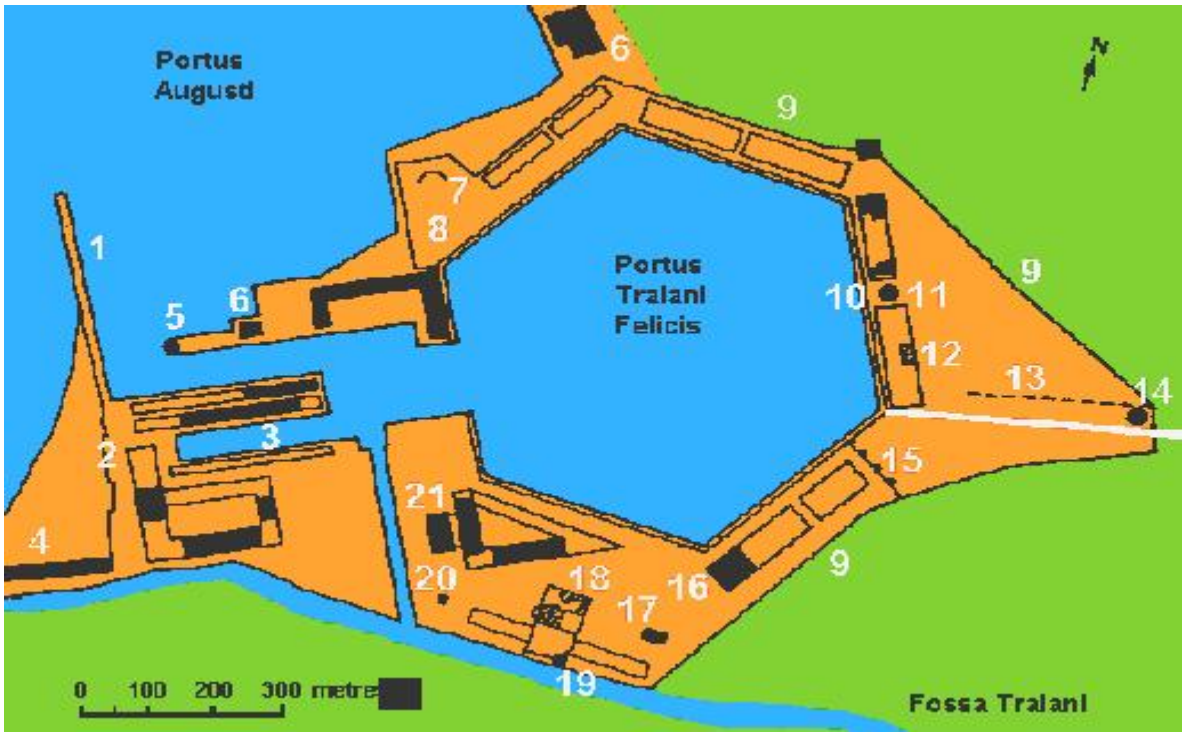

Resim 4 (Ephesos, Celsus)

Resim 5 (Sardes, Gymnasion)

LEVHA II
Ostia Limanı
1. İç Dalgakıran
2. Cladius Portikosu.
3 Küçük gemiler için liman.
4 Placidiana Portikosu.
5 Küçük Fener kulesi.
6 Hamamlar.
7 Küçük Tiyatro.
8 İmparatorluk sarayı.

R. Meiggs, *Roman Ostia*, Oxford 1973,

9 Şehir Surları.
10 Trajan'ın Kolossal Heykeli
11 Liber Pater Tapınağı.
12 Villa Torlonia.
13 Aquedukt.
14 Portumnus Tapınağı.
15 Kuleli savunma duvarları.
16 Horrea.
17 İtfaiye birliğine ait barakalar.?
18 Piskopos sarayı.
19 Kule.
20 Tapınak.
21 St. Peter and St. Paul kilisesi.

LEVHA III (Roma Mermer Ocakları)

1.Attika Mermeri (Pentelikon, Hymettos Dağı), 2. Korinth Mermeri, 3.Lakedaimon Mermeri, 4. Saraki Taşı, 5. Taenaros Burnu Mermeri (verde antico), 6. Tegea Mermeri, 7.Calydon Mermeri, 8.Thesselya brecchia (*verde antico*), 9.Karystos Mermeri (*cipollino*), 10. Skyros Mermeri, 11. Thasos

Mermeri, 12. Lesbos Mermeri, 13. Chios Mermeri (*portasanta*), 14. Paros Mermeri 15. Naksos Mermeri 16. Tinos Mermeri 17. Andros Mermeri 18. Chalcis Mermeri (*fior di pesco*) 19. Philippi Mermeri 20. Prokonnesos Mermeri 21. Troad Mermeri (*granites*) 22. Alabaster 23. Sangarios Mermeri 24. Dokimeion Mermeri (*pavonazetto*) 25. Synnada Mermeri 26. Sardes Mermeri 27. Hierapolis Mermeri 28. Laodikeia ad Lykos Mermeri 29. Aphrodisias Mermeri 30. Alabanda Mermeri 31. Mylasa Mermeri 32. Iassos Mermeri (*cipollino rosso*) 33. Herakleia ad Latmum Mermeri 34. Priene mermeri 35. Ephesos mermeri 36. Teos Mermeri (*africano, luculleo*) 37. Rhodos Mermeri 38.Beni Suef Alabasteri 39. Hatnub Alabaster 40. Mons Porphyrecticus yeşil ve kırmızı *porphri* 41. Mons Claudianus graniti (*granito del foro*) 42. Mons Aphit Ophiti 43. Basanite 44. Syene Graniti 45. Chemtou (*giallo antico*) 46. St.Beat beyaz mermeri 47. Aquitaine Mermeri (*bianco e nero antico*) 48. Verona mermeri 49. Luna (Carrara) Mermeri

Dolci E., 1989, *Il marmo nella civilita romana: La produzione e il commercio*, Carrara; Sodini J.P., 2002, 'Marble and Stoneworking in Byzantium, Seventh-Fifteenth Centuries,', *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fidteenth Century*, Ed.Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, s. 132-133

LEVHA IV

Resim 1

Resim 2

Drew- Bear T., 2002, *Afyonkarahisar,* Cilt I, Roma Döneminde Afyonkarahisar, Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar, s. 107)

LEVHA V

Antik artıklar

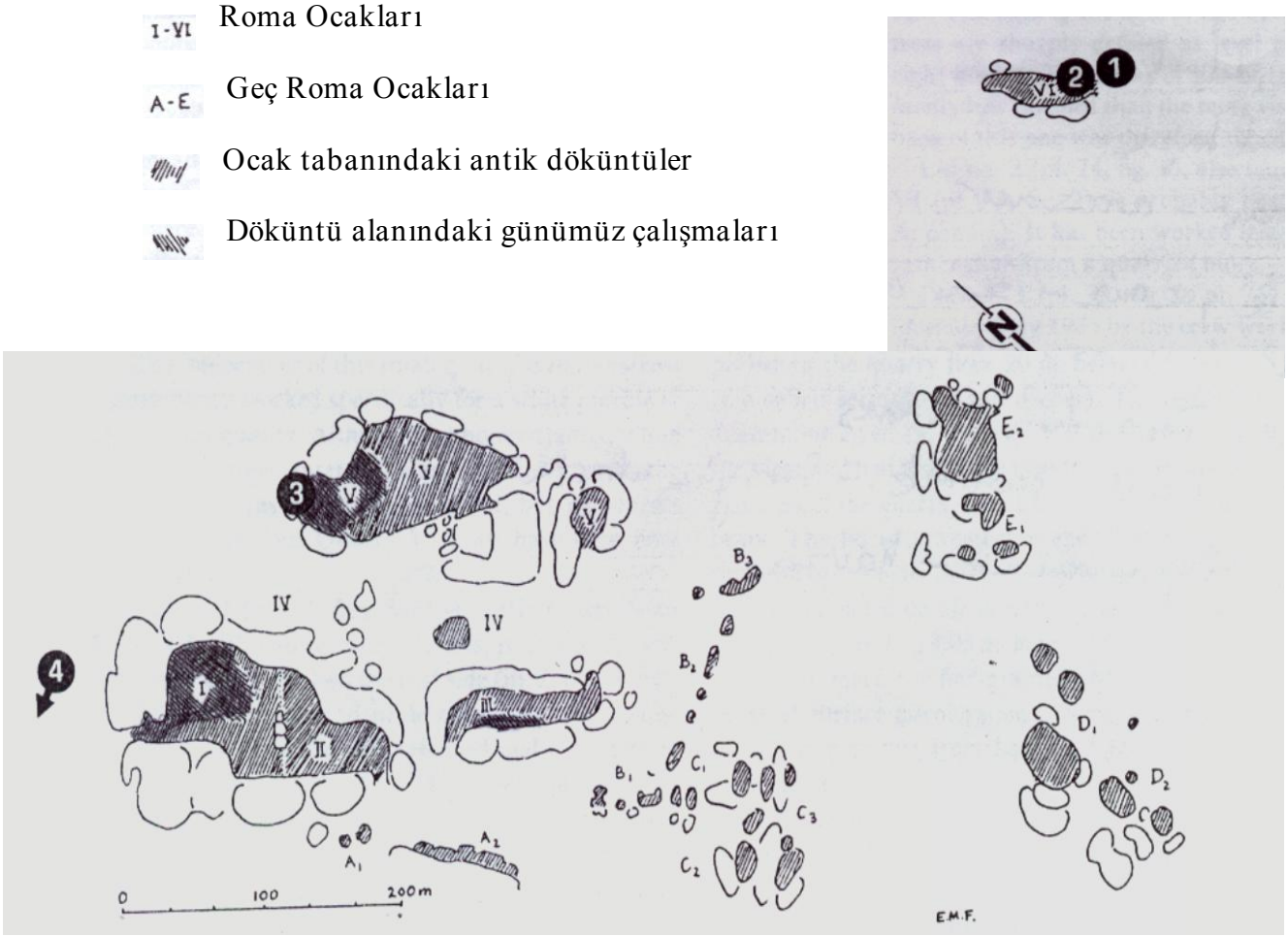
Lahit kapakları buluntu yerleri

Roma Ocakları

Geç Roma Ocakları

Ocak tabanındaki antik döküntüler

Döküntü alanındaki günümüz çalışmaları

Plan 1

Fant J.C.,1985 'Four Unfinished Sarcophagus Lids in the Quarries at Docimium and the imperial quarry system in Phrygia,' *AJA 89,s.* 657

LEVHA VI

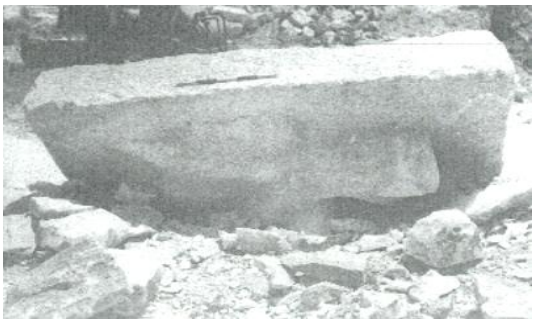
Resim 1(Ocak IV, Kapak 1)

Resim 2 (Ocak IV, Kapak 1)

Resim 3 (Ocak IV, Kapak 2)

Resim 4 (Ocak V, Kapak 3)

Resim 5 (Ocak V, Kapak 3 Erkek figürün başı)

Resim 6 (Ocak V, Kapak 3)

Resim 7 (Ocak I, Kapak 4)

Resim 8 (Ocak I, Kapak 4)

Fant J.C.,1985 'Four Unfinished Sarcophagus Lids in the Quarries at Docimium and the imperial quarry system in Phrygia,' *AJA 89, Plate 73, 74 ve 75*

LEVHA VII

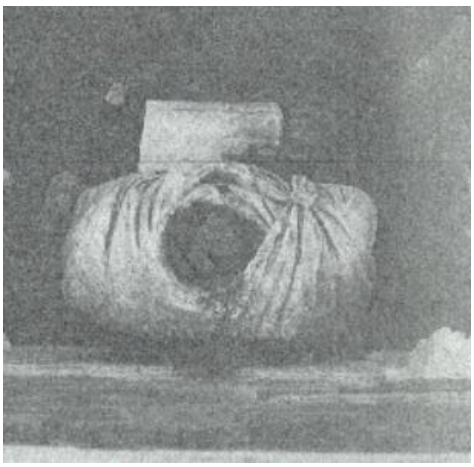
Resim 1 (Gavurören, Dakyalı Esirler, Arşiv Cox)

Resim 2 (Gavurören, Dakyalı Esirler, Arşiv Cox)

Resim 3 (Constantine Kemeri, Roma)

Resim 4 (Trajan Forumu, Dakyalı Esir, portatif kafa soketi, *pavonazetto*)

Waelkens M., 1985b 'From a Phrygian Quarry: the Provenance of the Statue of the Dacian Prisoners in Trajan Forum at Rome.' *AJA* 89, Plate 71 ve 72

LEVHA VIII

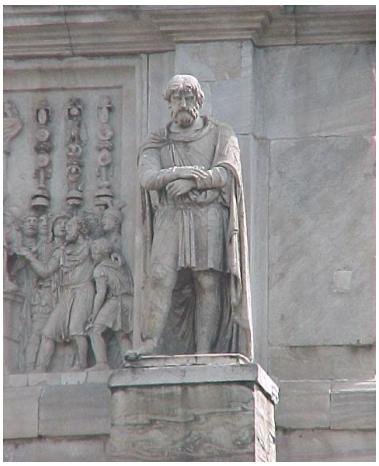
Constantine Kemeri, Dakyalı Esirler, Roma

Resim 1

Resim 2

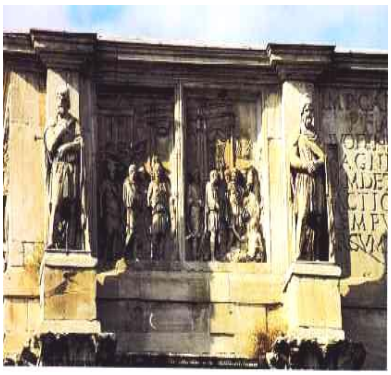
Resim 3

Resim 4

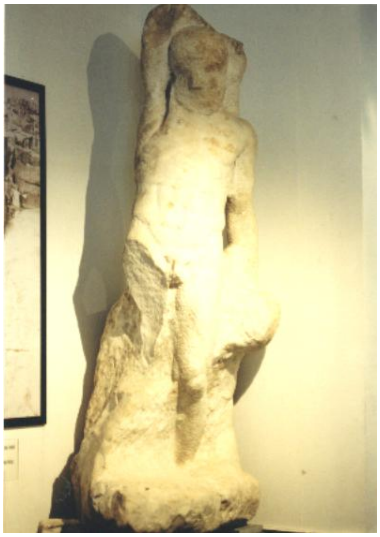
Resim 5

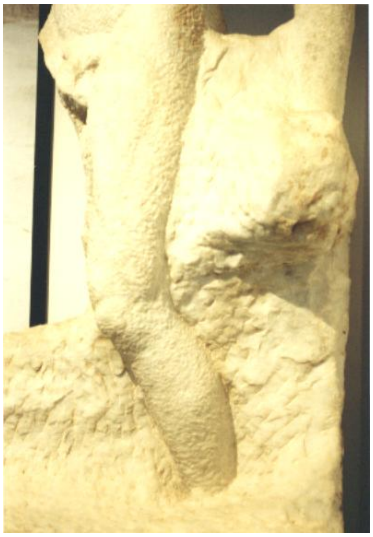
Resim 6

LEVHA IX

Afyonkarahisar Müzesi; İscehisar'dan getirilen yarı bitirilmiş heykeller

Resim 1 (Env.No.10236)

Resim 2 (Detay)

Resim 3 (Detay)

Resim 4 (Env.No. 10237)

Resim 5

LEVHA X

Resim 1
Yardımsever Çoban heykelciği ,
Cleveland Museum of Art Collection, No:1965.241, İS. 270-280 (Dokimeion)

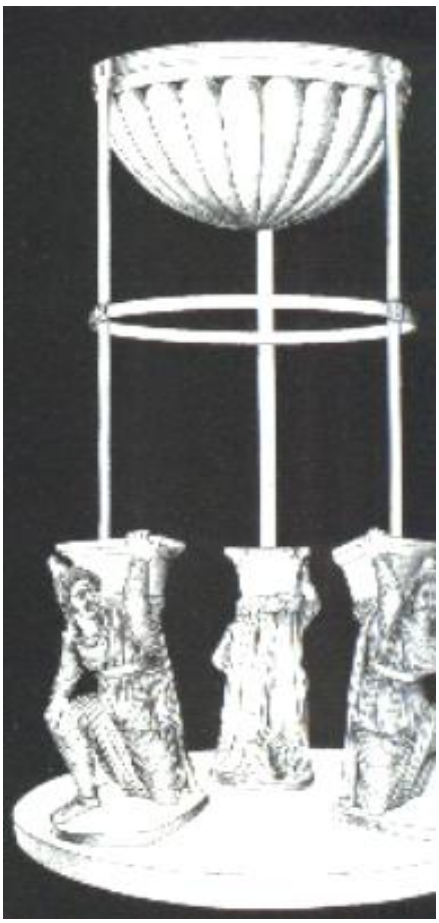

Resim 2

Leto ve Çocuk
Classical Antiquities &Egyptian Works Of Art, Cultura 2002
Bulunduğu Yer: Almanya Özel Koleksiyonu, Yük:29,5 cm, Weber Kunsthandel GmbH (Dokimeion)

LEVHA XI

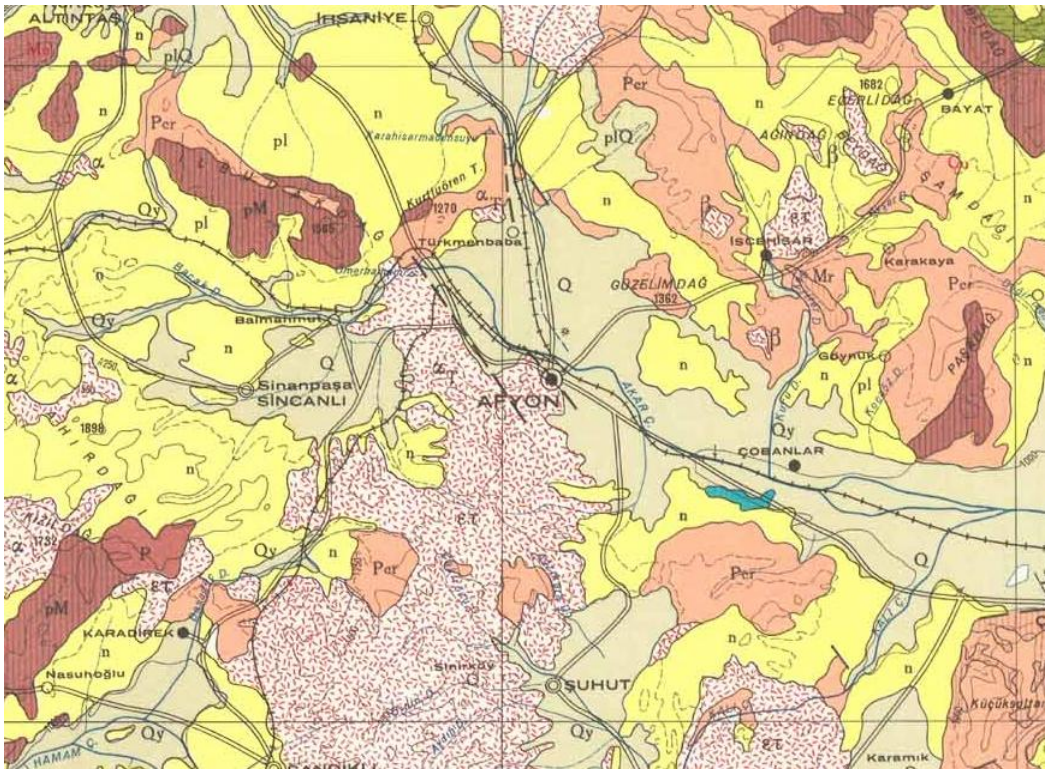

Parthia zaferi anısına Paletine tepesine İS.20 yılında dikilen bronz tripodu taşıyan *pavonazetto* ve *nero antico* cins mermerler kullanılarak yapılmış heykel grubu, iki tanesi Nopoli Müzesi'nde, biri Kopenhag'daki Glyptotek'de yer almaktadır.

Paolucci F., 2003, 'Roma di Marmo; I colari dell'Impero', *Archeologia Viva, Anno XXII.No.97*, s.26-27

LEVHA XII

Afyonkarahisar ve Çevresi (Jeolojik)

1 5 10 15 20 25 km

Cr METAMORFİK SERİ, AYRILMAMIŞ
METAMORPHIC SERIES, UNDIFFERENTIATED

Mr MERMER, KRİSTALİZE KALKER VE DOLOMİT
MARBLE, CRYSTALLINE LIMESTONE AND DOLOMITE

G GNAYS, MİKAŞİST, AMFİBOLİT
GNEISS, MICASCHIST, AMPHIBOLITE

α ANDEZİT, SPİLİT, PORFİRİT
ANDESITE, SPILITE, PORPHYRITE

β BAZALT, DOLERİT
BASALT, DOLERITE

γ GRANİT, GRANODİORİT, KUARSLI DİORİT
GRANITE, GRANODIORITE, QUARTZ - DIORITE

ρ PERİDOTİT, PİROKSENİT, HARZBURGİT
PERIDOTITE, PYROXENITE, HARZBURGITE

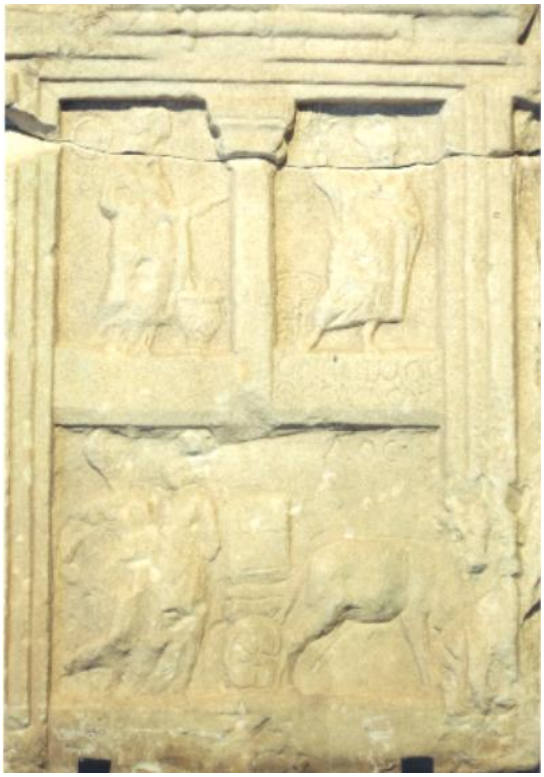
σ SERPANTİN
SERPENTINE

Pb KURŞUN – *LEAD*
Asb ASBEST, AMYANT – *ASBESTOS, AMIANTHUS*
Al ALÜMİNYÜM – *ALUMINIUM*
Au ALTIN – *GOLD*
Mg MANYEZİT – *MAGNESITE*
U URANYUM – *URANIUM*
S KÜKÜRT – *SULPHUR*

SICAK SU VE MADEN SUYU KAYNAĞI
HOT WATER AND MINERAL WATER SPRINGS
Cr KROM – *CHROMITE*
Fe DEMİR – *IRON*
Mn MANGANEZ – *MANGANESE*

Harita Genel Müdürlüğü 1:100.000 ölçekli Afyonkarahisar ve Çevresi Jeoloji Haritası, Ankara 1964, Kompilasyonu Derleyen Hamit N.Pamir

LEVHA XIII

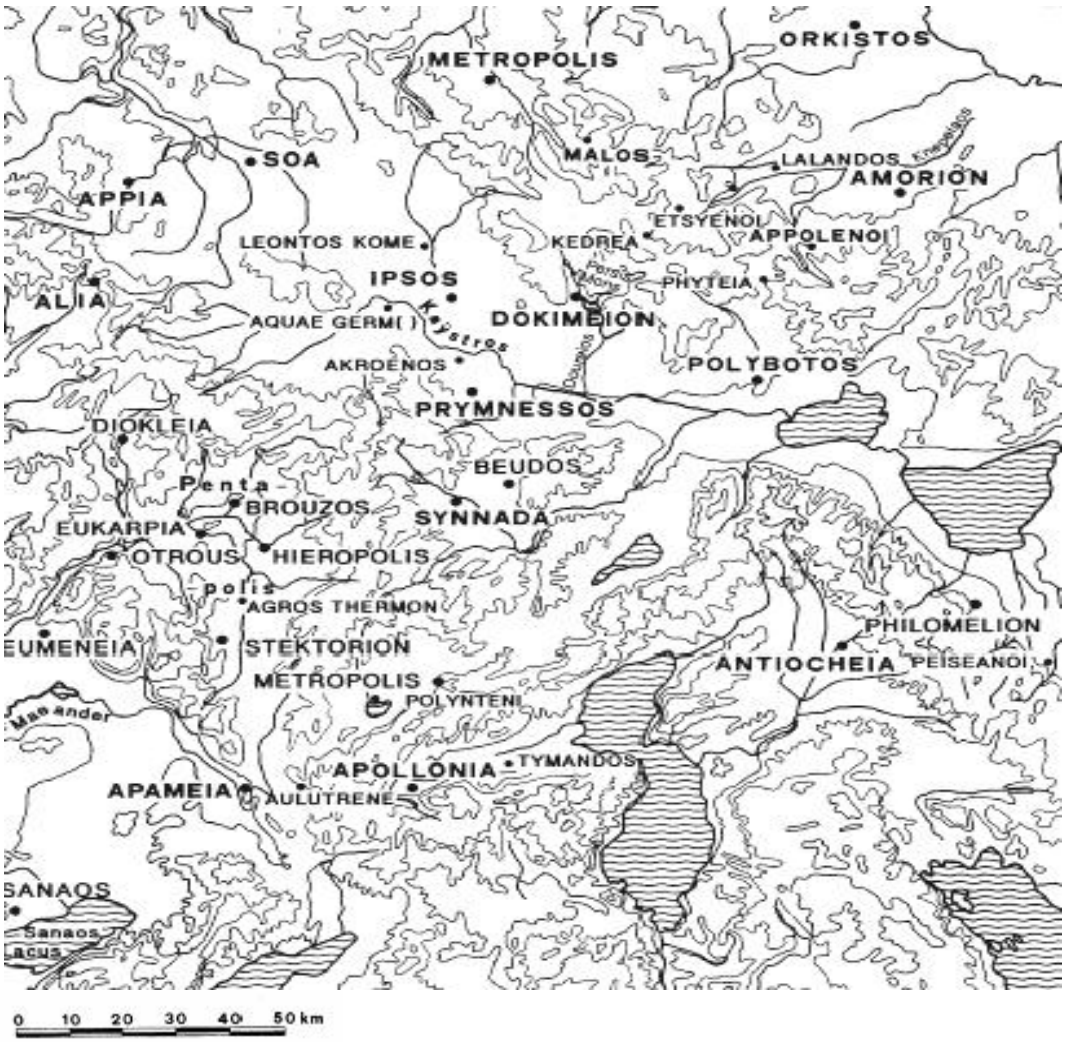
Resim 1 *Caesura* veya *Officina*'ya ait ? Stel (Afyonkarahisar Müzesi, İscehisar'dan getirilmiş, Env. No:1552 (Yük:78cm, Gen: 54 cm)

Resim 2 (Roma Milli Müzesinde bulunan II.yüzyıla ait taş operasyonunu gösteren rölyef, Paolucci F., 2003, 'Roma di Marmo; I colari dell'Impero', *Archeologia Viva, Anno XXII.No.97*, s.47

LEVHA XIV

Dokimeion ve Çevresi (Tarihsel Coğrafya)

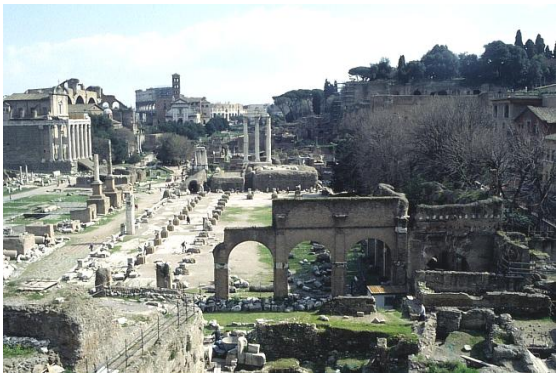

Drew- Bear T., 2002, *Afyonkarahisarr,* Cilt I, Roma Döneminde Afyonkarahisar, Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar, s. 111

LEVHA XV

Resim 1 (Bazilika Iulia)

Resim 2 (Bazilika Iulia)

Resim 3 (Bazilika Aemelia)

Resim 4 (Bazilika Aemelia)

Resim 5 (Mars Ultor Tapınağı)

LEVHA XVI
Afyonkarahisar Müzesi, İscehisar'dan getirilmiş bloklar

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

LEVHA XVII

Ocaklardan getirilen bloklar için Afyonkarahisar Müzesi tarafından oluşturulan sergileme alanı (Eylül 2000)

Resim 1

Resim 2

Resim 3

LEVHA XVIII

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

LEVHA XIX

Resim 1

Resim 2

Resim3

Resim 4

LEVHA XX

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

LEVHA XXI

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

LEVHA XXII

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

LEVHA XXIII

Resim 1

Resim 2

LEVHA XXIV

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

LEVHA XXV

Resim 1

Resim 2

LEVHA XXVI

Resim 1

Resim 2

LEVHA XXVII

Resim 1

Resim 2

LEVHA XXVIII

Resim 1

Resim 2

LEVHA XXIX

Resim 1

Resim 2

Resim 3

LEVHA XXX

Resim 1

Resim 2

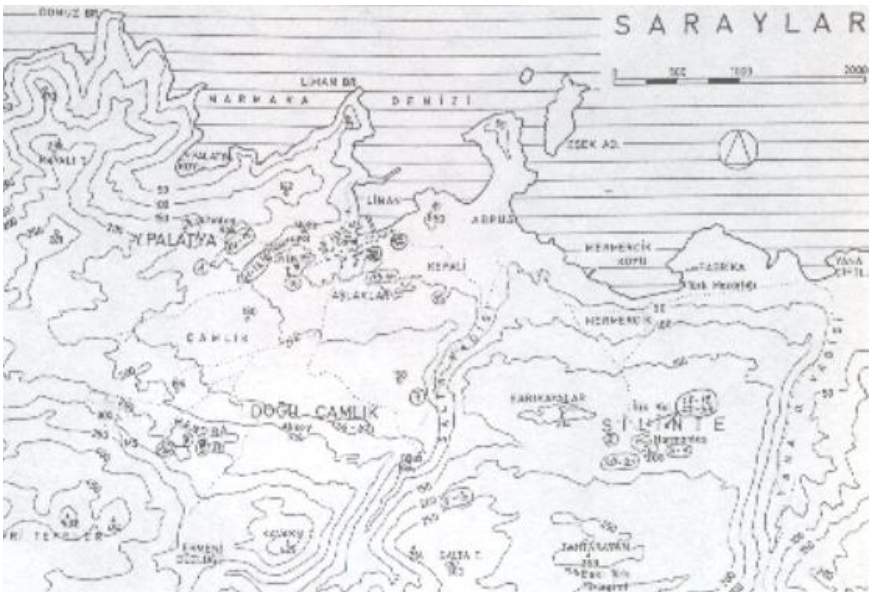

Resim 3

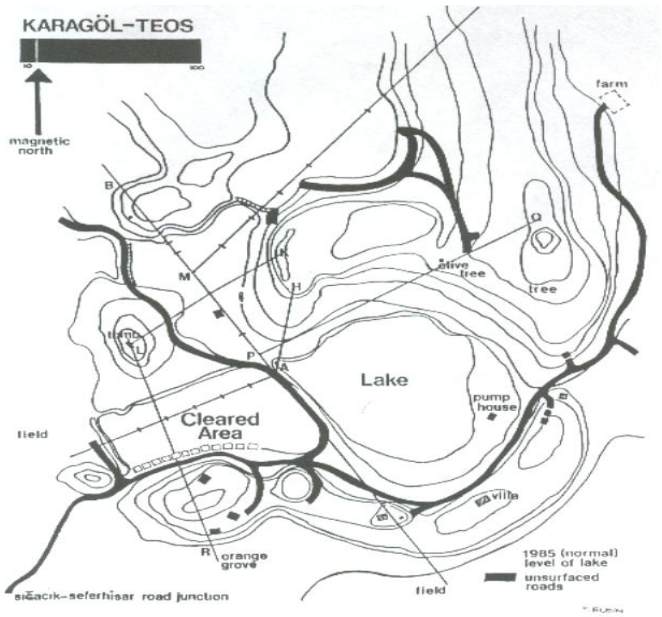
Resim 4

LEVHA XXXI

Plan 1

('The Quarry Inscriptions of Prokonnesos,' . Herrmann, N. Herz and R. Newman (ed.) içinde, ASMOSIA 5, Interdisciplinary Studies on Ancient Stone – Proceedings of the Fifth International Conference of the Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity, Museum of Fine Arts, Boston, June 1998, s. 1

Plan 2

(Fant J.C., 1989b '*Poikiloi lithoi*: the anomalous economics of the Roman imperial marble quarry at Teos,' in *The Greek Renaissance in the Roman empire. Papers from the Xth British Museum Classical Collequium* (BICS Suppl. 55,) London.Plate 70 Fig.3)

LEVHA XXXII

Konsül Listesi: İmparatorluk ailesine ait.

Konsül İsmi	Yıl
C(aesare) xvi cos	92
C(aesare) xvii	95
Trai(ano) n(ostro) iii cos	100
Traian(o) iii cos	100
Traian{i}o n(ostro[i?]ii cos	100?
Tr(aiano) [i]ii et F[ro]n[tino] [i]ii cos	100
Trai(ano) v cos	103
Hadriano iii cos	119
Hadr(iano) iii cos dot S	119
L. Caes(are) n(ostro) ii cos	133
Comm(odo) et Civic(a) cos	136
L. Aelio Caes(are) n(ostro) ii e<t> Balbino cos	137
Ant(onino?) iii cos	140?
Commodo et Laterano	154
Commodi et Laterani cos	154
Imp Antoni(no) n(ostro) iii et Imp(eratore) Vero n(ostro) ii cos	161
Imp(eratore) Anton(ino) iii et Vero ii cos	161
Commodo dom(ino) n(ostro) ii et Quintillo cos	177
Imp. Aug. Filio C[ommodo] et Quintillo cos	177
Commodo dom(ino) n(ostro) ii et Martio Ver[o] ii cos	179
P. S(eptimio) Geta ii et Plautiano ii cos dot et dot P	203
M. Aur(elio) Antonino ii et Sep(timio) Geta cos	205
Imp. Antonino Aug. et Balbino ii cos	213
Anton(i)no Aug(usto) <cos>	218
Antonino Aug. et Advento cos	218
Imp(aratore) Ant(onino) n(ostro) ii cos	219
Imp(eratore) Ant(onino) iii cos	220?
Imp(eratore) Antonino Aug(usto) III <cos>	220
Imp(eratore) Antonino Aug(usto) iii et Comazo(ne) <cos>	220
Alexandro Aug. co[s]	222
Alexandro Aug(usto) iii et Dione ii cos	229
Imp. [Anto]nino Aug(usto) iii et Dione ii cos	229
Imp. Maximino Aug. et Africano cos	236

Fant, J.C., (1989a), *Cavum Antrum Phrygiae. The Organization and Operations of the Roman Imperial Marble Quarries in Phrygia*, BAR, S482, Oxford, s.262-264

LEVHA XXXIII

Konsül İsimleri: Özel kişilere ait.

Konsül İsmi	Yıl	Konsül İsmi	Yıl
Aelia[n(o)] cos	116	Orf(ito) cos	110
Albino et Aemiliano cos	206	Orfito et Prisco cos	178
Anulliano ii et Frontere cos	199	P[a]l(ma) ii cos	109
Asiatico ii cos	125	[P]isione et Bolano [cos]	111
Barbaro et Regulo cos	125	Pisione cos	111
Brad(ua) cos	108?	Po[mp]eiano et Avito cos	209
Bradua et Varo cos	160	Praesente et Rufino cos	153
[]E[] Cels(o)	113?	Praesente cos	217?
Camer(ino) cos	138	Prisc(ino) et Sever(o) cos	141
Cam(erino) et Nig(ro)	138	Quntillo et Prisco cos	159
[Nig]ro et Cam(erino) cos	138	[Quintillo] et Prisco cos	159
Nigr{in}o et Camer(ino) <cos>	138	Rufin[o cos]	131?
Cand(ido) ii cos	105	Rustico ii et Aquiliano cos	162
Clar(o) ii et Sever(o) cos	146	S[evero] et Victori[no cos]	200
Coll(ega) cos	93	Sabino cos	214
Co[l]l(ega?) co[s]	93	Saturnino et Gallo cos	198
Dom(itiano?) ii cos dot ii	72?	Severo ii cos	173
duabus Aspris cos	212	Severo et Victorino cos	200
Faust(ino) <cos>	210	Silvano et Au/gurino cos	156
Faustino et Rufino cos	210	Sur(a) iii cos	107
Flac(co) et Hero(de) cos	143	Tertullo et Sacerdote cos	158
Gallicano et Vetere	150	[Te]r[t]ullo <cos>	158?
Iuliano et Peison(e) cos	175	Torqua(to) et Iulian(o) cos	148
Laeliano et Pastore <cos>	163	Torqu[a(to et Iulian(o) cos]	148
Largo et Messal(lino) cos	147	Ver(o) iii cos	126
Laterano et Ru/fino cos	197	Verg(iliano) cos	115
Macrino et Celso cos	164	Vop(isco) cos	114
Maxim(o) et Avit(o) cos	144		
[Mu]ciano et Fabiano cos	201		

Fant, J.C., (1989a), *Cavum Antrum Phrygiae. The Organization and Operations of the Roman Imperial Marble Quarries in Phrygia*, BAR, S482, Oxford, s.265-268

LEVHA XXXIV

Resim 1

Resim 2

Resim 3

LEVHA XXXV

Resim 1

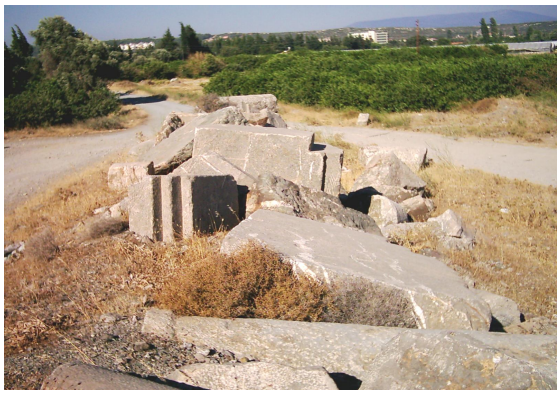

Resim 2

Resim 3

LEVHA XXXVI

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

LEVHA XXXVII

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

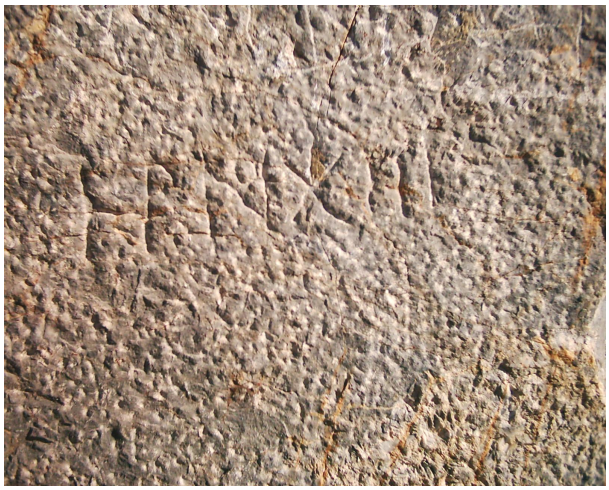

Resim 6

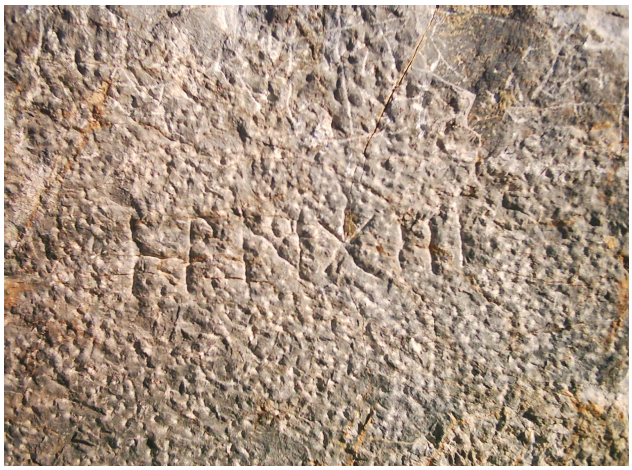
LEVHA XXXVIII

Resim 1

Resim 2

Resim 3

LEVHA XXXIX

Resim 1

Resim 2

Resim 3

LEVHA XXXX

Resim 1

Resim 2

Resim 3

LEVHA XXXXI

Resim 1

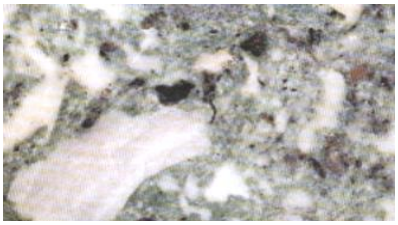

Resim 2

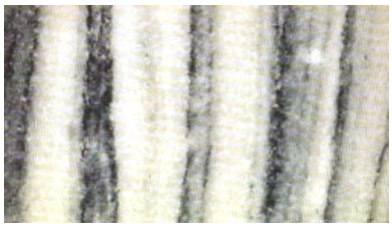
LEVHA XXXXII

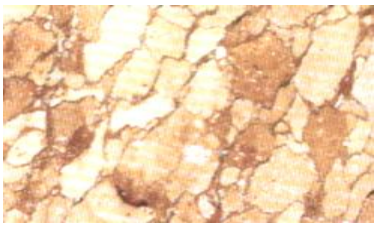
Alabastro

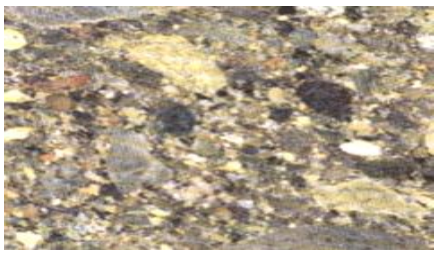
Verde Antico

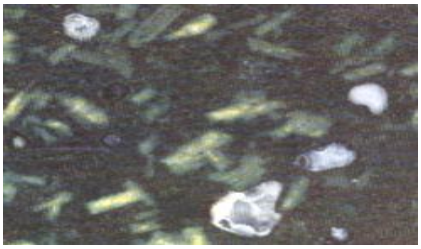
Cipollino

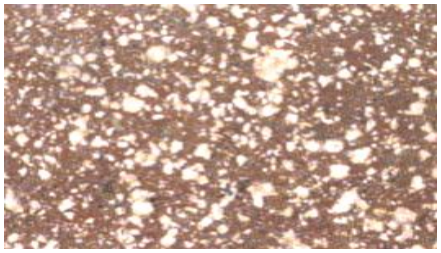
Breccia rossa appennninica

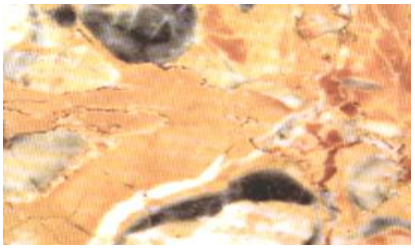
Breccia vere Egitto

Serpentino

Porfido rosso

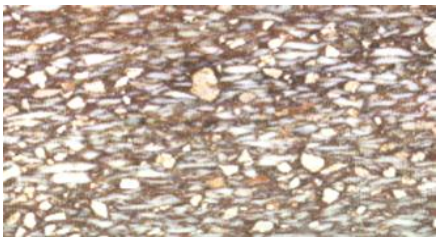
Portasanta

Paolucci F., 2003, 'Roma di Marmo; I colari dell'Impero', *Archeologia Viva, Anno XXII.No.97*, s.32-33

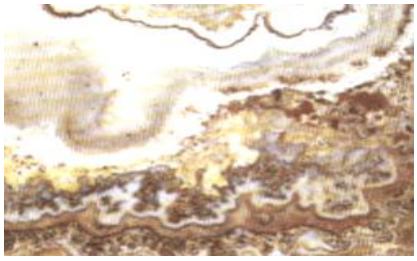
LEVHA XXXXIII

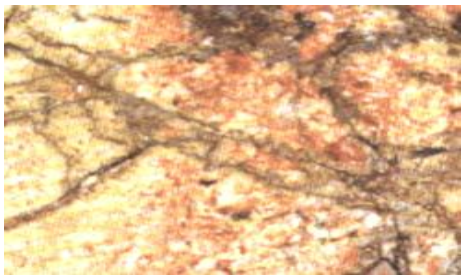
Rosso antico

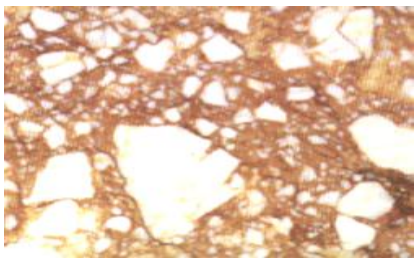
Semasanto

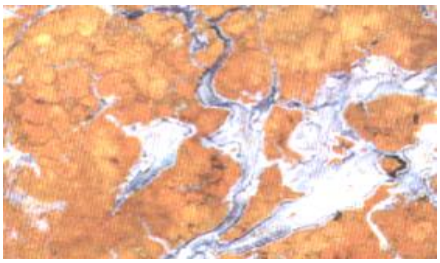
Alabastro fiorito

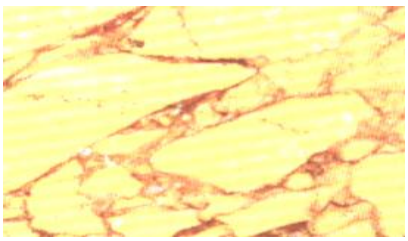
Africano rosso

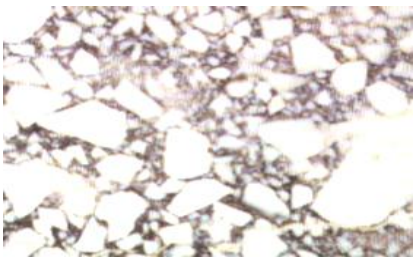
Breccia corallina

Diaspro rosso

Giallo antico

Pavonazzetto

Paolucci F., 2003, 'Roma di Marmo; I colari dell'Impero', *Archeologia Viva, Anno XXII.No.97*, s.32-33

LEVHA XXXXIV

Serpentino

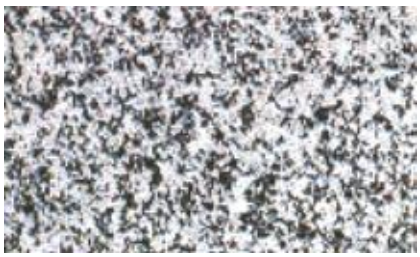
Porfido

Portasanta

Africano

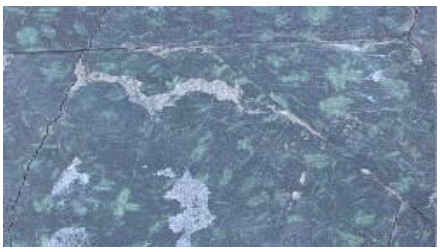
Granito grigio egiziano

Granito rosa egiziano

Marmo Iassense

Porfido verde di Grecia

Coarelli F, 1997, *Roma*, Milano. s.365